

КОЛИЙН
МАКЪЛОУ
-2-
ЦЕЗАР

ВОЙНАТА
С ГАЛИТЕ

КОЛИЙН МАККЪЛОУ
ЦЕЗАР
ЧАСТ II: ВОЙНАТА С ГАЛИТЕ

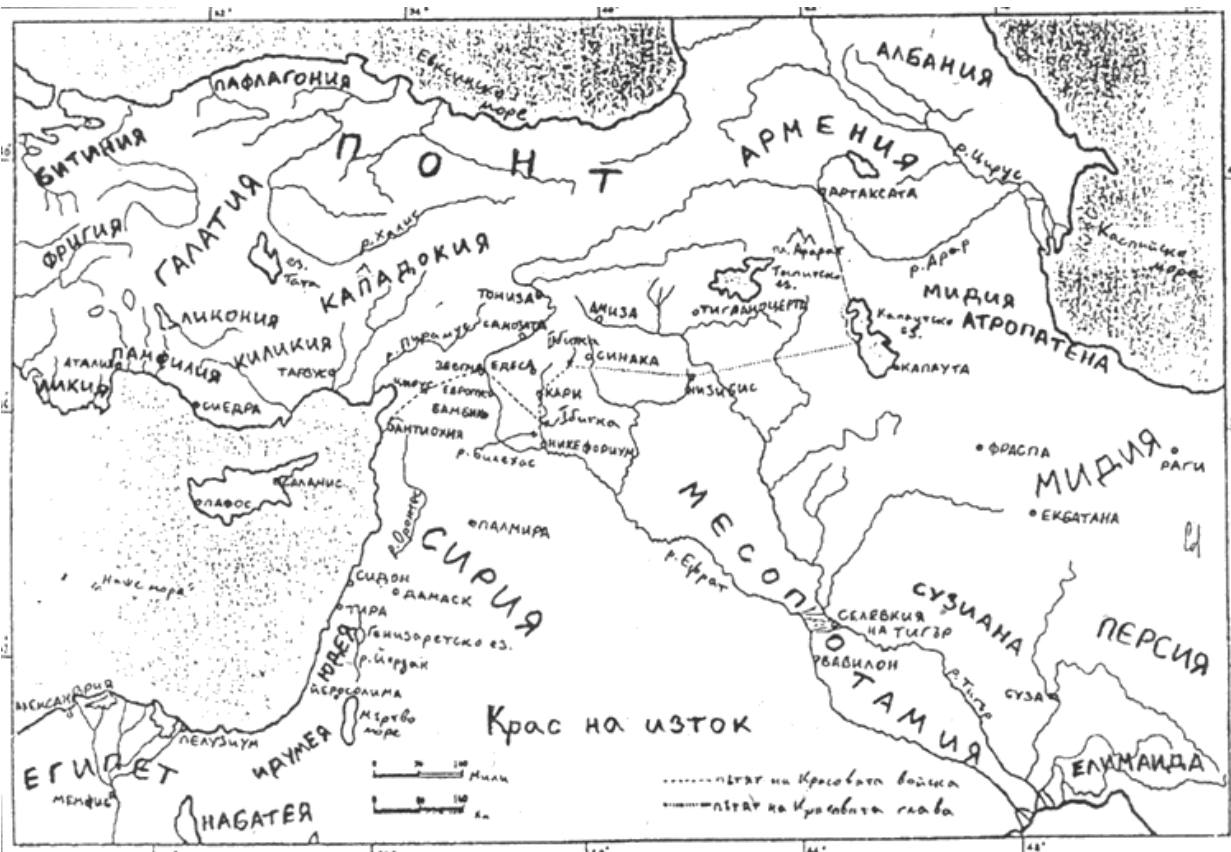
Превод: Марин Загорчев, Борис Тодоров

chitanka.info

*Италийска Галия, Римска Галска провинция, Галия Комата
Януари — декември 52 г.пр.н.е.*

Версенжеторикс

Няколко години по-рано, след като завършиха второто си съвместно консулство, Гней Помпей Велики и Марк Лициний Крас с нетърпение очакваха едно много добро управление като проконсули. Цезаровият легат Гай Требоний бе народен трибун по време на мандата им и беше прокарал закон, осигуряващ им две много привлекателни провинции за следващите пет години. И тъй като Цезар вече доказваше ефективността на този петгодишен период в Галия, Помпей взе Сирия, а Крас — двете испански провинции.

Сетне здравето на Юлия, което така и не се беше възстановило напълно след абортът ѝ, се влоши още повече. Помпей не можеше да я вземе в Сирия — обичаите и традицията не го позволяваха. Тъй като обичаше младата си съпруга, той промени плановете си. Помпей все още изпълняваше длъжността на уредник на житните резерви на Рим и това му даде идеален повод да остане близо до Вечния град. Сирия не беше стабилна провинция. Като най-нова териториална придобивка на Рим тя граничеше с Партското царство, могъща империя под

управлението на цар Ород, който се безпокоеше от римското присъствие в Сирия. Особено когато тя бе под управлението на Помпей Велики, известен като голям завоевател. Носеха се слухове, че идеята, Партското царство да бъде присъединено към републиката, не била чужда на Рим. Цар Ород все повече се безпокоеше. Освен това той бе и много предпазлив човек.

Заради Юлия Помпей помоли Крас да си разменят провинциите: той да вземе двете в Испания, а Крас — Сирия. Крас прие на драго сърце. И така, смяната бе уредена. Помпей остана близо до Рим с Юлия, тъй като можеше да изпрати легатите си Афраний и Петрей да управляват Близка и Далечна Испания, а Крас замина за Сирия, решен да подчини партите.

Новините за поражението и смъртта му разбуниха духовете в Рим и не на последно място, защото бяха донесени от единствения оцелял благородник, квестора на Крас, един забележителен младеж на име Гай Касий Лонгин.

Макар че изпрати официален доклад до сената, Касий написа и доста по-подробен отчет за събитията на Сервилия, негова близка приятелка и вероятна тъща. Тъй като знаеше, че този отчет ще причини голяма мъка на Цезар, Сервилия с удоволствие му го препрати в Галия. „Ха! Измъчвай се, Цезаре! Като мен.“

„Пристигнах в Антиохия непосредствено преди арменският цар Артавазд да дойде на държавно посещение при управителя Марк Крас. Приготовленията за предстоящия поход срещу партите напредваха — така поне си мислеше Крас. Убеждение, което, след като видях какво има на разположение, признавам, не споделях. Седем легиона, всичките от по осем кохорти вместо по десет, и многобройни конници, които имах чувството, че никога няма да могат да се сработят. Публий Крас бе докарал хиляда хедуи от Галия, подарък от Цезар, който по-добре да си ги беше задържал. Те изобщо не се разбираха с галатийските конници и изпитваха дълбока носталгия.

Там беше и Абгар, цар на скенитските араби. Не знам защо, но му нямах доверие и не го харесах още от първата ни среща. Крас обаче го смяташе за чудесен човек и не

искаше да чуе нищо против него. Абгар бе клиент на Артавазд и беше предложен на Крас като водач и съветник за похода заедно с четири хиляди лековъоръжени араби скенити.

Крас възнамеряваше първо да навлезе в Месопотамия и да удари Селевкия на Тигър, зимното седалище на партския царски двор. Тъй като смяташе да предприеме похода си през зимата, той очакваше цар Ород да е там. Възнамеряваше да плени него и всичките му синове, преди да успеят да се разпръснат и да съберат войските на цялата Партска империя.

Арменският цар Артавазд и клиентът му Абгар обаче възразиха срещу тази стратегия. Никой, твърдяха те, не можел да победи стрелковата конница на партите на равна местност. Покритите с метални брони конници и огромните им бронирани мидийски коне не можели да се сражават ефективно в планините, твърдяха Артавазд и Абгар. Насечената местност затруднявала също стрелците, които бързо изразходвали стрелите си и трябвало да галопират на равен терен, за да се прицелват с онази легендарна партска точност. Затова, говореха Артавазд и Абгар, Крас трябвало да тръгне към Мидийските планини, не към Месопотамия. Ако заедно с цялата арменска армия ударел сърцето на Партското царство на юг от Каспийско море и лятната царска резиденция Екбатана, нямало как да загуби, кълнях се те.

И на мен планът ми се стори добър — казах му го, но Крас не искаше да ме чуе. Не виждал никакви трудности да се справи с броненосците и стрелците и на равно. Честно казано, предполагам, че той просто не желал да влиза в съюз с Артавазд, защото така щеше да се наложи да дели плячката. Познаваш Марк Крас, Сервилия — светът няма достатъчно злато, за да насити такава алчност. Той нямаше нищо против Абгар, тъй като не беше цар на самостоятелна държава и следователно нямаше право на равностоен дял в плячката. Докато Артавазд щеше да вземе половината. И то съвсем справедливо.

Каквато и да беше причината, Крас отказа категорично. Равнините на Месопотамия били неподходящи за маневри на римската войска, инатеше се той. Не искал войниците му да се разбунтуват като при Лукул, когато зърнали планината Арарат в далечината и си дали сметка, че пълководецът им смята да я изкачат. Освен това планинската кампания в далечна Мидия трябвало да се проведе през лятото. Армията му, изтъкваше Крас, щяла да бъде готова за поход рано през април. Смятал, че ако накара войниците си да чакат до секстил, щял да убие ентусиазма им. По мое мнение добри аргументи, но само на пръв поглед. Не съм виждал войниците на Крас да се въодушевяват по никое време и при никакви обстоятелства. Разочарован, цар Артавазд напусна Антиохия. Той, разбира се, се беше надявал чрез съюза с Рим да узурпира властта над цялото Партско царство. След като му беше отказано обаче, той реши да се сближи с партите. Остави Абгар в Антиохия като шпионин и от заминаването му всичко, което вършеше Крас, бе съобщавано на врага.

През март пристигна послание от цар Ород. Главният посланик бе много стар мъж на име Вагиз. Толкова странно изглеждат тези партски благородници с масивните си златни огърлици; с кръглите им, инкрустирани с перли шапки без периферии, прилични на обърнати паници; с изкуствените им бради, закрепени със златни конци за ушите им; със златните им премени, осеяни с блестящи драгоценни камъни и перли. Колко ли още богатства трябва да има във Вавилон!

Вагиз помоли Крас да се придържа към договорите, сключени от Сула и Помпей Велики с партите, според които всичко на запад от Ефрат е владение на Рим, а всичко на изток — на партите.

Крас направо им се изсмя в лицата!

«Скъпи ми Вагизе — рече той през смях, — предай на цар Ород, че ще преразгледам тези договори... след като завзема Селевкия на Тигър и Вавилон!»

Вагиз не отговори веднага. Сетне вдигна ръка и показа дланта си на Крас.

«Косми ще пораснат тук, Мрак Красе, ако стъпиш в Селевкия!»

Косите ми настръхнаха. Тези изречени с пискливия му глас думи прозвучаха като предсказание.

Както сигурно си забелязала, Марк Крас беше много груб с тези източни царе, които са много обидчиви. За такова осмиване шегаджията трябваше да се прости с главата си. Неколцина от нас се опитахме да го разубедим, но проблемът бе, че там присъстваше и синът му Публий, който го обожаваше и смяташе, че баща му не може да сгреша по никакъв начин. Публий бе ехото на Крас и той слушаше ехото си, не гласа на разума.

В началото на април потеглихме на североизток от Антиохия. Войниците бяха унили и се движеха мъчително бавно. Хедуиските конници недоволстваха и в плодородната долина на Оронтес, но щом стигнахме по-бедните пасбища на Цирус, те започнаха да се държат като упоени. Трите хиляди галатийци също не проявяваха ентузиазъм. Всъщност колоната ни напомняше повече на траурно шествие, отколкото на победоносен поход. Самият Крас пътуваше отделно от войската, в носилка, тъй като пътят бе твърде неравен за колесница. В интерес на истината, струва ми се, че той не беше съвсем добре със здравето. Публий Крас все се суетеше около него. Не е лесно за един мъж на шейсет и три години да води военна кампания, особено когато не е бил на война почти двайсет години.

Абгар, арабинът, не вървеше с нас. Беше тръгнал напред месец по-рано. Трябваше да се срещнем с него на източния бряг на Ефрат при Зевгма, където стигнахме в края на месеца. Това е показателно за мудния ни ход. В началото на зимата водите на Ефрат спадат до най-ниското си ниво. Никога не съм виждал такава река! Толкова широка, дълбока и могъща! Въпреки това не се очакваше да срещнем затруднения при преминаването ѝ по понтонния

мост, който инженерите ни построиха, трябва да отбележа, бързо и умело.

Ала не стана според очакванията, както толкова много други неща в този обречен поход. Неочаквано ни застигнаха свирепи бури. Уплашен, че нивото на реката може да се покачи, Крас отказа да отложи прекосяването ѝ. И така, войниците запълзяха по мятаните от вълните понтони; мълнии удряха на по десет места наведнъж, гръмотевиците накараха конете да побеснеят от ужас, а въздухът засия с бледа жълта светлина и придоби странната сладникава миризма, която винаги ми е напомняла за морето. Беше ужасно. А и бурята не отслабваше. Ден след ден. Дъждът бе толкова силен, че превърна почвата в кал, а реката се вдигаше все повече и повече. Въпреки това преминаването продължи.

Никога не си виждала толкова нестройна тълпа като нашата войска, след като най-сетне преминахме на източния бряг. Нямаше нищо сухо, включително зърното и храната в кервана с провизиите. Въжетата на метателните съоръжения се раздуха и омекнаха, въглищата за ковачниците бяха неизползваеми, палатките бяха като от плат за булчински рокли, а скъпоценните ни дървени трупи за укрепленията — напукани и начупени. Представи си, ако можеш, четири хиляди коне (Крас не позволи на бойците да вземат по два), две хиляди мулета и няколко хиляди вола побеснели от ужас. Нужни ни бяха две нундини, за да ги успокоим, шестнайсет скъпоценни дни, през които трябваше да сме навлезли вече дълбоко в Месопотамия. Легионерите не бяха в много по-добро състояние от животните. Походът, говореха между себе си, бил прокълнат. Също като самия Крас. Всички щели да загинат.

Абгар обаче пристигна начело на четирите си хиляди лековъоръжени пехотинци и конници. Събрахме се на военен съвет. Цензорин, Варгунтей, Мегабок и Октавий, четирима от петимата Красови легати искаха да продължим през цялото време по течението на Ефрат. Така беше безопасно, имаше паша за животните и по пътя можехме да

се запасим с още храна. Аз се съгласих с тях, но ми дадоха да разбера, че не е уместно един прост квестор да съветва по-висшите магистрати.

Абгар се обяви против следването на Ефрат. В случай, че не знаеш, на юг от Зевгма реката прави голям завой на запад и така щеше да удължи пътя ни с много километри. При вливането на Билехас Ефрат продължава през Месопотамия горе-долу по права линия и в желаната от нас посока, на югоизток.

Затова, рече Абгар, сме щели да спестим четири-пет дни, ако се насочим на изток от Зевгма през пустинята към Билехас. След това с рязък завой на юг сме щели да стигнем до Ефрат при Никефорион. С него като водач, твърдеше самоуверено Абгар, нямало как да се загубим, щели сме да преминем пустинята неусетно и без поражения.

И така, Крас се съгласи с Абгар и Публий Крас се съгласи с татко си. Щяхме да предприемем кратък преход през пустинята. Отново четирима легати опитаха да убедят Крас да не го прави, но той не искаше да чуе. Бил укрепил Кари и Синака и тези крепости щели да ни осигурят достатъчна защита — макар че не вярвал да имаме нужда от каквато и да било защита. Така смяташе и нашият приятел цар Абгар. Толкова далеч на север нямало да има нито един парт.

Обаче те бяха там. Абгар се беше постарал. Всеки наш ход се знаеше в Селевкия, а цар Ород бе далеч по-добър стратег от бедния, полудял за пари Марк Крас.

Предполагам, скъпа ми Сервилия, че тъй като прекарваш времето си само в Рим, не знаеш много за Партското царство. Затова ще ти кажа, че това е една голяма империя, включваща много области. Самата Партия се намира на изток от Каспийско море, затова владетелят им се нарича цар на партите, а не цар на Партия. Под управлението на цар Ород са Мидия, Мидия Атропатена, Персия, Гедрозия, Кармания, Бактрия, Маргияна, Согдияна, Сузияна, Елимаида и Месопотамия. Повече земи от всички римски провинции.

Всеки от тези райони се управлява от сатрап, носещ титлата «Сурен». Повечето от тях са синове, племенници, братовчеди, братя или чичовци на царя. Самият цар никога не ходи в Партия. През лятото управлява от Екбатана в ниските планини на Мидия, през пролетта и есента посещава Суза, а зимно време се оттегля в Селевкия на Тигър в Месопотамия. Това, че посещава толкова време точно на най-западните провинции на огромната си империя, вероятно се дължи на Рим. Той се бои от нас, не от индийците или серикците, макар че и те са велики народи. Той държи Бактрия изкъсо, за да контролира масагетите, тъй като те са отделни племена, не единна нация.

По стечение на обстоятелствата сатрапът на Месопотамия се оказа много способен управник и на него Ород повери кампанията срещу Крас. Самият цар на партите тръгнал на север, за да се срещне с арменския цар Артавазд в столицата му Артаксата с достатъчно голяма войска, в случай че не го посрещнат твърде гостоприемно. Взел и сина си Пакор. Пахлави Сурен (така се казваше сатрапът) останал в Месопотамия, за да ръководи друга армия, която да се разправи с нас. Разполагал с десет хиляди ездаци — стрелци и двехилядна тежка конница от броненосци. Без никаква пехота.

Интересен човек бе този Пахлави Сурен. Едва на трийсет (на моя възраст) и племенник на царя, говори се, че бил изключително красив, изтънчен, дори женствен. Нямав влечение към жените, предпочитал момчета между тринайсет и петнайсет години. Щом станели твърде големи за вкуса му той ги назначавал във войската или в управлението като висши служители. Това е напълно допустимо според партските обичаи.

Това, което го тревожело най-много, когато събирал хората си, бил един факт, добре известен и на Крас, и на останалите от нас — факт, който, както ни уверяваше Абгар, щял да ни осигури лесна победа. А именно, че партските конни стрелци изразходват твърде бързо стрелите си. Затова

въпреки уменията си да стрелят точно от гърба на препускащия кон те много скоро се оказват непотребни.

Пахлави Сурен измислил как да се поправи това. Подготвил огромен керван от камили, натоварени с кошове резервни стрели. След това събрал няколко хиляди роби и ги обучил как да доставят стрелите на конниците в самия разгар на битката. Затова, когато тръгнал от Селевкия, за да ни пресрещне със стрелковата и бронираната си конница, той повел безкраен керван камили и роби.

Ти ще попиташ откъде знам всичко това. Когато му дойде времето ще стигна и до това, а сега ще ти споделя само, че го научих от един удивителен принц в еврейския царски двор, Антипатер, чиито шпиони и осведомители му носят вести от всяко крайче на света.

Край Билехас се кръстосват керванските пътища между Палмира и Никефорион и този през Кари за Едеса и Амида. Към този кръстопът се бяхме запътили.

Имахме трийсет хиляди римски пехотинци, хиляда хедуиски конници и три хиляди галатийски. Те бяха разтревожени още преди да навлезем в пустинята, а там ставаха все по-уплашени с всеки изминал ден. За да го установя, бе достатъчно да поюздя между тях и да послушам разговорите им: Крас бил прокълнат, всички щели да умрат. Нямаше никаква опасност от бунт, тъй като склонните да се опълчат срещу предводителите си войници поне притежават някаква воля и енергия. Нашите бяха загубили всякаква надежда. Те просто се бяха примирили да срещнат съдбата си като пленници, поведени към пазара на роби. Хедуиските конници бяха най-зле. Никога в живота си не бяха виждали такава пустош, сивкав, мрачен пейзаж, лишен от всякакъв подслон и красота. Те се затваряха в себе си и не се интересуваха от нищо.

Два дни след навлизането ни в пустинята започнахме да виждаме малки групички парти, най-често стрелци, порядко броненосци. Не че ни притесняваха. Те се

приближаваха, след това пришпорваха конете си и изчезваха. Сега знам, че са поддържали връзка с Абгар и са докладвали на Пахлави Сурен, който лагеруваше край Никефорион при вливането на Билехас в Ефрат.

Достигнахме Билехас четири дни преди юнските иди и аз помолих Марк Крас да издигне здраво укрепление и да се установим на лагер достатъчно дълго, за да могат легатите и трибуните да въдворят някакъв ред във войската. Крас обаче не искаше и да чуе. Бързаше, защото вече твърде дълго пътувахме. Искаше да достигнем каналите на мястото, където Тигър и Ефрат почти се сливат, преди началото на лятото и вече започваше да се съмнява, че ще успеем. Затова нареди войниците да направят кратка почивка и да продължат надолу по Билехас. Все още бе ранен следобед.

Изведнъж забелязах, че цар Абгар и четирите му хиляди войници буквално са се изпарили. Изчезнали! Няколко галатийски разузнавачи пристигнаха в галоп, крещейки, че приближава многобройна партска конница, но едва успяха да привлекат вниманието, когато от всички посоки ни засипаха стрели и войниците започнаха да падат като есенни листа. Никога не съм виждал толкова бърза и жестока атака като този дъжд от стрели.

Крас не предприе нищо, просто стоеше и гледаше. «Всеки момент ще спрат — крещеше иззад прикритието на щитовете, — скоро ще им свършат стрелите.»

Стрелите не им свършиха. Римските войници панически бягаха и падаха. Падаха. Накрая Крас накара тръбачите да свирят «строй се в квадрат», но твърде късно. Броненосците настъпиха, огромни мъже върху огромни коне, покрити с черни железни ризници. Забелязах, че когато се движат в тръс (твърде тежки са за галоп), звънтят като милиони монети в хиляди кесии. Питам се дали и Крас се е замислил за това сравнение. Земята трепери под копитата им. Вдигат огромен облак прах около себе си, така че изглеждат, сякаш изникват от димна завеса.

Публий Крас събра хедуиските конници, които като че внезапно бяха възвърнали самообладание. Може би се чувстваха сигурни само по време на битка. Галатийците се присъединиха към тях и четирите хиляди конници се врязаха сред броненосците като разгневени бикове. Тежката кавалерия се разпръсна и отстъпи, Публий Крас и хората му ги последваха в прашния облак. По време на затишието Крас успя да строи пехотата в квадрат. След това зачака хедуите и галатийците да се върнат, молейки боговете. Появиха се обаче пак броненосците. Носеха главата на Публий Крас забучена на копие. Вместо да нападнат пехотата, те започнаха да обикалят квадрата и да размахват зловещия си трофей. Публий Крас сякаш ни гледаше; очите му проблясваха, а лицето му бе почти без драскотина.

Баща му бе покрусен — няма думи, с които да опиша какво се случи после. Ала загубата на сина му сякаш го промени. Той обикаляше целия строй, шегуваше се, насърчаваше хората си да се държат, говореше им, че синът му им е спечелил скъпоценно време с живота си, но че скръбта била само негова.

«Дръжте се! — не спираше да крещи. — Дръжте се!» Те се държаха, редиците им постоянно се топяха под безспирния дъжд от стрели, докато не се спусна нощ и партите не се оттеглиха. Те явно нямат обичай да се бият нощем.

Тъй като не бяхме построили лагер и нямаше какво да ни задържа на това място, Крас нареди изтегляне към Кари, на около осемдесет километра на север. На разсъмване започнахме да пристигаме, препъвайки се. Бяхме останали може би половината от пехотата и шепа конници. Кари имаше малка крепост, но нищо не бе в състояние да защити толкова много хора, в такъв голям безпорядък.

Тук ще си позволя да спомена, че Кари е на кръстопътя на керванските пътища за Едеса и Амида вече две хиляди години и също мога да кажа, че за тези две хиляди години не се е изменила ни най-малко. Представлява жалки кирпичени къщурки с формата на кошери насред

каменна, безжизнена пустош. Мръсни овце, мръсни кози, мръсни жени, мръсни деца, мръсна река, големи купчини изсушена тор като единствен източник на топлина в суровите студове, само нощното небе внася малко красота в тази мизерия.

Гарнизонът, който се командваше от префекта Копоний, разполагаше с една-единствена кохорта. Когато се появихме, той изпадна в паника. Нямахме храна, защото партите бяха пленили кервана с провизиите; повечето хора и коне бяха ранени. Не можехме да останем в Кари, това бе очевидно.

Крас свика съвета и решиха да се оттеглим през нощта към Синака, пак на същото разстояние на североизток към Амида. Крепостта бе по-добра и имаше известни запаси от зърно. «В най-неправилното направление!» — искаше ми се да закрещя. Ала Копоний бе довел един жител на Кари на съвета. Андромах. И Андромах се кълнеше, че партите дебнели между Кари и Едеса, между Кари и Самозата, между Кари и кое да е друго селище по поречието на Ефрат. След това предложи да ни заведе до Синака, а оттам до Амида. Сломен от мъка по Публий, Крас прие. О, той наистина бе прокълнат! Каквото и решение да вземеше, то се оказваше погрешно. Андромах беше местният партски шпионин.

Знаех си, знаех си, знаех си! С напредването на деня все повече се убеждавах, че да тръгнем с Андромах към Синака, означава сигурна смърт. Затова свиках свой съвет. Поканих Крас. Той не присъства. Другите дойдоха: Цензорин, Мегабок, Октавий, Варгунтей, Копоний, Егнаций. И отблъскващо нечистоплътните и опърпани местни гадатели и заклинатели — Копоний обитаваше тази неописуема клоака на света достатъчно дълго, за да ги събере около себе си като мухи около разлагащ се труп. Заявих пред събралите се, че могат да правят каквото искат, но още с падането на нощта аз тръгвам на югозапад към Сирия, не на североизток към Синака. Ако партите дебнеха,

бях готов да поема риска. Само че, така им казах, изобщо не вярвах, че са там. Стига толкова скенитски водачи!

Копоний се възпротиви. Също и останалите. Не било достойно легатите, трибуните и префектите да изоставят пълководеца си. Нито пък квестора му. С мен се съгласи единствено префектът Егнаций.

Аз загубих самообладание (Касиев недостатък, признавам).

«Останете тогава и умрете! — изкрещях. — На когото му е мил животът, да намира по-бързо кон, защото аз тръгвам за Сирия и вече не се доверявам на никого друго, освен на щастливата си звезда!»

Гадателите се размърдаха и зашушукаха.

«Не, Гай Касий! — проплака най-стариат от тях, накичен с амулети, миши кости и зловещи очи от ахат. — Тръгни, добре, но не веднага! Луната е още в Скорпион! Изчакай да влезе в Стрелец!»

Огледах ги. Не можах да сдържа смеха си.

«Благодаря за съвета — рекох, — ала това е пустиня. Предпочитам скорпионите пред стрелците.»

Около петстотин от нас препуснахме в галоп и продължихме цяла нощ ту в бавен ход, ту в тръс, ту пак в галоп. До разсъмване достигнахме Европус, наречен от местните Карчемиш. Никакви парти не ни очакваха, а Ефрат бе спокоен и успяхме да се прехвърлим с лодки заедно с конете. Спряхме едва когато стигнахме Антиохия.

По-късно научих, че Пахлави Сурен избил всички, които предпочетоха да останат с пълководеца си. Когато ние сме били в Европус, на втория ден преди юнските иди, Крас и войската му обикаляли в кръг, без да се приближат към Синака, благодарение на Андромах. Партите ги нападнали отново. Било е пълно поражение. След отчаяни опити за оттегляне и противопоставяне нашите били посечени до последния човек. Всички легати, които останаха с Крас, загинали — Цензорий, Варгунтей, Мегабок, Октавий, Копоний.

Заповедта на Пахлави Сурен била изпълнена. Марк Крас бил пленен жив, за да чака пристигането на цар Ород. Как е станало, никой не знае, дори Антипатер, но наскоро след залавянето му станало спречкване. Крас загинал.

Седем сребърни орела попаднаха в ръцете на Пахлави Сурен край Кари. Никога вече няма да ги видим. Отпътували са при цар Ород за Екбатана.

Така аз се оказах най-висшият римлянин в Сирия, начело на една раздирана от страх провинция. Всички бяха убедени, че партите настъпват, а нямахме войска. През следващите два месеца укрепих Антиохия така, че да издържи на всякакво нашествие, и организирах система от наблюдателни постове, за да се известят жителите на долината на Оронтес навреме, за да могат да потърсят убежище в града. След това (можеш ли да повярваш?) започнаха да се връщат войници. Не всички бяха загинали при Кари. Успях да събера около десет хиляди. Достатъчно, за да съставя два добри легиона. А според безценния ми осведомител Антипатер още десет хиляди от оцелелите при първата битка край Билехас били пленени от Пахлави Сурен и изпратени на границата на Бактрия отвъд Каспийско море, за да отблъскват набезите на масагетите. Стрелите нанасят сериозни рани, но рядко се умира от тях.

До настъпването на ноември се почувствах достатъчно сигурен, за да обиколя провинцията си. Е, тя наистина е моя. Сенатът не направи нищо, за да ме избави от задълженията ми. На трийсет години Гай Касий Лонгин е управител на Сирия. Невероятна задача, но не и непосилна за мен.

Първо отидох в Дамаск, след това в Тира. Тъй като тирийците са много красиви хора, човек би си помислил, че и градът им е такъв. Ала това е едно отвратително място. Вони непоносимо на мъртви охлюви. Цялата околност е засипана с планини от изварени мурексови черупки, повисоки от къщи. Не мога да си обясня как тирийците живеят на този остров на разложение и приказни богатства. Все пак Фортуна закриля управителя на Сирия. Приютиха ме във

вилата на главния етнарх Деметрий, луксозна постройка на брега, където морските ветрове отнасят надалеч вонята на разлагащи се охлюви.

Там се запознах с мъжа, чието име вече споменах — Антипатер. Петдесет и осем годишен, той е много влиятелен човек в еврейското царство. По вероизповедание твърди, че е евреин, но всъщност е идумеец, очевидно не съвсем същото като юдей. Той нанесъл обида на синода, главната им религиозна институция, като се оженил за набатейска принцеса на име Кипра. Тъй като гражданството на юдеите се предава по майчина линия, това означава, че синовете и дъщерята на Антипатер не са евреи. И следователно той, колкото и да е амбициозен, не може да стане цар на евреите. Нито пък синовете му. Независимо от това нищо не може да раздели Антипатер от Кипра, която го съпровожда навсякъде. Невероятно привързани са един към друг. Тримата им синове, всичките още юноши, са изумителни за възрастта си. Най-големият, Фазаел, е впечатляващ младеж, но средният, Ирод, е невероятен. Можеш да го наречеш съвършено съчетание на лицемерна хитрост и жестока безскрупулност. Искане ми се да остана в Сирия още десет години само за да видя какво ще излезе от него.

Антипатер ме запозна с партското виждане за злостастния поход на бедния Марк Крас и доведе до знанието ми още много интересни факти. След блестящата си победа край Билехас Пахлави Сурен, управителят на Месопотамия, бил привикан в летния дворец в Екбатана. Никой поданик на царя на партите не може да се представя по-добре от повелителя си. Ород бил твърде доволен от победата над Крас, но блестящото водачество на войските му от Пахлави Сурен, неговия племенник, никак не му се поправило. Ород го наказал със смърт. В Рим след победата пълководеца го очаква триумф. В Екбатана загубваш главата си.

Когато се срещнах с Антипатер в Тира, аз имах два добри легиона, но не се очертаваше битка, в която да ги

изпитам. Това се промени много скоро. След отминаването на партската опасност евреите започваха да недоволстват. Макар че Аристокбул и синът му Антигон бяха върнати в Рим от Габиний след въстанието им, друг син на Аристокбул на име Александър реши, че е време да смъкне Хиркан от престола, на който го въздигна Габиний. Благодарение на усилията на Антипатер, бих добавил. Е, цяла Сирия знаеше, че управителят е един прост квестор. Каква удобна възможност. Двама други високопоставени евреи, Малих и Пейтолай, решиха да подкрепят Александър в заговора му.

Затова аз тръгнах към Йерусалима (или Ерусалим, ако повече ти допада това име). Макар че не ми се наложи да стигна чак дотам, преди да срещна еврейската войска — над трийсет хиляди души. Сражението се състоя там, където реката Йордан излиза от Генезаретското езеро. Да, те имаха значително превъзходство, но Пейтолай, който командваше войската им, просто бе събрал една необучена тълпа от галилейски планинци, беше сложил гърнета главите им и мечове в ръцете им и ги бе хвърлил срещу два тренирани, дисциплинирани (и след Кари — опитни) римски легиона. Аз ги държах изкъсо и войниците ми бяха възвърнали до голяма степен увереността си. Посрещаха ме с всички почести на пълководец, макар че се съмнявам сенатът да разреши триумф на един прост квестор. Антипатер ме посъветва да убия Пейтолай и аз последвах съвета му. Антипатер не е предател на скенитите, макар че много евреи не биха се съгласили с оценката ми. Те искат да управляват малкото си кътче от света без покровителството на Рим. Антипатер обаче е реалист. Рим няма да им позволи.

Галилейците не дадоха много жертви. Изпратих трийсет хиляди на пазара за роби в Антиохия и така за пръв път извлякох изгода от командването на армията си. Тертула ще се омъжи за богат човек!

Антипатер е добър човек. Той е разумен, гъвкав и готов да служи на Рим, за да предотврати избиването между евреите. Те явно постоянно враждуват помежду си, освен

ако няма външна опасност, която да ги сплоти; като Рим или Египет в по-стари времена.

Хиркан все още държи трона и върховната си свещеническа длъжност. Оцелелите заговорници Малих и Александър се подчиниха безусловно.

А сега стигам до последните страници от книгата на забележителната кариера на Марк Крас. Той загинал след Кари, да, но това не сложило край на земния му път. Пахлави Сурен накарал да отрежат главата и дясната му ръка и ги изпратил на необичайно пътуване от Кари за Артаксата, столицата на Армения, далеч на север сред величествените планини, където Аракс тече към Каспийско море. Там царете Ород и Артавазд били решили да бъдат братя, не врагове, и да скрепят съюза си с женитба. Пакор, синът на Ород, се оженил за Лаодика, дъщерята на Артавазд. Някои неща стават също както в Рим.

По време на празненствата в Артаксата зловещият керван напредвал на север. Партите били пленили и оставили жив един центурион на име Тай Пациан, защото имал удивителна прилика с Крас — висок, ала толкова набит, че пак изглеждал нисък, с онзи негов характерен вид на бик. Облекли му парадната тога на Крас, а пред него сложили лудуващи палячовци, облечени като ликтори и носещи снопове пръчки, завързани с черва на римски легионери, украсени с кесии и главите на легатите му. Зад мнимия Марк Крас се кълчели танцьорки и куртизанки, пеещи обидни песни, и няколко мъже, показващи книги с еротично съдържание, намерени в багажа на трибуна Росций. След тях идвали главата и десницата на Крас, а накрая — нашите седем сребърни орела.

Излиза, че цар Артавазд е страстен любител на гръцкия театър. Ород също говори, гръцки, така че на тържествата по случай сватбата на Пакор и Лаодика били представени няколко знаменити гръцки драми. Вечерта, когато керванът пристигнал в Артаксата, се играела «Вакханките» на Еврипид. Е, ти познаваш тази пиеса. Ролята на царица Агаве се играела от един известен местен

актьор, Ясон Тралски. Ясон Тралски обаче е по-известен с омарата си към римляните, отколкото с блестящите си изпълнения на женски роли.

В последната сцена Агаве излиза с главата на сина си, цар Пантей, на поднос, след като сама я е откъснала във вакханския си бяс.

Когато му дошло времето, царица Агаве излязла на сцената. И на подноса си носила главата на Марк Крас. Ясон Тралски положил подноса, свалил маската си и вдигнал главата на Крас — лесна работа, тъй като както много плешиви мъже той пускаше косите над тила си дълги и ги сресваше напред. Ухилен до уши, актьорът заклатил главата напред-назад.

«Свят е дарът, който нося, пресен, току-що откъснат от дървото!» — завил той.

«Кой го откъсна?» — запял хорът.

«Моя бе таз част!» — провикнал се Помаксартър, висш офицер от войската на Пахлави Сурен.

Казват, че сцената била изиграна много добре.

Главата и дясната ръка били изложени (и доколкото ми е известно, още са) на показ на градските стени на Артаксата. Тялото на Крас останало на лобното му място край Кари за гощавка на лешоядите.“

„О, Марк! Този край се очакваше. Не виждаше ли накъде вървиш? Атей Капитон те прокле. Евреите те проклеха. Твоите войници повярваха в тези проклетия, а ти не правеше нищо, за да се освободиш от тях. Петнайсет хиляди добри римски воители са мъртви, други десет хиляди са осъдени да скитат до края на дните си покрай една чужда граница, хедуиските ми конници ги няма вече, повечето галатийци също, а Сирия е в ръцете на един предприемчив, невероятно надменен и самонадеян младеж, чиито думи на презрение те осъждат навеки. Партите убиха тялото ти, а Гай Касий унищожи името ти. Знаем кое от двете бих предпочел.“

„Твоят прекрасен голям син е мъртъв. Той също стана пир за лешоядите. В пустинята няма нужда да изгаряш или да погребваш трупите. Старият цар Митридат завърза Мании Аквиллий върху едно

магаре с лице към задницата му и наля разтопено злато в гърлото му, за да го излекува от алчността му. Това ли бяха замислили Ород и Артавазд да сторят и с теб? Ти обаче ги изигра — умря бързо, преди да успеят да го направят. Бедният, беззащитен центурион Пациан вероятно е посрещнал тази мъчителна участ вместо теб. А твоите безжизнени очи продължават да гледат неவிждащо неизбродимите, заснежени планини към ледения безкрай на Кавказ.“

Цезар остана дълго време седнал, потънал в спомени. Колко доволен бе останал Крас, че върховният жрец е поставил една камбана, за която той беше твърде стиснат да плати. Колко умело и търпеливо бе издебнал Спартак в сезона на снеговете. Колко трудно беше да убедят него и Помпей да се прегърнат пред народа върху рострите след края на първото им съвместно консулство. Колко лесно се беше съгласил да издаде разпореждането, което спаси Цезар от ръцете на лихварите и от постоянно изгнание. Колко много, много приятни моменти бяха преживели между въстанието на Спартак и Галската война. Колко страстно бе мечтал Крас за една голяма военна кампания и за последващия си триумф.

О, това голямо, мило, безстрастно лице в Лука.

Вече го нямаше. Изкълван от лешоядите. Не изгорен, не погребан. Цезар застина. Беше ли се замислил някой за това? Той издърпа един папирус, натопи писалката си в мастилницата и написа на приятеля си Месала Руф в Рим да плати откуп за онези, които бяха загубили главите си, за да могат да платят за прекарването си през реката към света на мъртвите.

„Превърнах се — помисли си, потърквайки очи — в откупник на отрязаните глави.“

* * *

За щастие Луций Корнелий Балб Големия се случи при Цезар, когато той получи отказа на Помпей за двете сватби и за разрешението да се кандидатира за консул задочно.

— Толкова съм самотен — рече Цезар на Балб, но без съжаление. Вдигна рамене. — Е, това е нормално, когато човек започне да остарява.

— Докато — добави тихо Балб — се оттеглиш, за да се наслаждаваш на плодовете на труда си и намериш време да се събереш с приятелите си.

В очите на Цезар заиграха пламъчета.

— Каква ужасна перспектива! Не искам да се оттеглям, Балбе.

— Не смяташ ли, че ще дойде време, когато няма да е останало нищо повече за вършене?

— Не и за римлянин като мен. Когато галската ми кампания и второто ми консулство изтекат, трябва да отмъстя за Марк Крас. Още не съм се съвзел, а получавам това...

Той потупа писмото на Помпей.

— А смъртта на Публий Клодий?

Пламъчетата изчезнаха.

— Смъртта на Публий Клодий бе неизбежна. Не можеше да се позволи повече да се подиграва с *мос майорум*. Младият Курион го описа най-добре в писмото си до мен — учудващо е колко различни хора успя да събере Клодий. Както го описа, Клодий смятал да предаде римската власт в ръцете на тълпа неримляни.

Балб, римски гражданин от неримски произход, запази самообладание:

— Говори се, че младият Курион бил изключително затруднен финансово.

— Нима? Имаме ли нужда от него?

— За момента не. Но положението може да се промени.

— Какво мислиш за Помпей, като имаш предвид отговора му?

— А ти какво мислиш, Цезаре?

— Не съм сигурен, но съзнавам, че допуснах грешка с опита си да го примамя с нова женитба. Той е станал твърде претенциозен към съпругите си, това е сигурно. Дъщерята на един Октавий и една Анхария не е достатъчно добра за него, така поне мога да прочета между редовете. Може би трябваше веднага да му кажа какво съм замислил, без увъртания: веднага щом по-младата Октавия порасне достатъчно, за да може да се омъжи, да му измъкна първата и да я заменя с втората. Макар че и първата много щеше да му допадне. Не е Юлия, но е отгледана от Юлия. Това оказва влияние, Балбе.

— Съмнявам се аристократичното възпитание да има толкова голямо значение за Помпей, колкото аристократичния произход.

— Чудя се коя ли има предвид.

— Точно затова съм в Равена, Цезаре. Една птичка ми кацна на рамото и ми изчурулика, че добрите люде му предлагат вдовицата на Публий Крас.

Цезар подскочи:

— Проклятие! — Той се отпусна и поклати глава. — Метел Сципион никога няма да се съгласи, Балбе. Освен това аз познавам младата жена. Тя не е Юлия. Съмнявам се да позволи на такъв като Помпей да докосне дори крайчеца на робата ѝ, камо ли да я повдигне.

— Един от проблемите на издигането ти в римската йерархия, въпреки всички опити на добрите люде да го предотвратят е, че те толкова се отчаяха, че вече обмислят възможността да използват Помпей по същия начин, по който го използва и ти. А как да го привържат към себе си, освен с брак, толкова престижен, че той да не смее да им се противопостави? Да го свържат с Корнелия Метела, означава направо да го приемат в редиците си. Помпей гледа на Корнелия Метела като на доказателство, че добрите люде го признават за първия мъж в Рим.

— Значи, мислиш, че е възможно.

— О, да. Младата жена е разсъдлива, Цезаре. Ако види, че този брак е абсолютно наложителен, тя ще се жертва със същата готовност, с която Ифигения се омъжи за Авлис.

— Макар и по далеч не същите причини.

— И да, и не. Съмнявам се, че Корнелия Метела ще бъде задоволена от кой да е друг мъж, освен от собствения си баща. А Метел Сципион има някаква прилика с Агамемнон. Корнелия Метела е влюбена в аристократичния си произход до такава степен, че дори Помпей от Пиценум не може да я изкара от тази самовлюбеност.

— Тогава — рече решително Цезар — тази година няма да бързам да се местя от другата страна на Алпите. Трябва да наблюдавам внимателно събитията в Рим. — Той стисна зъби. — О, къде отиде пословичният ми късмет? В род, известен с това, че винаги е давал повече момичета, отколкото момчета, аз не мога да намеря една жена, когато ми е най-необходимо.

— Тук късметът няма нищо общо, Цезаре. Ти ще оцелееш.

— Дочух, че Цицерон идвал в Равена.

— Скоро.

— Добре. Младият Целий има талант, който не бива да хаби за такива като Милон.

— А на него няма да му позволят да стане консул.

— Той принадлежи на Катон и Бибул.

Когато Балб се оттегли обаче, мислите на Цезар не се задържаха върху събитията в Рим. Върнаха се към Сирия и седемте сребърни орела, които в момента без съмнение бяха изложени на показ в главните зали на партския царски дворец в Екбатана. Трябваше да бъдат отнети от Ород, а това означаваше война с партите. Вероятно и с Артавазд арменец. Откакто прочете писмото на Гай Касий, Цезар започна да обмисля стратегия за разгромяване на една огромна империя и на две големи войски. В Тиграноцерта Лукул бе доказал, че е възможно. След това беше провалил всичко. Или по-скоро бе разрешил на Публий Клодий да го провали. Това поне беше една добра новина. Клодий бе мъртъв. „И в моята армия никога няма да има такъв като Клодий! Ще имам нужда от Децим Брут, Гай Требоний, Гай Фабий и Тит Секстий. Всичките са чудесни мъже. Знаят как разсъждавам, ще могат да командват и да се подчиняват. Ала не Тит Лабиен. Не го искам за партската си кампания. Може да изкара службата си в Галия, но след това той няма място при мен.“

Създаването на система за управление в Галия на дългокосите се оказа изключително трудна задача, макар че Цезар знаеше как да го постигне. Едно от основните неща бе създаването на добри връзки с достатъчно галски големци и осигуряването на две неща: първо, галите да се убедят, че в бъдеще ще имат думата; и второ, избраните галски управници да са напълно верни на Рим. Не като Акон или Версенжеторикс, а като Комий и Вертикон — убедени, че запазването на галските обичаи и традиции може да се постигне само зад римския щит. О, Комий искаше да бъде провъзгласен за цар на всички белги, да, но това беше допустимо. Това желание се коренеше в идеята всички белги да се обединят в една нация, да не се делят на много племена. Рим се справяше добре с царете — клиенти; имаше десетина такива.

Тит Лабиен обаче не мислеше далновидно и нямаше дарба на политик. Той мразеше Комий само защото белгът предпочиташе да не го използва за посредник, а да общува пряко с Цезар.

Тъй като знаеше това, Цезар винаги държеше Лабиен и царя на атребатите на разстояние. Макар че, докато Хирций не беше пристигнал

от Отвѣдна Галия предния ден, той не си бе давал сметка за причината Лабиен да поиска Гай Волузен Квадрат, военен трибун на необходимата възраст, за да управлява префектура, да му бъде назначен за първи заместник през зимата.

— Още един, който мрази Комий — обяви Хирций, който изглеждаше изтощен от пътуването. — Кроят заговор.

— Волузен мрази Комий? Защо? — намръщи се Цезар.

— Случило се е по време на втория поход в Британия, доколкото разбирам. Обикновена вражда. И двамата харесвали една и съща жена.

— И тя предпочела Комий.

— Точно така. Е, напълно разбираемо. Беше бритка и вече под опеката на Комий. Помня я. Хубаво момиче.

— Понякога — въздъхна Цезар — ми се иска да можем да се размножаваме чрез издънки. Жените са толкова затруднение, което никой мъж не е заслужил.

— Подозирам — усмихна се Хирций, — че понякога и те мислят същото за нас.

— Този философски спор няма да ни помогне да разберем истината за Волузен и Лабиен. Какъв заговор замислят?

— Лабиен ми докладва, че Комий подклаждал размирици.

— Само това ли? Не дава ли подробности?

— Съобщава само, че Комий обикалял менапийците, нервните и ебуроните и подготвял ново въстание.

— Сред тези племена, изстребени почти до крак?

— И че бил близък с Амбиорикс.

— Удобно име. Само че Комий по-скоро ще гледа на Амбиорикс като на заплаха за жадуваното му царуване над цяла Белгика, отколкото като на желан съюзник.

— Съгласен съм. Точно затова се усъмних. Един дългогодишен познат на Комий ми подшушна кого смята той за най-добър трамплин към трона — теб.

— Какво друго?

— Ако Лабиен се беше задоволил с това, вероятно нямаше да се вдигам да идвам тук чак от Самаробрива. Последното от характерните му кратки писма ме накара да потърся повече сведения за този тъй наречен заговор от самия Лабиен.

— Какво каза той?

— Че нямало от какво да се тревожа. Той щял да се справи с Комий.

— А! — Цезар се наведе напред и събра ръце между коленете си.
— Значи си отишъл лично при Лабиен?

— Твърде късно, Цезаре. Делото е извършено. Лабиен извикал Комий на среща. Вместо да отиде лично, изпратил Волузен със стража от внимателно избрани центуриони сред верните на Лабиен. Комий (който не заподозрял нищо нередно) отишъл с неколцина приятели без войска. Предполагам, че не е останал особено доволен да завари Волузен, макар че какво точно е станало, нямам представа. Знам само каквото ми разказа Лабиен със смесени чувства на гордост, че е измислил толкова гениален план, и съжаление, че се е провалил.

— Да не искаш да кажеш, че Лабиен е имал намерение да убие Комий? — не повярва на ушите си Цезар.

— О, да. Дори не опита да го скрие. Според него ти си пълен глупак да се доверяваш на Комий. Лабиен бил сигурен, че кроял заговор.

— Без доказателства?

— Не можа да представи никакви, когато настоях. Просто твърдеше, че той бил прав, а ти си грешал. Добре го познаваш, Цезаре. Той е твърдоглав!

— Какво станало после?

— Волузен наредил на единия от центурионите да извърши убийството, докато другите трябвало да пазят никой от атребатите да не се измъкне. Сигналът за убийството трябвало да бъде, когато Волузен протегне ръка да се здрависа с Комий.

— Юпитере! Какви сме станали, наследници на Митридат? Такава постановка е присъща за източните царе! О... Продължавай.

— Волузен протегнал ръка, Комий подал своята. Центурионът извадил меча и замахнал. Или не е преценил добре, или не е одобрявал задачата. Улучил Комий във веждата, ударил го доста леко, та не успял да му счупи черепа, дори не го зашеметил. Волузен измъкнал меча си, но Комий избягал. Атребатите заобиколили царя си и се изтеглили без жертви.

— Ако не бях го чул от теб, Хирций, никога нямаше да повярвам — изрече бавно Цезар.

— Вярно е, Цезаре, вярно е!

— Значи, Рим загуби един много ценен съюзник.

— Опасявам се, че да. — Хирций извади един малък свитък. — Получих това от Комий. Чакаше ме в Самаробрива. Не съм го разпечатал, защото е предназначено за теб. Вместо да ти го препращам, реших да го донеса лично.

Цезар взе свитъка, счупи печата и го разгъна.

„Аз съм предаден и всичко сочи, че това е твое дело, Цезаре. Ти не държиш хора, които нарушават заповеди или действат на своя глава до такава степен. Мислех те за достоен мъж и пиша това с болка, не по-малка от тази от раната ми. Можеш да задържиш титлата си на цар на всички белги. Аз ще остана с народа си, който не е способен на такава низост. Ние се избиваме едни други, да, но не безчестно. Вие нямате достойнство. Дадох клетва. Докато съм жив, да не се срещам с римлянин доброволно.“

— Светът в този момент ми се струва безкраен лабиринт от посечени глави — изсъска през зъби Цезар. — Ала, казвам ти, Авле Хирций, ще изпитам огромно удоволствие да отделя главата на Лабиен от раменете му! Бавно. А преди това ще нашиbam с камшик.

— Какво по-точно смяташ да направиш?

— Абсолютно нищо.

Хирций го изгледа удивен:

— Нищо ли?

— Нищо.

— Ама... ама... трябва поне да докладваш за случилото се пред сената! Може да не е наказанието, което предпочиташ за Лабиен, но така поне ще го лишиш от всякаква надежда за по-нататъшна кариера.

Цезар го погледна с гняв и насмешка:

— Не мога да го сторя, Хирций! Виж какви главоболия ми създаде Катон заради така наречения германски посланик! Дори една дума да стигне до сената или до Катон, моето име ще се разнася по целия свят, та чак до небесата. Не това на Лабиен. Тези сенатски псета няма да лаят по Лабиен. Ще са твърде заети да хапят мен.

— Прав си, разбира се — въздъхна Хирций. — Което означава, че на Лабие пак ще му се размине.

— Засега — успокои го Цезар. И неговото време ще дойде, Хирций. Когато се видим следващия път, той ще разбере точно какво е отношението ми към него и какво ще се случи с кариерата му, ако зависи от мен. Веднага щом престане да ми е нужен в Галия, ще се разveda с него също така безцеремонно, както Сула с бедната си умираща жена.

— А Комий? Ако се постарая, Цезаре, може би ще успея да го убедя да се срещне с теб. Няма да му е трудно да разбере твоето отношение по въпроса.

Цезар поклати глава:

— Не, Хирций. Няма да стане. Отношенията ми с Комий бяха изградени на основата на пълно взаимно доверие, а то вече не съществува. Защото отсега нататък всеки от нас ще гледа другия с подозрение. Той се е зарекъл никога вече да не се среща с римлянин доброволно. Галите приемат тези клетви също толкова насериозно, колкото и ние. Комий е изгубен за мен.

* * *

Животът в Равена не беше голямо изпитание. Цезар имаше вила там, защото държеше и школа за гладиатори. Климатът се смяташе за най-добър в цяла Италия и нямаше малария, което правеше града най-подходящ за физически тренировки.

Обучението на гладиатори бе доходно занимание и на Цезар му доставяше толкова голямо удоволствие, че държеше няколко хиляди, макар че повечето бяха в школата му в Капуа. Равена бе запазена за най-добрите, онези, за които Цезар имаше други планове, след като завършат кариерата си на арената.

Агентите му купуваха или взимаха от военните съдилища само най-обещаващите мъже и петте или шестте години, които те прекарваха по цирковете, минаваха добре за тях, ако Цезар бе собственикът им. Бяха главно дезертъори (даваше им се право на избор между лишаване от граждански права и гладиаторството), макар че имаше и осъдени за убийства или дори доброволци. От последните Цезар никога не

взимаше; смяташе, че всеки свободен римлянин с желание да се бие трябва да се запише в легионите.

Настаняваха ги удобно, хранеха ги добре и не ги преуморяваха от работа, както в повечето гладиаторски школи, които не бяха затвори. Гладиаторите идваха и си отиваха, когато решаха, освен ако не бяха ангажирани с двубой. В такъв случай трябваше да стоят в школата, да останат трезви и да тренират усилено — никой собственик на гладиатори не обичаше да гледа питомците си да биват убивани или осакатявани на арената.

Гладиаторските битки бяха изключително популярно зрелище, макар че не се провеждаха в големите циркове; състояха се на по-малки арени, като площада на някое градче например. По традиция някой богаташ, загубил близък човек, почиташе паметта му, като организираше погребални игри, а те включваха гладиаторски битки. Наемаше гладиатори от някоя школа, обикновено между четири и четирийсет двойки, за които плащаше щедро. Те отиваха в градчето биеха се и се връщаха в школата. След шест години или трийсет двубоя те биваха освобождавани, присъдата им се смяташе за изтърпяна. Така запазваха гражданските си права, спестяваха малко пари и имената им ставаха известни из цяла Италия.

Една от причините за интереса на Цезар към тези хора бе съдбата им след завършване на гладиаторската кариера. Той смяташе, че ако влязат отново в римското общество, тези хора напразно ще пропилят придобитите ценни умения, като се хващат като телохранители. Той предпочиташе да ги привлече в легионите си, но не като обикновени войници. От добрите гладиатори, стига да не са получили твърде много удари по главата, ставаха отлични военни инструктори, а някои ставаха блестящи центуриони. Той също така се забавляваше да връща дезертърите отново в легионите, но вече като командири.

Така се стигна до основаването на школата в Равена. В школата в Капуа, разбира се, не беше стъпвал, откакто управляваше Галия, защото един управител на провинция нямаше право да стъпва в Италия, особено когато командваше войска.

Имаше и друга причина Равена да вижда Цезар по-често от който и да било друг град в Илирикум или Италийска Галия. Намираше се близо до реката Рубикон, границата между Италийска Галия и Италия, и пътищата между нея и Рим, отдалечен на триста и двайсет километра,

бяха превъзходни. Това означаваше, че куриерите, които постоянно сновяха между двата града, стигаха бързо, а и многото хора, пожелали да дойдат от Вечния град, за да видят Цезар лично (тъй като той не можеше да отиде при тях), пътуваха комфортно.

След смъртта на Клодий той следеше събитията в Рим с известна тревога; беше съвсем сигурен, че Помпей се стреми към диктаторството. По тази причина му бе писал с предложенията за женитба, макар че по-късно съжали за това — не приемаше много леко отказа. Помпей бе придобил такова влияние, че не смяташе за нужно да се подмазва на когото и да било, дори на Цезар. А той може би напоследък ставаше малко по-популярен от необходимото за доброто спокойствие на първия мъж в Рим. Въпреки това след издаването на закона, позволяващ му да се кандидатира за консулския пост ин абсенция, той се замисли дали преценката му за Помпей не е плод на изкривените сведения от втора ръка, които бе принуден да получава. О, какво не би дал, за да прекара един месец в Рим! Но беше невъзможно. Като управител на провинция с единайсет легиона под свое командване на него му бе абсолютно забранено да преминава Рубикон.

Щеше ли Помпей да успее и да бъде провъзгласен за диктатор? Рим и сенатът в лицето на хора като Катон и Бибул се противопоставяха ожесточено, ала от Равена, далеч от насието, което разтърсваше Рим всеки ден, не беше трудно да се види кой стои зад тези безредици. Това беше Помпей. Той мечтаеше да стане диктатор и се опитваше да принуди сената да го обяви за такъв.

Когато дойде вестта за избирането на Помпей за консул без колега, Цезар избухна в смях. Толкова хитро, колкото и незаконно! Добрите люде бяха вързали ръцете на Помпей, макар че поставяха властта в тях. И той бе достатъчно наивен, за да се хване. Просто един неконституционен пост с неограничена власт! И той дори не си даваше сметка, че като го приема, показва на цял Рим (и на Цезар), че не е достатъчно решителен, за да се бори, докато не получи напълно конституционните права на диктатор.

„Ти винаги ще си останеш селско момче, Помпей Велики! Никога няма да навлезеш във всички градски хитрини. Те те изиграха, а ти дори не забелязваш. Седиш си на Марсово поле и се мислиш за победител. Ала не си. Те ти поставиха клопка и ти се хвана. Как само щеше да ти се присмива Сула!“

Главната крепост на сеноните беше Агединкум на брега на река Икауна и там Цезар разквартирува шест от легионите си за зимата — все още не беше убеден в лоялността на това могъщо племе, особено след екзекуцията на Акон.

Гай Требоний живееше в самия Агединкум и командваше войската, докато Пълководеца бе в Италийска Галия. Това обаче не означаваше, че му беше разрешено да води война, факт, известен на всички галски племена. И те точно на това разчитаха.

През януари Требоний бе зает с най-трудната задача за един командир — да осигури достатъчно зърно и други продукти за изхранването на трийсет и шестте си хиляди войници. Реколтата тази година беше толкова добра, че ако имаше по-малко легиони, Требоний нямаше да търси жито извън земите около крепостта. Сега обаче трябваше да се обърне и към други източници.

По принцип закупуването на зърно бе задължение на един граждански римлянин, конника Гай Фуфий Цита. Той отдавна пребиваваше в Галия, говореше местните езици и имаше добри отношения с племената в централните райони. Обикаляше с цяла каруца пари и силно въоръжена охрана от три кохорти и проверяваше дали галските големци са склонни да продадат поне част от реколтата си. Караше и високи фургони, теглени от по десет вола, впрегнати два по два. Щом някое от возилата се напълнеше с жито, то се отделяше от кервана и се връщаше в Агединкум, където го разтоварваха и отново го изпращаха на Фуфий Цита.

След като изчерпа всички ресурси на териториите на север от Икауна и Секвана, той и спътниците, му се прехвърлиха в земите на мандубиите, лингоните и сеноните. Отначало фургоните му продължиха да се пълнят с доста задоволителна скорост, ала след като навлязоха във владенията на сеноните, количеството на постъпващото зърно рязко спадна. Екзекуцията на Акон имаше ефект, Фуфий реши, че с опитите да закупи жито от сеноните няма да постигне много, и се премести на запад, в земите на карнутите. Продажбите веднага скочиха.

Доволен, Фуфий Цита и старшите му съдружници се установиха в Ценабум, столицата на карнутите. Тук беше безопасно за каруцата с пари (пък и тя вече не беше пълна колкото преди) и нямаше нужда да го

придружават цели три кохорти. Той ги върна в Агединкум. Ценабум бе почти като втори дом за Фуфий Цита. Той щеше да остане там сред римските си приятели и да довърши спокойно изкупуването.

Ценабум всъщност беше главен град в Галия. Тук имаше условия някои богати хора, главно римляни, но и немалко гърци, да живеят в крепостта. Извън крепостните стени имаше възможност за развитие на металургията. Само Аварикум бе по-голям и макар че Фуфий Цита понякога си спомняше с носталгия за него, той бе доволен, че е тук.

Споразумението между Версенжеторикс, Луктерий, Литавик, Кот, Гутруат и Седулий, макар и сключено в много емоционална обстановка непосредствено след екзекуцията на Акон, не загуби силата си. Всеки от шестимата мъже се върна при племето си и заговори на хората си и макар че не споменаваха нищо за обединението на всички гали под единно командване, те не спираха да обсъждат коварството и надменността на римляните, несправедливото убийство на Акон, накърняването на свободата им. Много плодно поле за работа — галите копнееха да отхвърлят римското иго.

Гутруат от карнутите не се нуждаеше от допълнително убеждаване, за да се присъедини към Версенжеторикс. Той много добре знаеше, че Цезар го смята за изменник. Следващият гръб, който щеше да изпита бича, и следващата глава, която щеше да се търколи, бяха неговите. Той го знаеше. Не че имаше някакво значение, ако преди това вгорчи живота на Цезар. Затова, когато се върна в земите си, той веднага изпълни обещанието си към Версенжеторикс — отиде направо в Карнутум, където живееха друидите, и издири Катбад.

— Прав си — рече върховният друид, след като изслуша разказа за Акон. Замълча, сетне добави: — Версенжеторикс също е прав, Гутруате. Трябва да се обединим, за да прогоним римляните. Иначе няма да се справим. Ще събера друидския съвет.

— А аз — обяви ентузиазирано Гутруат — ще обиколя по земите на карнутите и ще разтръбя бойния зов!

— Боен зов ли? Какъв боен зов?

— Думите, които Думнорикс и Акон изкрещяха, преди да бъдат убити. „Свободен човек в свободна страна!“

— Прекрасно! Само че трябва малко да го промениш. „Свободни хора в свободна страна!“ Това е началото на обединението, Гутруате. Когато човек започне да мисли за всички, преди да помисли за себе си.

Карнутите започнаха да се събират на групички, винаги далеч от римски уши. А ковачниците извън Ценабум започнаха да правят единствено метални ризници, промяна на дейността, която нито Фуфий Цита, нито другите чужденци забелязаха.

До средата на февруари цялата реколта бе събрана. Всеки хамбар и житница в страната бяха пълни. Шунката беше опушена; свинското и еленското — осолени; яйцата, цвеклото и ябълките — складирани в подземия; кокошките, патките и гъските бяха угоени; говедата и овцете — преместени встрани от пътя на войските.

— Време е да започваме — рече Гутруат на големците си — и ние карнутите ще сме първи. Като водачи на галската мисъл на нас се пада честта да ударим най-напред. И трябва да го сторим, докато Цезар е отвъд Алпите. Идва тежка зима, а Версенжеторикс твърди, че е наложително да му попречим да се върне при легионите си. Те няма да посмеят да напуснат лагерите си без него, особено през зимата. До пролетта вече ще сме се обединили.

— Какво смяташ да правиш? — попита Катбад.

— Утре призори ще нападнем Ценабум и ще избием всеки римлянин и грък, които се крият там.

— Това е недвусмислено обявяване на война.

— За останалите гали, не за Рим. Не смятам вестите от Ценабум да стигнат до Требоний. Ако научи, той веднага ще изпрати послание до Цезар. Нека Цезар си стои отвъд Алпите, докато цяла Галия се вдигне на оръжие.

— Добра стратегия, ако проработи. Надявам се да имаш повече успех от нервните.

— Ние сме келти, не белги, Катбаде. Освен това нервните държаха Квинт Цицерон в изолация от Цезар в продължение на цял месец. Това е достатъчно. Още един месец и ще дойде началото на зимата.

* * *

И така Гай Фуфий Цита и останалите чужденци в Ценабум получиха потвърждение на старата римска поговорка, че всяко въстание в провинциите започва с избиването на цивилни римски граждани. Под командването на Гутруат една група карнуги нахлуха в столицата си и избиха всички чужденци, Фуфий Цита сподели съдбата на Акон — бе публично бичуван и обезглавен. Макар че умря още под бича. След като сами го бяха насърчавали да удря по-силно, карнугите нямаше за какво да упрекнат палача. Главата на Фуфий Цита бе занесена тържествено в свещената гора на Ез и там бе принесена в жертва от Катбад.

В Галия новините се разпространяваха много бързо, макар че начинът на предаването им означаваше, че колкото по-далеч стигнат от източника, толкова повече се изкривяваха. Галите просто си крещяха през полето.

Това, което отначало гласеше: „Римляните в Ценабум са избити!“ след двеста и трийсет километра се превърна в „Карнугите са се вдигнали на въстание и са избиха всички римляни в земите си!“ Толкова измина вестта от утрото на убийствата до вечерта, когато новината вече се крещеше из главния град на арверните, Герговия, и достигна ушите на Версенжеторикс.

Най-последно! Най-последно! Въстание в сърцето на Галия вместо сред белгите или келтите на западното крайбрежие! Това вече бяха надеждни хора; хора, които бе сигурен, че ще се подчинят на него и военачалниците му, когато Великата армия на всички гали се събере; хора, достатъчно разсъдливи, за да разберат значението на металната ризница и шлема, да разберат начина на водене на война на римляните. Ако карнугите се бяха вдигнали, не след дълго щяха да ги последват и сеноните, паризиите, свесионите, битуригите и всички други племена в Централна Галия. И той, Версенжеторикс, щеше да ги спои във войската на обединена Галия!

Разбира се, той също работеше за това, но не с такъв успех като Гутруат. Проблемът бе, че арверните още не бяха забравили опустошителната война, която бяха водили преди седемдесет и пет години срещу тогавашния Ахенобарб. Бяха разбити толкова жестоко, че световният пазар на роби видя само арвернски жени и деца — мъжете бяха избити до крак.

— Версенжеторикс, на арверните им бяха нужни седемдесет и пет години, за да се вдигнат отново — заговори Гобаницион пред съвета,

опитвайки се да запази спокойствие. — Навремето ние сме били най-великият народ на Галия. Сетне, заслепени от гордостта си, се опълчихме срещу Рим. Победиха ни. Отстъпихме водещото си място на хедуите, сеноните, карнутите. Тези племена още ни надвишават по численост, но ние бързо ги настигаме. Затова, не, не бива отново да воюваме с Рим.

— Чичо, чичо, времената се менят! — възкликна младежът. — Да, ние бяхме победени! Да, бяхме смазани, унижени, продадени в робство! Ала ние сме само едно от многото племена! Ти продължаваш да говориш за сеноните и хедуите! За арвернска мощ, сравнена с хедуиската и карнутската! Това вече не може да бъде така! Онова, което се случва сега, е различно! Ние ще се съюзим и ще се превърнем в един народ под един девиз: свободни хора в свободна страна! Ние вече не сме арверните или хедуите, или карнутите! Ние сме галите! Ние сме съюз! Това е разликата! Обединени, ние ще разгромим Рим толкова решително, че той никога повече няма да изпрати войски в страната ни. И един ден галите ще влязат в Италия и Галия ще управлява света!

— Това са мечти, Версенжеторикс, глупави мечти. Сред народите на Галия никога няма да има съгласие.

Резултатът от този и много други спорове в арвернския съвет на старейшините бе забраната за Версенжеторикс да пристъпя през портите на Герговия. Не че това го накара да се оттегли. Той остана в дома си в околностите на крепостта и насочи усилията си към убеждаване на младите арверни в правотата си. И тук пожъна доста по-голям успех. С помощта на братовчедите си Критогнат и Веркасивелаун той заработи трескаво, за да накара младежите да видят единствения начин за спасението си — обединението.

Той не мечтаеше. Той планираше. Твърдо убеден, че най-трудно ще му бъде да убеди вождовете на другите галски народи, че той, Версенжеторикс, е онзи, който може да поведе войската на обединена Галия.

И така, когато вестта за събитията в Ценабум достигна Герговия, той я прие като знака, който толкова дълго очакваше. Свика войските, след това влезе в Герговия, узурпира властта от съвета на старейшините и уби Гобаницион.

— Аз съм вашият цар — заяви той в претъпканата със старейшини зала — и скоро ще стана цар на обединена Галия! Сега

отивам в Карнутум, за да разговарям с водачите на другите племена, и по пътя си ще вдигна всички народи на въстание.

Другите племена се вдигнаха. В разгара на зимата мъжете започнаха да вадят ризниците си, да точат мечовете си, да се готвят за дълго отсъствие от дома. Цяла Централна Галия се тресеше от вълнение и то се пренесе и на североизток към белгите, на запад, към армориките, келтските племена, населяващи атлантическото крайбрежие, и на югозапад в Аквитания. Галия щеше да се обедини. Обединените гали щяха да прогонят римляните от земите си.

* * *

Най-трудната битка на Версенжеторикс обаче бе в дъбовите гори на Карнутум. Там се наложи да мобилизира всичките си сили и убедителност, за да накара останалите да го изберат за водач. Прекалено рано бе да настоява за титлата цар — това щеше да дойде едва след като покаже качества, с които да я заслужи.

— Катбад е прав — заяви той пред събралите се вождове; гледаше да използва повече името на върховния друид, отколкото това на Гутруат. — Трябва да държим Цезар далеч от легионите му, докато цяла Галия не се вдигне на оръжие.

На събранието бяха дошли много владетели, които не беше очаквал. Между тях — Комий от атребатите. И петимата мъже, с които бе сключил първоначалното споразумение, бяха тук. Луктерий още се колебаеше. Този, който обърна нещата в полза на Версенжеторикс обаче, бе Комий.

— Аз вярвах на римляните — заговори гневно царят на атребатите. — Не защото се чувствах предател на народа си, а по същата причина, поради която Версенжеторикс ни е събрал сега тук. Галия трябва да има един народ, не много племена. И аз мислех, че единственият начин това да се постигне, е като използваме Рим. Да оставим Рим, толкова централизиран, толкова организиран, толкова ефективно действащ, да направи това, което смятах, че галите никога не могат да постигнат. Да ни обедини. Да ни накара да мислим като един народ. Ала в този арверн, Версенжеторикс, аз виждам човека, притежаващ нужната сила, за да го постигне! Аз не съм келт, аз съм

белг. Ала съм гал като всички вас! И казвам ви, приятели мои, аз ще последвам Версенжеторикс! Ще му се подчиня. Ще вдигна атребатите си и ще им кажа, че този човек е техен предводител, че аз съм само един негов военачалник!

Катбад проведе гласуването — върховният друид, който можеше да обяви Версенжеторикс за избран от всички водач на всеобщото движение за изгонване на римляните от родината на галите.

И Версенжеторикс, слаб, развълнуван, пламенен, продължи, за да покаже на останалите гали, че освен всичко умее и да размишлява.

— Цената на тази война ще е огромна — рече той — и всичките ни народи трябва да я споделят. Колкото по-равностойно участваме в поемането на цената, толкова по-единни ще сме. Всеки боец трябва да излезе на бойното поле с подходящо въоръжение и облекло. Не искам смели глупци, които да се събличат голи, за да покажат куража си, искам всички до последния човек да носят метални ризници и шлемове, всеки да носи голям щит, всеки да разполага с достатъчно копия, стрели, каквото си избере. И всяко племе трябва да изчисли от колко храна ще имат нужда воините му, да се погрижи да не се наложи да се върнат у дома, тъй като няма какво да ядат. Плячката няма да е голяма, не можем да очакваме да заграбим достатъчно, за да покрием загубите си. Няма да искаме помощ и от германите. Това би означавало да отворим задната си врата за вълка, докато прогонваме глигана през предната. Не можем да взимаме насила и от нашите, освен ако те не решат да подкрепят Рим. Защото, предупреждавам ви, всеки, който не се присъедини към нас, ще бъде смятан за предател на обединена Галия! Ремите и лингоните не са изпратили представители, затова нека ремите и лингоните да внимават! — Той се изсмя хладно. — С ремските коне ние ще бъдем по-добри конници и от германите!

— Битуригите също ги няма — обади се Седулий от лемовиките. — Дочух слухове, че предпочитали Рим.

— Забелязах отсъствието им. Някой има ли по-убедителни доказателства от този слух?

Отсъствието на битуригите бе сериозен проблем. В техните земи се намираха железните мини, от които можеше да се добие метал за много, много хиляди ризници, шлемове, мечове, върхове на стрели.

— Ще отида лично до Аварикум, за да проверя защо ги няма — намеси се Катбад.

— Ами хедуите? — попита Литавик, който бе дошъл с един от миналогодишните вергобрети, Кот. — Ние сме с теб, Версенжеторикс.

— Хедуите имат най-важното задължение, Литавик. Те трябва да се преструват на приятели и съюзници на Рим.

— О! — възкликна с усмивка Литавик.

— Защо да издаваме цялата си сила наведнъж? — попита Версенжеторикс. — Смятам, че докато Цезар си мисли, че хедуите са на негова страна, той ще е убеден в победата си. По навик ще нареди на хедуите да му дадат допълнително конници, допълнително зърно, допълнително месо, допълнително от всичко, от което има нужда. И хедуите трябва да се съгласят. Да се втурнат да помагат. Само че онова, което са обещали на Цезар, никога няма да стигне до него.

— Винаги с най-искрените ни извинения — добави Кот.

— О, да, задължително.

— Римската провинция е много голяма опасност, която не бива да подценяваме — обади се Луктерий от кардурките. — Галите от Провинцията са много добре обучени от римляните, могат да се бият в римски стил, имат складове, пълни с оръжие и сбруи, разполагат с конница. Страхувам се, че никога няма да успеем да ги обърнем срещу Рим.

— Рано е за такива пораженчески изявления! Все пак наистина трябва да се погрижим галите от Провинцията да не са в състояние да подкрепят Цезар. Това е твоя работа, Луктерий, тъй като идваш от граничните райони с Провинцията. След два месеца ще се съберем на оръжие тук, в равнината пред Карнутум. И тогава — война! Седулий поде бойния му вик:

— Война! Война! Война!

* * *

В Агединкум Требоний усещаше, че става нещо странно, макар че нямаше представа какво. Нямаше вести от Фуфий Цита от Ценабум, но не беше научил и за участието му. В околността не беше оцелял нито един римлянин или грък, за да му разкаже, а галите мълчаха. Житниците в Агединкум бяха почти пълни, но от повече от две нундини, когато

Литавик от хедуите се беше отбил да го навести на път към Бибракт, не пристигаха фургони.

Литавик винаги се беше удивлявал колко миролюбиви изглеждат всички римляни. Гай Требоний бе красноречив пример. Доста дребен, посивял мъж, с адамова ябълка, винаги подскачаща нагоре-надолу, когато преглъщаше, и големи, тъжни сиви очи. И въпреки това той бе много умен, много способен пълководец, ползващ се с голямото доверие на Цезар, и никога не беше разочаровал военачалника си. Винаги правеше онова, което му наредяха. Римски сенатор, който навремето бе блестящ народен трибун. Верен на Цезар до гроб.

— Чул ли си нещо необичайно? — попита Требоний, който изглеждаше по-тъжен от всякога.

— Абсолютно нищо.

— Да си минавал край Ценабум?

— Всъщност не — отвърна Литавик, който не забравяше, че трябва да се преструва на приятел и съюзник на римляните. Нямаше смисъл да изказва лъжи, които можеха да бъдат проверени. — Ходих на сватбата на братовчед ми Мециосед, така че не съм минавал на юг от Секвана. Все пак всичко е спокойно. Не съм чул ни един слух, който да заслужава внимание.

— Фургоните с жито престанаха да пристигат.

— Да, това наистина е странно. Известно е, че сеноните и карнутите са много недоволни от екзекуцията на Акон. Може би отказват да продават зърно. Изпитваш ли недостиг вече?

— Не, имаме достатъчно. Просто очаквах да пристигне още.

— Съмнявам се да получиш скоро. Зимата ще настъпи всеки момент.

— Искане ми се всички гали да знаеха латински! — въздъхна Требоний.

— Е, хедуите са съюзници на Рим от дълго време. Аз съм учил там две години. Имаш ли някакви вести от Цезар?

— Да, в Равена е.

— Равена... Къде точно е това? Опресни познанията ми.

— На Адриатическо море, недалеч от Ариминум, ако това ще ти помогне.

— О, помага ми — отвърна Литавик и се изправи. — Е, трябва вече да тръгвам.

— Няма ли да останеш да хапнеш поне?

— По-скоро не. Не съм си взел зимния шал и топли панталони.

— Ти и твоите панталони! Не си ли научил нещо в Рим?

— Когато италиятският въздух проникне под туниката ти, Требоний, той затопля всичко, що е под нея. Въздухът в Галия може да замрази и топки за балиста.

В началото на март над сто хиляди гали от много племена се събраха в Карнutum. Версенжеторикс бързо ги организира.

— Не искам провизиите ни да свършат, преди още да сме започнали — рече той пред съвета, събран в топлата къща на Катбад. — Цезар още е в Равена и изглежда, повече се интересува от събитията в Рим, отколкото от обстановката в Галия. Планинските проходи вече са блокирани от снега и той няма да успее да пристигне наскоро, независимо колко е бърз. Пък и ние ще разбием него и легионите му, независимо по кое време ще пристигне.

Катбад, с изморен и леко несигурен вид, седеше отдясно на Версенжеторикс с купчина свитъци пред себе си. Докато всички погледи бяха съсредоточени върху Версенжеторикс, той не преставаше да следи с очи жената, която шеташе тихо отзад, разнасяйки бира и вино. Защо се чувстваше толкова унил, толкова безсилен? Като повечето професионални свещенослужители по света той не беше надарен със способност да предвижда бъдещето. Тези умения бяха за отритнатите, за вечните странници, обречени като Касандра никога да не им вярва.

„Аз размишлявам от висотата на натрупаните си с труд знания, а жертвоприношенията показваха благоприятно стечение на събитията. Може би това, което чувствам сега, е просто една временна тревога — мислеше си той, — един стремеж към обективност, към безпристрастност. Версенжеторикс има някои общи качества с Цезар, чувствам приликата. Ала единият е изключително опитен римлянин, приближаващ петдесетте, а другият е трийсетгодишен гал, който никога не е предвождал войска.“

— Катбад — прекъсна размишленията му Версенжеторикс, — доколкото разбирам, битуригите са срещу нас.

— Думата, която използваша, бе „глупаци“ — отвърна той.

— Друидите им се опитаха да ги привлекат на наша страна, но племето е единодушно и не в наша полза. Ще ни продадат с удоволствие желязо, дори са готови да го закалят, но няма да воюват.

— Тогава ние ще излезем срещу тях — заяви без колебание Версенжеторикс. — Те имат желязо, но ние можем и сами да си го закаляваме и да го ковим. — Той се усмихна, очите му заблестяха. — Всъщност така става по-добре. Щом не искат да се присъединят към нас, няма нужда да плащаме за желязото им. Ще си го вземем. Не съм чул някое племе от тук събраните да изпитва недостиг на този метал, но в бъдеще ще ни е нужно още много. Утре тръгваме срещу битуригите.

— Толкова скоро? — потръпна Гутруат.

— Зимата ще става още по-сурова, Гутруате, трябва да я използваме, за да подчиним враждебните галски племена. До лятото Галия трябва да е обединена срещу Рим, не разделена между нас. През лятото ще се сражаваме срещу Цезар, макар че ако нещата потръгнат както възнамерявам, той няма да успее да използва легионите си.

— Бих искал да науча повече подробности, преди да тръгнем — намръщи се Седулий от лемовиките.

— Затова сме се събрали, Седулий! — засмя се Версенжеторикс. — Искам да направя проверка на присъстващите племена и да разбера кого още очакваме. Някои ще изпратят отново по домовете им да чакат пролетта, ще обявя военен данък, ще организирам сеченето на първите ни монети. Искам да се уверя, че воините, които ще тръгнат срещу битуригите, са добре въоръжени и екипирани. Ще обявя всеобщ сбор за пролетта, ще изпратят войски за Провинцията с Луктерий... И това са само малко от нещата, които трябва да обсъдим, преди да си легнем!

Той видимо се беше променил, решителен, възбуден, но в същото време търпелив. Ако някой попита двайсетте мъже в къщата на Катбад как трябва да изглежда бъдещият галски цар, те до един биха описали някой великан с голи гърди и яки мускули, с шарен шал, носещ цветовете на всички племена, с развята дълга коса, с мустаци до раменете, един Дагда, слязъл на земята. Ала въпреки това хилавият пламенен младеж, върху когото бе насочено сега вниманието им, не беше разочарование за тях — великите владетели на келтска Галия започваха да разбират, че по-важен е не външният вид, а това, което се крие вътре в човека.

— Своя войска ли ще имам? — удиви се Луктерий.

— Ти каза, че трябва да се справим с Провинцията, и кой ще изпълни по-добре тази задача от теб, Луктерий? Имаш нужда от петдесет хиляди човека и по-добре да избереш сред племената, които познаваш: твоите кардурки, сатените, пиктоните, андите. — Галът разрови купчината свитъци и погледна върховния друид. — Рутените записани ли са тук, Катбад?

— Не — отвърна друидът, без да си прави труда да проверява. — Те са с римляните.

— Тогава първата ти задача е да подчиниш рутените, Луктерий. Убеди ги, че правото и силата са на наша страна, не на римска. От рутените до водките има една крачка. По-късно ще обсъдим по-пълно стратегията ти, но рано или късно ще се наложи да разделиш силите си и да тръгнеш в две различни посоки, към Нарбон и Толоза и към хелвиите и Роданус. Аквитаните само чакат повод да се вдигнат, така че не след дълго доброволците ще са толкова, че ще се наложи да ги отпращаш.

— Утре ли да тръгна?

— Да, утре. Когато противникът е Цезар, всяко забавяне може да е фатално. Литавик, ти си иди вкъщи. Битуригите ще потърсят помощ от хедуите.

— А ние няма да бързаеме да им я даваме — усмихна се Литавик.

— Не, постъпи по-хитро в този случай! Обърни се към легатите на Цезар за съвет, дори изкарай войската си! Сигурен съм, че ще измислиш основателна причина подкрепленията да не стигнат навреме. — Новият цар на галите, който още не бе поискал да го обявят за такъв, погледна изпитателно Литавик. — За едно трябва да се разберем отсега. Не искам никакви бъдещи обвинения за евентуални грабителски набези.

— Боите — досети се веднага той.

— Точно така. Когато Цезар върна хелветите в техните земи преди шест години, той позволи на хелветската издънка, боите, да останат в Галия под покровителството на хедуите, които ги използваша като буфер между своите земи и тези на арверните. Те се настаниха на земи, които ние, арверните, смятаме за наши, макар че вие твърдахте, че са ваши. Ала, казвам ти, Литавик, боите трябва да се махнат и тези територии да ни се върнат. Хедуите и арверните вече се сражават на една страна, няма нужда от буфер. Искам вергобретите ви да вземат

решение за изселването на боите и за връщането на тези земи на арверните. Съгласен ли си?

— Съгласен — отвърна Литавик и въздъхна с голямо облекчение.
— Тези земи са второ качество. След войната хедуите ще вземат териториите на ремите като компенсация. Арверните могат да се настанят на земите на другите предатели, лингоните. Ти съгласен ли си с това?

— Съгласен — усмихна се Версенжеторикс.

Той насочи вниманието си отново към Катбад, който вече не изглеждаше особено доволен.

— Защо го няма цар Комий? — попита.

— Ще дойде чак през лятото. Надява се дотогава да обедини останалите живи белги — отвърна друидът.

— Цезар ни направи услуга, като го предаде.

— Не е бил Цезар — изсумтя презрително Катбад. — Говори се, че работата била изцяло дело на Лабиен.

— Нима долавям нотка на съчувствие към Цезар?

— В никакъв случай, Версенжеторикс. Ала слепотата не е добродетел! Ако искаш да победиш Цезар, трябва да го разбереш. Той може да съди един гал и да го екзекутира, както стори с Акон, ала не би прибягнал към коварство като това срещу Комий.

— Съдът срещу Акон беше един фарс! — възкликна гневно Версенжеторикс.

— Да, разбира се. Ала законен фарс! Трябва да разбереш това за римляните! Те искат всичките им действия да изглеждат законни. И за никой римлянин това не важи повече, отколкото за Цезар.

За пръв път Гай Требоний научи за похода срещу битуригите от Литавик, който пристигна уплашен в Агединкум в галоп от Бибракт.

— Има война между племената! — съобщи той.

— А срещу нас? — осведоми се Требоний.

— Не. Между арверните и битуригите.

— И?

— Битуригите молят хедуите за помощ. Имаме стари договори за приятелство още от дните, когато воювахме непрестанно с арверните.

Земите на битуригите са от другата им страна, което означава, че с този договор арверните са пред труден избор.

— Какво смятат хедуите сега?

— Че трябва да изпратим подкрепления на битуригите.

— Защо идваш при мен?

Литавик отвори широко големите си сини очи.

— Много добре знаеш, Гай Требоний! Хедуите са приятели и съюзници на Рим! Ако чуеш, че хедуите се готвят за поход, какво би си помислил? Конвиктолав и Кот ме изпращат, за да те осведомя за събитията и да те помоля за съвет.

— Благодарен съм им за доверието. — Требоний го погледна напрегнато и прехапа устни. — Е, ако е само междуплеменен конфликт и няма нищо общо с Рим, тогава спази стария договор, Литавик. Изпрати помощ на битуригите.

— Изглеждаш разтревожен.

— По-скоро изненадан. Какво им става на арверните? Мислех, че Гобаницион и старейшините не одобряват войната срещу когото и да било.

Литавик допусна първата си грешка. Отговори твърде спокойно, твърде уверено:

— О, Гобаницион е мъртъв! Версенжеторикс царува в Герговия.

— Царува ли?

— Е, може би думата е твърде силна. Той е вергобрет без колега.

Това накара Требоний да избухне в смях. И все още ухилен, той изпрати Литавик от покоите си. В момента, в който хедуют изчезна в галоп, той събра Квинт Цицерон, Гай Фабий и Тит Секстий.

Квинт Цицерон и Секстий командваха легиони от шестте, които бяха разквартирувани около Агединкум, а Фабий — двата легиона, настанени при лингоните, на осемдесет километра от границата с хедуите. Посещението на Фабий в Агединкум бе неочаквано — беше дошъл, както сам се изрази, за да разсее скуката.

— Смятай я за разсеяна — рече Требоний с типичното си мрачно изражение. — Нещо става и никой не ни казва какво.

— Ама нали воюват помежду си? — отбеляза Квинт Цицерон.

— През зимата? — Требоний закричи напред-назад. — Тези новини за Версенжеторикс ме потресоха, Квинте. Сред арверните вече управлява не мъдростта на годините, а огънят на младостта и аз не знам

до какво ще доведе това. Всички помните Версенжеторикс. Би ли тръгнал той на война срещу съседно галско племе?

— Очевидно го е направил — отвърна Секстий.

— Във всеки случай твърде неочаквано и ти си прав, Требоний. Защо през зимата? — почуди се Фабий.

— Да сте получавали наскоро някакви новини?

Тримата легати поклатиха глави.

— Това само по себе си е странно, ако се замисли човек — продължи Требоний. — Обикновено все някой ни досажда, най-често с жалби и клевети. За колко мними заговора срещу Рим е обичайно да чуем за една зима?

— Десетки — отвърна с усмивка Фабий.

— А тази година не сме чули за нито един. Те са замислили нещо, кълна се. Де да беше тук Рианон! Или Хирций.

— Мисля — предложи Квинт Цицерон, — че трябва да осведомим Цезар. — Той се усмихна. — Тайно. Е, не чак с бележка в дръжката на някое копие, но в никакъв случай открито.

— И не през земите на хедуите — взе изведнъж решение Требоний. — Нещо в поведението на Литавик ме съмнява.

— Как да го изпратим тогава? — поинтересува се Фабий.

— От север. През територията на секваните до Везонцион, после през Генава, сетне до Виена. Най-лошото е, че проходът на Домициевия път е затворен. Ще се наложи да се мине по крайбрежието.

— Хиляда и двеста километра — отбеляза мрачно Квинт Цицерон.

— Тогава ще осигурим на пратениците всички възможни пропуски и най-добрите коне. Само двама души и в никакъв случай гали. Никой друг няма да знае, освен нас и двамата избраници. Двама яки млади легионери, които могат да яздят добре. — Требоний огледа въпросително събеседниците си. — Някакви предложения?

— Защо не двама центуриони? — предложи Квинт Цицерон. Другите го изгледаха ужасени.

— Квинте, той ще ни убие! Да оставим хората му без центуриони? Сигурно за толкова служба трябва да си разбрал, че той по-скоро ще жертва нас, отколкото един младши центурион.

— О, да, разбира се! — сепна се Квинт Цицерон, след като си спомни сблъсъка си със сугамбрите.

— Оставете на мен — каза решително Фабий. — Напиши посланието, Требоний, аз ще избира момчетата от моите легиони. Няма толкова да бие на очи. А и без това трябва да се връщам.

— Добре е да опитаме да се доберем до колкото се може повече информация — намеси се Секстий. — Пиши на Цезар, че в Никея на крайбрежния път ще го чакат още сведения, Требоний.

* * *

Цезар беше в Плаценция, така че писмото стигна до него за шест дни. Щом Луций Цезар и Децим Брут пристигнаха в Равена, нещата потръгнаха. Положението в Рим като че се беше стабилизирало и Цезар

не виждаше причина да остане в Равена само за да види каква ще е съдбата на Милон, след като бъде изправен на съд. Ако нещо в настоящата ситуация го дразнеше, то бе поведението на новия му квестор, Марк Антоний, който му изпрати съобщение, че оставал в Рим до края на делото на Милон, тъй като щял да работи за обвинението. Каква наглост!

— Е, Цезаре, ти се смили и го повика — рече веднъж чичото на Антоний, Луций Цезар. — Аз никога не бих го взел.

— Нямаше да се смия над него, ако не бях получил писмо от Авъл Габиний, при когото, както сам знаеш, Антоний е служил в Сирия. Той твърди, че си заслужавало да взема младежа. Пиел и ходел по проститутки твърде много, бил изключително мързелив и спял на военните съвети. Въпреки това, твърди Габиний, неудобството си струвало. Веднъж излязъл на бойното поле, той бил като лъв, ала лъв, способен да мисли разумно. Така че ще видим. Ако сметна, че ми пречи, ще го пратя на Лабиев. Това със сигурност ще е интересна комбинация! Лъв и пес.

Луций Цезар присви очи и не продума повече. Баща му и този на Цезар бяха първи братовчеди, първото поколение в този много древен род, получило консулството след дълъг застой — благодарение на съюза, скрепен с брака между лелята на Цезар, Юлия, и невероятно богатия парвеню от Арпинум, Гай Марий. Той обаче се оказа най-великият пълководец в римската история. Този брак доведе до пресен поток от пари в кесииите на Юлиите Цезари, а парите никога не им стигаха. С пет години по-възрастният Луций Цезар за щастие не беше завистлив човек. Гай, от по-младия клон на рода, се стремеше с всички сили да надмине по военни подвизи Гай Марий. Всъщност Луций Цезар бе пожелал да стане легат на Пълководеца само от любопитство. Толкова се гордеше от втория си братовчед, че изведнъж докладите до сената му се сториха недостатъчни. Изтъкнат бивш консул, уважаван съдия, дългогодишен член на колегията на гадателите, петдесет и две годишният Луций Цезар реши да се върне към военната кариера под командването на братовчед си Гай.

Пътуването от Равена до Плаценция не беше много тежко, защото Цезар спираше, за да разглежда дела във всеки град по Емилиевия път: Бонония, Мутина, Региум Лепидум, Парма, Фиденция. Това обаче, с което един обикновен управител би се занимавал цяла нундина, Цезар

разглеждаше за един ден. Сетне идваше ред на следващото градче. Повечето жалби бяха от финансов характер и рядко се налагаше да се избират съдебни заседатели. Цезар изслушваше страните търпеливо, правеше изчисления наум, потъркваше с жезъла, символизиращ империума му, по масата и отсъждаше.

Следващия случай, моля... хайде, хайде! Никой не оспорваше решенията му. Вероятно, мислеше си развеселен Луций Цезар, заради деловата атмосфера, не толкова заради справедливостта на решенията. Едно решение е справедливо само за печелещия, не и за губещия.

В Плаценция поне щяха да спрат за повече време, защото там Цезар бе оставил Петнайсети легион на обучение по време на престоя си в Илирикум и Италийска Галия и сега искаше да види какво са научили войниците му. Заповедите му бяха недвусмислени: да се упражняват. Беше повикал петдесет обучаващи центуриони от Капуа, посивели ветерани, които приеха с радост задачата да направят живота на седемнайсетгодишните хлапаци ад, и им заръча да се занимаят с центурионите на Петнайсети във времето, отредено им за почивка. Сега беше моментът да види какво е постигнато през тримесечното обучение в Плаценция. Цезар обяви, че ще прегледа легионите на парадния площад на следващата сутрин.

— Ако се Представят добре, Дециме, можеш веднага да потеглиш с тях към Отвъдна Галия по крайбрежния път — рече той по време на вечерята.

Децим Брут кимна спокойно.

— Чух, че са станали отлични войници — рече и топна пръсти в една купичка с вода.

— Кой ти подшушна това? — поинтересува се Цезар.

— Един доставчик на храна за войската.

— Доставчик на провизии да разбира от такива неща?

— Че кой ще разбира повече? Войниците от Петнайсети са се упражнявали толкова усилено, че са изяли всичко що кряка, кудкудяка, блее и квичи в Плаценция, а местните пекари работят вече на две смени. Скъпи ми Цезаре, Плаценция те обожава.

— Точно попадение, Дециме! — засмя се Цезар.

— Доколкото съм разбрал, Мамура и Вентидий трябва да дойдат тук — отбеляза Луций Цезар, човек с доста по-добър апетит от

братовчед си и любител на северната кухня, използваща по-малко подправки от лудите по лютото римляни.

— Идват вдругиден от Кремона.

Хирций, твърде зает, за да се храни заедно с тях, влезе и обяви:

— Цезаре, спешно писмо от Гай Требоний.

Той скочи и веднага свали крака от кушетката, на която се беше излегнал заедно с братовчед си, протегна ръка за свитъка. Счупи печата, разви листа и го прочете набързо.

— Плановете се променят — обяви с равен глас. — Как пристигна, Хирций? От колко време пътува?

— Само шест дни, Цезаре, минало е по крайбрежния път. Фабий е изпратил двама легионери, които са яздили по-бързо от вятъра, затрупал ги е с пари и официални пропуски. Справили са се добре.

— Така е.

Цезар внезапно се промени, промяна, която Децим Брут и Хирций познаваха добре, а Луций Цезар — никак. Спокойният управител на провинция се беше сменил с един решителен, енергичен, разсъдлив мъж като Гай Марий.

— Ще се наложи да оставя послания за Мамура и Вентидий. Дециме, издай заповед Петнайсети да е готов за поход на разсъмване. Хирций, погрижи се за кервана с провизиите. Никакви волове, всички каруци да се теглят от мулета. В Лигурия няма да намерим нищо за ядене, така че ще се наложи да носим храна за десет дни, макар че до Никея ще стигнем за много по-малко. Десет дни са до Акве Секстие. По-малко, ако Петнайсети е добър поне наполовина колкото Десети. — Той се обърна към братовчед си. — Луций, заминавам спешно на поход. Можеш да продължиш сам, ако искаш, иначе — утре да си готов.

— Утре тръгвам с теб — отвърна той и се обу. — Нямам намерение да пропусна това зрелище, Гай.

Гай обаче вече беше изчезнал. Луций Цезар вдигна вежди и погледна Хирций и Децим Брут:

— Никога ли не обяснява какво става?

— Ще обясни — успокои го Децим Брут и излезе.

— Казва ни само онова, което трябва да знаем — обясни Хирций; хвана Луций Цезар под ръка и го поведе спокойно към вратата. — Никога не губи време. Днес трябва да се погрижи всичко след него да

остане в пълен ред, защото, струва ми се, скоро няма да се върнем в Италийска Галия. Утре вечер в лагера ще ни обясни какво става.

— Как ще успеят ликторите му да ни догонят? Забелязах, че той ги изтощи по Емилиевия път, а там на два дни им даваше почивка.

— Понякога си мисля, че трябва да обучаваме ликторите си в тренировъчния лагер редом с войската. Когато Цезар бърза, ликторите му остават назад, независимо дали е законно или не. Ще ни последват и той ще им оставя съобщение за мястото на главния му щаб. Там ще го чакат.

— Как успяваш да намериш мулета за толкова кратко време?

Хирций се усмихна:

— Повечето са „Мариеви мулета“. — Имаше предвид обичая на Марий да товари легионерите с багаж и така да ги превръща в мулета. — Това е друга особеност на Цезаровата войска, която ще ти направи впечатление, Луций. Всички мулета на Петнайсети ще чакат утре заедно с легионерите напълно готови за поход. Цезар изисква от легионите си да са винаги подготвени за незабавно тръгване.

* * *

На разсъмване на следващата утрин, когато Цезар, Луций Цезар, Авъл Хирций и Децим Брут влязоха в лагера, Петнайсети легион бе строен. Каквото и сътресение да бяха преживели бойците от вестта, че веднага тръгват на поход, и от бързата подготовка, не го показваха. Първата кохорта зае плавно мястото си зад Пълководеца и тримата му легати; Десетата, на опашката, се придвижи с не по-малка бързина.

Легионерите крачеха в редици по осем. Слънцето заблестя в излъсканите им за така и несъстоялия се парад ризници. Вървяха гологлави, препасани с мечовете и кинжалите си, хванали копията в десниците си. Всеки войник носеше личните си вещи на чаталеста пръчка върху лявото си рамо, на нея отстрани се заканваше щитът, на края ѝ блестеше шлемът. Багажът на легионера съдържаше храна за пет дни: жито, нахут или някакво друго вариво и пушено месо; манерка със зехтин, чиния и чаша — всичките от бронз; принадлежности за бръснене; резервни туники; шалчета и бельо; оцветен гребен от конски косми за шлема; кръгъл сагум (покривало) с дупка за главата по

средата, изработен от водонепропусклива, мазна лигурийска вълна; чорапи и животински кожи за войнишките му обувки при студено време; вълнени панталони; одеяло; плитка плетена кошница за изнасяне на пръст и всичко друго, без което не можеше да живее, например талисман за късмет или кичур коса от любимата му. Някои предмети се разпределяха между спящите в една палатка: един носеше огнивото; друг — солта за себе си и другите си седем другари; трети — скъпоценната мая за хляба им; торбичка с билки; лампа и шишенце с масло за нея; снопче клони за подпалки. Някакъв инструмент за копаене, като долабра или лопатка, и два кола за оградата на походния лагер се закрепяха за пръчката на багажа, така че да направят цялата конструкция лесна за носене.

На осем войници имаше по едно муле, натоварено с мелничка за брашно, малка пещ за хляб, бронзови тенджери и котли, резервни копия, мехове за вода и добре сгъната палатка с рейки и колчета. Десетте мулета на центурията вървяха зад самата центурия, за всяко от тях се грижеха двамата цивилни помощници на осемте бойци, сред чиито задължение по време за поход бе поддържането на запасите от вода. Тъй като при този спешен поход нямаше официален керван за багаж, след всяка центурия се движеше по една каруца, теглена от по шест мулета, съдържаща инструменти, пирони, известно количество личен багаж, буре вода, една по-голяма мелница, резервна храна и палатката и вещите на центуриона — той бе единственият в центурията, който се движеше без никакъв товар.

Четири хиляди и осемстотин войници, шейсет центуриона, триста артилеристи, стотина специалисти по инженерните съоръжения и оръжейници и хиляда и шестстотин цивилни прислужници съставляваха легиона в пълната му бойна мощ. С тях, теглени от мулета, се движеха трийсетте метателни съоръжения: десет хвърлящи камъни балисти и дваисет изстрелващи стрели катапулти с различни размери, заедно с коли, натоварени с резервни амуниции. Артилеристите се движеха редом със скъпоценните си машини, смазваха осите им, суетяха се около тях, галеха ги. Бяха много способни в стрелбата, която не представляваше просто мятане — те умееха да изчисляват траектории и с една стрела от катапулта можеха да улучат със забележителна точност отделен вражески войник, обслужващ таран или обсадна кула. Стрелите бяха за живи цели,

камъните — за поразяване на машините на противника и за всяване на паника сред хората.

„Добре изглеждат“ — мислеше със задоволство Цезар, докато сновеше между шейсетте центурии, за да върши своята работа: да повдига бойния им дух, да им обяснява къде отиват и какво се очаква от тях. От първата до десетата кохорта колоната, в чиято среда се движеше артилерията, се проточваше на километри. Едва след като завърши задачата си, Цезар слезе от коня и тръгна пеш.

— Ако минавате по шейсет километра на ден, ще имате два дни почивка в Никея! — провикваше се той с широка усмивка. — Ако се влачите с по петдесет, до края на тази война ще ви давам само най-противните задачи! От Плаценция до Никея са триста и дващест километра и аз трябва да стигна там за пет дни! За толкова имате храна и повече няма да получите! Момчетата от другата страна на Алпите имат нужда от нас и ние ще сме там, преди онези негодници галите да са се усетили! Така че крачете по-бодро, момчета, и покажете на Цезар колко струвате!

Те показаха колко струват и то беше много повече, отколкото когато сугамбрите ги бяха изненадали. Пътят, построен от Марк Емилий Скавър между Дертона и Генуа на Тосканско море, бе шедьовър на инженерната мисъл и почти нямаше наклон, когато пресичаше планински проходи по виадукти или се виеше по склоновете около могъщи върхове. И макар че този между Генуа и Никея не се доближаваше дори малко по качество до него, той беше значително по-добър, отколкото по времето, когато Гай Марий бе повел трийсетте си хиляди бойци към Галия. Щом легионерите свикнаха с темпото и дългите преходи, започнаха да изминават шейсет километра въпреки късите зимни дни. След продължителните тренировки войниците вървяха леко и даже се шегуваха, че споделяли съдбата на Мариевите мулета. Те много добре съзнаваха колко лошо бе представянето им до този момент и бяха твърдо решени да се реваншират.

В Никея войската получи обещаната двудневна почивка, докато Цезар и легатите му си блъскаха главата над поредното писмо от Гай Требоний, което ги чакаше там:

„Успяхме да се доберем до тези сведения, Цезаре, като отвлякохме един арвернски друид и го изпратихме за разпит

при Лабиен. Защо друид, ще запиташ ти. С Фабий, Секстий и Квинт Цицерон го обсъдихме и решихме, че някой крепостен няма да знае достатъчно, а един воин ще предпочете да умре, вместо да ни издаде нещо важно. Докато друидите са мекушапи. Ако нашите народни трибуни се ползваха дори с половината от тяхната неприкосновеност, те щяха да управляват Рим много по-уверено. Избрахме Лабиен да го разпита, защото... е, май няма нужда да обяснявам, нали? Макар че, предполагам, друидът се е разприказвал много преди Лабиен да нагорещи железата си до червено.

В началото на февруари Гай Фуфий Цита, неговите пълномощници, останалите римски цивилни граждани и неколцина гръцки търговски, живеещи в Ценабум, са били убити, ала вестта не е успяла да стигне до нас. В същия ден карнутите разгласили новината по цялата територия до Герговия. Версенжеторикс е бил изгонен от столицата, но щом научил за Ценабум, узурпирал властта в арвернския старейшински съвет и убил Гобаницион. Сетне се титулувал цар. И лудите глави сред арверните го посрещнали като такъв.

На съвещание с Гутруат на карнутите отишъл и твоят стар приятел, върховният друид Катбад. Нашият осведомител не успя да каже кой друг е присъствал, освен Луктерий, вергобретът на кардурките. И Комий! След края на съвета започнало свикване на войските.

Тази война не е шега, Цезаре. Галите от устието на Моза до Аквитания, от източната до западната им граница се съюзават. Убеден, че Галия разполага с достатъчно сили, за да ни прогони, Версенжеторикс се е заел с обединението й.

Войските се събрали край Карнутум в началото на март за зимна кампания. Срещу нас ли, ще попиташ ти. Не, срещу племената, които отказват да подкрепят каузата им.

Луктерий с петдесет хиляди кардурки, пиктони, анди, петрокории и сантони нападна рутените и габалите. След това продължили през Провинцията, по-точно към Нарбон и

Толоза, за да прекъснат комуникациите ни с Испания. Имат задача да вдигнат също така волките и хелвиите.

Самият Версенжеторикс повел осемдесет хиляди сенони, карнути, арверни, свесиони, паризии и мандубии срещу битуригите, които отказали да приемат идеята за обединена Галия. Тъй като те притежават много железни мини, лесно е да се досетиш защо той толкова иска да ги убеди, че грешат.

Докато ти пиша тези редове, Версенжеторикс вече върви през земите на битуригите. Нашият осведомител друид казал, че той щял да тръгне срещу нас с настъпването на пролетта. Стратегията му не е лоша. Възнамерява да те държи изолиран от нас, като предполага, че без теб ние няма да посмеем да излезем от лагерите си. Където смята да ни обсади.

Без съмнение, ти започваш да си задаваш един въпрос: как всъщност се стигна до отвличането на този арвернски друид? Защо не си седим в блажено зимно бездействие, както очаква Версенжеторикс? За това е виновен Литавик от хедуите, Цезаре. От началото на февруари той ме посещава няколко пъти, винаги по някакъв безобиден повод — че се отбива след сватба и други подобни. Не се бях замислял за това, докато не мина след мартенското събиране на войските край Карнутум, за да ме уведоми, че Версенжеторикс «царувал» в Герговия. Обърнах му внимание на думата и той твърде бързо се поправи. Мислеше си, че е измислил много смешна шега, като добави, че бил «вергобрет без колега». Аз избухнах в смях, изпроводих го от лагера и веднага ти изпратих първото писмо.

Цезаре, нямам абсолютно никакво конкретно доказателство, че хедуите са решили да се включат в обединената Галия на Версенжеторикс, но внимавай! Имам предчувствие, че и те участват в заговора. Или поне помладите като Литавик, дори вергобретите им да не го одобряват. Битуригите помолили хедуите за помощ, хедуите изпратили Литавик да ме осведоми и да ме пита дали имам

нещо против да изпратят подкрепления на битуригите. Ако това са само междуплеменни разногласия, рекох, давайте, изпратете войски.

Ала съдбата на тази войска е доста странна. Тя се събрала, много силна и добре въоръжена, и тръгнала към земите на битуригите. Когато обаче стигнала бреговете на Лигер спряла и не пресякла реката. След като постоела така няколко дни, отново се върнала у дома. Литавик току-що си тръгна, след като дойде да ме уведоми защо битуригите са оставени без подкрепления. Според него Катбад изпратил предупреждение, че арверните и битуригите се наговорили да нападнат хедуиската армия веднага щом прекоси Лигер.

Твърде нагласено, Цезаре. Колегите ми са съгласни с мен, особено Квинт Цицерон, който явно умее да предусеща такива неща.

Ти ще решаваш какво да правим и ние може би няма да научим плана ти, докато не се видим лично. Защото не ми се вярва една шепа гали, с или без хедуите, да ти попречат да се присъединиш към нас. Бъди сигурен, че ние сме готови да се вдигнем на оръжие във всеки един момент. Под предлог, че в лагера му плъзнала зараза, Фабий се вдигна с двата си легиона и се премести недалеч от Бибракт, близо до изворите на Икауна. Хедуите изглеждат доволни от тази промяна, но кой знае? Вече не им вярвам.

Ако изпращаш писма, войски или идваш лично в Агединкум, по-добре избягвай земите на хедуите. Най-добре е през Генава до Везонцион, след това през земите на лингоните до Агединкум. Така изпратихме писмата. Много съм доволен, че Квинт Цицерон е с мен. Неговият опит с нервиите го прави незаменим.

Лабие ни уведоми, че ще остане с двата си легиона, където е сега, докато не получи вести от теб. Той също се премести и сега станува край главната крепост на ремите, Бибракс. Както изглежда, основният удар ще дойде от келтите в Централна Галия, затова решихме да останем на удобни за отпор позиции. Белгите, с Комий или без, вече не представляват сериозна заплаха.“

Когато Цезар спря да чете на глас, никой не се обади. Някои неща им бяха известни още от първото писмо на Требоний, ала в това определено имаше много повече информация.

— Първо ще се занимаем с Провинцията — заговори Цезар. — Петнайсети ще получи двата си дни почивка, но след това тръгваме без почивка за Нарбон. Аз ще яздя напред, това ще все паника и никой няма да рискува да започне размирици. От Никея до Нарбон са петстотин километра, но искам Петнайсети да стигне за осем дни, Дециме. Ти командваш. Хирций, ти ще дойдеш с мен. Погрижи се да имаме достатъчно куриери, искам през цялото време да съм във връзка с Мамура и Вентидий.

— Искаш ли Фаберий да се присъедини към нас?

— Да, и Трог. Процелий може да тръгне към Агединкум с послание за Требоний. Ще мине покрай Роданус, след това през Генава и Везонцион, както ни съветват. Като минава през Араузион, може да се отбие при Рианон и да я уведоми, че тази година няма да напуска дома си.

Децим Брут потръпна:

— Мислиш ли, че това ще ни отнеме цяла година, Цезаре?

— Ако Галия се е обединила, да.

— А аз какво да правя? — попита Луций Цезар.

— Ще останеш с Децим и Петнайсети, Луций. Назначавам те легат, управляващ Провинцията, така че твое задължение е да я отбраняваш. Ще установиш щаба си в Нарои. Поддържай постоянно връзка с Афраний и Петрей в Испания и наблюдавай аквитаните. Племената около Толоза няма да ти създават неприятности, ала онези по на запад, около Бурдигала, не са толкова кротки. — Той се обърна с най-топлата си и приятелска усмивка към Луций Цезар. — Давам ти Провинцията, защото имаш нужния опит, бивш консул си и ще се справиш с управлението в мое отсъствие, братовчедо. Напусна ли Нарбон, не искам повече да се занимавам с Провинцията. Ще се чувствам най-сигурен, ако ти я управляваш.

„Ето така — помисли си Хирций — върши нещата той, Луций Цезаре. Кара те да си помислиш, че си единственият човек, способен да се справи със задачата. В резултат на това ти даваш всичко от себе си, за да оправдаеш доверието му и нещата ще се наредят точно както е

казал — няма дори да си помисли за теб, напусне ли веднъж поверената ти територия.“

— Дециме — продължи Цезар, — събери центурионите на Петнайсети на събрание утре сутринта и се погрижи войниците да имат пълна зимна екипировка. Ако липсва нещо, изпрати ми куриер със списък в Нарбон, за да го набавя.

Съмнявам се да им липсва нещо — рече Децим Брут с облекчение. — Едно нещо е сигурно, Мамура е превъзходен доставчик. Сметките, които представя, са твърде преувеличени, но той никога не жертва качеството за сметка на количеството или обратното.

— Това ми напомня да му пиша за още метателни съоръжения. Смятам, че всеки легион трябва да разполага поне с по петдесет машини. Имам някои идеи за по-активното им включване по време на открита битка. Не всяваме достатъчно паника у врага, преди да го нападнем.

Луций Цезар примигна изненадано:

— Артилерията е средство за обсада!

— Без съмнение. Но защо да не я използваме и в откритите битки?

* * *

На следващата сутрин той потегли, препускайки в обичайната си колесница, теглена от четири мулета. Клетият Фаберий му правеше компания, а Хирций и Гней Помпей Трог, главният преводач, пътуваха във втора кола.

Спираше във всеки град, за да се срещне с ентарха, ако беше гръцки, или с двамата дуумвири, ако беше римски. Запознаваше ги накратко с положението в Галия, нареждаше им да започнат да събират местната градска стража и им даваше разрешение да отворят оръжейните си складове. До заминаването му местното население вече трескаво изпълняваше нарежданията и се подготвяше да посрещне Луций Цезар.

Домициевият път до Испания се поддържаше винаги в отлично състояние, така че нищо не забави двете колесници. Между Арелате и Немаузуз те прекосиха големите тресавища и мочурливите поля около

делтата на Роданус по насипа, издигнат от Гай Марий. След Немаузус спирките на Цезар станаха по-чести и по-продължителни, защото това бяха владенията на волките арекомики, които вече чуваха слухове за война между кардурките и рутените, северните им съседи. Във верността им към Рим нямаше никакво съмнение и те с готовност изпълняваха нарежданията на Цезар.

На пътя за Нарбон край Амбрусум чакаха група хелвии от западния бряг на Роданус с надеждата да срещнат някой достатъчно висш римски управник, за да ги посъветва какво да правят. Водеха ги двамата им дуумвири, баща и син, получили римско гражданство от Гай Валерий — и двамата носеха неговото име, но галските им имена бяха Кабур (на бащата) и Донотавър (на сина).

— Вече получихме послание от Версенжеторикс — рече тревожно Донотавър. — Очаква да се присъединим към този странен нов съюз. След като отказахме обаче, посланикът заплаши, че рано или късно ще го молим да ни приеме.

— След това чухме, че Луктерий е нападнал рутените, а самият Версенжеторикс тръгнал срещу битуригите — добави Кабур. — Изведнъж си дадохме сметка, че ако не се присъединим към него, ще пострадаме.

— Да, ще пострадате — потвърди Цезар. — Няма смисъл да ви убеждавам в противното. Ще промените ли становището си, ако ви нападнат?

— Не — отвърнаха в един глас баща и син.

— В такъв случай, връщайте се у дома и се въоръжавайте. Уверявам ви, че ще ви изпратя помощ веднага щом мога. Възможно е обаче цялата ми войска да е заета в по-голяма битка някъде другаде. Подкрепленията може да се забавят доста, но накрая със сигурност ще дойдат, затова се дръжте. Преди много години аз въоръжих гражданите на провинция Азия срещу Митридат и ги помолих да се отбраняват без подкрепата на Рим. Нямах никаква войска. Азиатците обаче разбиха легатите на стария Митридат без чужда помощ. По същия начин вие можете да победите дългокосите гали.

— Ще се държим — увери го мрачно Кабур. Цезар се усмихна.

— Вие няма да се биете съвсем сами! Служили сте в римските легиони. Знаете как се сражават римляните. Ще получите необходимото оръжие и екипировка. Моят братовчед Луций Цезар идва скоро след

мен. Определете какво ви трябва и го поискайте от него от мое име. Укрепете градовете си и се подгответе да приютите и селяните си в тях. Погрижете се да не изгубите нито един човек, ако можете.

— Чухме също, че Версенжеторикс преговарял с алоброгите — съобщи Донотавър.

— А! Това е единственото племе в Провинцията, което може да се изкуши. Неотдавна те се сражаваха ожесточено срещу нас.

— Мисля — рече Кабур, — че алоброгите ще изслушат пратениците му внимателно, след това ще се оттеглят и ще се направят, че обмислят предложението му много дълго време. Колкото повече ги притискат, толкова по-неотстъпчиви ще стават. Имай ни доверие, те няма да се присъединят към него.

— Защо?

— Заради теб, Цезаре — отвърна Донотавър, изненадан от въпроса. — След като върна хелветите по земите им, алоброгите живеят много по-спокойно. Те получиха една безспорна придобивка, земите около Генава. Знаят кой ще излезе победител.

* * *

Цезар завари Нарбон в паника, но той бързо я разсея, като впрегна хората на работа. Събра местната градска стража, изпрати пълномощници при водките тектосаги около Толоза, за да направят същото и накара дуумвирите, управляващи града, да подсилят укрепленията си. Повечето оръжие и военна екипировка за западните райони на Провинцията се пазеха в мрачната крепост Каркасон и след като започнаха да се въоръжават, хората се почувстваха по-уверени.

Цезар вече бе изпратил известия до легатите на Помпей: Луций Афраний в Таракон в Близка Испания и Марк Петрей в Кордуба в Далечна Испания. Отговори от двамата управители го чакаха в Нарбон — те събираха допълнително войски и възнамеряваха да се преместят към границата, за да се притекат на помощ на Нарбон и Толоза, ако се наложи. Никой не разбираше по-добре от тези професионални войници, че Рим (и Помпей) в никакъв случай не желае създаването на една независима галска държава от другата страна на Пиренеите.

Луций Цезар и Децим Брут пристигнаха заедно с Петнайсети легион в деня, в който се очакваше. Цезар изказа благодарност на войниците си и веднага постави задачи на братовчед си.

— Нарбонците се успокоиха чувствително, след като им съобщих, че оставям бивш консул за управител на провинцията. Просто се погрижи волките тектосаги, водките арекомики и хелвиите да имат достатъчно оръжие и екипировка. Афраний и Петрей чакат от другата страна на границата, в случай че се наложи да се намесят, така че не съм особено загрижен за Нарбон. Това, от което се опасявам, са нападения от съседни племена. — Цезар се обърна към Децим Брут: — Дециме, Петнайсети готов ли е за зимна кампания?

— Да.

— Как са с краката?

— Накарахме всеки войник да покаже принадлежностите си, за да се уверим, че са подготвени. Центурионите ще докладват утре заран.

— Миналата година не се проявиха като много способни командири. Можеш ли да се довериш на преценката им? Не трябва ли да провериш лично?

— Мисля, че това би било грешка — отвърна спокойно Децим Брут; той не се боеше от Цезар и беше винаги прям. — Доверявам им се, защото ако не мога да го направя, Петнайсети и без това няма да се справи. Те знаят какво да гледат.

— Прав си. Аз събрах колкото можах заешки, невестулкови и порови кожи, защото чорапите няма да топят достатъчно краката на хората ми там, откъдето смятам да ги превода. Също така накарах всяка жена в Нарбон и околностите да започне да плете шалове и ръкавици.

— О, богове! — възкликна Луций Цезар. — Къде смяташ да ги водиш? При хиперборейците?

— По-късно ще ви кажа — отвърна Цезар и излезе.

— Знам — въздъхна братовчед му. — Ще науча, когато му дойде времето.

— Шпиони — изрече кратко Хирций и последва Цезар.

— Шпиони? В Нарбон?

Децим Брут се усмихна:

— Вероятно не, но защо да рискуваме? Винаги ще се намери някой местен, който да ни мрази.

— Колко ще остане той тук?

— Ще потегли в началото на април.

— След шест дни.

— Единственото, което може да го задържи, са шаловете и ръкавиците, но се съмнявам. Предполагам, че никак не преувеличава, като твърди, че е накарал всяка жена да плете.

— Ще каже ли на войниците къде ги води?

— Не. Той просто очаква да го последват. Никой начин за предаване на новини не е по-бърз от викането и галите много добре го знаят. Ако обяви намеренията си пред цялата войска, Нарбон ще ги научи. И съвсем скоро вестта ще стигне до Луктерий.

Цезар обяви намеренията си пред легатите едва на вечеря в последния ден на март, и то след като отпрати слугите и в коридорите бяха поставени стражи.

— Обикновено не работя в такава голяма тайнственост — заговори той, — но в едно отношение Версенжеторикс е прав. Галия Комата има достатъчно войска, за да ни прогони. Но само ако той успее да събере всичките си хора в момента. Засега разполага някъде с около осемдесет-сто хиляди души. Ако свика всеобща мобилизация през секстил обаче, това число може да се вдигне на четвърт милион, а може би и повече. Затова трябва да го разгромим преди секстил.

Луций Цезар си пое шумно въздух, но не каза нищо.

— Той не предвижда никаква римска военна дейност до секстил в разгара на пролетта и затова не е събрал повече войници. До пролетта смята просто да подчини непокорните племена. Мисли си, че седя в неведение отвъд Алпите и е сигурен, че може да ми попречи да се присъединя към войските си. Сигурен е, че ще успее да се върне в Карнутум, за да поеме армията си. Затова трябва да отклоним вниманието му, да му попречим да събере войските си по-рано. Трябва да се присъединя към легионите си за шестнайсет дни. Ако тръгнем обаче нагоре по течението на Роданус, той ще научи за идването ни още преди да сме изминали и половината път до Валенция. Ще ни пресрещне при Виена или Лугдунум. Аз съм само един човек с един легион. Няма да успея.

— Ама това е единственият възможен път! — отбеляза Хирций.

— Има и друг. Утре сутрин тръгваме на север от Нарбон. Разузнавачите ми съобщават, че войската на Луктерий се намира на запад, обсадила е рутенската крепост Карантомагус. Изправени пред

война от такъв мащаб, габалите са решили (доста разумно, като се има предвид близостта им с арверните) да се присъединят към Версенжеторикс. Те са много заети с въоръжаване и обучение за предстоящата им мисия — подчиняването на хелвиите.

Цезар направи пауза, за да придаде повече тежест на следващите си думи:

— Смятам да мина на изток от Луктерий и крепостите на габалите и да навляза в Цебенския масив.

Дори Децим Брут остана потресен:

— През зимата?

— Именно. Това е напълно възможно. Когато бързах от Рим за Генава, за да спра хелветите, аз прекосих Алпите на височина над десет хиляди стъпки от морето. Никой не вярваше, че ще успея да премина през високопланинските проходи, но аз го направих. Стигнах по кози пътеки до Октодурум. Цебена обаче не е толкова сурова, Дециме. Преходите са на височина не повече от триста-четиристотин стъпки и през тях минават истински пътища. Галите пътуват редовно през масива, защо да не мога и аз?

— Не се сецям за някаква причина — промърмори глухо Децим Брут.

— Снегът ще е дълбок, но можем да си разчистваме пътя.

— Значи възнамеряваш да навлезеш в Цебена при изворите на Олтис и да слезеш на западния бряг на Роданус някъде около Алба Хелвиорум, така ли? — осведоми се Луций Цезар, който от получаването на командването на Провинцията не пропускаше възможност да разговаря с галите, за да научи повече за положението.

— Не, мисля да остана в Цебена малко по-дълго време — отвърна Цезар. — Най-добре ще е да успеем, да слезем от планините колкото се може по-близо до Виена. Колкото по-дълго останем далеч от погледа на Версенжеторикс, толкова по-малко време ще му оставим. Искам да влезе в битка с мен, преди да е събрал цялата си войска. През Виена трябва да се отбия, защото искам да взема оттам една пробна войска от четиристотин германски конници. Ако Арминий от убите си е удържал думата, те би трябвало вече да са пристигнали за новите си коне.

— Значи, си определил шестнайсет дни, за да прекосиш Цебена през зимата и да стигнеш Агединкум. Това са повече от шестстотин километра, в по-голямата част през дълбоки снегове.

— Да. Предвиждам средно по четирийсет километра на ден. Между Нарбон и Олтис ще изминаваме по много повече, както и след като слезем при Виена. Дори да се забавим през Цебена, пак ще стигнем навреме в Агединкум. — Цезар погледна братовчед си много сериозно. — Не искам Версенжеторикс да следи движението ми, Луций. Това означава, че трябва да се придвижвам по-бързо, отколкото той очаква. Искам да го държа в пълно неведение. Къде е Цезар? Някой чул ли е къде е Цезар? И всеки път, когато му съобщят местоположението ми, той ще открива, че съм минал оттам преди четири-пет дни, така че няма да знае къде съм в момента.

— Той е неопитен — отбеляза замислено Децим Брут.

— Точно така. Големи амбиции, малко опит. Не твърдя, че му липсват кураж или военни умения. Всичко обаче работи в моя полза, нали? Аз имам опита... и много по-силна амбиция от неговата. Ала ако искам да го победя, трябва да го принудя да взема все грешни решения.

— Надявам се, не си забравил да си вземеш зимния плащ — усмихна се Луций.

— Не бих се разделил с дебелилото си покривало за нищо на света! Все пак съм служил при Гай Марий. Когато Бургунд дойде при мен, той носеше и плаща си. На деветдесет години е, смрадта му стига до небесата, независимо колко благовонни треви слагам в него и проклинам всеки ден, в който трябва да го нося. Ала, казвам ти, такъв зимен плащ не можеш да намериш вече никъде, дори в Лигурия. Дъждът просто се стича по него, вятърът не може да проникне през плата му, а пурпурният му цвят е толкова ярък, сякаш току-що са го свалили от стана.

* * *

Петнайсети легион тръгна от Нарбон без никакви каруци. Палатките на центурионите бяха натоварени на мулета, също и резервните копия и инструментите. Всичко друго, включително и скъпоценната артилерия на Цезар потегли нагоре по течението на Роданус, никой не можеше да предвиди кога ще пристигне. Всеки легионер носеше храна за пет дни, запасите за останалите единайсет

бяха натоварени на по едно допълнително муле за всеки осем войника, както и по-тежките им вещи. Бойците крачеха с желание.

И легендарният Цезаров късмет отново ги съпътстваше. Защото гъстите мъгли на север позволиха на колоната му да мине незабелязано покрай Луктерий и габалите. Навлязоха в Цебена при лек снеговалеж и веднага започнаха изкачването. Цезар възнамеряваше да прекоси главното било на изток при първа възможност, след това да продължи по него, докато теренът позволява.

Снежната покривка бързо достигна шест стъпки, но валежът спря. Центуриите се сменяха във водачеството пред колоната, за да участват в прочистването на пътя. От съображение за безопасност легионерите се движеха в редици по четири вместо по осем, а мулетата вървяха в колона по едно от най-стабилната страна на пътя. От време на време имаше и нещастни случаи, когато склонът се срутваше повличайки някой и друг войник, но загубите бяха малко и пострадалите най-често оцеляваха. Дълбокият сняг омекотяваше паданията.

Цезар вървеше пеша през цялото време и участваше наравно с легионерите в разриването на снега, най-вече за да ободрява хората си и да им обяснява къде отиват и какво ги очаква там. Присъствието му винаги ги успокояваше — повечето бяха навършили осемнайсет, но това не ги правеше зрели мъже телом и духом и много от тях още страдаха за дома си. Не приемаха Цезар като баща, защото никой, дори и в най-смелите си мечти, не можеше да си представи да има такъв баща, ала той излъчваше огромна самоувереност, която ги караше да се чувстват в безопасност с него.

— Ставате доста добър легион — говореше той с широка усмивка. — Съмнявам се дори Десети да постигне много по-голяма скорост, макар че те воюват вече девет години. Вие сте още „бебета“. Има хляб във вас, момчета.

Късметът продължаваше да е с него. Не се разрази нито една снежна буря, нямаше опасност да срещнат враждебни гали и леката мъгла постоянно ги скриваше от неприятелски погледи. Отначало Цезар се тревожеше от арверните, чиито земи се простираха на запад от главното било, но понеже не се появяваше нито един представител от това племе, дори случайно заблуден и той ставаше все по-уверен, че ще

стигне до Виена, без Версенжеторикс да получи дори едно известие за идването му.

Благодарни на боговете, легионерите от Петнайсети слязоха от Цебена и се установиха на лагер край Виена. Трима бяха загинали, неколцина други бяха със счупени крайници, четири мулета се бяха подплашили и бяха скочили в една пропаст, но никой не беше получил измръзване и всички бяха в добра форма, за да продължат към Агединкум.

Четиристотинте убий бяха там, пристигнали преди четири месеца. Толкова се радваха на ремските си коне, че както каза предводителят им на развален латински, били готови да последват Цезар навсякъде.

— Дециме, води Петнайсети към Агединкум без мен — заръча Цезар; бе облечен за конен поход, наметнат с миризливия плащ на Гай Марий. — Отивам с германите към Икауна. Ще взема Фабий и двата му легиона и ще се присъединя към вас в Агединкум.

* * *

От Карнутум към земите на битуригите тръгнаха деветдесет хиляди гали. Не бързаха особено, тъй като водачът съзнаваше, че няма необходимият опит в обсадните действия, за да превземе крепост като Аварикум, основната твърдина на битуригите. Затова се стремеше да все паника сред племето, като изгаряше селата и опустошаваше земите им. Успя да постигне желаните ефект, но едва след като хедуиската войска се върна у дома си, без да прекоси водите на Лигер. Няколко дни бяха нужни на битуригите, за да осъзнаят, че няма да получат очакваната помощ и че римляните ще продължат да седят безгрижно зад непревземаемите си укрепления. В средата на април те изпратиха посланици при Версенжеторикс и се покориха.

— С теб сме и в смъртта — увери го Битургон, царят. — Ще направим каквото кажеш. Римляните не спазиха обещанията си. Не ни защитиха. Затова сме с теб.

Много добре! Версенжеторикс подмина Аварикум и се насочи към Горгобина, стара арвернска крепост, принадлежаща сега на сродниците на хелветите, боите.

Литавик го настигна преди Горгобина и спря коня си на върха на един хълм, за да се наслади на гледката. Толкова много воители! Как бе възможно римляните да победят? Човек никога не можеше да прецени размера на римската войска, защото тя се движеше в колона, простираща се на километри с товарния керван и артилерията по средата. Беше някак си по-малко внушителна и със сигурност по-малко заплашителна от гледката, простираща се пред удивените очи на Литавик. Сто хиляди облечени в метални ризници и въоръжени до зъби галски воители настъпваха на фронт с ширина осем километра и сто човека в дълбочина с керван с багаж отзад. Може би дващсет хиляди от тях бяха на коне, по десет хиляди от двете страни на фронта. Най-отпред яздеха военачалниците, Версенжеторикс — сам пред другите; зад него останалите: Драпес и Каварий от сеноните, Гутруат от карнутите, Дадеракс от мандубиите. И Катбад, лесен за разпознаване със снежнобялата си роба и снежнобелия си кон. Значи, войната беше и религиозна. Друидите се обявяваха за обединена Галия.

Версенжеторикс яздеше красив сивкавокафяв жребец и носеше покривало с каретата на арверните, тънки панталони, завързани с тъмозелена препаска, и шал, увит върху металната му ризница. Макар че настояваше всичките му воители да носят шлемове, той се движеше гологлав и накичен с многобройни златни украшения; с целия блясък на един цар.

Битургон не беше сред привилегированите зад военачалника, но яздеше начело на хората си не много назад. Когато Литавик се приближи, той извади меча си и се нахвърли върху него.

— Предател! — закрещя. — Римски слуга!

Версенжеторикс и Драпес се изправиха между него и Литавик.

— Прибери меча си, Битургоне — нареди Версенжеторикс.

— Той е хедуи! Предател! Хедуите ни предадоха!

— Не хедуите ви предадоха, Битургоне. Римляните ви измениха. Защо, мислиш, се прибраха хедуите? Не защото са го искали. Било е заповед от Требоний.

Драпес убеди Битургон да прибере меча си и го придружи назад към редиците на хората му. Литавик изравни коня си с този на Версенжеторикс, Катбад се присъедини.

— Има новини — обяви Литавик.

— Казвай.

— Цезар се е озовал ненадейно във Виена с Петнайсети легион и се насочил веднага на север.

Сивкавокафявият жребец се препъна; галът се обърна удивен към Литавик:

— Във Виена? И вече потеглил? Защо никой не ми е казал, че идва? Ти твърдеше, че имаш шпиони от Араузион до Матискон!

— Наистина — заекна Литавик. — Той не е минал оттам, Версенжеторикс, кълна ти се!

— Няма друг път.

— Във Виена се говори, че Петнайсети слязъл от Цебена. Цезар се качил през Олтис, прекосил билото и слязъл чак при Виена.

— През зимата — изрече бавно Катбад.

— Възнамерява да се присъедини към Требоний и легионите му — добави Литавик.

— Къде е сега?

— Нямам представа, наистина. Петнайсети върви направо към Агединкум под командването на Децим Брут, ала Цезар не е с тях. Затова дойдох. Искаш ли хедуите да нападнат Петнайсети? Можем да го направим, преди да напусне земите ни.

Версенжеторикс като че леко се беше смалил — първата му стратегическа хитрост щеше да се провали, знаеше го. Той отново се изправи и си пое дълбоко въздух.

— Не, Литавик. Трябва да убедиш Цезар, че си на негова страна. — Той погледна сивото зимно небе. — Къде е тръгнал? Къде е сега?

— Трябва да продължим към Агединкум — предложи Катбад.

— При положение, че сме на един хвърлей от Горгобина? Агединкум е на повече от сто и шейсет километра на север оттук, Катбад, и имаме твърде много хора, за да преодолеем това разстояние за по-малко от осем до десет дни. Цезар се движи по-бързо, защото войската му е свикнала. Хората му се упражняват на учебните полета много преди да видят лицето на врага. Нашето предимство е в броя ни, не в бързината. Не, ще отидем в Горгобина, както бяхме решили. Ще накараме Цезар да дойде. — Версенжеторикс си пое дълбоко въздух. — Кълна се в Дагда, ще го победя! Ала не на територия, избрана от него. Няма да му позволим да намери свой Акве Секстие.

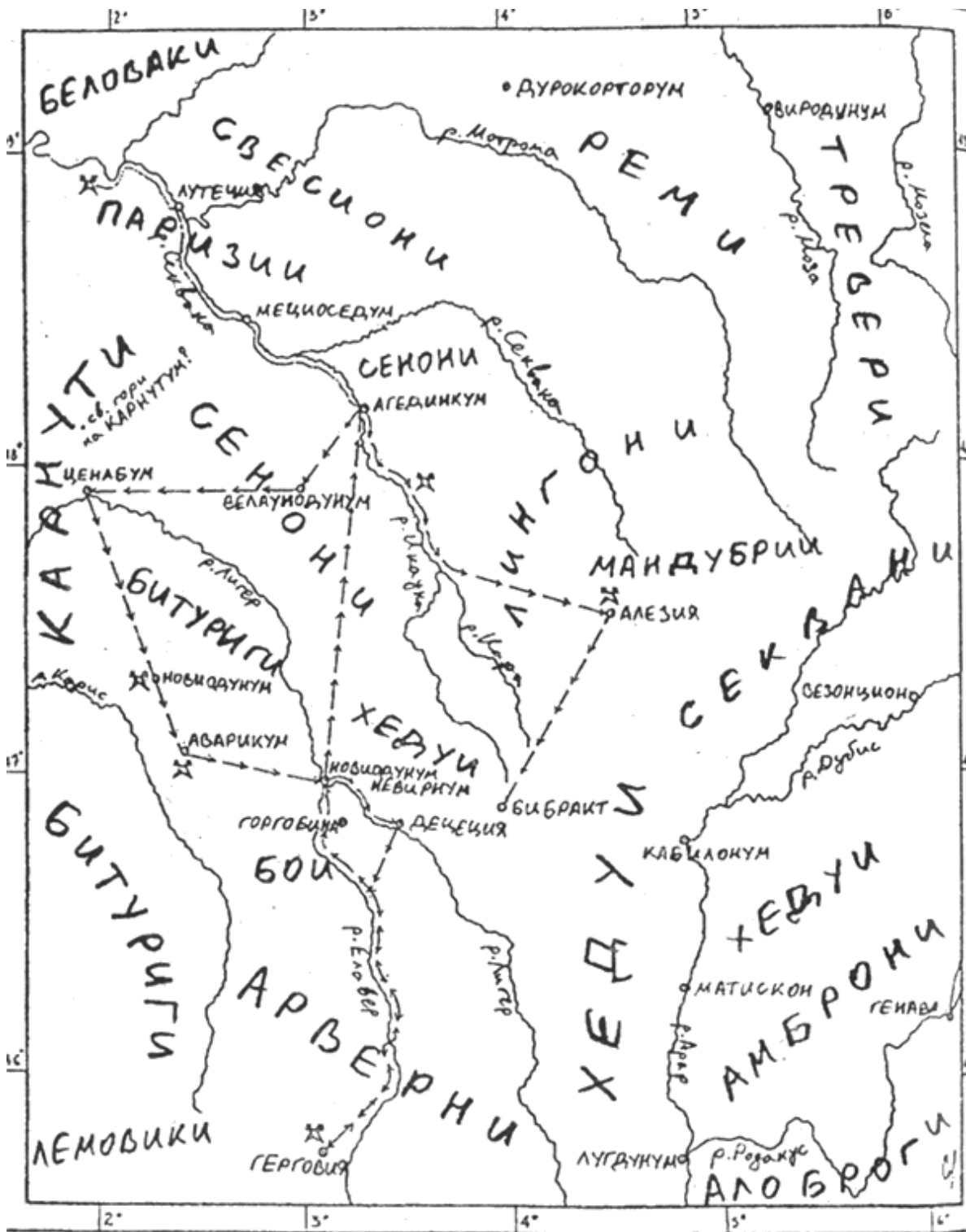
— Значи, Конвиктолав и Кот да продължават да се преструват на негови съюзници — намеси се Литавик.

— Непременно. Просто се погрижете да не получи подкрепления.

Литавик се обърна и препусна назад. Версенжеторикс пришпори красивия си сивкавокафяв жребец и се отдалечи от Катбад, който се върна при останалите, за да им съобщи с тъжно лице новината, донесена от Литавик. Версенжеторикс обаче не забеляза загриженото му изражение беше твърде зает с мислите си.

Къде беше сега Цезар? Какво смяташе да предприеме? Литавик му беше загубил дирите на хедуиска територия! Той си представи лицето на римлянина, но не можеше да отгатне какво се крие зад тези хладни, обезпокоителни очи. Толкова красив човек почти според галските разбирания; само носът и устата му ми бяха чужди. Излъскан. Издокаран. В много добра форма. Потомък на царски род, по-древен от цялата галска история. Човек, мислещ като цар, колкото и категорично да го отричаше. Когато издадеше заповед, той не очакваше да бъде изпълнена — той знаеше, че ще бъде изпълнена. Той никога нямаше да се предаде. Бе готов на всичко. Само друг цар можеше да го спре. „О, Ез, дай ми сила и мъдрост, за да го победя! Знанията, които не притежавам. Аз съм твърде млад, твърде неопитен. Ала вода велик народ и ако последните шест години са ни научили на нещо, то е да мразим.“

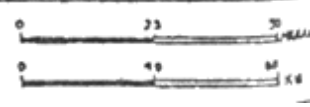
* * *

ЦЕЗАР И ВЕРЦИНГЕТОРИКС

52 г. пр. н. е.

Цезар → → Лабиен — — — — — X битка

Цезар пристигна в Агединкум с Фабий и двата му легиона преди Децим Брут и Петнайсети.

— Слава на всички богове! — извика Требоний и размаха ръце.
— Вече не се надявах да те видя преди пролетта.

— Къде е Версенжеторикс?

— На път към Горгобина.

— Добре! Ще го оставим да се занимава.

— Докато ние...

Цезар се усмихна:

— Имаме две възможности. Ако останем в Агединкум, можем да си живеем добре и да не загубим нито един човек. Ако излезем от Агединкум през зимата, няма да се храним добре и ще загубим хора. Версенжеторикс обаче досега прави все каквото си е наумил, така че е време да го научим, че да воюваш срещу Рим, не е като да нападаш местните племена. Изразходвах много сили и нерви, за да стигна дотук, сега галът ще разбере, че съм дошъл. Това, че още не се е отправил насам, е свидетелство за военни умения. Той иска да тръгнем след него и да ни срещне на избрано от него бойно поле.

— И ти възнамеряваш да му предоставиш тази възможност — отгатна Требоний, който много добре знаеше, че Цезар няма да стои спокойно в Агединкум.

— Не веднага, не. Петнайсети и Четиринайсети могат да останат да охраняват крепостта. Другите идват с мен във Велаунодунум. Ще му отрежем краката, като отидем на запад и разрушим основните му бази сред сеноните, карнутите и битуригите. Първо Велаунодунум. След това Ценабум. Сетне в земите на битуригите до техния Новиодунум. Накрая Аварикум.

— През цялото време ще се приближаваме към Версенжеторикс.

— Ала ще го отклоняваме все на изток, като по този начин ще го отдалечим от подкрепленията от запад и няма да му дадем възможност да свика общ сбор в Карнутум.

— Колко голям е товарният керван? — попита Квинт Цицерон.

— Малък е. Ще използвам хедуите. Те могат да ни доставят зърно. Ще вземем боб, нахут, зехтин и пушено месо от Агединкум. — Цезар погледна Требоний. — Освен ако не смяташ, че хедуите ще застанат на страната на бунтовника.

— Не, Цезаре — отвърна Фабий. — Следя внимателно движението им и не съм видял признаци да преминат на другата страна или да помагат, по какъвто и да е начин на Версенжеторикс.

— Ще рискуваме тогава.

От Агединкум до Велаунодунум имаше по-малко от един ден; крепостта падна три дни след това. Сеноните, на които принадлежеше, бяха заставени да осигурят товарни животни, да дадат всичките си провизии и да оставят заложенници. Цезар се насочи веднага към Ценабум, който падна още през нощта след пристигането му. Тъй като тук бяха избити всички римски граждани и търговци, градът бе сполетян от неизбежна участ — разорен и изпепелен, плячката беше раздаден на войската. След това дойде редът на Новиодунум, главната крепост на битуригите.

* * *

— Идеално място за конницата — възкликна Версенжеторикс. — Гутруате, остани тук, край Горгобина, с пехотата. Твърде студено е за мащабно нападение, но аз мога да ударя Цезар с конницата си. Той води пехота.

Новиодунум на битуригите тъкмо падаше, когато Версенжеторикс се появи и промени решението си тъкмо когато ставаше предаването на заложенниците. Някои центуриони и войници бяха обкръжени в крепостта, но успяха да се измъкнат. В разгара на битката Цезар изпрати хилядата си ремски конници начело с четирисотинте убий. Внезапното нападение свари противника му неподготвен. Конниците на галите още се престоляваха от походен в боен строй, когато с бойни викове, нечувани по тези земи от поколения, германите се врязаха в редиците им. Ожесточеното, почти самоубийствено нападение изненада галите и ремите, окуражени от убите, ги последваха. Версенжеторикс прекрати настъплението и се оттегли, оставяйки неколкостотин конници мъртви на бойното поле.

— Той води германи със себе си — извика. — Германи! Ала те яздят ремски коне. Мислех, че е зает с града; не мога да разбера как изведнъж изкара всички на бойното поле. Но той го направи. Германи!

Беше свикал военен съвет, още го болеше от поражението.

— За осем дни изгубихме три града — изръмжа Драпес от сеноните. — Велаунодунум, Ценабум, сега Новиодунум.

— В началото на април беше в Нарбон. В края на април настъпва към Аварикум — обади се Дадеракс от мандубиите. — Деветстотин и шейсет километра за един-единствен месец! Как ще се справим с него? Все така ли ще продължава? Какво ще правим?

— Ще променим тактиката — заяви Версенжеторикс, който се чувстваше по-неуверен след поражението. — Трябва да се учим от него и да го принудим да ни уважава. Той настъпва през земите ни, но това няма да продължи така. Ще го принудим да се върне в Агединкум и ще го затворим там.

— Как? — попита скептично Драпес.

— Ще са нужни много жертви, Драпес. Ще прекъснем източниците му на провизии. През това време на годината е невъзможно да се намери храна, където и да било по полетата и така ще бъде още шест месеца. Всичко е по хамбари и складове. Затова трябва да ги изгорим. Ще изгорим собствените си градове. Всичко по пътя на Цезар трябва да бъде унищожено. И никога няма да влизаме в битка. Ще го изтощим от глад.

— Ако той гладува, ще гладуваме и ние — отбеляза Гутруат.

— Ще гладуваме, но все ще намерим храна. Ще си я набавяме от местностите далеч от пътя на Цезар. Луктерий ще ни достави провизии от юг. Ще поискаме от армориките от запад. Също ще накараме хедуите да не дават на римляните нищо. Нищо!

— Ами Аварикум? — попита Битургон. — Това е най-големият галски град, толкова претъпкан с храна, че заплашва да потъне в тресавищата. Цезар дори в момента настъпва към него.

— Ще го последваме на достатъчно разстояние, така че да не може да ни въвлече в битка. Колкото до Аварикум... — Версенжеторикс се намръщи. — Да го защитаваме ли, или да го изгорим? — Слабото му лице придоби сурово изражение. — Ще го изгорим. Това е правилното решение.

Битургон потръпна:

— Не! Не! Отказвам да се съглася с това! Ти направи невъзможно за нас, битуригите, да останем настрана. И аз те уверявам, че ще се подчиня на всичките ти заповеди, ще запаля села, хамбари, дори мините си, но няма да ти позволя да изпепелиш Аварикум!

— Цезар ще го превземе и ще се запаси с храна — упорстваше Версенжеторикс. — Трябва да го изгорим, Битургоне. Трябва.

— И битуригите ще измрат от глад. Той не може да го превземе! Никой не може да превземе Аварикум! Защо се е превърнал в най-мощния град по цялата ни широка земя? Има толкова добри природни укрепления и населението му го брани толкова ожесточено, че ще остане вовеки веков. Никой не може да го превземе, казвам ти! Ако го изгориш обаче, Цезар ще се премести към някой друг град, към Герговия например, или... — Битургон погледна Дадеакс от мандубиите — ... може ли Цезар да завземе Алезия?

— Никога — заяви категорично Дадеракс.

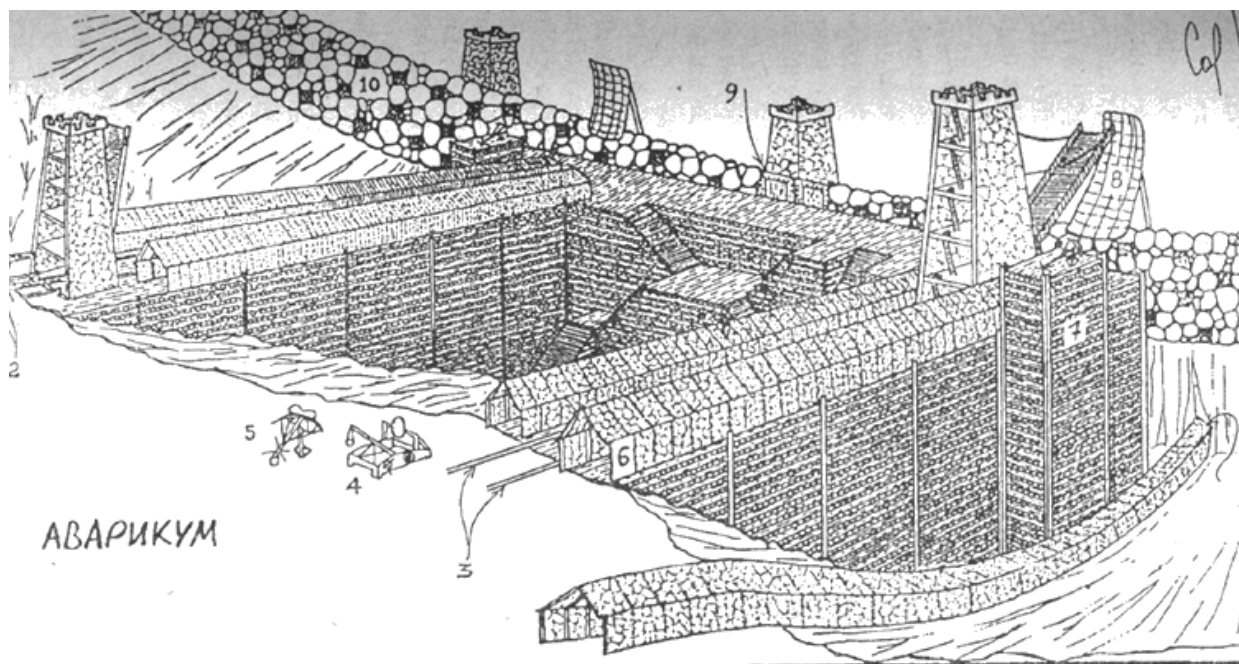
— Е, аз мога да кажа същото за Аварикум. — Битургон премести погледа си към Версенжеторикс. — Моля те, умолявам те! Прави каквото щеш с останалите села и градове, ала остави Аварикум! Не пипай Аварикум! Версенжеторикс, умолявам те! Не прави невъзможно за нас да те следваме с душите си! Подмами Цезар към Аварикум! Остави го да се опита да го превземе! Когато настъпи лятото, той още ще опитва! Но няма да успее! Не може! Никой не може!

— Катбад? — обърна се Версенжеторикс към друида. Върховният свещенослужител се замисли, сетне кимна:

— Битургон е прав. Аварикум не може да бъде превзет. Нека Цезар си въобрази, че ще успее, и да седи там до лятото. Ако той остане там, ние можем да отидем другаде. Напролет ще обявим всеобщ сбор, ще съберем всички галски воители. Да оставим римляните да си губят времето с безсмислена обсада е добра идея. Ако завари Аварикум изгорен, Цезар ще продължи да настъпва и пак ще му изгубим следите. Все едно да опитваш да загребеш живак с нож. Използвай Аварикум като примамка.

— Добре тогава. Ще използваме Аварикум като примамка. Ала искам всичко в радиус от осемдесет километра наоколо да бъде изпепелено.

* * *

1 ОБСАДНА КУЛА
2 ПЪТИ ЗА ИЗБУТВАНЕ НА КУЛАТА
3 РЕСИ НА КУЛАТА
4 БАЛИСТА
5 КАТАПУЛАТА

6 МАНТЕЛА (ЗАЩИТЕН ПОКРИТ ПРОХОД)
7 СТРАНИЧНА КУЛА СЪС СКОРПИОН
8 ЖЕЛЕЗЕН ЦИТ
9 ГРАДСКА ПОРТА
10 КРЕПОСТНА СТЕНА (мурус галикум)
ЗАБЕЛЕЖКА: ЗАЩИТНОТО ОГРАЖДЕНИЕ НА НАПРЕЧИНАТА ПЛАТФОРМА НЕ Е РАБЕНО

Римляните смятаха Аварикум за единствената хубава крепост в цяла Галия. Като Ценабум, само че много по-голяма. Изпълняваше функцията на нормален град, не само на място за складиране на храна и за провеждане на заседанията на племенните съвети. Издигаше се върху леко възвишение, единствената твърда земя сред обширна мочурлива, но въпреки това предлагаща добра паша територия. Намираше се на разширения край на продълговат скалист хълм, обрасъл с гора, само триста и трийсет стъпки широк пред градските порти. Аварикум дължеше непревземаемостта си на много високите си стени и на околните блата. Пътят към града се изкачваше по стеснената част на скалистото възвишение, но точно пред вратите се образуваше дълбок естествен ров, който правеше единственото уязвимо място на крепостта недостъпно. Навсякъде стените се издигаха от блата, твърде дълбоки и коварни, за да издържат тежестта на обсадните и метателните съоръжения.

Цезар установи лагера за седемте си легиона в началото на скалистия хълм, точно преди стеснението, на половин километър от рязкото понижение и стръмния склон нагоре към вратите. Градската стена бе от типа мурус галикум, комбинация от камъни и дебели греди, четирийсет стъпки на дължина. Камъните даваха защита от огън, а

гредите осигуряваха необходимата якост срещу вражеската артилерия. „Ще е възможно ли — мислеше си Цезар, докато около него кипеше дейността по построяването на лагера, — дори да конструирам таран, изкривен под такъв ъгъл? Дори да измисля начин да предпазя хората, които ще го бутат?“

— Това ще е трудна работа — отбеляза Тит Секстий.

— Трябва да построим рампа през рова, да я изравним с вратите и тогава да ги разбием — размишляваше Фабий.

— Не, не точно рампа. Твърде опасно е. Дължината на стената пред стеснението е триста и трийсет стъпки. Това означава, че битуригите могат да включат в сражение само толкова бойци, колкото да отбраняват тези триста стъпки. Не, трябва да построим по-скоро нещо като платформа — обясни Цезар; гласът му издаваше, че вече е измислил точно какво трябва да построят. — Ще я започнем на мястото, на което съм сега, което е точно на височината на стените на Аварикум, и ще напредваме постепенно. Платформата няма нужда да е широка триста и трийсет стъпки, но ние ще я направим такава. От двете страни на платформата ще изградим обсадни стени, стигащи от тук до стените на Аварикум, на нивото на върха им. Просто няма да обръщаме внимание на рова между двете стени, ще ги продължим, докато почти се допрат до тези на Аварикум. След това ще построим трета стена между тях, така че да ги свържем. Ще напредваме постепенно и така ще владеем постоянно положението. Ще минем три четвърти от разстоянието, преди отбранителните да са в състояние да предприемат нещо.

— Греди! — възкликна Квинт Цицерон с блеснали очи. — Хиляди трупи! Време е за сеч, Цезаре.

— Да, Квинте. Време е за сеч. Ти си отговорник за сеченето. Опитът ти срещу нервните ще ти помогне, защото искам тези хиляди трупи спешно. Не можем да остане тук повече от месец. За толкова трябва да свършим. — Цезар се обърна към Гай Секстий: — Секстий, намери колкото можеш повече камъни. И пръст. Докато се строи платформата, хората ни могат да насипват пръст в рова. — Дойде ред на Фабий. — Фабий, ти ще се грижиш за хранителните запаси на лагера. Хедуите още не са донесли житото. Искам да знам защо. Боите също не са изпратили нищо.

— От хедуите нямаме никаква вест — отвърна с тревожно изражение Фабий. — Боите твърдят, че нямат излишно зърно заради Горгобина, и аз им вярвам. Те не са многочислен народ и земята им не ражда много.

— За разлика от хедуите, които имат най-плодородната земя в цяла Галия — отбеляза мрачно Цезар. — Мисля, че е крайно време да пиша на Кот и Конвиктолав.

Разузнавачите му доложиха, че Версенжеторикс и огромната му войска се установили на двайсет и четири километра от лагера им, така че Цезар не можеше да си тръгне, без да попадне на тях. Причината беше, че битуригските блата не бяха само около Аварикум и твърдата почва бе малко. Нещо по-лошо, всички хамбари наоколо бяха изпепелени. Цезар освободи Девети и Десети легион от строителните работи и ги остави като охрана на лагера. Издигането на обсадната платформа започна.

За да запази артилерията си през ранните етапи на стража, той скри всичките си съоръжения зад защитна ограда, но пазеше камъните си за по-късно. Настоящото положение беше много подходящо за използването на скорпиони, които изстрелваха грубо одялани дървени стрели по три стъпки на дължина; предният им край бе заострен, задният — отрязан под формата на крила като стабилизатори. От отсечените от хората на Квинт Цицерон дървета се режиха подходящи клони и се струпваха на купчина. Група майстори от цивилните не се занимаваха с нищо друго, освен да дялат стрели за скорпионите, сравняваха ги с готови мостри, за да се уверят, че стабилизаторите са правилно оформени.

От двете страни на рова постепенно се издигнаха две успоредни стени, дупката по средата им бе само частично запълнена, за да осигури на работещите защита от стрелците от Аварикум. Дългите предпазни бараки, наречени мантили, растяха със същата скорост, с която и платформата. Откъм римската страна на стените бяха издигнати две обсадни кули, които щяха да бъдат избутани към укрепленията чак след завършването на цялото съоръжение. Двайсет и пет хиляди мъже работеха от изгрев до мрак всеки ден, сечаха, дялаха, режиха, рендосваха, закрепваха готовите греди на място със скорост по неколкостотин греди дневно.

На десетия ден платформата бе достигнала половината разстояние до стените на Аварикум, ала в лагера не беше останала никаква храна, освен остатъци от пушено месо и малко зехтин. Хедуите не преставаха да изпращат пратеници с искрени извинения: имало епидемия; внезапна буря унищожила каруците с доставката; напаст от плъхове изяли житото в хамбарите; чакали зърно чак от Кабилонум, на сто и деветдесет километра...

Цезар, който се беше преместил да живее върху самата платформа, започна да обикаля войската си.

— От вас зависи, момчета — говореше на всяка групичка легионери. — Ако искате, ще вдигна обсадата и ще се върнем в разполагания с добри запаси Агединкум. Няма да е фатално. Можем да победим галите и без да превземаме Аварикум. Вие избирате.

Отговорът беше един и същ: проклети да са всички гали, проклет да е Аварикум и най-вече, проклети да са хедуите.

— С теб сме вече седем години — рече Марк Петроний, главният центурион на Единайсети легион. — Ти винаги си бил добър към нас и ние никога не сме те разочаровали. Да се откажем сега, ще е истински провал. Не, Пълководецо, ще затегнем коланите и ще продължим да воюваме. Тук сме, за да отмъстим за невинните граждани, които загинаха в Ценабум, и превземането на Аварикум си струва всички усилия.

— Ще се наложи да попълним запасите, Фабий — обърна се Цезар към заместника си. — Опасявам се, че трябва да бъде месо. Те не са оставили нито един хамбар. Намерете овце, говеда, каквото има. Никой не обича говеждо, но това е по-добре от нищо. И къде са нашите така наречени „съюзници“ хедуите?

— Все още изпращат послания с извинения. — Фабий погледна Пълководеца с много сериозно изражение. — Не мислиш ли, че трябва да опитам да стигна до Агединкум с Девети и Десети?

— Не и покрай Версенжеторикс. Мисля, че той точно това чака. Освен това, ако хедуите продължават да отказват помощ, след като превземем Аварикум, ще имаме нужда от всичките му запаси. — Цезар се усмихна. — Доста глупаво от страна на този гал да ме принуждава да завзема Аварикум. Подозирам, че това е единственото място в тези прокълнати земи, където ще намерим храна. Затова Аварикум трябва да падне.

На петнайсетия ден, когато обсадната тераса стигна на две трети от разстоянието до крепостта, Версенжеторикс премести лагера си по-близо до Аварикум и заложи клопка на Десети. Излезе с конницата си, за да го нападне, но планът му бе осуетен, когато Цезар вдигна Девети посред нощ и заплаши лагера му. И двете страни се оттеглиха без битка, неприятен факт за Цезар, чиито войници жадуваха за сражение.

За Версенжеторикс имаше лоши последици, тъй като бе обвинен в измяна не от друг, а от Гутруат. Гутруат започваше да се съмнява в способностите на пълководеца си и се чудеше дали царската корона няма да приляга по-добре на него. Версенжеторикс все пак успя да спечели военния съвет на своя страна, но не постигна голям напредък в полза на обявяването си за цар на всички гали. Защото войската, след като научи, че се наложило да отстъпи, доста го подиграваше. Военният съвет завърши по странен за галите начин — с удари на мечове по щитовете. Сетне от войската излязоха десет хиляди доброволци за увеличаване охраната на Аварикум. Това бе лесно, тъй като почвата в тресавищата лесно издържаше тежестта на един човек — бойците се прехвърлиха през стените от обратната страна на тази, на която се строеше обсадната платформа на Цезар.

На дваайсетия ден работата клонеше към завършек, платформата бе достигнала толкова близо до крепостните стени, че за десетте хиляди допълнителни отбранители се отвори доста работа. До самата крепостна стена от частично пълнения ров започна да се издига дървена стена, перпендикулярна на двете странични. Цезар възнамеряваше да нападне укреплението на колкото се можеше по-широк фронт. Отбранителите постоянно се опитваха да палят защитните бараки, но се проваляха, защото Цезар бе намерил метални плоскости в Новиодунум и ги използваше за покриви на мантиелите в най-близката им до Аварикум част. Тогава защитниците на крепостта насочиха вниманието си към издигащата се под укрепленията им дървена стена, опитваха се да я разрушават с куки и макари и постоянно изсипваха горяща смола и катран и запалени съчки върху главите на всеки показал се на открито римлянин.

Защитниците на Аварикум изградиха допълнителни бруствери и кули по стената, а под земята кипеше друг вид дейност. Под крепостните стени се копаеха тунели, излизащи под обсадната платформа на Цезар. Галите излизаха под съоръжението, обливаха

гредите му със смола и катран и ги запалваха. Гредите обаче бяха от сурово дърво, а отдолу въздухът бе малко; големи кълба дим издадоха този план. Като видяха това, защитниците решиха да пробият дупки в своите стени, за да достигнат римските и да увеличат ефективността на огъня. Започнаха отделни схватки, Девети и Десети легион излязоха от лагера, за да се включат. Страничните мантили избухнаха в пламъци, също и лявата обсадна кула, която бе избутана по-близо до крепостните стени. Сраженията започнаха през нощта и на сутринта още продължаваха.

Някои войници започнаха да пробиват платформата с брадви, за да издълбаят канал за прокарване на вода, други отклоняваха потока, минаващ през лагера, за да потушат пожара под съоръжението.

Това бе идеална възможност за Версенжеторикс да спечели войната, ако беше нападнал в този момент с войската си. Гутруат обаче навреди на галската кауза, като го обяви, че изоставил армията си и избягал с конницата. Още необявеният цар на галите не посмя да се възползва от прекрасната възможност. Преди да бъде обявен за цар на галите, той нямаше право да предприема такова нападение, без да свика военен съвет, а това бе твърде продължително и изпълнено с кавги мероприятие. Докато се стигне до решение, битката около стените на Аварикум щеше да стихне.

На разсъмване Цезар включи в употреба артилерията си. Един от защитниците се беше оказал твърде точен в обливането на обсадните съоръжения със смола и разтопена мазнина. Една стрела от скорпион, смъртоносна и неочаквана, го смъкна от стената. Когато друг гал зае мястото му, втора стрела от същия скорпион уби и него. Щом поредният гал започнеше да излива смола върху огньовете, все същото съоръжение го поразяваше. И така продължи, докато огънят беше потушен и галите се оттеглиха. Всъщност точно артилерията спечели битката.

— Много съм доволен — сподели Цезар пред Квинт Цицерон, Фабий и Тит Секстий. — Очевидно не използваме артилерията си достатъчно ефективно. — Той потрепери, загърна се по-плътено с пурпурната си мантия. — Наближават дъждове и това поне ще прекрати пожарите. Всички да се заемат с поправянето.

На двайсет и петия ден работата беше свършена. Обсадната платформа бе осемдесет стъпки висока, триста и трийсет дълга от

едната кула до другата и двеста и петдесет стъпки широка от стените на Аварикум до другата страна на рова. Дясната кула бе избутана, докато се изравни с лявата. През цялото време се лееше смразяващ проливен дъжд. Сега бе най-подходящият момент за нападение, тъй като защитниците на крепостта се криеха от природната стихия, сигурни, че никой няма да атакува при такова време. Докато стоящите на открито римски легионери, присвити под дъжда, изпълняваха привидно спокойно ежедневните си задължения, мантелите и обсадните кули се напълниха с войници. Двете кули бяха избутани по релсите си до крепостната стена и нападателите се изсипаха върху платформата със стълби и въжета с куки.

Изненадата беше пълна. Галите бяха изблъскани от позициите им толкова бързо, че почти не оказаха съпротива. Оттеглиха се към главния пазарен площад и откритите пространства на града, решени, преди да умрат, да вземат живота на колкото се може повече римляни.

Дъждът продължаваше да се лее; студът стана непоносим. Нито един римски войник не слезе от крепостната стена в града. Вместо това те се наредиха по укрепленията, наблюдавайки жителите на крепостта. Настъпи истинска паника. Галите се втурнаха отчаяно към страничните врати, към стените, към всяко възможно прикритие. И пътят им бе пресечен. От четирийсетте хиляди мъже, жени и деца в Аварикум само осемстотин достигнаха лагера на Версенжеторикс. Останалите загинаха. След двацет дни оскъдни даждби и дребни неприятности легионерите на Цезар не бяха в милостиво настроение.

— Е, момчета — провикна се Цезар пред войските си на сред главния площад на Аварикум, — сега ще ядем хляб! Бобена чорба с месо! Грах! Ако погледна пак жилавото месо на някоя стара крава, по-добре да изям обувките си! Благодаря ви и ви поздравявам! Не бих се лишил дори от един от вас!

* * *

Отначало на Версенжеторикс му се струваше, че пристигането на осемстотинте оцелели от клането в Аварикум е по-лош удар, отколкото оспорването на водачеството му от Гутруат. Какво щяха да си помислят войниците? Затова той постъпи хитро — раздели бежанците на малки

групички и тайно ги изпрати във вътрешността на страната, далеч от войската. На следващия ден свика военния съвет и съобщи вестта напълно спокойно.

— Трябваше да послушам инстинкта си — заяви той, без да сваля поглед от Битургон. — Напразно отбранявахме Аварикум. Показа се, че не е непревземаем. Тъй като не го изгорихме, сега Цезар ще има предостатъчно провизии, въпреки че хедуите не му изпратиха нищо. Четирийсет хиляди души загубиха живота си, някои от тях — воители на идното поколение. И майките им. И бабите и дядовците им. Аварикум падна не поради липса на кураж у защитниците му. Причината е големият опит на римляните. Те явно още с пристигането си измислят как да превземат една крепост, дори ние да я смятаме за непристъпна. Не защото крепостите ни са слаби. А защото те притежават неподозирани сили и умения. Изгубихме четири от най-важните си твърдини, три от тях в рамките само на осем дни, четвъртата за двацет и пет, след такъв усилен труд от страна на римляните, че сърцето ми замира само като си помисля за това. Ние нямаме традиции във физическата работа, които да се мерят с техните. Те се придвижват пеша по-бързо, отколкото ние на конете си. Строят огромни съоръжения като това при Аварикум, като унищожават дъбравите. Могат да поразяват човек след човек със стрелите си. Те са истински военни гении. И имат Цезар.

— Ние имаме теб, Версенжеторикс — обади се тихо Катбад. — Освен това численото превъзходство е на наша страна.

Той се обърна към притихналите вождове и внезапно хвърли булото на нерешителността и скромността. Изведнъж се превърна във върховния друид, извор на мъдрост, велик певец, връзка между галите и боговете им, главатар на най-могъщото свещеническо сдружение в света.

— Когато един човек се изправя като предводител на едно голямо начинание — заговори той, — той става човекът, върху чиято глава се сипят мълниите, човекът, който поема отговорността, човекът, от чийто кураж зависят всички решения. В старите времена царят се изправяше сам пред боговете, готов доброволно да жертва името си в полза на народа си, приемайки присърце всички нужди, тежнениа и копнежи на всеки мъж и жена под щита му. Ала вие, вождове на Галия, не давате на Версенжеторикс цялата власт. Вие му оспорихте царската титла.

Представихте си как вие ставате царе след провала му и бяхте сигурни, че ще се провали, защото със сърцата си не вярвате в обединена Галия. Търсите върховенство за себе си и за собствените си народи.

Никой не посмиваше да го прекъсне; Гутруат се оттегли в сенките, Битургон затвори очи, Драпес задърпа нервно мустаците си.

— Може наистина да ви се струва, че Версенжеторикс се е провалил — продължи с глас, нетърпящ възражения, Катбад. — Ала още е рано да се каже. Той и ние все още се учим. Вие трябва да осъзнаете, че боговете го издигнаха от нищото. Кой знаеше за него преди Самаробрива? — Той повиши още глас. — Вождове на галия, имаме само един шанс да се избавим от владичеството на Рим! От Цезар. Този шанс ни се предоставя сега. Сега му е времето. Ако изгубим, нека не е, защото не сме постигнали съгласие, защото не сме способни да признаем един-единствен човек за цар. Може в бъдеще да нямаме нужда от цар. Ала сега имаме. Версенжеторикс е избран от боговете, не от смъртните. Нито дори от друидите. Ако се боите от боговете, ако ги обичате и уважавате, подвийте коляно пред мъжа, избран от тях. Застанете на колене пред Версенжеторикс и го признайте открито за цар на Галия.

Един по един великите вождове се изправиха и се отпуснаха на лявото си коляно. Версенжеторикс стана, вдигна дясната си ръка и издаде напред десния си крак. Златните накити и скъпоценните камъни по ръцете и врата му заблестяха, светлата му коса стоеше като ореол около бледото му гладко избръснато, слабо лице.

Това продължи само миг, но в този миг всичко се промени. Той вече бе цар Версенжеторикс. Царят на обединена Галия.

— Време е — заговори той — да свикаме хората си в Карнутум. Ще се съберат през месеца, наречен от римляните секстил, когато пролетта преваля и лятото обещава добро време за война. Ще избира внимателно пратеници, които да обикалят сред народа и да го убедят, че това е единствената ни възможност да прогоним римляните. И кой знае? Може би успехът ни се измерва със силата на противника ни. Ако това, което искаме, е велико, боговете ще изпратят велик враг. Затова, ако бъдем победени, не бива да се срамям. Ще можем да кажем, че нашият противник е бил най-великият противник, който може да съществува.

— Той обаче е само един смъртен — добави Катбад. — И се моли на други богове. Нашите богове са най-могъщите. По-велики са от римските. Нашата е справедливата кауза, не тяхната. Ние ще победим! И ще се наречем гали!

* * *

В началото на юни Гай Требоний и Тит Лабиен пристигнаха в Аварикум, където Цезар тъкмо вдигаше лагера си и се готвеше да потегли. Сред тресавищата пасяха много мулета и хранителните запаси на Аварикум трябваше да бъдат откарани с войската.

— Версенжеторикс е възприел тактика на изчакване, няма да бърза да се бие — рече Цезар. — Затова се налага ние да го принудим. Смятам да го постигна, като тръгнем към Герговия. Това е неговият град, трябва да го защити. Ако Герговия падне, арверните може да размислят дали да продължават да му се подчиняват.

— Има една трудност — отбеляза мрачно Требоний.

— Трудност ли?

— Научих от Литавик, че сред хедуите са настъпили противоречия. Кот е изместил Конвиктолав като първи вергобрет и иска хедуите да се присъединят към Версенжеторикс.

— О, проклетите да са! — възкликна Цезар и стисна юмруци. — Само бунт в собствения ми лагер ми трябваше! Не мога да допусна да ме забавят. Ааах! Требоний, вземи Петнайсети и закарай всички провизии от Аварикум в Новиодунум Невирнум. Какво им става на тези хедуи? Не им ли подарих Новиодунум Невирнум и всичките прилежащи земи, когато го отнех от сеноните като наказание? — Цезар се обърна към Авъл Хирций: — Хирций, незабавно свикай целия хедуиски народ на събрание в Децеция. Трябва да разбере какво става и да ги умиря, преди да предприема каквото и да било. И ще го направя лично. Иначе хедуите ще се вдигнат.

Сега дойде редът на Лабиен, но не беше време да се повдига въпросът за Комий. Това трябваше да почака. Лабиен, природната стихия, отново щеше да действа на своя глава и затова трябваше да остане спокоен и предвидим.

— Тите Лабиен, смятам да разделя войската. Ти вземи Седми, Девети, Дванайсети и Четиринайсети легиони. Също половината конница, но не хедуиската. Използвай ремите. Искам да запалиш огъня на войната в земите на сеноните, свесионите, мелдите, паризиите и авлерките. Създай работа на племената покрай Секвана, та да не могат дори да помислят да се присъединяват към Версенжеторикс. От теб зависи как ще подходиш. Използвай Агединкум като главен щаб. — Цезар кимна на Требоний, който се приближи с тъжно изражение. Постава ръка на рамото му и се засмя. — Гай Требоний, стига си се мусил! Обещавам, че ще ти намеря предостатъчно работа до края на годината. За момента обаче искам да останеш и да охраняваш Агединкум. След Новиодунум Невирнум заведи Петнайсети там.

— Ще тръгна утре заран — обяви с доволство Лабиен. Хвърли на Цезар тревожен, объркан поглед. — Не каза какво мислиш за инцидента с Комий.

— Жалко, че го изпусна. Той се оказа трън в крака ни. Надявам се да намерим някого, който да го извади.

* * *

Положението в Децеция се оказа толкова сложно, че Цезар не можеше да определи кой говори истината и кой лъже. Единствената полза бе, че се срещна с всички хедуи лично. Може би точно от това най-много се нуждаеха те: да видят и чуят Цезар. Кот бе свален, Конвиктолав — отново възкачен на поста си. Младият и енергичен Епоредорикс беше избран за втори вергобрет. Друидите се засуетиха наоколо и се заклеха във вечна вярност на Конвиктолав, Епоредорикс, Валециак, Виридомар, Каварил и онзи стълб на справедливостта, Литавик.

— Искам десет хиляди пехотинци и всички конници, които можете да осигурите — нареди Цезар. — Ще дойдат с мен в Герговия. И да носят жито, ясно ли е?

— Аз ще ги доведа — отвърна с усмивка Литавик. — Бъди спокоен, Цезаре. Хедуите ще дойдат в Герговия.

* * *

В средата на юни Цезар се приготви да тръгне към река Елавер и Герговия. Пролетта напредваше, реките бяха така придошли от топящите се снегове и дъждовете, че за преминаването им бяха нужни мостове, бродовете бяха неизползваеми.

Версенжеторикс прекоси Елавер на запад и веднага разруши моста. Това принуди Цезар да продължи по източния бряг, докато галската войска го следваше неотлъчно по западния, разрушавайки по пътя си всички мостове. Тъй като не бяха добри каменоделци, галите предпочитаха да строят дървени мостове. Реката бе буйна, но Цезар откри онова, което търсеше — дървен мост, издигнат върху каменни подпори. Макар че дървената конструкция бе разрушена, колоните стояха. Това му стигаше. Докато четири от легионите продължаваха на юг, давайки вид, че са цялата войска, Цезар скри останалите два в околните гори и изчака Версенжеторикс да отmine. Двата легиона прокараха нов дървен мост над Елавер, преминаха реката и скоро останалите четири се присъединиха към тях.

Версенжеторикс продължи към Герговия, но не влезе в голямата арвернска крепост, а се установи върху едно малко плато със стръмни скалисти склонове — едно разклонение на Цебена, предлагащо на Герговия закрила от големия планински масив. Стоте хиляди воители на царя на Галия се настаниха сред пресечената местност около крепостта и зачакаха Цезар.

Гледката бе наистина ужасяваща. Сякаш върху всеки камък стоеше галски боец, а един поглед върху Герговия бе достатъчен на Цезар да разбере, че градът не може да бъде превзет лесно. Решението бе обсада, а тя щеше да му отнеме ценно време. И още по-важно, щеше да доведе до изчерпване на така необходимите хранителни запаси. Храна нямаше да дойде, докато не пристигнат обещаните подкрепления от хедуите. Междувременно обаче можеше да се направят някои други неща — и по-точно да се превземе едно малко възвишение непосредствено пред платото на Герговия.

— Завземем ли това хълмче, ще прекъснем почти единствения им водоизточник — рече той. — Така ще спрем и доставките им на храна.

Речено — сторено. Под прикритието на нощта Цезар завзе хълмчето между полунощ и разсъмване, остави Гай Фабий и два

легиона в силно укрепения лагер и удължи защитните му съоръжения, за да го свърже с главния си лагер чрез голям двоен ров.

Всъщност полунощ се оказа наистина ключов час при превземането на Герговия. След две нощи, пак в полунощ, Епоредорикс от хедуите пристигна в лагера на римляните заедно с Виридомар, представител от нисшата класа, издигнал се до хедуиския сенат благодарение на влиянието на Цезар.

— Литавик се присъедини към Версенжеторикс — съобщи с треперещ глас Епоредорикс. — И което е по-лошо, цялата войска е с него. Идват към Герговия, уж да се присъединят към теб, но изпратиха куриер и при Версенжеторикс. Влязат ли в лагера, смятат да го завземат отвътре, докато галът напада отвън.

— В такъв случай няма време да намаляваме територията на лагера — изсъска през зъби Цезар. — Фабий, ще трябва да отбраняваш и малкия, и големия лагер с два легиона, не мога да ти оставя повече. Ще се върна след ден, дотогава трябва да се справиш без мен.

— Ще се справя — отвърна той.

Четири легиона и цялата конница напуснаха двойния лагер и пресрещнаха приближаващата хедуиска войска след двайсет и пет мили по течението на Елавер малко след разсъмване. Цезар изправи четиристотинте германи да всеят смут сред хедуите, сетне атакува. Хедуите се разбягаха, но тук късметът на Цезар му изневери. Литавик успя да се добере до Герговия с по-голямата част от армията си и (което беше още по-лошо) с всичките провизии. Герговия щеше да получи храна. Цезар не.

Двама войници пристигнаха със съобщение, че двата лагера били подложени на ожесточено нападение, но Фабий се държал.

— Добре, момчета, тръгваме! — извика Пълководеца на онези, които можеха да го чуят, и тръгна напред.

Пристигнаха изтощени, но Фабий още се държеше.

— Стрелите взеха повечето жертви — обясни Фабий, бършейки кръвта от ухото си. — Явно Версенжеторикс е решил да използва стрелците си при всеки сгоден случай, а те не са за подценяване. Сега започвам да разбирам какво му е било на бедния Марк Крас.

— Мисля, че нямаме друг избор, освен да се оттеглим — заяви мрачно Цезар. — Въпросът е как да го направим. Не можем просто да си тръгнем, те ще ни нападнат като вълци. Не, ще се наложи първо да

се сражаваме, да изплашим Версенжеторикс достатъчно, та да не посмее да атакува при оттеглянето ни.

Това решение надали бе нужно, след като Версенжеторикс научи, че и хедуите са се присъединили към него.

— Изгонили трибуна Марк Аристий от Кабилонум, след това го пленили и му отнели всичко. Събрали всички римски граждани и ги затворили в малка крепост. Държали ги там, докато някои не склонили да преминат на тяхна страна и започнали да молят за милост. Ала много римски граждани са мъртви, Цезаре, и храна няма да пристигне.

— Късметът ми изневерява — тюхкаше се той, докато обикаляше малкия лагер на Фабий. Сви рамене, погледна към голямата крепост и застина: — А-а!

Фабий застана веднага нащрек. Много добре познаваше това „А-а!“.

— Мисля, че измислих как ще започнем сражението.

Фабий проследи погледа на Цезар и се намръщи. Един горист хълм, който наскоро бе пълен с гали, сега изглеждаше безлюден.

— О, рисковано е!

— Ще ги измамим.

Конниците бяха твърде ценни, за да се хабят, и винаги имаше опасност повечето от тях, тъй като бяха хедуи, да решат, че рискът е твърде голям. Доста неприятно. Той обаче разполагаше и с четиристотин германи, които не знаеха що е страх и сами търсеха опасностите. За да увеличи броя им, той облече цивилните им слуги в бойни доспехи и им даде от товарните мулета, след това ги изпрати с нареждане да разузнаят, да слухтят и да вдигат колкото се може повече шум.

Двата римски лагера се виждаха от Герговия, но не твърде ясно заради голямото разстояние. Наблюдателите гали забелязаха усилена дейност при противника, постоянно движение на конници и легионери в пълно бойно снаряжение. Всички се местеха от големия в малкия лагер.

Успехът на начинанието обаче, чиято крайна цел бе нападението на самата крепост, както винаги зависеше от бойните сигнали. За всеки вид маневри имаше специфична мелодия и войниците бяха обучени да им се подчиняват незабавно. Още една трудност по отношение на хедуите, който предпочитаха да напуснат редиците на Литавик и

Версенжеторикс и да се присъединят към римската войска нямаше друго решение, освен да се разпределят сред хедуиската конница, тръгнала с Цезар от самото начало. Трябваше да се строят за нападението. Повечето от тях обаче носеха типичните за галите ризници вместо хедуиски, при които едното рамо оставаше голо. Облечени за битка и без отличителните си шалове на сини и червени райета, те бяха неотличими от хората на Версенжеторикс.

Отначало всичко тръгна добре, Осми легион потегли пръв. Начело на Десети, Цезар подаваше командите със сигнална тръба. Три от лагерите на Версенжеторикс бяха завзети, а цар Тевтомар от нициобригите се принуди да избяга гол на гърба на ранен кон.

— Достатъчно — рече Цезар на Квинт Цицерон. — Свири отбой.

Десети легион чу сигнала достатъчно ясно и се оттегли в добър ред. Ала никой, в това число и Цезар, не беше взел под внимание неравния скалист терен. Сигналят от месинговата тръба прозвуча над рева на битката, но звукът се отрази от околните скалисти откоси и премина в едно непрекъснато ехо. Легионите по-далеч от Десети нямаха представа какъв сигнал се свири. В резултат на това нито Осми, нито останалите пристъпиха към изтегляне. И галите от противоположната страна на Герговия се нахвърлиха с хиляди върху авангарда на Осми.

Положението се усложни от това, че хедуите, съставляващи дясното крило на конницата, бяха взети за врагове заради ризниците им. Легати, трибуни и самият Цезар се втурнаха с викове да разтърват войниците си, накараха ги насила да се оттеглят. Тит Секстий, останал в малкия лагер, изкара Тринайсети легион и в редиците на войската отново се въдвори ред. Легионите се изтеглиха в лагера и оставиха бойното поле в ръцете на галите.

Четирийсет и пет центуриони, повечето от Осми легион, бяха мъртви, също и близо седемстотин редови войници. Загуба, която докара Цезар до сълзи, особено след като научи, че сред загиналите центуриони са Луций Фабий и Марк Петроний от Осми. И двамата бяха дали живота си, докато се опитваха да запазят войниците си.

— Добре е, но не достатъчно — рече Цезар пред легионите си. — Теренът е неблагоприятен и всички го знаехте. Това е войската на Цезар, което означава, че храброст и решителност не са единствените качества, които се изискват от вас. О, чудесно е човек да не се стъписва

пред високите крепостни стени, пред силно укрепения лагер, пред тежкия терен. Ала аз не ви изпращам в битка, за да загубите живота си! Аз нямам навика да жертвам скъпоценните си войници и още поскъпоценните си центуриони само за да се говори, че водя войска от герои! От мъртви герои полза няма. Мъртвите герои ги изгарят с почести, сетни ги забравят. Смелостта и силата са достойни за уважение, но те не са единствените качества на войника. Най-малко в армията на Цезар. Дисциплинираността и самоконтролът се уважават от Цезар не по-малко от другите качества. Моите войници трябва да умеят да разсъждават. Моите войници трябва да пазят самообладание, независимо каква силна страст ги ръководи. Защото самообладанието и разсъдителността печелят повече битки от храбростта. Не ме карайте да скърбя! Не давайте на Цезар причина да плаче!

Войниците стояха мълчаливо; Цезар плачеше.

Той избърса очи и поклати глава:

— Не е ваша грешката, момчета, и аз не ви се сърдя. Просто скърбя. Обичам да виждам все същите познати лица, когато обикалям редиците ви, не искам никое от тях да липсва. Вие сте мои момчета, не мога да понеса загубата на нито един от вас. По-добре да загубиш войната, отколкото хората си. Вчера обаче ние не загубихме и няма да загубим тази война. Вчера ние спечелихме една малка победа. И Версенжеторикс спечели една малка победа. Ние разбихме лагерите му. Той ни отблъсна от стените на Герговия. Ала не голямата галска храброст ни накара да се оттеглим, а неравният терен и ехото. Аз имах своите съмнения за изхода от тази битка и не останах изненадан. Това не променя нищо, освен че някои лица липсват в редовете ми. Така че, ако размишлявате за вчера, винете ехото. А когато мислите за утре, помнете вчерашния урок.

След речта на Цезар легионите излязоха от лагера в боен строй, но Версенжеторикс отказа да приеме сражението. Бойните крясъци на германите смразяваха кръвта на всеки галски воин, обръщаха конницата в панически бяг.

— Той не възнамерява да встъпи в решително сражение дори тук, в собствените си владения — отбеляза Цезар — Ще го предизвикаме на битка и утре, макар че той пак няма да я приеме. След това напускаме околностите на Герговия. И за да сме сигурни, че няма да ни се случи нищо, хедуите ще вървят последни.

* * *

Новиодунум Невирнум се разполагаше на северните брегове на Лигер, много близо до вливането на Елавер. Четири дни след като остави Герговия зад гърба си, Цезар пристигна там, за да завари мостовете над Лигер разрушени, а хедуите — въстанали. Бяха изпепелили Новиодунум Невирнум, за да лишат Цезар от храна и тъй като огньовете се разгаряха бавно, бяха изсипали съдържанието на хамбарите и складовете в реката. Римските граждани, обитаващи хедуиските земи, бяха избити. Симпатизантите на римляните сред племето — също.

Епоредорикс и Виридомар се присъединиха към Цезар и го информираха за положението.

— Литавик командва, Кот отново е на власт, Конвиктолав прави каквото му наредят — обясни мрачно Епоредорикс. — Ние с Виридомар бяхме лишени от всичко и прокудени. А Версенжеторикс скоро ще организира всеобщо галско събрание в Бибракт. След това ще свика общ военен сбор в Карнутум.

Цезар ги изслуша със загрижено изражение.

— Прокудени или не, очаквам да се върнете при народа си — заговори той след края на разказа им. — Искам да им напомните кой съм, какъв съм и къде възнамерявам да стигна. Ако хедуите смятат да се изпречат на пътя ми, Епоредориксе, ще ги смачкам, както вол смачква бръмбар. Хедуите имат официален договор с Рим и привилегии на приятели и съюзници. Ако продължат обаче с тази лудост, ще загубят всичко. Връщай се сега и им предай думите ми.

— Не разбирам! — вайкаше се Квинт Цицерон. — Хедуите са наши съюзници почти от сто години. С радост помогнаха на Ахенобарб да подчини арверните. Толкова са романизирани, че говорят само латински! Защо тази промяна?

— Заради Версенжеторикс — обясни Цезар. — Да не забравяме и друидите. И да не подценяваме амбициозния Литавик.

— Да не забравяме и река Лигер — намеси се Фабий. Хедуите не са оставили ни един здрав мост. Изпратих разузнавачи в продължение на километри по брега. Всички ме уверяват, че реката не може да се прекоси. — Той се усмихна. — Открихме обаче едно местенце, където може да се мине.

— Добра работа!

Последното, което Цезар поиска от хедуиските си конници, бе да навлязат с конете си в реката и да застанат срещу течението ѝ. Всичките хиляда ездачи се наредиха, за да намалят силата на течението и така да улеснят легионите, които преминаха малко под тях без особени затруднения.

— Освен че — оплака се, треперейки, Мутил, центурион от Тринайсети легион, когато стигнаха на северния бряг — не ни остана ни една ментула^[1]. Всички окапаха от ледената вода.

— Глупости, Мутиле! — ухили се Цезар. — Всички сте ментули! Не е ли така, момчета? — обърна се той към войниците от центурията на Мутил, всичките посинели от студ.

— Така е, Пълководецо!

— М-м! — изсумтя Цезар и пришпори коня си. Секстий излезе насреща му:

— Имаме късмет. Хедуите може да са изпепелили Новиодунум Невирнум, но са оставили своите хамбари. Наоколо храна има в изобилие. През следващите няколко дни ще се храним добре.

— Добре, организирай отряди за запасяване. Ако срещнете хедуи, Тите, убивайте наред.

— Пред конницата ли? — попита безстрастно Секстий.

— О, не. Дотегна ми вече от хедуи и това важи и за хедуиската конница. Ако останеш, ще видиш как ги освобождавам.

— Ама ти не можеш без конница.

— По-добре ще се справям без конница, която може всеки момент да насочи копията си към гърбовете на войниците ми! Ала не се тревожи. Изпратих послание до Дорикс от ремите, също до Арминий на убите. Отсега нататък не смятам да използвам галски конници. Ще мина на германи.

Същата нощ в лагера се състоя военен съвет.

— След вдигането на хедуите Версенжеторикс ще е напълно уверен, че ще победи. В такъв случай, Фабий, какво според теб ще си помисли, че ще предприема?

— Ще предположи, че ще се оттеглиш от Галия Комата в Провинцията — отвърна, без да се замисля легатът.

— Да, съгласен съм. — Цезар вдигна рамене. — В крайна сметка това е една разумна възможност. Ние отстъпваме... или поне той така

си мисли. Наложил се да се оттеглим, без да превземем Герговия. На хедуите не можем да имаме вяра. Как ще оцелеем в една напълно враждебна страна? Всички са против нас. И постоянно изпитваме недостиг на храна, което е най-важното. Без провизиите на хедуите ние не можем да оцелеем. Следователно — към Провинцията.

— В която — чу се нов глас — царят размирици.

Фабий, Квинт Цицерон и Секстий вдигнаха изумени погледи към входа на шатрата, където стоеше мъж, толкова едър, че главата му изглеждаше твърде малка.

— Виж ти, виж ти — възкликна весело Цезар. — Марк Антоний, най-последно! Кога свърши делото срещу Милон? В началото на април? Кой месец сме сега? Средата на квинтил? Как дойде, Антоний? През Сирия ли?

Антоний дръпна платницето на входа и хвърли зимния си плащ, без да се впечатли особено от саркастичното посрещане. Усмивна се широко и белите му зъби блеснаха. Той прокара пръсти през къдравата си руса коса и погледна нахално втория си братовчед.

— Не, не минах през Сирия — отвърна и започна да се оглежда. — Знам, че вечерята отдавна е минала, ала няма ли някаква възможност да получа храна?

— Защо ще те храня, Антоний?

— Защото нося новини.

— Можеш да получиш хляб, маслини и сирене.

— Предпочитам един печен вол, но ще се задоволя и с това. — Антоний се настани на един свободен стол. — Здравейте, Фабий, Секстий! Как е? И самият Квинт Цицерон! Странна компания, Цезаре.

Квинт Цицерон се наежи, но обидата бе придружена от чаровна усмивка и другите двама легати също се засмяха. Донесоха храна и Антоний се зае да я унищожавя. Отпи от чашата, която му напълни един прислужник, примигва и я остави обидено.

— Това е вода! — оплака се той. — Искам вино!

— Не се съмнявам, ала в моя военен лагер няма да намериш, Антоний. На сух режим сме. А щом старшите ми легати са доволни на вода, простият ми квестор също трябва да мълчи. Освен това, като започнеш, ти не знаеш кога да спреш. Това е сигурен признак за нездравословна пристрастеност към тази силно отровна течност. Воюването с мен ще ти се отрази добре. Ще останеш толкова трезвен,

та може да откриеш, че глава, която не страда от постоянен махмурлук, е способна и на мисловна дейност.

Антоний понечи да възрази, но Цезар побърза да каже:

— И не ми натяквай за Габиний! Той не можеше да те обуздае. Аз обаче ще успея.

Антоний затвори уста, примигна, нацупи се като Етна, преди да изригне, после избухна в смях:

— О, не си се променил още от деня, в който ме изрита толкова силно отзад, че после цяла седмица не можех да седна! Този човек — обърна се към останалите — е напаст за целия ни род. Истинско бедствие. Ала заговори ли, дори собствената ми малоумна майка спира да се вайка и да крещи.

— Ако ще си толкова многословен, Антоний, предпочитам да чуя нещо смислено — сръза го Цезар. — Какво става на юг?

— Ами, бях в Нарбон при чичо ми Луций (не на своя глава, в Арелате намерих писмо, с което ме викаше) и той ти изпраща послание, дълго няколко педи. — Той извади дебел свитък и го подаде на Цезар. — Мога да ти го преразкажа по-накратко, ако искаш.

— Ще ми е интересно да чуя разказа ти, Антоний. Давай.

— Всичко започнало с настъпването на пролетта. Луктерий изпратил габалите и някои от южните арверни от източната страна на Цебена, за да нападнат хелвиите. Това е най-лошото. Хелвиите били разбити. Решили, че имат числено превъзходство над габалите, но не взели предвид арверните. Претърпели жестоко поражение. Донотавър е убит. Кабур и по-младите му синове обаче са живи и сега нещата вървят добре. Хелвиите са на безопасно място в градовете си.

— Жалко за Кабур, да изгуби сина си. Имаш ли представа какво смятат да правят алоброгите?

— Във всеки случай няма да се присъединят към Версенжеторикс! Минах през земите им, там кипи усилена дейност. Навсякъде издигат укрепления, няма едно селище без охрана. Готови са да отблъснат всякакво нападение.

— А водките арекомики?

— Рутените, кардурките и някои от петрокориите нападнали граничните земи между Вардон и Тарнис, но чичо Луций въоръжил и организира водките много добре, така че те се справят изненадващо

успешно. Разбира се, някои от по-отдалечените им селища са пострадали.

— А Аквитания?

— Засега там има много малко неприятности. Нициобригите се обявиха за Версенжеторикс. Царят им, Тевтомар, успя да наеме конници от аквитаните. Само че той се смята за твърде високопоставен, за да се подчини на един обикновен смъртен като Луктерий, затова потеглил с войската си да се присъедини към Версенжеторикс. Ако не броим това, на юг от Гарумна всичко е спокойно. — Антоний направи пауза, сетне добави: — Това всичкото ти го пише чичо Луций.

— На чичо ти Луций ще му хареса краят на одисеята на надутия цар Тевтомар. Наложил се да избяга от Герговия гол и върху ранен кон. Иначе щеше да участва в триумфалното ми шествие, когато се състои някой ден.

Изведнъж Цезар наклони глава към Антоний, странен жест, на който тримата му легати досега не бяха ставали свидетели. Изведнъж той им се стори най-великият сред царете, а Антоний — един прост, нищожен червей. Колко необичайно!

— Благодаря, Антоний.

Той се обърна към Фабий, Секстий и Квинт Цицерон. „Той е единственият цар от този род — рече си Квинт Цицерон. — Нищо чудно, че с брат ми Цицерон не се погаждат. Той също е царят на фамилията.“

— Добре, положението в Провинцията е стабилно, макар и опасно. Нищо чудно Версенжеторикс да е също толкова добре запознат със ситуацията, колкото мен. Да, той ще очаква да се оттегля към Провинцията. Затова мисля да оправдая очакванията му.

— Цезаре! — скочи Фабий. — Не можеш!

— Разбира се, преди това трябва да отида до Агединкум. Все пак не мога да оставя Требоний и багажа, да не говорим за верния ми и неуморим Петнайсети. Пък и как ще тръгна без добрия Тит Лабиен и четирите легиона с него?

— Как се справя той? — поинтересува се Антоний.

— Както винаги много добре. След като не успял да превземе Лутеция, продължил нагоре по течението към другия голям остров на Секвана, Мециоседум. Крепостта паднала веднага: не си били изгорили лодките. Сетне той се върнал при Лутеция. В момента на появяването

му паризиите подпалили града си и побягнали на север. — Цезар се намръщи, размърда се нервно в курулното си кресло от слонова кост. — Явно из цяла Галия се носи слухът, че съм претърпял поражение край Герговия и че хедуите са въстанали.

— А? — погледна го с недоумение Антоний.

— Според писмото, което получих този следобед от Лабиен, той предпочел да не се впуска в кампания на север от Секвана. Удивително как отгатва мислите ми! Предчувствал е, че ще поискам да събера цялата си армия. — В гласа на Цезар прозвуча тъжна нотка. — Преди да си тръгне, решил, че не е зле да даде урок на паризиите (водени от един авлерк, стария Камулоген) и новите им съюзници. Не е хубаво да дразниш Тит Лабиен. Новите съюзници са атребатите на Комий и някои от беловаките. Лабиен им устроил клопка. Това никога не е било трудно. Повечето са мъртви, включително Камулоген и атребатите. В момента Лабиен се придвижва към Агединкум. — Цезар се изправи. — Ще си лягам вече. Утре тръгваме рано, но не за Провинцията, а към Агединкум.

— Цезар наистина ли е претърпял поражение край Герговия? — обърна се Антоний към Фабий, когато Пълководеца излезе от шатрата.

— Той? Поражение? Не, разбира се, че не. Просто се изтеглихме.

— Щяхме да излезем победители — намеси се Квинт Цицерон, — ако хедуите не го бяха принудили да се върне на север от Лигер. Галите са труден противник, Антоний.

— Не ми изглеждаше особено доволен от Лабиен, въпреки всичките му хвалби.

Тримата старши легати се спогледаха.

— Е, Лабиен наистина е проблем за Цезар. Не е човек на честта. Ала на бойното поле е блестящ. На Цезар никак не му харесва да зависи от него, така мислим — отвърна Квинт Цицерон.

— За повече питай Авъл Хирций — завърши Секстий.

— Аз къде ще спя тази вечер?

— В моята палатка — отговори Фабий. — Имаш ли много багаж? Всички вие, сирийските властелини, имате този навик. Танцьорки, свирачи, колесници, теглени от лъвове.

— Всъщност — усмихна се Антоний, — винаги съм мечтал да се возя в колесница, теглена от лъвове. Само че някак си реших, че

братовчедът Гай няма да го одобри. Затова оставих танцьорките и свирачите в Рим.

— А лъвовете?

— Все още мързелуват в Африка.

* * *

— Не виждам причина хедуите да признават един арверн за цар и главнокомандващ! — заяви Литавик пред вождовете, събрани в Бибракт.

— Ако хедуите искат да принадлежат към новата независима нация на Галия, ще се наложи да се подчинят на мнозинството — отвърна Катбад от подиума, върху който стоеше редом с Версенжеторикс.

Това възбуди хедуиското недоволство. Когато хедуиските благородници влязоха в заседателната си зала, те откриха, че новата държава се управлява само от двама души и никой от тях не е хедуй. Да стоят сред тълпата в залата и да гледат от ниско един арверн, бе непоносимо! Твърде голяма обида, за да го преживеят!

— И кое така наречено „мнозинство“ иска Версенжеторикс? — запита Литавик. — Имало ли е избори? Ако е имало, хедуите не са присъствали! Знаем само, че Катбад накарал една малка група вождове (никой, от които не е бил хедуй!) Да превият коляно пред Версенжеторикс като пред цар! Ние не сме участвали! И няма да го сторим!

— Литавик, Литавик! — възкликна Катбад и се изправи. — Ако искаме да победим, ако ще се бием като една единна нация, някой трябва да бъде цар, докато войната, осигуряваща независимостта ни, приключи! Тогава ще можем спокойно да съберем съвет на всички племена и да определим какво ще е устройството на държавата. Боговете избраха Версенжеторикс да обедини народите ни дотогава.

— О, разбирам! Значи, е станало в Карнутум, а? — изсумтя Кот и се изправи. — Друидски заговор за издигане на един от традиционните ни врагове на трона!

— Няма никакъв заговор. Всички присъстващи тук хедуи трябва да си спомнят, че не хедуй предложи да обедини всички галски народи.

И не хедуй даде начало на съпротивата, която толкова вгорчи живота на Цезар. И не хедуй обикаляше галските племена, за да печели подкрепата им. Направи го един арверн. Версенжеторикс!

— Без хедуите обединената ви Галия не струва нищо — намеси се Конвиктолав и се изправи до Литавик и Кот. — Без хедуите нямаше да победите при Герговия.

— И без хедуите — заяви гордо Литавик — така наречената ви обединена Галия е куха като бостанско плашило! Без хедуите не можете да успеете! Стига ни само да се извиним на Цезар и отново да заработим за Рим. Да им осигурим храна, конница, информация. Особено информация!

Версенжеторикс се изправи и отиде до ръба на подиума, върху който до този ден се бяха възкачвали само хедуй. И (което хедуите никога нямаше да забравят) Цезар!

— Никой не отрича значението на хедуите — зазвуча напевният му глас. — Никой не подценява хедуите, най-малкото аз. Само че аз съм цар на Галия! Това няма как да се промени, нито пък народите на Галия могат да ме заменят с някого от вас. Ти имаш големи амбиции, Литавик. Доказа, че си изключително важен за каузата ни. И аз съм последният, който би го отрекъл. Ала не ти си олицетворение на Галската корона. Защото аз ще нося корона с бели ленти като царете на Изтока!

Катбад излезе до него:

— Отговорът е прост. Всички галски народи са представени днес тук, освен ремите, лингоните и треверите. Треверите изпращат извиненията и добрите си пожелания. Не могат да напуснат земите си, защото германите постоянно ги нападат заради конете им. Колкото до ремите и линготите те са слуги на Рим. Те ще получат каквото им се полага. Сега ще гласуваме. Не за да избираме цар! Има само един кандидат, Версенжеторикс. Гласуването ще е с просто да или не. Дали той да бъде цар на Галия, или не?

Гласуването беше почти единодушно. Само хедуите бяха против.

След гласуването Катбад извади един предмет изпод бял воал, украсен с клонки от бял имел — златен шлем със скъпоценни камъни и по едно златно крило от двете страни. Версенжеторикс коленичи и Катбад го короняса. Когато всички вождове се отпуснаха на лявото си коляно, хедуите се предадоха и последваха примера им.

— Можем да изчакаме — прошепна Литавик на Кот. — Нека той да е изкупителната жертва! Щом той може да ни използва, и ние можем да използваме него.

Версенжеторикс много добре си даваше сметка за тези тайни разговори, но реши да не им обръща внимание. Успее ли Галия да прогони римляните и Цезар, той щеше да отстоява правото си върху короната.

— Всяко племе ще изпрати по десет заложници с най-знатен произход в Герговия — обяви царят на Галия.

С Катбад го бяха обсъдили предварително. Израз на недоверие, бе казал друидът. Израз на предпазливост, твърдеше Версенжеторикс.

— Нямам намерение да увеличавам числеността на пехотата си преди общия сбор в Карнутум, защото нямам намерение да влизам в открит бой с Цезар. Ала искам още петнайсет хиляди конници да ми бъдат изпратени веднага. Такава е заповедта ми като ваш цар. С тези конници и онези, които вече се бият за нас, смятам да попреча на Цезар да попълва запасите си от храна.

Той понижи глас:

— Сетне ще поискам една жертва. Нареждам всички племена по пътя на Цезар да унищожат селата, хамбарите, складовете си. Онези, които участват от самото начало, вече го сториха. Сега обаче искам същото от хедуите, мандубиите, амбарите, секваните и сегусиавите. Всичките мои останали народи...

— Чухте ли? „Нареждам!“ „Моите народи!“ — изръмжа Литавик.

— ... ще хранят и подслоняват онези, които се лишават, за да лишат римляните. Това е единственият начин. Храбростта на бойното поле не е достатъчна. Ние не се сражаваме със страхливци, не се сражаваме с митични скандски юначаги, не се бием срещу глупаци. Нашият враг е велик, храбър, хитър. Затова трябва да се бием с всяко оръжие, което имаме. Трябва да бъдем по-велики, по-храбри, по-хитри. Ще изпепелим земята си, ще разкопаем нивята си, ще унищожим всичко, което може да нахрани войската на Цезар. Струва си цената, приятели гали. Това е цената на свободата, на истинската независимост, на нашата собствена нация! Свободни хора в свободна страна!

— Свободни хора в свободна страна! — закрещяха вождовете и затропаха по дървения под, докато той загърмя; сетне краката им

влязоха в такт и тропането отекна като гърма на хиляди бойни барабани.

— Литавик, заповядвам ти да изпратиш десет хиляди хедуиски пехотинци и осемстотин конници в земите на алоброгите. Притисни ги, докато се присъединят към нас.

— Лично ли да ги поведем?

Версенжеторикс се усмихна:

— Скъпи ми Литавик, ти си ми твърде ценен, за да те хабя за алоброгите. Един от братята ти ще свърши работа.

Царят на Галия повиши глас:

— Научих, че римляните започнали изтегляне от земите ни към Провинцията! Отливът, който започна при Герговия, продължава с пълна сила!

* * *

Войската на Цезар отново се събра, макар че Петнайсети легион вече го нямаше. Войниците от него, вече обиграни, бяха разпределени сред останалите и най-вече в намаления с една десета Осми. Начело с Лабиен, Требоний, Квинт Цицерон, Фабий, Секстий, Хирций, Децим Брут, Марк Антоний и неколцина други легати армията понесе целия си багаж и се насочи на изток от Агединкум към земите на винаги верните лингони.

— Каква хубава, тлъста примамка изглеждаме — сподели доволно Цезар пред Требоний. — Десет легиона, шест хиляди конници, всичкият багаж.

— А от тези конници две хиляди са германи — отбеляза с усмивка Требоний и се обърна към Лабиен. — Ти какво мислиш за новата ни германска кавалерия, Тите?

— Заслужават всяка сестерция, която харчим по тях — изръмжа доволно той и оголи конските си зъби. — Макар че Цезаре, съмнявам се името ти да се споменава с много обич между сериозно обидените ни военни трибуни!

Цезар се засмя, вдигна вежди. Хиляда и шестстотин германи бяха чакали пред Агединкум и Требоний положи огромни усилия да смени дребните им кранти с ремски жребци. Не че ремите не даваха

животните си. Те взимаха толкова скъпо, че бяха готови да продадат конете си до последния, освен необходимите за размножаване. Просто нямаха достатъчно. Цезар реши проблема, като накара всичките си военни трибуни да сменят високите си италиански жребци с германски понита. Виковете на недоволство можеха да се чуят на километри, но Цезар не отстъпи.

— Същата работа ще вършите и от гърба на понита, и между крилете на пегаси — отвърна той. — По-важното е с предимство, така че, мълчете, негодници!

Римската колона, двайсет и четири километра дълга, с блестящи като люспи брони, се изви на изток, двете хиляди германски конници и четирите хиляди реми се движеха отстрани.

* * *

— Защо правят колоните си толкова дълги? — недоумяваше цар Тевтомар, докато с цар Версенжеторикс наблюдаваха безкрайния на пръв поглед керван от едно възвишение. — Защо не се движат с поширок фронт? Пак ще могат да запазят скъпоценния си строй, просто могат да наредят четири, пет или шест колони една до друга.

— Защото — обясни търпеливо цар Версенжеторикс — никоя войска не е достатъчно голяма, за да нападне една дълга и тънка колона. Дори да имам три или четиристотин хиляди души, колкото се надявам да събера в Карнутум, няма да ми стигнат да го направя. Макар че с толкова войска със сигурност ще опитам. Римската колона е много хитро измислена. Без значение в кой от краищата ѝ се извършва нападението, останалата ѝ част може да действа като крила, да се обърне и да обкръжи нападателя. И са толкова добре обучени, че могат да се строят под формата на един или няколко квадрата по всяко време, преди още да сме успели да ги нападнем. Това е една от причините да искам толкова хиляди стрелци. Научих, че само преди година партите нападнали една римска колона при поход и я разбили благодарение на стрелците си и това, че цялата им войска била конна.

— Значи, ще ги оставиш да си тръгнат, така ли?

— Не и необезпокоени, не. Имам трийсет хиляди конници срещу техните шест хиляди. Добро разпределение. Никакви битки с пехота,

Тевтомаре. Ще проведем обаче едно конно сражение. О, не мога да дочакам деня, когато ще използвам стрелците си!

Той нападна с конницата си, разделена на три групи, когато Цезар преминаваше недалеч от северния бряг на река Икауна. Стратегията на галите зависеше от това, дали Цезар ще разреши на конницата си да се отдалечи от пехотата. Версенжеторикс бе убеден, че ще им заповяда да останат около колоната и ще се задоволи само да отблъсне нападението.

Толкова самоуверени бяха галските конници, че дадоха клетва пред царя си, че ако някой не мине поне два пъти с коня си през римската колона, няма да се върне вече в уюта на дома си, при жена си и децата си.

По една от трите деветхилядни групи нападна двата фланга на колоната, докато третата се хвърли върху началото ѝ. Проблемът обаче бе там, че теренът за такава масирана конна атака трябваше да е много равен и проходим. Това беше удобно и за римската пехота, тя лесно се прегрупира в квадрат с всичкия багаж и артилерия по средата. Пък и Цезар не постъпи според очакванията на противника си. Вместо да нареди на конницата да остане и да защитава пехотата, той я раздели на групи по две хиляди. След това я изпрати начело с Лабиен да се бие с галите в открито сражение.

Германите от десния фланг предопределиха успеха: те изкачиха на върха на едно възвишение, объркаха галите, които се бояха от тях, и препуснаха срещу им с бойни викове. Галите побягнаха на юг и се оставиха да бъдат притиснати към реката, където Версенжеторикс изкара пехотата си в опит да установи някакъв ред. Нищо обаче не можеше да спре германската атака, особено при тези великолепно коне. Жадните за кръв убийски воители, със сложно сплетени на топка опашки върху обръснатите си глави, застигаха всеки. Не толкова склонните към излишни рискове реми сметнаха честта си за застрашена и направиха всичко, за да не бъдат посрамени от германите.

За късмет нощта беше безлунна, конницата на Цезар се оттегли и позволи на царя на Галия да събере хората си.

— Толкова много германи! — промълви с треперещ глас Гутруат.

— И върху ремски коне — отбеляза горчиво Версенжеторикс. — О, ще си изпатят тези реми!

— Точно това е главният ни проблем — установи Седулий. — Твърдим, че сме единни, но някои не го приемат присърце. — Той

погледна Литавик. — Като хедуите!

— Хедуите доказаха куража си днес — процеди през зъби той. — Кот, Каварил и Епоредорикс не се завърнаха. Мъртви са.

— Не, видях Каварил пленен — възрази Драпес, — а другите забелязах да се оттеглят. Не всички са тук. Някои минаха отстрани, вероятно за да заобиколят Цезар и да продължат на запад.

— Какво ще стане сега? — попита Тевтомар.

— Мисля — изрече бавно Версенжеторикс, — че трябва вече да чакаме общия сбор. Само няколко дни остават. Надявах се да мога сам да ида в Карнутум, но при това положение трябва да остана с войската си. Гутруате, ти ще отидеш на сбора. Вземи Седулий и неговите лемовики, Драпес със сеноните, Тевтомар с нициобригите и Литавик с хедуите. Аз ще задържа остатъка от конницата и осемдесетте ни хиляди пехотинци: мандубии, битуриги и всичките си арверни. На какво разстояние е Алезия, Дадераксе?

Вождът на мандубиите отговори, без да се замисля:

— На около деветдесет километра на изток.

— Тогава ще се установим в Алезия за няколко дни. Само за няколко. Не възнамерявам да допусна втори Аварикум.

— Алезия не е Аварикум — възрази Дадеракс. — Твърде голяма е, твърде нависоко и твърде добре укрепена, за да бъде превзета при внезапно нападение. Дори римляните да опитат да я обсадят като Аварикум, няма да могат да ни обкръжат вътре. Ще сме в състояние да се оттеглим, когато решим.

— Критогнате, колко храна имаме? — обърна се Версенжеторикс към братовчед си.

— Ще стигне за десет дни, ако Гутруат ни остави по-голямата част.

— Колко запаси има в Алезия, Дадераксе, като имаш предвид, че ще закараме осемдесетхилядна пехота и десет хиляди конници?

— Достатъчно за десет дни, но ще можем да докараме и още. Римляните не могат да завардят цялата околност. — Мандубият се подсмихна. — Местността надали може да се нарече равна.

— Тогава утре ще се разделим, както казах. Гутруат тръгва за Карнутум с по-голямата част от конницата и малко пехота. Аз отивам в Алезия с по-голямата част от пехотата и десет хиляди конници.

* * *

Земята на мандубиите се разполагаше на височина около осемстотин стъпки над морското равнище с каменисти хълмове, издигащи се на още шестстотин и петдесет стъпки. Алезия, главната им крепост се намираше върху платовидно възвишение с ромбовидна форма, оградено от хълмове приблизително със същата височина. От двете дълги страни на платото, ориентирани на север и юг, тези хълмове отстояха на известно разстояние, докато източният почти се свързваше с него. В долините от двете дълги страни течаха две реки. За завършек на тази природна защитено възвишението на Алезия бе по-стръмно от запад и там пред него се простираше равнина с дължина малко повече от пет километра, през която двете реки продължаваха почти успоредно една на друга.

Укрепена с яка галска стена, цитаделата заемаше по-стръмния западен край на платото. Източният се спускаме плавно и не беше ограден. В града се криеха няколко хиляди мандубии — жени, деца, старци.

— Да, правилно си я спомням — отбеляза Цезар, когато войската му пристигна на малката равнина с двете реки от запад на възвишението. — Требоний, какво докладват разузнавачите?

— Че Версенжеторикс е решил да се укрепи вътре, Цезаре. Заедно с осемдесет хиляди пехотинци и десет хиляди конници. Цялата кавалерия, изглежда, лагерува извън стените от източната страна на платото. Достатъчно безопасно е да идеш да видиш сам.

— Да не намекваш, че нямаше да отида, ако не беше безопасно?

Требоний примигна смутено:

— След всички тези години? Надявам се, че не! Грешка на езика.

Цезар дръпна нервно юздите на обикновената си германска кранта.

— Защо е толкова раздражителен? — прошепна Децим Брут.

— Защото се надяваше положението да не е толкова тежко, каквото си го спомняше — отвърна Фабий.

— Защо трябва да се муси цял ден заради това? Този град е непревземаем — намеси се Антоний.

Лабиен избухна в смях:

— Само ти си мислиш така, Антоний! Все пак аз се радвам, че си сред нас. С тези плещи чудесно ще се справиш с копането.

— Да копая ли?

— Да копаеш, копаеш и пак да копаеш.

— Не и легатите!

— Зависи колко ще се наложи да се изкопае. Ако той вземе лопатата, няма къде да бягаме.

— О, богове, началникът ми е луд!

„Де да бях поне наполовина толкова луд, колкото него!“ — Въздъхна със съжаление Квинт Цицерон. Легатите подкараха конете си в колона по един след Цезар покрай реката от южния край на Алезия. Антоний успя да прецени размерите на платото — повече от два километра между западния и източния край. Стръмен склон, под скалисти откоси от двете страни. Можеше да се изкачи лесно, но не и при военно нападение. Преди да стигнат до върха, legionerите щяха доста да се запъхтят. Пък и щяха да станат лесна мишена за стрелците. Дори неограденото пространство от един километър от изток бе трудно за нападение, а и нямаше достатъчно пространство за маневриране.

— Стигнали са преди нас — отбеляза Цезар и посочи върха на източния склон, където започваше криволичещият път към крепостта.

Галите бяха издигнали стени от по шест стъпки на бреговете на двете реки, след това бяха прокопали ровове пред тях и ги бяха

напълнили с вода. На склоновете от северната и южната страна на известно разстояние от предните ограждения бяха изградени по-ниски стени.

Галските конници, които пазеха тези укрепления, посрещнаха римляните с обидни възгласи. Цезар им отвърна с усмивка и им помахаша. Легатите му обаче не виждаха нищо весело в поведението му.

Отзад, на малката равнина, легионите устройваха бързо лагера.

— Само походен лагер, Фабий — нареди Цезар. — Добре укрепен, но нищо повече. Ако смятаме да решим изхода от войната тук, няма смисъл да хабим сили за нещо, което ще разрушим след броени дни.

Легатите му се събраха мълчаливо около него.

— Квинте, ти си специалистът по сеченето. Започвай. И не хвърляй хубавите клони, имаме нужда от заострени колове. Нарези фиданки за брустверите, стените и защитните прегради на кулите. Секстий, взимай Шести и отивай за провизии. Имам нужда от въглища, така че се погрижи да доставиш. Не ми трябва за заякчаване на коловете, това ще се прави на обикновени огньове. Въглищата ни трябва за обработка на желязото. Антистий, желязото е твоя работа. Нека ковачите сглобят пещите и да си приготвят калъпите. Сулпиций, ти ръководиш изкопните работи. Фабий, ти ще строиш брустверите, стените и кулите. Като началник на снабдяването, Антоний, твоя задача е да осигуряваш всичко необходимо за войската. Ако не се представиш добре, ще те лиша от гражданството ти, ще те продам в робство, а след това ще те разпъна на кръст. Лабиен, ти си по отбраната. Ако можеш, ограничи се с конницата, пехотата ми трябва за работа. Требоний, ти си ми първият заместник, ще ме следваш навсякъде. Децим и Хирций, вие също. Имам нужда от всичко по много и искам хранителни запаси най-малко за трийсет дни, ясно ли е?

Никой не посмя да попита, затова Антоний се обади:

— Какъв е планът?

Цезар погледна първия си заместник:

— Какъв е планът, Требоний?

— Ще обкръжаваме.

Антоний затаи дъх:

— Да обкръжаваме?

— Думата е дълга, Антоний, прав си — съгласи се Цезар. — Обкръ-жа-вам. Означава, че ще издигнем обсадни стени около цялата Алезия, докато прекъснем достъпа им навън. Версенжеторикс не вярва, че мога да го затворя на върха на този хълм. Ала аз мога. И ще го направя.

— Това са няколко километра! — възкликна Антоний. — Наоколо почти няма равно място!

— Ще издигнем стените по склона, Антоний. Ако не можем да я обкръжим по равно, ще го направим през възвишенията. Главното ограждение ще обхване целия периметър около крепостта. Ще прокопаем два рова, външният — петнайсет стъпки широк и осем дълбок, със стръмни брегове, равно дъно и пълнен с вода. Точно зад него вторият също ще е петнайсет стъпки на широчина, но със скосено дъно, без място, където да се стъпи. Стената ни ще се издига на самия бряг на този ров, дванайсет стъпки пръст, изкопана от рововете. Това какво ти говори за стената Антоний?

— Че от нашата страна ще бъде дванайсет стъпки висока, а от другата ще е два̀йсет, защото ще се издига направо от рова, дълбок осем стъпки.

— Слава на боговете, че избра него за ролята на дежурния глупак! — прошепна Децим Брут.

— Нали са роднини — отбеляза Квинт Цицерон, специалистът по роднинските връзки.

— Чудесно, Антоний! — похвали го Цезар. — Отбранителната платформа от нашата страна на стената ще е десет стъпки широка. Пред нея ще са разположени брустверите за защита от стрели. Разбра ли сега, Антоний? Добре! През осемдесет стъпки по дължината на стената ще се издигнат кули на три етажа, броено от платформата. Някакви въпроси Антоний?

— Да, пълководецо. Каза, че това ще е главното укрепление. Какво друго имаш предвид?

— Там, където теренът е равен и позволява масирана атака, ще прокопаем траншеи с отвесни брегове, по дванайсет стъпки широки и петнайсет дълбоки, на четиристотин крачки (това са две хиляди стъпки, Антоний!) от главните ровове. Ясно ли е това?

— Да, пълководецо. Какво смяташ да правиш на тези четиристотин крачки (това са две хиляди стъпки, пълководецо!) между

траншеите и пълните с вода ровове?

— Мисля да посадя градина. Требоний, Хирций, Децим, да поюздим. Искам да измеря дължината на стената.

— На колко я преценяваш? — попита с усмивка Антоний.

— Между шестнайсет и осемнайсет километра.

— Той е луд — заяви убедено Антоний пред Фабий.

— Да, ала това е толкова хубава лудост!

* * *

Когато наблюдателите от крепостта видяха как римляните се захващат за работа, как началниците обикалят хълма, как рововете започват да се прокопават и стените да се издигат, те разбраха какво е намислил Цезар. Първата реакция на Версенжеторикс бе да изпрати конницата си, но галите още не можеха да преодолеят паническия си страх от германите и претърпяха тежко поражение. Най-кървавото клане стана в източния край на възвишението, докато галите се изтегляха. Вратите на укрепления бяха твърде тесни, за да позволят на уплашените конници да влязат наведнъж и германите се възползваха от възможността да посекаат колкото можеха повече гали и да вземат конете им, защото всеки германски воин се стремеше да си набави поне две добри ездитни животни.

През следващата нощ оцелелите галски войници препуснаха на изток по хребета, което подсказа на Цезар, че Версенжеторикс е осъзнал какво го чака. Той и осемдесетте хиляди пехотинци бяха блокирани в Алезия.

Пълният с вода ров, скосеният ров, земният насип, брустверите, стените и кулите се изграждаха със скорост, която Антоний, смятащ себе си за напълно запознат с тънкостите на военното дело, намираще за невероятна. За тринайсет дни легионите на Цезар завършиха всички тези съоръжения на дължина от осемнайсет километра и прокопаха траншеите на равните участъци.

Също така посадиха „градината“ на Цезар на онези четири хиляди стъпки между пълния с вода ров и траншеите. Дълбоките изкопи с отвесни стени можеха да бъдат преминати с временни мостове. Бойни отреди от Алезия излизаха и нападаха войниците,

работещи по укрепленията, и то със завиден успех. След изграждането на лагера Цезар накарва ковачите да изработят малки метални шипове. И така хиляди от тях бяха излети, докато всеки къс желязо, пленен от битуригите, беше изразходван.

В тази така наречена Цезарова „градина“ имаше три различни вида „цветя“. Най-близо до траншеите войниците заровиха една стъпка дълги колове, на чиито върхове бяха закрепени металните остриета. Шиповете стърчаха малко над земята и римляните ги покриваха с тръстики и сухи листа. По-нататък следваха групички от ями, по три стъпки на дълбочина и с леко наклонени стени. На дъното им бяха забити силно заострени колове с дебелината на човешко бедро и две трети дупките бяха запълнени. Покриваха ги с тръстикови рогозки така, че само върховете на коловете да стърчат. Отгоре бяха замаскирани с листа. Имаше осем групи от тези съоръжения, наречени от войската „лилии“, разположени в серии по пет под формата на квадрат. Най-близо до пълния с вода ров бяха прокопани тесни канавки, по пет стъпки на дълбочина, в които се закрепваха заякчени на огън заострени клони под такъв наклон, че да са насочени на височината на човешко лице или на гърдите на конете. Тях войниците наричаха шеговито „надгробни камъни“.

Бойните отреди престанаха да нападат.

— Добре — рече със задоволство Цезар, когато укрепленията бяха завършени. — Сега трябва да направим същото от външната страна. На двайсет и три километра дължина около първите ограждения. Ще се наложи да ги изградим по върховете на повечето хълмове, което, разбира се, увеличава разстоянието. Разбираш ли, Антоний?

— Да, Цезаре.

Очите на Антоний заиграха весело. Доставяше му удоволствие да играе ролята на глупака, на когото всичко трябва да му се обяснява. Той зададе въпроса, който се очакваше от него:

— Защо?

— Защото, Антоний, в момента галите се събират в Карнутум. Не след дълго ще пристигнат край Алезия, за да избавят Версенжеторикс. Затова трябва да изградим едни укрепления, за да му попречим да избяга, и втори, за да се отбраняваме от галската войска. Ще останем между тях.

— О! — възкликна Антоний и поглади чело с огромната си длан.
— Като стадиона за надбягвания с колесници на Марсово поле! Ние ще сме на самата писта, а укрепленията ще са перилата, които я ограничават. Алезия е в средата, а галските подкрепления, ще са отвън.

— Много добре, Антоний! Чудесно сравнение.

— Колко време имаме, докато дойде галската войска?

— Разузнавачите ми го изчисляват най-малко на тринайсет дни, може би повече, но външното укрепление трябва да бъде завършено до изтичането на този период. Това е заповед.

— Тази стена ще е с пет километра по-дълга!

— Войската — намеси се Требоний — вече има достатъчно опит, за да строи с пет километра по-бързо, Антоний.

И строиха по-бързо, въпреки че теренът беше по-неравен. Двайсет и шест дни след пристигането на Цезар пред Алезия крепостта бе оградена с две еднакви, но насочени в противоположни посоки защитни съоръжения. В същото време в границите на ограждението бяха изградени двайсет и три форта, по една висока наблюдателна кула на всеки хиляда стъпки покрай външната стена и няколко укрепени лагера за пехотата (върху възвишенията) и конницата (в равнината, където имаше достатъчно вода за конете).

— Не съм измислил нещо ново — обясни Цезар, докато оглеждаше завършената работа. — Този подход е използван от Ханибал при Капуа. Сципион Африкански е прибягвал до него два пъти: при Нуманция и при Картаген. Идеята е да се задържат обсадените вътре и да им се отнеме всяка възможност да получат подкрепления и провизии. Макар че при никоя от предишните такива обсади не е имало допълнителна войска от четвърт милион. В Капуа защитниците са били повече отколкото в Алезия, също и в Картаген. Ала ние определено ще държим първенството, когато пристигнат подкрепленията на галите.

— Струва си труда — измърмори мрачно Требоний.

— Да. Само че не можем да си позволим лукса на Акве Секстие. Галите са се поучили от грешките си. Освен това нямам намерение да губя войници напразно. — Лицето на Цезар изведнъж се озари. — Не са ли чудесни момчета? — В гласа му се долавяше истинска любов. — Такива чудесни момчета!

Обърна се към легатите си с по-сурово изражение:

— Наше задължение е да сторим всичко възможно, за да запазим живота им, и по възможност, здравето им. Няма да позволя толкова труд и желание да отидат на вятъра. Доколкото съм осведомен, трябва да очакваме четвъртмилионна галска армия. Всичко тук направих, с цел да защитим колкото се може по-добре живота на хората си. И да си подсигури победата. Независимо от изхода, войната за Галия ще приключи тук. — Цезар се усмихна. — Във всеки случай аз не предвиждам да се проваля.

Вътрешните укрепления преминаваха през долините около Алезия, освен в източния край, където пресичаха рида, долепен до платото. Външните прекосяваха малката равнина на запад, изкачваха се по хълма на юг от Алезия, слизаха отново през долината на южната река, пресичаха източния хребет, спускаха се отново към северната река и пак се изкачваха по възвишенията на север от крепостта. Два от четирите пехотни лагера се разполагаха върху южния хълм, един — върху северния.

И там, където се спускаха склоновете на северното възвишение, се намираще единствената слаба точка на укрепленията. Хълмът на северозапад се беше оказал твърде висок, за да прекарат стените през върха му. Близкият лагер на конницата бе свързан с външната стена чрез много яко допълнително укрепление, но четвъртият пехотен лагер се намираще на твърде труден терен, за да бъде укрепен по същия начин. Точно по тази причина беше изграден там — за да защитава пробива между стените, спускащи се по склона на северозападния хълм и тези по протежение на дългата страна на лагера, които на всичкото отгоре бяха издигнати върху стръмен каменист терен.

— Ако имат добри разузнавачи, ще открият слабостта ни — установи Лабиен; орловият му профил се очерта на фона на небето, кожената му ризница изскърца. Той единствен сред легатите яздеше високия си италиански жребец. — Лошо.

— Да — съгласи се Цезар, — но по-лошо щеше да бъде, ако сами не го бяхме забелязали. Пехотата ще го отбранява. — Той прехвърли единия си крак през седлото (характерен негов навик) и се обърна на югозапад. — Там ще бъде наблюдателницата ми, на южния хълм. Те ще се съсредоточат върху западния край на укрепленията, имат твърде много конници, за да атакуват от север или от юг. Версенжеторикс ще

излезе от западния край на Алезия, за да нападне вътрешните ни стени на същото място.

— Сега — въздъхна Децим Брут — не ни остава друго, освен да чакаме.

Може би понеже в последно време не беше слагал и капка вино в устата си, Марк Антоний се чувстваше възбуден, толкова изпълнен с енергия и любопитство, че попиваше всяка дума, изречена от легатите или Цезар, всяка промяна на изражението му. Да бъде там в такъв момент! Крепост като Алезия никога не бе превземана досега, независимо какво говореше Пълководеца за Сципион Африкански. Помалко от шейсет хиляди души отбраняваха пространството около стените с обиколка от деветнайсет километра и щяха да бъдат притиснати между осемдесетте хиляди защитници на крепостта и четвъртмилионна галска войска отвън...

„Аз съм тук! Аз съм участник в това събитие! О, Антоний, ти също си късметлия! Аз съм участник в това! Точно затова се трудят за него, точно затова го обичат толкова, колкото ги обича и той. Той ги води към вечна слава, защото споделя триумфа си с тях. Без тях той е нищо. Но го осъзнава. А Габиний не си даваше сметка за това. Нито някой друг от онези, при които съм служил. Той говори на техния език. Когато се движи сред тях, сякаш се разхожда сред знатни дами на прием в Рим. Той има чар. Ала аз също го притежавам. Един ден те ще ме обичат, както сега обичат него. Затова трябва да науча тайните му и когато той стане твърде стар за такъв живот, аз ще заема мястото му. Един ден хората на Цезар ще станат хора на Антоний. Още десет години и той няма да е в състояние да води такъв живот. Още десет години и аз сам ще определям съдбата си. И ще се превърна в нещо повече от Гай Юлий Цезар. Той няма да може да ме засенчи.“

* * *

Версенжеторикс и вождовете стояха на върха на западната стена на Алезия, където платото се стесняваше и се издаваше на запад като кристал, израсъл от върха на диамант.

— Както изглежда, току-що завършиха обиколката на укрепленията си — предположи Битургон. — Кой е онзи с хубавия кон?

— Лабиен — отвърна Версенжеторикс. — Предполагам, че останалите са дали животните си на германските гадове.

— Много дълго се задържаха на това място — отбеляза Дадеракс.

— Оглеждат слабото място на укреплението си. Как обаче да известя за него подкрепленията ни, когато пристигнат? Вижда се само оттук. — Версенжеторикс се извъртя. — Да се прибираме. Време е да обсъдим нещата.

Бяха четирима: той, братовчед му Критогнат, Битургон и Дадеракс.

— Храна — произнесе царят; съсухреният му вид допълнително усилваше значението на тази дума. — Дадеракс, колко още ни остава?

— Зърното свърши, но още имаме говеда и овце. И малко яйца, ако е останала жива кокошка. От четири дни сме на половин дажби. Ако ги намалим още наполовина, може да ни стигне за четири-пет дни. След това ще се наложи да си ядем обувките.

Битургон удари с юмрук по масата толкова силно, че другите трима подскочиха.

— О Версенжеторикс, не се преструвай! Подкрепленията трябваше да са пристигнали още преди четири дни, всички го знаем! А има и още нещо, което премълчаваш, макар че трябва да го признаеш открито. Че изобщо не очакваш никакви подкрепления.

Настъпи неловко мълчание. Версенжеторикс, седнал на челното място, постави ръце върху масата, обърна се и се загледа през големия прозорец с отворени капаци, през които проникваше свеж пролетен въздух. Откакто бяха осъзнали, че ще бъдат затворени в Алезия, той си бе пуснал мустаци и брада и сега добре се виждаше защо се е бръснел толкова старателно — космите му бяха редки и сребристобели. Вече не носеше и короната си.

— Ако са тръгнали, досега трябваше да са тук — призна той с въздишка. — Вече не се надявам, няма да дойдат. Затова храната е главната ни грижа.

— Хедуите! — изръмжа Дадеракс. — Хедуите са ни предали!

— Да не предлагаш да се предадем? — попита Битургон.

— Не. Но ако някой от вас иска да изведе хората си и да се предаде на Цезар, ще го разбере.

— Не можем да се предадем — възрази Дадеракс. — Ако го сторим, ще посраим Галия.

— Значи единственият ни изход е внезапно нападение. Ако ще мрем, поне да е с бой.

Критогнат бе по-възрастен от Версенжеторикс и изобщо не приличаше на него; беше едър, червенокос, със сини очи и тънки устни — истински гал. Той скочи, сякаш столът му бе твърде тесен, и закрочи из стаята.

— Не го вярвам — рече и удари десния си юмрук в лявата длан. — Хедуите изгориха мостовете си за отстъпление. Не могат да ни предадат, защото няма да посмеят. Литавик няма да се предаде доброволно, за да участва в триумфалното шествие на Цезар. Той управлява хедуите, не друг! Не, не го вярвам. Литавик иска да победим, защото се стреми да стане цар на Галия, не да живурка като послушна марионетка на римляните. Той ще впрегне всичките си сили, за да ти помогне да победиш, Версенжеторикс. Едва тогава ще опита да те предаде! Тогава ще направи своя ход. — Критогнат се върна при масата, погледна умолително братовчед си. — Не осъзнаваш ли колко съм прав? Подкрепленията ще дойдат! Сигурен съм, че ще дойдат! Защо закъсняват, нямам представа. Кога ще дойдат, също не знам. Ала те ще дойдат!

Версенжеторикс се усмихна, вдигна ръка:

— Да, Критогнате, ще дойдат. Аз също го вярвам.

— Преди малко твърдеше обратното — изсумтя Битургон.

— Преди малко мислех обратното. Ала Критогнат е прав. Хедуите ще загубят твърде много, ако ни предадат. Не, по-вероятно събирането на войската да се е забавило, защото на хората им е било нужно повече време да стигнат. Все се питам колко щеше да ми отнеме на мен, ако трябваше да го организирам. Гутруат е последователен човек, докато не го обхване прекомерен ентусиазъм, а в организирането на военен сбор няма място за излишни чувства.

Той говореше все по-възбудено, жизнеността му се възвърна, загриженото му изражение изчезна.

— Значи, отново да намалим дажбите наполовина — въздъхна Дадеракс.

— Има и друг начин да си набавим храна — отбеляза Критогнат.

— Какъв? — попита скептично Битургон.

— Войниците трябва да оцелеят, Битургоне. Трябва да сме готови за бой, щом дойдат подкрепленията. Представи си само да дойдат, да

победят Цезар и да ни намерят мъртви от глад. Какво ще стане с Галия тогава? Царят е мъртъв, Битургон — мъртъв, Дадеракс — мъртъв, Критогнат — мъртъв, и всички мъже, всички мандубийски жени и деца? Защото не е имало какво да ядем. Умрели сме от глад.

Критогнат се отдалечи малко и застана така, че другите да могат да го видят в цял ръст.

— Предлагам да сторим както когато ни нападнаха кимврите и тевтоните! — продължи той. — Предлагам да направим, както направиха хората ни тогава: затваряха се в крепостите и когато им свършваше храната, изяждаха безполезните. Онези, които бяха неспособни да се бият. Зловещо меню, но необходимо. Точно така оцеляваха галите. А кои бяха враговете ни тогава? Германите! Омръзнахме им и се оттеглиха към други земи, оставяйки ни такива, както бяхме и преди да дойдат — свободни, съхранили традициите обичаите и правата си. Кои са враговете ни сега? Римляните! Те няма да се оттеглят сами. Те ще вземат земите ни, жените ни, правата ни, плодовете на труда ни. За да си построят вили с отоплителни пещи, бани и цветни градини! Да ни смачкат и да издигнат робите ни на наше място! Да превземат крепостите ни и да ги превърнат в градове с всички злини, които върлуват там! Ние, благородниците, ще станем роби! И казвам ви, по-скоро ще ям човешко месо, отколкото да стана римски роб!

Версенжеторикс затаи дъх, пребледня.

— Отвратително! — възкликна.

— Мисля, че трябва да го съобщим на войниците — предложи Битургон.

Дадеракс се беше привел над масата, хванал главата си с ръце.

— Моят народ, моят народ — занарежда. — Моите старци, моите жени, техните деца. Моите невинни съплеменници.

Версенжеторикс си пое въздух.

— Не мога — промълви.

— Аз мога — заяви Битургон. — Нека да видим обаче какво ще кажат войниците.

— Ако войниците ще командват, защо ни е цар? — възрази Критогнат.

Царят се изправи.

— О, не, Критогнате, царят няма да вземе такова решение! Царете имат съветници; дори най-великите. А щом става дума за нещо, което ще ни принизи до най-долни скотове, целият народ трябва да реши. Дадераксе, събери всички в източния край на крепостта.

— Колко мъдро! — прошепна Дадеракс и се изправи. — Ти знаеш какво ще е решението, Версенжеторикс! Ала така се избавяш от отговорността. Те ще решат да изядат невинните ми съплеменници. Изгладнели са като вълци, а месото си е месо. Ала аз имам друга идея. Нека направим каквото правят всички с онези, които не могат да изхранят. Да оставим съдбата на невинните в ръцете на боговете. Да ги изкараме от крепостта като отритнати деца. Да постъпим като родители, които не могат да хранят излишни гърла, но се надяват някой друг да се смили над децата им. Така ги оставяме на милостта на боговете. Може би римляните ще се смилят и ще ги пуснат през редиците си. Може би римляните имат твърде много храна и ще им отстъпят огризките от трапезата си. Може би подкрепленията всеки момент ще дойдат. Може да умрат пред стените на крепостта, отритнати от всички, включително от боговете. Това мога да го приема. Ала наистина ли очакваш да се съглася да ям собствените си невинни съплеменници? Никога! Никога! По-скоро да ги изгоня навън като подарък за боговете. Ако го сторим, ще храним няколко хиляди гърла по-малко. Така запасите ще ни стигнат за много повече време. — Очите му бяха потъмнели, налети със сълзи. — А ако подкрепленията не дойдат, когато свърши храната, можете да изядете първо мен.

Последните животни, пасящи на източния, неограден край на платото, бяха вкарани в крепостта; жените, старците и децата бяха изкарани навън. Сред тях и жената на Дадеракс, баща му и старата му леля.

До падането на нощта те стояха на групички пред стените, плачеха и молеха войниците да ги пуснат вътре. Сетне се свиха по земята и заспаха неспокоен, гладен сън. Сутринта отново започнаха да плачат и да се молят. Никой не откликна на молбите им. Никой не им отвори. На обяд те започнаха бавно да слизат към подножието на хълма, където спряха на брега на големия ров с протегнати ръце към укрепленията на римляните. Тук отново никой не откликна на молбите им. Никой не ги покани. Никой не излезе да прехвърли мост през рова, за да ги пусне. Никой не им хвърли храна. Римляните просто ги

наблюдаваха, докато не им омръзна, след това им обърнаха гръб и се заеха със задачите си.

В късния следобед цивилните мандубии се добраха отново до върха на хълма, събраха се под стените и пак започнаха да плачат, да молят и да викат по име онези, които познаваха и обичаха вътре. Никой обаче не им отговори. Никой не се показа. Портите останаха затворени.

— О, Дан, майко на света, спаси народа ми! — мълвеше Дадеракс в мрака на стаята си. — Сулис, Нуаду, Бодб, Мача, спасете народа ми! Нека подкрепленията дойдат утре! Идете при Ез и се застъпете за нас, моля ви! О, Дан, майко на света, спаси народа ми! Сулис, Нуаду, Бодб, Мача, спаси народа ми! Нека подкрепленията дойдат утре! Идете при Ез и се застъпете за нас, моля ви! О, Дан, майко на света, спаси народа ми! Сулис, Нуаду, Бодб, Мача, спасете народа ми...

И така безспир.

* * *

Молбите на Дадеракс бяха чути. На заранта подкрепленията пристигнаха. Появиха се от югозапад и се настаниха на хълмовете от тази страна, не особено внушителна гледка, защото възвишенията бяха гористи и войниците оставаха частично скрити. Към обяд на следващия ден обаче равнината между двете реки се изпълни с конници, зрелище, което никой съгледвач от римските наблюдателни кули нямаше да забрави. Истинско море от конници, толкова многобройни, че не можеха да бъдат преброени.

— Толкова са много, че няма да могат да маневрират — размишляваше Цезар, застанал на наблюдателницата си в западната част на южния хълм малко под върха. — Защо не могат да разберат, че голямото количество невинаги води до най-доброто качество? Ако бяха изкарали една осма от тази конница, можеха да ни победят. Пак щяха да имат достатъчен числен превес, а щяха да разполагат с пространство, за да се разгърнат. Сега от огромния им брой няма абсолютно никаква полза.

— Те нямат истински главнокомандващ — отбеляза Лабиев. — Имат неколцина предводители, които със сигурност няма да успеят да се сработят.

Любимият боен кон на Цезар с копита, набраздени така, сякаш бяха с отделни пръсти, пасеше кротко наблизно, краката му почти не се виждаха от тревата. Военният съвет се събра; онези от легатите, които като Требоний нямаха поверено подразделение, и трийсетте трибуни върху ниски германски кончета бяха готови веднага да препуснат към някой участък от бойното поле, за да поемат командването.

— Ти действаш, Лабиен — рече Цезар. — Прави каквото сметнеш за добре, няма да ти давам заповеди. Сам си си командир.

— Ще използвам четири хиляди от трите лагера откъм равнината — заговори възбудено Лабиен. — Лагерът от Север ще стои в резерва. Ще се сражаваме по дължината на равнината, четири хиляди са достатъчно. Ако предните редици на противника започнат да отстъпват, ще сгаят онези отзад.

Четирите лагера на конницата бяха построени извън външната стена. Бяха силно укрепени, но пред тях нямаше заложи железни шипове, „лилии“ и „надгробни камъни“.

Пред очите на Цезар и висшите му легати вратите на трите лагера откъм равнината се отвориха и римската конница се изсипа навън.

— Ето го Версенжеторикс — отбеляза Требоний. Цезар се обърна — западните врати от южния край на крепостта бяха отворени. Галите тичаха като стадо надолу по стръмния западен склон, въоръжени с дъски, стълби, въжета, пръти и куки.

— Поне знаем, че са гладни — намеси се Квинт Цицерон.

— И че знаят какво ги очаква отдолу — добави Требоний. — Ала нямат достатъчно приспособления, за да обезвредят капаните ни; ще им са необходими часове, преди да преминат през шиповете и лилиите и да се изправят пред надгробните камъни и истинските укрепления. Битката с конницата ще е свършила много преди да ни достигнат.

Цезар изсвири на коня си и той веднага се приближи. Пълководеца се метна на седлото без чужда помощ и нагласи аления си плащ върху гърба на животното.

— Всички на конете! — нареди той. — Трибуни, слушайте внимателно. Не възнамерявам да повтарям и искам заповедта ми да стигне до ушите на войниците такава, каквато съм я издал.

Макар че Цезар бе разставил легионерите си по местата им и всеки легионер знаеше какво трябва да прави, той не очакваше нападение от противниковата пехота още първия ден. Командващият на

вражеската войска очевидно очакваше огромната конница да спечели бързо битката и да поразреди римските редици за следващия ден. Този неизвестен галски пълководец обаче се беше оказал достатъчно съобразителен, за да постави стрелци и копиеносци сред конниците и когато двете армии се срещнаха, точно тези войници спечелиха предимство за галите.

От обяд почти до залез битката течеше с променлив успех, макар че галите си мислеха, че ще победят. Накрая четиристотинте германски конници, които се биеха, без да разкъсват редиците си, успяха да направят пробив и настъпиха напред. Галите се огънаха, бяха изблъскани към огромния брой неангажирани в битката конници зад тях и оставиха стрелците и копиеносците незащитени. Лесна плячка за германите, които ги изстребиха до крак. Насоката на битката се промени и германите и ремите пристъпиха към атака, галите започнаха да отстъпват. Римската конница ги последва към лагера им, но Лабиен издаде заповед да се върнат, преди прекалената смелост да помрачи радостта от успеха.

Версенжеторикс и войската му, точно както бе предвидил Требоний, още прекосяваше полето с шиповете и лилиите, когато шумът отвъд римските укрепления им подсказа, че победата все още е далеч. Те събраха нещата си, с които с толкова труд бяха преминали клопките, и се върнаха в затвора си на върха на хълма. По пътя си обаче не срещнаха цивилните граждани от мандубиите, които още се свиваха пред източните стени, прекалено уплашени от шума на битката, за да се приближат.

На следващия ден също не се случи нищо интересно.

— Ще ни нападнат през нощта — рече Цезар пред съвета. — И този път ще използват пехота. Требоний, поеми командването на външното укрепление между северната река и средния от трите лагера на Лабиен. Антоний, ето ти една възможност да се проявиш. Ти ще командваш външното укрепление между средния лагер на Лабиен и моята наблюдателница на склона на южния хълм. Фабий, ти ще поемеш вътрешното укрепление между двете реки, в случай, че Версенжеторикс успее да премина през шиповете, лилиите и надгробните камъни, преди да отблъснем нападението отвън. Те нямат представа какво ги чака, но са снабдени с дъски и плоскости за рововете, така че някои може и да преминат. Искам навсякъде в

ограждението да се запалят факли, но войниците да ги държат, да не са прикрепени на едно място. Всеки, който изпусне факлата си и запали нещо, ще бъде наказан с бичуване. Всички скорпиони и катапулти да се качат по кулите, балистите да останат на земята, така че да могат да изстрелват камъни зад вътрешния ров. Стрелците с балистите могат да нагласят прицела си още по светло, но онези със скорпионите и катапултите трябва да го направят на светлината на факлите. Не искам да целят отделни хора като пред Аварикум, но очаквам да положат всички усилия, за да добавят допълнително объркване в редиците на галите. Фабий, ако Версенжеторикс достигне по-далеч, отколкото очаквам, веднага повикай подкрепления. Антистий и Ребил, дръжете двата си легиона в лагера и следете дали галите няма да открият слабото място на укреплението.

Нападението отвън започна в полунощ с оглушителен рев от хиляди гърла — знак за Версенжеторикс и защитниците на крепостта. От Алезия им отговори доста по-слабият звук на военна тръба. Царят щеше да излезе и също да нападне.

Невъзможно бе по-малко от шейсет хиляди души да отбраняват двойно укрепление с дължина около четирийсет километра. Цезар разчиташе, че галите ще нападнат само на определени места, а мракът правеше възможна само атаката през равнината. Тъй като никога не подценяваше врага обаче, той не остави укрепленията незащитени, ала основното задължение на постове бе да предупредят, ако вражеските войски се насочат към някой друг участък. Две неща бяха решаващи в тези няколко дни на яростни сражения — бързината и гъвкавостта.

Галите отвън бяха докарали известно количество обсадни съоръжения, някои още от Сабин и Кота, но повечето — изработени по модел на пленените машини. И умееха да ги използват. Докато едни прескачаха външния ров, други обстрелваха с камъни укрепленията, добре видими на светлината на факлите. Успяваха да нанесат известни щети, но камъните на римските катапулти причиняваха повече, тъй като артилеристите бяха нагласили точно прицела си, нещо, което галите не бяха усвоили много добре. След като ровът бе запълнен и през него бяха прехвърлени мостове, галите започнаха да се изливат с хиляди върху римските укрепления на фронта от двеста хиляди стъпки по равния терен.

Някои се разпаряха на шиповете, други се набучваха лилиите, трети се натъкваха на надгробните камъни и колкото повече се приближаваха, толкова повече загинаха от изстреляните от скорпионите заострени колове. Артилеристите сега имаха по-добра видимост, а вражеските орди бяха толкова гъсти, че трудно можеха да не уцелят. В тъмнината беше невъзможно да се определи какви клопки са поставили римляните и в какъв ред са ги заложили. Затова галите започнаха да използват телата на загиналите, за да запълват траповете, и в крайна сметка достигнаха двата рова. Бяха донесли стълби и дъски, но светлината от факлите тук бе толкова силна и точно между земния насип и брустверите имаше толкова заострени колове, че никой гал не можеше да намери път между тях и да постави стълбата си. Римските стрелци със стрели, прашки, копия и метателни машини ги поваляха със стотици.

Требоний и Антоний постоянно изпращаха подкрепления. Много от защитниците бяха ранени, но леко и бойният дух бе добър.

На разсъмване галите от външната страна на укрепленията се изтеглиха, оставяйки хиляди пронизани тела по шиповете, лилиите и надгробните камъни. И Версенжеторикс от вътрешната страна, който все още опитваше да премине пълния с вода ров, чу звука от отстъплението им. Усилията на цялата римска войска щяха да се насочат към него, затова той събра хората и екипировката си и се върна по западния склон в крепостта, далеч от прокудените мандубийски жени, деца и старци.

* * *

От пленници Цезар разбра разположението на галската войска. Както бе предположил Лабиен, командването беше разделено между атребата Комий, хедуите Кот, Епоредорикс и Виридомар и Веркасивелаун.

— Комий го очаквах — размишляваше Цезар, — но къде е Литавик? Чудно. Кот е твърде стар за военен съвет, съставен от толкова млади хора. Епоредорикс и Виридомар не са повод за тревога. Само Веркасивелаун може да ни причини неприятности.

— А Комий? — попита Квинт Цицерон.

— Той е белг, нямало е как да не го включат във висшето командване. Белгите са разбити, Квинте. Не вярвам белгите във войската да са повече от една десета. Това е келтско въстание и Версенжеторикс е главният пълководец, макар че на хедуите може да не им харесва много. Веркасивелаун е най-опасният.

— Колко още ще продължават? — запита Антоний, доволен от себе си (смяташе, че се е представил не по-зле от Требоний).

— Мисля, че следващото нападение ще е най-ожесточеното и последното — отвърна Цезар; погледна кисело братовчед си, сякаш се досещаше какви мисли минават през главата му. — Няма да можем да прочистим равнината, така че ще използват трупове като мостове. Много е важно дали ще разберат къде е слабото ни място. Антистий, Ребиле, няма нужда да напомням, че трябва да сте готови да отбранявате лагера си. Требоний, Фабий, Секстий, Квинте, Дециме, бъдете готови да реагирате мълниеносно. Лабиен, ти ще обикаляш целия район, премести германската конница в северния лагер. Няма нужда да ти казвам какво да правиш, но ме дръж постоянно в течение.

* * *

Веркасивелаун, Комий, Кот, Епоредорикс и Виридомар се бяха събрали на съвет; Гутруат, Седулий и Драпес също присъстваха, както и един разузнавач, някой си Оловикон.

— Римските укрепления на северозападния хълм изглеждат отлични откъм равнината — говореше Оловикон, който принадлежеше към андите, но беше станал най-добрият галски разузнавач. — По време на битката миналата нощ обаче аз огледах отблизо. В подножието на северозападния хълм близо до северната река има лагер на пехотата, а зад него, в тясната долина на един приток — лагер на конницата. Укрепленията между този лагер и основната стена са много здрави, там вероятността да бъдат превзети е минимална. Стените обаче не са свързани навсякъде. Има незаграден участък на брега на северната река от другата страна на лагера на пехотата. Оттук и от равнината не може да се види. Използвали са максимално релефа: укрепленията им преминават нагоре по склона на северозападното възвишение и наистина изглеждат, сякаш стигат до върха му. Само че всъщност не е

така. Това е илюзия. Както вече казах, има незаграден участък, през който може да се слезе до реката. Оттам обаче не може да се проникне в укрепленията на римляните. От този участък можем да нападнем римските стени при лагера на пехотата надолу по склона. Укрепленията са издигнати косо на склона, не се качват до върха и не го превалят. А и пред двойния ров пред лагера няма заложи клопки. Почвата не е подходяща. Оттам е много по-лесно да се проникне вътре. Превземете този лагер и ще прекъснете обсадния пръстен на римляните.

— А! — възкликна Веркасивелаун с усмивка.

— Много добре — измърмори Кот.

— Имаме нужда от Версенжеторикс, за да ни каже как е най-добре да го направим — отбеляза Драпес, подръпвайки мустаци.

— Веркасивелаун ще се справи — намеси се Седулий. — Арверните са планинци, могат да се оправят на такъв терен.

— Искам шейсет хиляди от най-способните ни воители — рече Веркасивелаун. — Да се изберат сред племената, известни като най-смели и безразсъдни.

— Да започнем тогава от беловаките — предложи веднага Комий.

— Искам пехотинци, Комий, не конници. Ще взема обаче петте хиляди нервии, петте хиляди морини и петте хиляди менапии. Седулий, взимам теб и твоите десет хиляди лемовики. Драпес, ти и десет хиляди от твоите сенони. Гутруате, теб и десет хиляди от карнутите ти. Заради Битургон взимам и пет хиляди битуриги, а заради царя — десет хиляди арверни. Съгласни ли сте с това?

— Напълно — одобри се Седулий.

Останалите кимнаха, макар че тримата хедуиски командващи, Кот, Епоредорикс и Виридомар, изглеждаха недоволни. Литавик им беше прехвърлил командването съвсем неочаквано в Карнутум. По неизвестни причини той изведнъж възседна коня си и изостави хедуите заедно със сродника си Сур. До един момент Литавик бе единствен предводител, в следващия вече го нямаше! Изчезна на изток заедно със Сур!

И така командването на трийсет и пет хиляди хедуиски войници бе разделено между стария и уморен Кот и двама души, които още не бяха съвсем сигурни, че искат да се освободят от римското владичество. Освен това поканата им да участват в този военен съвет, подозираха те, бе само проява на любезност.

— Комий, ти ще командваш конницата и ще се насочиш през равнината към северозападния хълм. Епоредорикс и Виридомар ще вземат останалата пехота и ще тръгнат към южния край на равнината, сякаш се канят да нападнат. Опитайте се да се прехвърлите през римските укрепления, ще създадем работа на Цезар. Кот ще остане в лагера. Ясно ли е, хедуи? — попита Веркасивелаун със самоуверен, заповеден тон.

Тримата хедуи отвърнаха, че са разбрали.

— Ще нападнем, когато слънцето се издигне най-високо в небето. Така римляните няма да могат да се възползват от него. Щом започне да залязва, ще блести в очите им, не в нашите. Ще тръгна с шейсетте хиляди воители днес в полунощ, Оловикон ще ни води. Ще се качим на северозападното възвишение и ще слезем на половината път през неоградения участък преди съмване, сетне ще се скрием в гората и ще чакаме бойния вик. Комий, това е твое задължение.

— Разбрано — отвърна Комий, чието лице бе загрозено от голям белег през челото, дело на Гай Волузен.

Той гореше от желание за мъст. Всичките му мечти да стане цар на белгите се бяха изпарили, племето му, атребатите, бе така изтребено от Лабиен само преди месец, че за военния сбор в Карнутум беше успял да събере само четири хиляди бойци, главно застаряващи мъже и юноши. Беше се надявал на южните си съседи беловаките, но от десетте хиляди, които бяха поискали от тях Гутруат и Катбад, бяха дошли само две хиляди, и то само защото Комий бе отправил лична молба към царя им, Корей, негов приятел и роднина.

— Вземи две хиляди, ако така ще си по-доволен, но не вече — беше рекъл той. — Беловаките предпочитат да се бият срещу Цезар и Рим, когато и както самите те решат. Версенжеторикс е келт, а келтите не разбират абсолютно нищо от войни. Иди Комий, но не забравяй, че когато се върнеш победен, беловаките ще търсят съюзници сред белгите. Пази своите и моите хора. Не давай живота си заради келтите.

Корей имаше право, мислеше си Комий и вече започваше да си представя тъмна сянка, надвиснала над Алезия — сянката на римски орел. И келтите наистина нямаха никаква представа от водене на война и от унищожителните последствия след нея. Белгите обаче разбираха! Корей имаше право. Защо да мре заради келтите?

* * *

Още преди обяд съгледвачите от крепостта вече знаеха, че войската отвън се готви за нова атака. Версенжеторикс се усмихваше доволно, защото бе забелязал проблясъците на ризници и шлемове сред дърветата по склона на северозападния хълм над най-уязвимия лагер на пехотата. Римляните, дори наблюдателният пост на южния хълм, не би трябвало да са ги видели, тъй като слънцето бе зад Алезия. За момент той се разтревожи, че съгледвачите от северните кули може да са забелязали издйническите проблясъци, но конете, завързани около наблюдателниците, продължаваха да дремят необезпокоявано. Слънцето се вдигаше над Алезия точно срещу тях; да, крепостта бе единственото място, от което се виждаха отблясъците.

— Този път ще сме напълно подготвени — рече той на тримата си военачалници. — Ще нападнат по обяд, струва ми се. Така че и ние тръгваме тогава. И ще се насочим предимно към района около този лагер на пехотата. Ако съумеем да прекъснем обръча на обсадата от вътрешната страна, римляните няма да успеят да удържат укрепленията.

— Доста трудно ще ни бъде — отбеляза Битургон. — Ние сме от горната страна.

— Това притеснява ли те, Битургоне?

— Не, просто изказах едно наблюдение.

— В лагера на римляните има голямо раздвижване — Намеси се Дадеракс. — Цезар знае, че му предстоят неприятности.

— Никога не съм го смятал за глупак, Дадераксе. Той обаче не знае, че нашите са в неоградения участък над лагера на пехотата.

На обяд галите нападнаха: конницата от север, пехотата от юг; нададоха силен рев и се втурнаха през полето със смъртоносни капани. Версенжеторикс забеляза това съвсем бегло — той и хората му вече бяха изминали половината разстояние към подножието на хълма и се насочиха към вътрешната страна на лагера, командван от Антистий и Ребил. Този път караха пред себе си мантили с груби колела за защита срещу стрелите от скорпионите и камъните, сипещи се отгоре им от кулите на римляните, — а онези, за които нямаше място под подвижните защитни бараки, държаха щитовете си над главите като костенурки. Покрай шиповете, лилиите и надгробните камъни вече

имаше добре отъпкани пътеки и смъртоносните клопки бяха покрити с трупове и пръст. Версенжеторикс достигна пълния с вода ров от вътрешната страна на обсадното укрепление още докато шейсетте хиляди на Веркасивелаун запълваха траншеите от своята страна с пръст, което им се удаваше доста по-лесно отколкото на него, тъй като се намираха нагоре по склона.

Царят на галите можеше да следи победите на войската си и на другите фронтове, защото лагерът на пехотата се намираще доста по-високо от другите части на укреплението и от него се разкриваше добра гледка към целия обсаден обръч. От няколко римски кули се вдигаха облаци дим, галската пехота бе достигнала стените и бързо ги разрушаваше. Той обаче не можеше да е сигурен, че победата му е неминуема, защото постоянно виждаше мъжа с кървавочервения плащ и той се появяваше ту на едно, ту на друго място, навсякъде, където резервните кохорти се втурваха към местата, на които се издигаше дим.

Сетне проехтя силен победоносен рев — Веркасивелаун и шейсетте му хиляди души бяха прехвърлили стената на лагера, вече се биеха върху римската отбранителна платформа, а подредените в правилни редици римски легионери се опитваха да ги отблъснат с копията си. В същото време досегашните затворници на Алезия успяха да се прехвърлят през двата рова, започнаха да хвърлят куки, навсякъде се изправиха стълби. Сега щеше да се получи! Римляните трябваше да се отбраняват на два фронта. Отнякъде обаче се изля огромно римско подкрепление и там, на склона на северния хълм, се появи пъстрият сивкав кон на Лабиен начело на две хиляди германи от конния лагер от другата страна на възвишението. Щяха да нападнат шейсетте хиляди на Веркасивелаун в гръб.

Версенжеторикс изкрещя, за да ги предупреди, но викът му бе заглушен от друг шум — в момента, в който двете кули от двете му страни се сриваха и хората му продължаваха да се прехвърлят през римските укрепления, някъде отстрани проехтя оглушителен рев. Той избърса потта от челото си и се обърна, за да погледне обсадните укрепления от другата страна на равнината. И там, препускайки стремглаво, с развят кървавочервен плащ се носеше Цезар начело на пълководците и трибуните си и хиляди пехотинци. Навсякъде по отбранителната платформа римляните ликуваха. Не заради победата — тази колосална битка още бе в разгара си. Те посрещаха с ликуване

него. Цезар. Толкова гордо изправен, сякаш бе част от коня, който яздеше — конят с копита, набраздени така, че изглеждаха, сякаш имат отделни пръсти. Конят, който му носеше късмет. Наистина ли копитата му изглеждаха, сякаш имат пръсти?

Обсадените римски войници, защитаващи външните стени на лагера, чуха ликуването, въпреки че не можеха да видят кървавочервения плащ на Цезар; хвърлиха копията си към врага, извадиха мечовете и се впуснаха в атака. Така сториха и онези, които защитаваха вътрешните стени. Галите започнаха да отстъпват, оставиха се постепенно да бъдат изблъскани от стените. Ушите на Версенжеторикс забучаха от цвиленето на коне и от рева на галите. Лабиен нападаше в гръб, а предвожданите от Цезар легионери се прехвърлиха през външната стена и така притиснаха шейсетте хиляди бойни между два фронта.

Много от арверните, мандубиите и битуригите останаха да се бият до смърт, но царят им не желаше това. Той успя да събере онези, които се биеха край него, накара Битургон и Дадеракс (о, къде беше Критогнат?) да сторят същото и се оттегли в Алезия.

Щом се прибраха в крепостта, Версенжеторикс не продума на никого. Прекара останалата част от деня, наблюдавайки как ликуващите римляни (как бяха успели да победят?) постепенно утихват. Че бяха изтощени, бе ясно, защото не направиха никакъв опит да преследват оттеглящите се гали, а Лабиен поведе голямата си конница през югозападното възвишение към лагера на галската войска малко преди мръкване. Той смяташе да пресече пътя на отстъпващите, да посече колкото може повече противници.

Версенжеторикс постоянно следеше с поглед Цезар, който не спираше да обикаля укрепленията си. Какъв велик военачалник! Макар победата да беше негова, той беше наредил укрепленията да бъдат поправени в случай на друга атака. Войниците му го бяха приветствали. Сякаш наистина вярваха, че докато той язди коня, който му носи късмет, и докато носи аления си плащ, те не могат да загубят. Дали го смятаха за бог? Е, защо не? Дори галските богове го обичаха. Ако не беше така, Галия щеше да победи. Чужденец — любимец на боговете на келтите. Ала в края на краищата всички богове обичат великите мъже.

В стаята си Версенжеторикс извади короната си изпод бялото ѝ покривало, все още закичена с клонка бял имел. Постави я на масата и седна срещу нея, но остана така, без да я докосва, докато през прозореца му нахлуваха различни звуци и миризми. Силни викове и смях от римския лагер. Слаби вопли, показващи, че Дадеракс е пуснал беззащитните си съплеменници в крепостта и ги храни с остатъците от последните глави добитък. Бедният Дадеракс! От миризмата на варено говеждо му се повдигаше. Също от вонята на започващите да се разлагат трупове, набучени на смъртоносните клопки. И над всичко — неизказаното проклятие на боговете и приближаващата зора, носеща края. Края на Галия и неговия.

На сутринта той събра всички оцелели, Дадеракс и Битургон се изправиха до него. За Критогнат нямаше вест; или беше пленен, или лежеше мъртъв, или умираше на бойното поле.

— Всичко свърши — заговори той със спокоен глас. — Обединена Галия няма да има. Няма да бъдем независими. Римляните ще бъдат наши господари, макар че се съмнявам във великодушен противник като Цезар да ни пороби. Предполагам, че той иска да живее в мир с нас, не да унищожи оцелелите. Богата и мирна Галия е полезна на римляните от някоя безлюдна пустош. — Лицето му не изразяваше никакви чувства, той продължи все така безстрастно:

— Боговете се възхищават от загиналите на бойното поле, няма по-достойно нещо. Да отнемеш сам живота си обаче не е в нашата друидска традиция. В други страни, както съм научил, жителите на паднали крепости като Алезия предпочитат да се самоубият, вместо да попаднат в плен. Киликийците са го правили при нашествието на Александър Велики. Гърците в Азия са го правили. Също италиейците. Ние обаче не го правим. Този живот е едно изпитание и ние трябва да го изтърпим до естествения му край, независимо как ще дойде той. Затова ще помоля вас и онези, които не са тук, да насочите ума и силите си към създаването на една велика Галия, която римляните няма да презират. Вие трябва да се множите и отново да натрупате богатства. Защото един ден Галия отново ще се вдигне! Това не е празна мечта! Галия ще се вдигне отново! Галия трябва да оцелее, защото Галия е велика! Нека всички поколения, които ще живеят в робство, да пазят тази идея, да съхранят тази мечта, да я запазят във вечността на Галия!

Аз ще умра, но нека името ми винаги се помни! Един ден Галия, моята Галия, ще съществува! Един ден Галия ще е свободна!

Слушателите му стояха безмълвно. Версенжеторикс се извъртя и се прибра, Дадеракс и Битургон го последваха. Галските воители бавно се разпръснаха, за да запомнят думите на царя си и да ги предадат на децата си.

— Останалото е само за вашите уши — рече царят в пустата, ехтяща съвещателна зала.

— Седни — подкани го тихо Битургон.

— Не. Не. Може би Цезар ще те вземе за заложник, Битургоне, като цар на многочислено племе. Ала мисля, че теб, Дадераксе, ще остави на свобода. Искам да отидеш при Катбад и да му предадеш това, което казах тази сутрин пред народа. Кажу му също, че не съм започнал тази война, за да се прославя. Сторих го, за да освободя страната си от чуждо владичество. Винаги съм действал за общото благо, не за собствена изгода.

— Ще му предам.

— А сега двамата трябва да решавате. Ако желаете смъртта ми, аз съм готов да бъда езекутиран тук, в Алезия, пред очите на народа. Иначе ще изпратя послание на Цезар, че се предам.

— Изпрати послание на Цезар — каза Битургон.

* * *

— Кажете на Версенжеторикс — нареди Цезар, — че всички войници в Алезия трябва да предадат оръжието и ризниците си. Това да стане утре след съмване, преди той да ми се предаде. Да минат преди него и всеки меч, копие, лък, стрела, брадва, нож и боздуган да бъдат хвърлени в рова ни, след това да съблекат ризниците си и да ги натрупат върху оръжията. Едва тогава могат да излязат цар Версенжеторикс и двамата му пълководци Битургон и Дадеракс. Аз ще ги чакам там. — Посочи едно място под крепостта, непосредствено до външната стена на обсадното укрепление. — На разсъмване.

Той накара да издигнат малка платформа, две стъпки над земята, и отгоре да сложат курулното му кресло. Щеше да приеме поражението на противника от името на Рим, затова проконсулт не можеше да носи

военни доспехи. Щеше да сложи обшитата си с пурпур тога, кафявите обувки с токите на бивш консул и венеца си от дъбови листа, своята корона цивика, присъждана за смелост, проявена на бойното поле — единственото отличие, което Помпей Велики не притежаваше. Жезъла от слонова кост, символизиращ империума му, щеше да държи за единия край, другия — опрян в сгъвката на лакътя. Само Хирций щеше да стои редом с него на платформата.

Той седна в класическата поза — с десен крак напред, левия назад, напълно изправен, с изпънати рамене и вдигната брадичка. Пълководците му се наредиха отдясно на платформата. Лабиен носеше позлатена сребърна броня и парадния си ален колан, вързан по специален начин. Требоний, Фабий, Секстий, Квинт Цицерон, Сулпиций, Антистий и Ребил се бяха пременили в най-хубавите си доспехи и държаха атинските си шлемове между лявата ръка и тялото. По-младшите легати — Децим Брут, Марк Антоний, Минуций Базил, Мунаций Планк, Вулкаций Тул и Семпроний Руцил — стояха отляво.

Всяко свободно място по стените и кулите бе заето от легионери, конниците се бяха наредили в права линия покрай рова от двете страни на платформата; шиповете и лилиите бяха махнати.

Остатъкът от осемдесетте хиляди души на Версенжеторикс, които бяха живели в Алезия повече от месец, се появиха първи, точно според нарежданията. Един по един започнаха да хвърлят оръжията и ризниците си в рова, след това бяха отведени под охраната на няколко ескадрона конници до специално определено за тях място.

Версенжеторикс се появи от крепостта, Битургон и Дадеракс заслizaха след него. Царят на Галия яздеше сиво-бежовия си кон, безупречно сресан, с блестяща сбруя и горда походка. Всяко украшение от злато и сапфири, което притежаваше царят, бе върху него — по ръцете, врата, гърдите, шала му. Презраменният ремък на меча и коланът му блестяха. На главата си носеше златната корона с крилца.

Мина с коня си покрай римските конници и спря малко преди платформата на Цезар. Слезе от седлото, свали презраменния ремък с меча си, извади ножа си от колана, приближи се до платформата и ги остави в единия ѝ край. Отстъпи леко и седна със скръстени крака на земята. Свали короната и наведе глава в знак на покорство.

Битургон и Дадеракс, свалили вече оръжията си, последваха примера на царя. Сетне от една от кулите някой нададе радостен вик и

ликуването започна.

Цезар седеше със сериозно и напрегнато лице, без да сваля очи от Версенжеторикс. Когато ликуването затихна, той кимна на Авъл Хирций, който също носеше тога. Хирций, със свитък в ръка, слезе от платформата. Един писар, скрит зад пълководците, излезе и побърза да се приближи с писалка, мастилница и ниска масичка в ръце. От това Версенжеторикс предположи, че ако не беше седнал на земята, римляните щяха да го накарат да коленичи пред масичката, за да подпише акта на капитулацията си. Сега той просто протегна ръка, натопи писеца в мастилницата, избърса излишните капки в ръба ѝ, за да покаже, че е добре образован, и подписа на посоченото от Хирций място. Писарят посипа малко пясък по свитъка, изтръска го, след това го сви и го подаде на Хирций, който се върна на платформата.

Едва тогава Цезар се изправи. Скочи с лекота от ниската платформа и се приближи до Версенжеторикс с протегнатата дясна ръка, за да му помогне да се изправи. Той я пое и стана. Дадеракс и Битургон се изправиха без чужда помощ.

— Благородна борба, завършила с достойна битка — заговори Цезар и поведе царя на Галия към един проход, изрязан в стените на римското укрепление.

— Братовчед ми Критогнат пленен ли е? — попита Версенжеторикс.

— Не, мъртъв е. Намерихме го на бойното поле.

— Кой още?

— Седулий от лемовиките.

— Кой са взети в плен?

— Братовчед ти Веркасивелаун. Епоредорикс и Кот от хедуите. По-голямата част от войската се измъкна, войниците ми бяха твърде уморени, за да ги преследват. Гутруат, Виридомар, Драпес, Тевтомар и всички останали.

— Какво смяташ да правиш с тях?

— Тит Лабиен ме уведоми, че всички племена са побягнали към родните си земи. Войската се разпаднала на групи от отделните племена веднага след като напуснала бойното поле. Не възнамерявам да наказвам никой народ, който се прибере в земите си мирно и тихо. Разбира се, Гутруат трябва да отговаря за Ценабум, а Драпес за сеноните. Ще задържа и Битургон.

Цезар спря и се обърна към другите двама гали:

— Дадераксе, можеш да вземеш войните мандубии и да се върнеш в крепостта. Преди да си тръгна, ще бъде изготвен договор и ще ти го представят за подписване. Ако се придържаш към условията в него, за теб и племето ти няма да има никакви последствия. Можеш да вземеш някои от хората си и да потърсиш храна в лагера на галските подкрепления, за да нахраниш поданиците си. Арверните и битуригите могат да тръгват към земите си. Битургоне, ти ставаш мой пленник.

Дадеракс пристъпи напред и коленичи пред Версенжеторикс, прегърна Битургон и го целуна по галски маниер по устните, сетне се обърна и се върна при хората си, събрани до рова.

— Какво ще стане с Битургон и мен? — попита Версенжеторикс.

— Утре потегляте към Италия. Ще чакате там до триумфа ми.

— Когато всички ще умрем.

— Не, не ни е такъв обичаят. Само ти ще умреш, Версенжеторикс. Битургон не. Нито Веркасивелаун, нито Епоредорикс. Кот може би. Гутруат със сигурност, двамата са избивали невинни римски граждани. Литавик също със сигурност ще умре.

— Ако заловиш Гутруат и Литавик.

— Да. Всички ще участвате в шествието на триумфа ми, но само царете и убийците ще умрат. Останалите ще бъдат върнати у дома.

Версенжеторикс се усмихна, тъмносините му очи изглеждаха много тъжни.

— Надявам се триумфът ти да е скоро. Тъмницата няма да се отрази много добре на костите ми.

— Тъмница ли? — Цезар спря и се обърна към него. — В Рим няма тъмници. Имаме един стар затвор в една изоставена кариера, Лаутумиите, където слагаме задържаните за ден-два, ала свободното им движение не е ограничено по никакъв начин, освен ако не ги оковем, което става много рядко. — Той се намръщи. — Последният, когото оковаха, бе убит през нощта.

— Ветий шпионинът, по време на консулството ти — издекламира веднага плененият цар.

— Много добре! Не, ще бъдете настанени при изключително добри условия в някой укрепен град като Корфиниум, Аскулум, Пицентум, Пренесте, Норба. Има много такива. Няма да бъдете заедно

в един и същи град. Няма да знаете също така и къде са останалите. Ще имате право на хубав дом, дори да яздите, макар и под стража.

— Значи, ще се отнасяте с нас като с почетни гости, а след това ще ни удушите.

— Идеята на триумфалното шествие е да се покаже на римския народ колко могъща е войската му и колко велики са пълководците му. Ще е ужасно да показваме полумъртъв от глад, насинен, мръсен и безличен затворник, който едва се влачи с веригите си! Това отрича самата цел на триумфа. Ти ще минеш пременен в най-блестящото си облекло, с всички атрибути на цар на велик народ, който едва не ни е победил. Твоето здраве и охолство са от огромно значение за мен, Версенжеторикс. Съкровищницата ще опише накитите ти (включително короната) и ще ти ги вземе, но преди да участваш в триумфа ми, те отново ще ти бъдат върнати. В подножието на Римския форум ти ще бъдеш отделен и заведен в единствената истинска тъмница на Рим, Тулианума. Това е малка постройка, предназначена само за екзекуции, не за държане на затворници. Ще изпратя хора в Герговия да ти донесат всички дрехи и вещи, които би искал да вземеш.

— Включително и жена?

— Разбира се, ако искаш. Там ще има достатъчно жени, но ако искаш своята, можеш да я вземеш.

— Искам да взема жена си. И най-малкото си дете.

— Разбира се. Момче или момиче?

— Момче. Целтил.

— Той ще бъде образован в Италия, даваш ли си сметка?

— Да. — Царят облиза устни. — Утре ли тръгвам? Не е ли твърде рано?

— Рано е, но така е по-разумно. Никой няма да има време да организира бягството ти. Стигнеш ли Италия, за измъкване и дума не може да става. Не е нужно да те затварям в тъмница, Версенжеторикс. Твоят външен вид на чужденец и трудностите ти с езика ще те пазят.

— Мога да науча латински и да избягам дегизиран.

Цезар се изсмя:

— Може, но не разчитай на това. Ние ще запоим една изящна златна гривна около врата ти. Не затворнически нашийник, каквито използват на изток, но така ще се набиваш на очи много повече, отколкото ако беше с нашийник.

Требоний, Децим Брут и Марк Антоний вървяха на няколко крачки зад тях; военната служба ги беше сближила, Антоний и Децим Брут се познаваха от компанията на Клодий, но Требоний бе малко по-възрастен и с много по-малко благороден произход. За него те бяха като глътка свеж въздух, защото воюваше с Цезар от толкова години, че по-старите легати му се струваха като грохнали старци. Антоний и Децим Брут приличаха на много жизнени, пакостливи момченца.

— Какъв ден за Цезар — отбеляза Децим Брут.

— Зрелищен — съгласи се хладно Требоний. — В буквалния смисъл. Той е решил да използва тази битка като гвоздей в програмата на триумфа си.

— О, но той няма равен! — засмя се Антоний. — Виждали ли сте някой с толкова царствен вид? Заложено е в кръвта му, предполагам. Пред Юлиите Цезари египетските Птолемеи изглеждат като селски благородници.

— Иска ми се някой ден и аз да празнувам такъв ден — сподели замислено Децим Брут. — Никой от нас няма да преживее подобно нещо.

— Не виждам защо не — тросна се Антоний. Той мразеше, когато някой се опитваше да отнеме мечтите му за световна слава.

— Антоний, ти си чуден човек, от години те наблюдавам! Ти си гладиатор, не октомврийският кон. Помисли, човече, помисли! Няма друг като него. Никога не е имало и никога няма да има.

— Искаш да кажеш, че Марий и Сула са безлични нещастници.

— Марий е новоиздигнало се величие, той нямаше знатен произход. Сула имаше произход, но не беше нормален. В никое отношение. Пиеше, харесваше малки момченца, с мъка изучи военното изкуство, защото нямаше наследствена склонност към него. За разлика от тях Цезар няма недостатъци. Нито едно слабо място, в което да можеш да мушнеш дори най-тънък кинжал, за да го нараниш. Не пие вино, така че никога не губи контрол над езика си. Когато каже нещо шокиращо, винаги е нарочно, знаеш, че в неговия случай това не е невъзможно. Ти каза, че няма равен, Антоний, и беше прав. Не се отказвай от думите си, защото мечтаеш да го надминеш. Това не е реално. Никой от нас не може да го надмине, затова защо да си губим времето? Дори да отречеш гениалния му ум, пак остава едно явление, което така и не мога да си обясня. Любовта между него и войниците му.

Това никога няма да го постигнем. Не, дори и ти, Антоний затвори си устата. Ти притежаваш нещо от това, но то е неизмеримо по-малко. Той е най-велик и днешният ден го доказва.

— В Рим нещата няма да потръгнат добре — намеси се Требоний. — Той току-що засенчи Помпей Велики. Сигурен съм, че на нашия консул без колега това никак няма да му хареса.

— Да засенчи Помпей ли? — възкликна Антоний. — Днес? Не виждам как, Требоний. Галия е сериозна работа, но Помпей покори Изтока. Сред клиентите му има царе.

— Вярно е, но помисли, Антоний, помисли! Поне половината Рим смята, че Лукул е свършил цялата мръсна работа на изток, че Помпей просто се е появил, когато всичко е било подготвено и е обрал лаврите. Никой не може да твърди такова нещо за Цезар в Галия. И на кое ще повярват повече в Рим? Че Тигран се е проснал в краката на Помпей, или че Версенжеторикс е коленичил в прахта пред Цезар? Квинт Цицерон сигурно вече описва това зрелище за големия си брат. Помпей се уповава на доста по-несигурни свидетелства. Кой вървя в триумфалното шествие на Помпей? Със сигурност не някой като Версенжеторикс!

— Прав си, Требоний — подкрепи го Децим Брут. — Благодарение на днешния ден Цезар ще бъде първият мъж в Рим.

— Добрите люде няма да го позволят — възрази завистливо Антоний.

— Надявам се да проявят здрав разум и да го позволят — сподели Требоний; обърна се към Децим Брут. — Ти не забеляза ли промяната, Дециме? Той не е станал по-царствен, но е започнал да се държи по-деспотично. А за благо на обществото би направил всичко! Той се стреми да допринесе за благоденствието на римския народ повече от всеки друг, за когото може да се прочете. Повече от Сципион Африкански, дори повече от Сципион Азиатски. Не мисля, че има нещо, което ще накара Цезар да се откаже от своята дигнитас. Опасявам се, че добрите люде се стремят точно към това! Те са толкова самоуверени, когато си седят на кушетките, четат докладите му и сумтят презрително, сигурни, че той ги баламосва. Е, в известно отношение са прави. Но не и това, което е най-важното — по отношение на победите му. Ние с теб сме минали с този човек през всякакви несгоди, Дециме. Добрите люде не знаят онова, което знаем

ние. Веднъж заеме ли се с нещо Цезар, нищо не е в състояние да го спре. Волята на този мъж е невероятна. И ако добрите люде се опитат да го отстранят, той ще премести планини, за да им се противопостави.

— Струва си да се тревожиш за такова нещо — намръщи се Децим Брут.

— Мислите ли — попита с плачлив глас Антоний, — че тази вечер ще ни позволи да пийнем чашка-две винце?

* * *

Виновникът за промяната в поведението на Литавик бе не друг, а Катбад. Предводителят на хедуите бе отишъл на общия военен сбор в Карнутум убеден в правилността на стратегията си — да помогне на Версенжеторикс за прогонването на римляните от Галия и след това да започне домогванията си до трона. Един хедуий да превива гръб пред арверн? Да се подчинява на един див планинец, който не знае ни латински, ни гръцки и грамотността му се ограничава с поставянето върху папируса на някакъв знак като подпис? Който се допитва до друидите за всяко важно решение? Ама че цар!

Въпреки това той заведе хедуите на общогалския сбор и там срещна Кот, Епоредорикс и Виридомар, а също и хедуиски войници. Другите племена се събираха, но много, много бавно. Дори след като бе разгласено, че Версенжеторикс е обсаден в Алезия, никой не си правеше труда да побърза. Гутруат и Катбад се стараеха всячески да ускорят нещата, но Комий и белгите все се бавеха. По едно време се появи Сур с амбарите.

Велик хедуиски благородник (амбарите бяха сродници на хедуите), Сур бе единственият, когото Литавик сметна за нужно да поздрави при идването му. Кот все още убеждаваше Епоредорикс и Виридомар, които трепереха от страх пред отмъщението на римляните, ако нещо тръгне не както трябва.

— Питам те, Суре, защо изобщо се опитва Кот да вкара малко желязна воля в дървената глава на парвеню като Виридомар? Рожба на Цезар!

Разхождаха се между дърветата на Карнутум, далеч от обширната равнина, където се сбираха войските.

— Кот е готов на всичко, за да подразни Конвиктолав.

— Който, както виждам, си е останал на топло у дома! — усмихна се насмешливо Литавик.

— Конвиктолав твърдеше, че трябвало да защитава собствените си земи, а е и най-старият сред нас — обясни Сур.

— Някой би казал твърде стар. Както може да се рече и за Кот.

— Малко преди да тръгна от Кабилонум, чух, че войската, която изпратихме да подчини алоброгите, не е постигнала още нищо.

Литавик настръхна:

— Брат ми?

— Доколкото ни е известно, Валециак е жив и здрав, също и войниците му. Алоброгите предпочели да не влизат в открита битка, просто защитавали границите си по римски маниер. — Сур поглади дългите си сламеноруси мустаци, прочисти гърлото си. — Не съм доволен, Литавик.

— А?

— Съгласен съм, че е време хедуите да заиграят по-съществена роля от тази на римска марионетка, иначе и аз, както ти, нямаше да съм тук. Ала как, след като сме толкова различни, можем да се надяваме, че ще се обединим по начина, който проповядва цар Версенжеторикс? Ние не сме еднакви! Кой келт не мрази белгите? И как може един келт от Аквитания да застане до един хедууй? Мисля, че идеята да се обедини страната наистина е много умна, но при правилни обстоятелства. Всички сме гали, но някои сме по-добри гали. Нима един паризийски лодкар е равностоен на един хедуиски конник?

— Не, не е. Затова царят ще се казва Литавик, не Версенжеторикс.

— О, разбирам! — усмихна се Сур; сетне усмивката му се стопи. — Имам ужасно предчувствие за Алезия. След цялото дърдорене на Версенжеторикс да не се оставяме да ни обсадят в крепостите ни, той изведнъж се озовава обграден в Алезия. Той не е подходящият човек за цар сега, Литавик.

— Да, разбирам какво имаш предвид, Суре.

— Хедуите се свързаха с делото, не можем да се върнем. Цезар знае, че сме на страната на Версенжеторикс. Немислимо е Цезар да успее да ни победи, когато пристигнем пред Алезия. И въпреки това аз

имам ужасно предчувствие! Ами ако жертваме живота си и народа ни за нищо?

Литавик потрепери:

— Не можем да позволим да е за нищо, Суре, не можем! Аз съм избраният. Единственият начин да излезем от това положение е, като отнемем царската титла от Версенжеторикс веднага щом Цезар бъде победен. Ако всички се съберат, над триста хиляди воители ще тръгнат към Алезия. Трябва да приемем, че Версенжеторикс ще победи... или по-скоро, че ще бъде измъкнат жив и здрав от Алезия, за да седне необезпокояван на трона си. Това само по себе си е позорно и ми дава право да го предизвикам. Така че, нека мислим само как да отнемем трона на този окаян неграмотен арверн.

— Да, за това трябва да мислим — съгласи се Сур, но не особено убедено.

Продължиха мълчаливо, меките им кожени обувки не вдигаха никакъв шум по покритата с мъх стара каменна пътека през свещената гора на Дагда. Дървени статуи на богове с издължени лица, клекнали смешно и с пениси, достигащи до земята, надничаха между стволите на дърветата.

От един огромен дъб пред тях, толкова стар и изгнил, че пътеката, правена след израстването му, минаваше през ствола му, изведнъж прозвуча глас. Гласът на Катбад.

— Версенжеторикс ще стане неконтролируем, след като победим при Алезия — говореше друидът.

— Това отдавна ми е ясно, Катбад — отвърна гласът на Гутруат.

Литавик хвана Сур за ръката, накара го да спре. Двата хедуи се притаиха зад ствола на дъба и заслушаха разговора.

— Той е млад и енергичен, но виждам и склонност към деспотизъм в характера му. Страхувам се, че хване ли короната с две ръце, вече няма да се вслушва в съветите на друидите, а това не бива да става. Друидите са единствените, които могат да управляват обединена Галия. Знанието е в техни ръце. Те коват законите, те следят за спазването им, те съдят. Доста мислих за това, откакто накарах вождовете да го признаят за цар на Галия. Това беше правилно начало, но царят на Галия трябва да е военен фигурант, не деспот, който постепенно ще узурпира цялата власт. А точно това се страхувам, че ще стане след Алезия, Гутруате.

— Той не е карнут, Катбад.

— Той ще започне да издига арвернските друиди. Влиянието на карнутските ще намалее.

— И ние, карнутите, ще станем слуги на арверните.

— А това не бива да става.

— Съгласен съм. Царят на Галия трябва да е само представителна личност. И то карнут.

— Литавик смята, че царят на Галия трябва да е хедуї — отбеляза хладно Катбад.

Гутруат изсумтя:

— Литавик, Литавик! Той е змия в пазвата. Трябва да отделя главата му с меча си.

— Всяко нещо с времето си, Гутруате, всяко нещо с времето си. Първо да разгромим Рим. Сетне Версенжеторикс, който ще излезе от Алезия като герой. Следователно трябва да загине от геройска смърт, смърт, за която никой арверн (или хедуї!) няма да може да каже, че е дошла от ръката на гал. Сега сме между Белтине и Лугнасад. До Самхайн има доста време. Затова — Самхайн. Може би ще измислим подходяща роля за царя на галите през тъмните месеци, когато реколтата е събрана и хората се готвят за хаоса на душите и молят боговете да благословят зърното за следващата година. Да, тук, в Карнутум през Самхайн... Може би новият цар на Галия ще изчезне в магическата мъгла или ще отплава завинаги по Лигер в голяма ладия. Версенжеторикс трябва да остане герой, но да се превърне в легенда.

— С удоволствие ще помогна — предложи услугите си Гутруат.

— Не се съмнявам. Благодаря ти, Гутруате.

— Ще гледаш ли знаците от боговете?

— Два пъти. Веднъж за войната и веднъж за себе си. Днес за мен, но и ти можеш да дойдеш.

Двамата хедуї останаха зад дъба още известно време, без да отместват очи един от друг. Сетне Литавик кимна да тръгват, но не по пътеката. Продължиха крадешком между дъбовете, докато пред тях не се откри поляна, вълшебна място. В единия ѝ край имаше купчина големи камъни, покрити с мъх. От тях извираше поток и се вливаше в малко езерце с набраздена повърхност под тях. Таоанис обичаше огън. Ез — въздух. Дагда обичаше вода. Земята принадлежеше на Великата

майка Дан. Огънят и въздухът не можеха да съжителстват със земята, затова Дан се беше омъжила за водата, Дагда.

Днешната жертва обаче нямаше да бъде удавена — Катбад гадаеше, не правеше жертвоприношение. Голият нещастник, един германски роб, закупен специално за тази цел, лежеше по очи и със свободни крайници върху олтара, представляващ голяма каменна плоча. Катбад запя с мелодичния си глас молитвите за древния религиозен ритуал. Жертвата не показваше никаква реакция, германът бе силно упоен; ако извършваше някакви движения, те бяха несъзнателни, не причинени от страх или от болка. Гутруат бе застанал малко по-встрани, на колене. Катбад взе един много дълъг меч с двойно острие. Очевидно му беше доста трудно да го вдигне, но той се напъна и с огромно усилие изправи меча над главата си. Стовари го по средата на гърба на жертвата малко под лопатките и порази с голяма точност гръбнака на роба.

Жертвата се сгърчи. Катбад, без нито едно петно от кръв по бялата си роба, внимателно наблюдаваше всяко потрепване, всяко движение, посоката, в която се поместваше всяка част на тялото, главата или ръцете, или раменете, пръстите, краката и седалището. Това продължи дълго време, но той остана неподвижен, само устните му помръдваха, сякаш произнасяха думи при всеки гърч на жертвата. Когато всичко свърши, той въздъхна, примигна, погледна тревожно Гутруат. Карнутът скочи на крака, от горичката излязоха двама младши друиди, за да почистят.

— Е? — попита настойчиво Гутруат.

— Не можах да видя... Движенията бяха странни, непознати.

— Научи ли нещо?

— Малко. Когато попитах дали Версенжеторикс ще умре, последваха шест еднакви гърча на главата. Тълкувам го като шест години. Ала когато попитах дали Цезар ще бъде разгромен, никоя част на тялото не помръдна... как да тълкувам това? Попитах дали Литавик ще стане цар и отговорът беше не. Това е ясно, много ясно. Попитах дали ти ще бъдеш цар и отговорът също беше не. Краката му се сгърчиха много силно: значи, ще умреш много скоро. За останалото не видях. Не видях, не видях...

Катбад се свлече в ръцете на Гутруат, който го загледа с изцъклени очи и преbledняло лице. Двамата хедуи се оттеглиха бързо.

Литавик избърса потта от челото си.

— Аз няма да съм цар на Галия — промълви. Сур прокара треперещи ръце пред очите си.

— Нито пък Гутруат. Той щял да умре скоро, ала Катбад не каза такава неща за теб.

— Аз мога да разтълкувам отговора за Цезар. Нищо от тялото на жертвата не е помръднало. Това означава, че Цезар ще победи, нищо в Галия няма да се промени. Катбад го знае, но не смее да го каже на Гутруат. Ако го направи, какво ще каже на войските?

— А шестте години за Версенжеторикс?

— Не знам! — проплака Литавик. — Ако Цезар победи, той не може да остане на свобода. Трябва да участва в триумфалното му шествие и после да бъде удушен. — Той изхълца и преглътна. — Не искам, но все пак вярвам. Цезар ще победи и аз никога няма да бъда цар на Галия.

Те продължиха покрай потока, излизащ от езерцето на Дагда, между дървените статуи на богове. Златисти снопове слънчеви лъчи си играеха с носещите се във въздуха пращинки, процеждаха се между вековните дървесни стволоче, за да направят зеленото да изглежда още по-зелено и да позлатят кафявото.

— Какво ще правиш? — попита Сур, щом излязоха на полето, на което войските продължаваха да се събират, с пехотни и конни лагери, простиращи се докъдето ти око стигне.

— Ще се махна час по-скоро — заяви Литавик, бършейки сълзите си.

— Идвам с теб.

— Не те карам да ме последваш, Суре. Спаси каквото можеш — Цезар ще има нужда от хедуите, за да превърже раните на Галия. Ние няма да страдаме като белгите или армориките на запад.

— Не, нека Конвиктолав се занимава с това! Мисля да тръгна към треверите.

— Посока не по-лоша от всички останали при добра компания.

* * *

Треверите бяха пострадали, но не и разгромени.

— Ужасният Лабие изби толкова много от нашите воители, че не успяхме да съберем войска за подкрепленията на Алезия — оправда се Цингеторикс, царят им.

— От подкрепленията за Алезия няма да има никаква полза — рече Сур.

— Никога не съм си и въобразявал, че ще има. Всички тези приказки за обединена Галия! Сякаш сме един народ. Ние не сме един народ. За кого се мисли този Версенжеторикс? Наистина ли си въобразява, че един арверн може да се нарече цар на белгите? Че белгите ще се подчинят на един келт? Ние треверите бихме предпочели Амбиорикс.

— А Комий?

— Той се продаде на римляните. Премина на наша страна заради предателството срещу него, не от обич към народа си — изсумтя презрително Цингеторикс.

Ако по положението в Трев можеше да се съди за състоянието на цялото велико и многобройно племе, Лабие наистина бе всял смут. Макар че крепостта не беше предназначена за обитаване, до неотдавна около нея бе имало малко градче. Сега обаче в него бяха останали съвсем малко жители. Войските, които бе успял да събере Цингеторикс, бяха събрани на север, за да защитават скъпоценните треверски коне от убите, населяващи земите на другия бряг на Ренус.

След като Цезар бе започнал да снабдява германите с хубави коне, те бяха станали ненаситни. Арминий от убите изведнъж беше видял нова възможност за племето си да осигурява цялата конница на Рим. Когато Цезар прогони хедуите, за германите се бе отворила изключително удобна ниша за запълване. Арминий веднага изпрати поисканите хиляда и шестстотин конници и възнамеряваше да осигури още. Натрупването на богатства бе трудно за един народ, обитаващ земи, ставащи само за пасбища, но Арминий много добре разбираше изгодата от добрата кавалерия. След неговата намеса римляните скоро щяха да се откажат от галските конници. Щяха да използват само германи.

И така влажната и неподходяща за нищо друго, освен за пасбища неизбродима Ардвенска гора сега често се огласяше от шума на сражения между тревери и убий, стремящи се към надмощие.

— Мразя това място — заяви Литавик.

— Аз пък нямам нищо против него — призна Сур.
— В такъв случай много ти здраве.
— И на теб. Къде ще идеш?
— В Галатия.
— В Галатия ли? — удиви се Сур. — Това е на другия край на света!
— Точно така, но галатийците са гали и яздят хубави коне. Дейотар постоянно търси способни пълководци.
— Той е римски клиент, царю Литавик.
— Да, само че аз няма да съм вече Литавик. Новото ми име е Кабахий от волките тектозаги. Отивам да посетя роднините си в Галатия. Ще се влюбя в страната и ще поискам да остана.
— Къде ще намериш подходящ шал?
— Около Толоза отдавна вече не носят шалове, Суре. Ще се преоблека като гал от Провинцията.

* * *

Отначало се наложи да мине покрай Матискон. Земята в Галия бе обща собственост на народа, но всъщност благородниците от всяко племе „се грижеха“ за големи селскостопански площи. Литавик не правеше изключение.

Той продължи покрай Моза през земите на секваните, повечето от които бяха отишли на военния сбор в Карнутум. Останалите пък се бяха събрали на брега на Ренус, в случай че свевите решат да преминат реката, затова никой не спря Литавик, никой не се поинтересува защо му е на един хедуї да минава през земите на доскорошните врагове на племето си сам.

Все пак имаше кой да разпространява новините и когато достигна околностите на секванската крепост Везонцион, Литавик чу как крещят вестта за победата на Цезар край Алезия и за капитулацията на Версенжеторикс.

„Ако не бях подслушал Катбад и Гутруат — помисли си той, — щях да бъда там начело на хедуите. И сега щях да съм пленник на римляните. Да ме изпратят в Рим, за да чакам триумфалното шествие на Цезар. Ала как ще преживее царят на Галия още шест години? Той

със сигурност ще умре на триумфалното шествие на Цезар, независимо кои ще са другите наказани. Означава ли това, че Цезар ще получи управлението на Галия за още пет години и така няма да може да се върне в Рим, преди да изтекат шест лета? Но всичко свърши! Не е нужно да бъде управител за трети път. Той ще ни довърши до края на следващата година. Онези, които успяха да се измъкнат, ще се подчинят, нищо не може да предотврати пълната победа на Цезар. И все пак аз вярвам, че Катбад е разчел правилно знаците. Още шест години. Защо?“

Тъй като земите му се разполагаха на юг и изток от Матискон, Литавик заобиколи и тази крепост, макар че принадлежеше на хедуите и което беше по-важно, въпреки че жена му и децата му се бяха преместили там до края на войната. По-добре да не ги вижда. Те щяха да се оправят. Неговото оцеляване бе по-важно.

Макар и дървена и с покрив от каменни плочи, голямата му и удобна къща бе построена в римски стил, с голям вътрешен двор и на два етажа. Крепостните и робите му се зарадваха да го видят и се заклеха тържествено да не продумат пред никого за връщането му. Отначало той бе възнамерявал да остане само колкото да си вземе най-ценните вещи, но лятото край спокойната река Арар беше прекрасно, а Цезар все още се намираше далеч. Не се налагаше да предприема някой от легендарните си мълниеносни походи към този край. Какво бе казал Цезар? Че Арар била бавна, че всъщност течала обратно. Само че тук бе домът на Литавик и той изведнъж почувства нужда да остане още малко. Хората му бяха верни и никой външен човек не го беше забелязал. Колко бе приятно да изкара едно последно лято в родните си земи! Говореше се, че Галатия била прекрасна — висока, просторна, идеална за отглеждане на коне. Ала домът му не беше там. Галатийците говореха гръцки, понтийски и едно особено галско наречие, което не можеше да се чуе никъде из Галия вече от двеста години. Е, той знаеше поне гръцки, макар че трябваше малко да го усъвършенства.

Сетне, в началото на есента точно когато смяташе да потегля и докато крепостните и робите му събираха добра реколта, пристигнаха стотина конници начело с брат му Валециак.

Двамата братя бяха силно привързани и сега не можеха да свалят очи един от друг.

— Не мога да остана — рече Валециак. — Колко съм удивен, че те намирам тук! Минах само, за да се уверя, че хората ти ще се погрижат за реколтата.

— Какво стана с алоброгите? — попита Литавик, докато наливаше на брат си вино.

— Нищо особено — намръщи се Валециак. — Отбранявах се и ако мога да се изразя като Цезар, „оказаха тих, но ефективен отпор“.

— А Цезар?

— Той е в Бибракт.

— Знае ли, че съм тук?

— Никой не знае къде си.

— Какво смята да прави с хедуите?

— Като на арверните и на нас ще ни се размине сравнително леко. Ние ще изградим ядрото на една нова, уредена напълно по римски образец Галия. Няма дори да загубим статуса си на приятели и съюзници на Рим. Стига да подпишем един доста дълъг договор и да приемем определен брой Цезарови марионетки в управлението си. На Виридомар му простиха, но не и на теб. Всъщност има обявена награда за главата ти, което ме води на мисълта, че ако те заловят, ще участваш в триумфалното шествие на Цезар и е споделиш съдбата на Версенжеторикс и Кот. Битургон и Епоредорикс също ще минат с шествието, но след това ще бъдат освободени.

— Ами ти, Валециак?

— Ще ми позволят да запазя земите си, но никога няма да мога да заемам висша длъжност в съвета на старейшини те нито да бъда избран за вергобрет.

И двамата братя бяха едри и красиви според галските представи, със златисторуси коси и сини очи. Мускулите на Литавик се напрегнаха, докато златните му гривни не се врязаха в плътта му.

— В името на Дагда и Дан, де да имаше начин да си отмъстя! — изсъска той през зъби.

— Може и да има — усмихна се леко Валециак.

— Как? Как?

— Недалеч оттук срещнах група пътници, които отиваха при Цезар в Бибракт. Той възнамерява да прекара зимата там. Три коли, удобна каляска и една жена на игрив бял кон. Всички имаха вид на римляни. Освен жената, яздеца край тях. В каляската заедно с

бавачката си се взеше малко момче, носещо някои Цезарови черти. Да ти подсказвам ли още?

Литавик бавно поклати глава.

— Не — рече и издиша през зъби. — Жената на Цезар! Онази, която принадлежеше преди това на Думнорикс.

— Как я наричаше той?

— Рианон.

— Точно така. Първа братовчедка на Версенжеторикс. Рианон, онеправданата съпруга. Какъв позор! Думнорикс бе неоправдан съпруг.

— Какво стори ти, Валециак?

— Плених я. — Валециак вдигна рамене. — И защо не? Никога не съм имал високо положение сред народа си. Така че какво мога да загубя?

— Всичко — отвърна рязко Литавик, изправи се и постави ръка на рамото на брат си. — Не мога да остана, търсят ме. Ала ти трябва да останеш! Да се грижиш за семейството ми. Изчакай времето си, бъди търпелив. Цезар ще си отиде. Ще дойдат други управители. Ти отново ще получиш мястото си в сената и съвета на старейшините. Остави жената на Цезар при мен. Тя ще бъде моето отмъщение.

— А момчето?

Литавик стисна юмруци:

— То единствено ще остане живо, защото ти ще тръгнеш сега и ще го вземеш със себе си. Дай го на някой от крепостните си на някое затънтено място. Дори да говори за майка си и баща си, кой ще му повярва? Нека синът на Цезар да бъде отгледан като хедуиски роб, обречен да слугува на господаря си цял живот.

Те се приближиха до вратата и там се целунаха. Навън в двора пленниците се притискаха един в друг и гледаха с широко отворени от страх очи. Освен Рианон, която макар и с вързани ръце и крака, стоеше гордо изправена. Момченцето, сега петгодишно, се криеше зад полата на дойката, по бузите му още се виждаха следи от сълзи, носът му течеше. Когато Валециак възседна коня си, Литавик подхвана детето и го подаде на брат си. Момчето бе твърде уморено, за да се противи, твърде уплашено, то отпусна глава на рамото на Валециак и затвори очи.

Рианон се опита да се втурне към него, но падна по очи.

— Оргеторикс! Оргеторикс! — запищя.

Валециак и стотината му конници обаче препуснаха, отнасяйки и сина на Цезар.

Литавик извади меча си и посече римските прислужници заедно с дойката, докато Рианон, свита на кълбо, не спираше да повтаря името на сина си.

Когато приключи с клането, Литавик се приближи до нея, дръпна буйните ѝ червени коси и я изправи.

— Хайде, скъпа — подкани я с усмивка, — имам специален подарък за теб.

Той я внесе в къщата, в голямата столова, където се хранеше, и седна на масата. Сетне изправи Рианон на крака, постоя известно време загледан в дървените греди на тавана, накрая кимна и излезе.

Върна се с двама от робите си, уплашени до смърт от касапницата в двора, но готови да се подчинят на господаря си.

— В замяна на това, което ще направите, ще бъдете свободни — рече той; плесна с ръце и една робиня се промъкна уплашено през вратата. — Донеси ми един гребен, жено.

Единият роб държеше кука, от онези, на които окачват прасетата, за да ги изкормят, другият започна да пробива дупка със свредел в една греда. След малко донесоха и гребена.

— Седни, драга — нареди Литавик, вдигна Рианон и я блъсна на един стол.

Той отметна косите върху гърба ѝ и започна да ги разресва. Бавно, внимателно, но скубейки безжалостно. Рианон сякаш не усещаше болка. Тя не мигна и не трепна. Страстта и силата, които караха Цезар да ѝ се възхищава, бяха изчезнали.

— Оргеторикс, Оргеторикс — мълвеше тя от време на време.

— Колко е чиста косата ти, драга, колко прекрасна — прошепна Литавик, без да престава да я реши. — Смяташе да изненадаш Цезар в Бибракт, затова ли пътуваше без охрана? Разбира се, че това си смятала! Само че той нямаше много да ти се зарадва.

Накрая свърши работата си. Двамата роби също приключиха със своята. Желязната кука висеше на тавана, на седем стъпки над покрития с плочи под.

— Помогни ми, жено — заповяда рязко Литавик на робинята си. — Искам да сплета косата ѝ, покажи ми как.

Наложил се обаче и двамата да работят заедно. След като научил как да плете три отделни кичура, Литавик станал доста чевръст, робинята само трябвало да държи кичурите раздалечени под ръцете му. Накрая и това било свършено. В основата на дългия ѝ, бял врат плитката на Рианон станала дебела колкото ръката на Литавик, макар че след пет стъпки изтънявала като миша опашка.

— Стани — нареди той и я изправи на крака. Обърнал се към двамата си роби: — Помогнете ми.

Като скулптор в работилницата си той занесъл Рианон под куката, сетне хванал плитката и я уви два пъти около врата ѝ.

— И още ни остава достатъчно! — възкликнал Литавик и се качил на един стол. — Вдигнете я.

Единият роб хванал Рианон през бедрата и я повдигнал. Литавик прокара плитката през куката, но не успял да я върже. Плитката не само че била дебела, а и твърде гладка, за да се стегне на възел. Наложил се да оставят отново Рианон на земята. Единият от робите отново излезе. Най-сетне успял да завържат косата ѝ около втора кука и да я закачат за гредата, робът отново вдигнал Рианон.

— Пусни я, но много внимателно! — изкомандвал Литавик. — О, внимателно, внимателно, не искаме да ѝ се счупи вратът, така ще развалиш цялата веселба! Внимателно!

Тя не правеше опити да се съпротивлява, макар че мъченията ѝ продължили много дълго. Висяла с широко отворени очи, втренчени в отсрещната стена, и тъй като не се движела, кожата ѝ просто променила цвета си от кремаво, през сиво, до синкаво, дори езикът ѝ не се показвал, невидящите ѝ очи постепенно се изцъклили. От време на време устните ѝ помръдвали беззвучно, произнасяйки името на сина ѝ: „Оргеторикс“.

Косата ѝ се разтегнала. Първо пръстите на краката, после стъпалата ѝ опряли пода. Хвърлили я на земята ни жива, ни умряла, и отново я обесили.

Когато лицето ѝ придобило тъмнолилав цвят, Литавик се заел да пише писмо. След като го завършил, го дал на камериера си.

— Занеси това в Бибракт. Кажете на хората на Цезар, че е от Литавик. Цезар ще има нужда от теб да го доведеш тук. Когато се върнеш, погледни под леглото ми, там ще намериш кесия с жълтици. Можеш да я вземеш. Накарай останалите ми слуги да си събират

багажа и да се махат. Ако отидат при брат ми Валециак, той ще ги приеме. Никой да не пипа труповете в двора. Искам да останат, където са. Тя също да остане така. — Литавик посочи обесената Рианон. — Искам Цезар да я види.

Скоро след заминаването на прислужника си Литавик също тръгна. На най-хубавия си кон, с най-хубавите си дрехи, но без шал, и с три коня, натоварени със златото, скъпоценностите, кожената му пелерина. Целта му бе Юра, откъдето смяташе да премине в земите на хелветите. Навсякъде бе посрещнат гостоприемно — той бе враг на Рим, а всички варвари мразеха римляните. Достатъчно беше само да спомене, че Цезар е обявил награда за главата му. От Галия до Галатия всички щяха да му се възхищават и да го приветстват. Ала някъде около изворите на Данубиус той навлезе във владенията на вербигените и там го плениха. Вербигените не се интересуваха нито от Рим, нито от Цезар. Те взеха всички вещи на Литавик. Сетне главата му.

* * *

— Радвам се — сподели Цезар пред Требоний, — че щом е трябвало да видя една от тях мъртва, това бе Рианон. Спестих си това с дъщеря си и майка си.

Требоний не знаеше какво да каже, как да изрази чувствата си: огромното възмущение, болката, тъгата, свирепия гняв, всички емоции, които бе изпитал при вида на бедната жена с посиняло лице, обесена на собствената си коса. А тя се беше удължила още, та клетницата сега стоеше на пода с леко присвити колене. О, не беше справедливо! Този човек бе толкова самотен, толкова изолиран, толкова далеч над всички, ставащи свидетели на забележителния му живот! Тя беше приятна компания за него, развличаше го, той обожаваше песните ѝ. Ала той не бе изпитвал любов към нея, това чувство би било бреме за него. Требоний го познаваше вече достатъчно, за да си даде сметка за това. Какво можеше да каже? Как можеха думите да намалят шока, да премахнат тази най-голяма обида, да променят това безумно, безсмислено деяние? О, не беше справедливо! Не беше.

От момента, в който пристигна в двора на къщата и видя касапницата, Цезар не показва никакво чувство. Сетне влезе вътре, за да

открие Рианон.

— Помогни ми — рече на Требоний.

Двамата я свалиха, откриха дрехите и скъпоценностите и недокоснати в каруците и я облякоха за погребението ѝ, докато неколцина от германските конници, които ги бяха придружили, копаеха гроба. Келтите не обичаха телата им да бъдат изгаряни, затова щяха да я погребат заедно с всичките ѝ посечени прислужници, пременена, както подобава на една царска дъщеря.

Гот, началникът на първата конница от четиристотин убии на Цезар, чакаше отвън.

— Момчето го няма — съобщи той. — Претърсихме всяка стая в къщата, всяка друга постройка, всеки кладенец, всеки обор, нищо не сме пропуснали, Цезаре. Момчето е изчезнало.

— Благодаря, Готе — усмихна се Пълководеца.

„Как успява? — недоумяваше Требоний. — Винаги запазва пълно самообладание, винаги се държи толкова учтиво. Ала каква ще е цената?“

По време на погребението никой не продума. Тъй като нямаше друиди да проведат церемонията, Цезар встъпи в ролята си на върховен жрец.

— Кога да започнем издирването на Оргеторикс? — попита Требоний, докато излизаха от пустото имение на Литавик.

— Няма да го търсите.

— Какво?

— Не искам да го търсите.

— Защо?

— Тази глава е приключена.

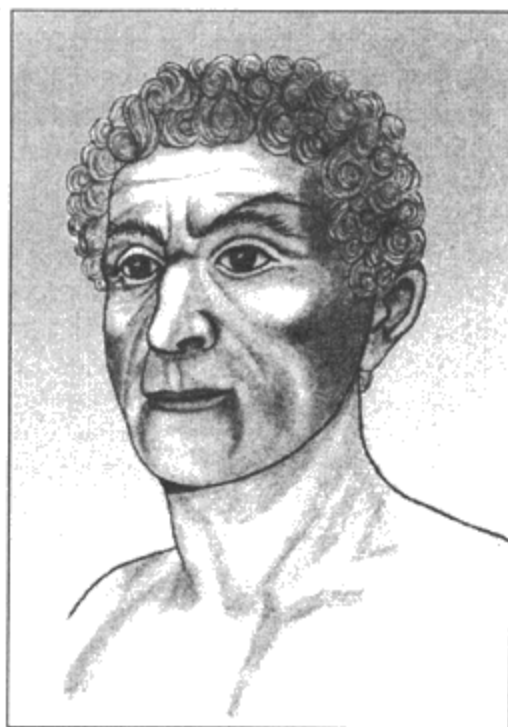
Цезар се втрени в Требоний с хладните си сини очи. Както винаги съдържаше емоциите си. Требоний извърна поглед.

— Ах, ще ми липсват песните ѝ — заключи Цезар, без да споменава за изчезналия си син.

---

[1] Букв. — полов член; прен. — негодник (лат.) — Б.пр. ↑

Галия Комата
Януари — декември 51 г.пр.н.е.

Тит Лабиен

Когато новината за разгрома и залавянето на Версенжеторикс достигна Рим, сенатът обяви двайсетдневни тържества, които обаче не успяха да намалят вредите, причинени от Помпей и новите му съюзници, добрите люде, на Цезар през тази година на война, през която той нямаше нито време, нито енергия да им се противопостави. Макар че бе постоянно в течение, грижите по доставяне на храна за легионите, по предотвратяването на излишни загуби на хора и битките с галите бяха на първо място за Пълководеца. И макар че негови

сподвижници като Балб, Опий и Рабирий Постум, bankerите, правеха всичко, за да избегнат катастрофата, те не притежаваха нито Цезаровия усет към политиката, нито безспорния му авторитет. Ценни дни се губеха в писане на писма и чакане на отговори.

Съвсем скоро след избирането му за консул без колега Помпей се ожени за Корнелия Метела и премина напълно в лагера на добрите люде. Първите свидетелства за новите му политически убеждения дойдоха към края на март, когато той прокара една сенатска препоръка от миналата година като закон. Безобиден на пръв поглед, но Цезар видя заплахите, които криеше, още щом прочете писмото на Балб. От този момент нататък човек, който е заемал длъжност на консул или претор, трябваше да чака пет години, преди да получи правото да управлява провинция. Това водеше до сериозни неприятности, защото така се оформяше група от кандидати за управители на провинции — хора, които след отстъпване от постовете си като консули или претори бяха отказали да поемат такава длъжност. Сега по препоръката на сената те се задължаваха да станат управители.

По-лош от този закон бе онзи, също прокаран от Помпей и гласящ, че всички кандидати за претори и консули трябвало да се регистрират лично в Рим. Всички членове на изключително силната фракция на Цезар се противопоставиха енергично: какво щеше да стане с Цезар, ами със закона на десетте народни трибуни, позволяващ му да се кандидатира за второ консулство задочно? „О, о! — възкликна Помпей. — Съжалявам за това, забравил съм!“ След това прокара допълнение към закона си за избор на магистрати, изключващо Цезар от разпоредбите му. Единственият проблем бе, че допълнението не беше записано на бронзовата плочка с текста на закона, което го правеше невалидно.

Цезар научи вестта, че няма да му позволят да се кандидатира ин абсенция, по време на строежа на обсадната платформа пред Аварикум. Сетне дойде Герговия, после въстанието на хедуите, след това преследването, довело го пред стените на Алезия. Докато се разправяше с хедуите в Децеция, той научи, че сенатът се събрал, за да обсъди разпределението на провинциите за следващата година. Чиновниците, заемащи в момента постовете на претори и консули, нямаха право да бъдат избирани за управители. Трябваше да чакат пет години. Сенаторите си блъскаха главите кого да назначат, но консултът

без колега просто се изсмял. Много просто, рекъл Помпей. Магистратите, отказали да вземат провинции след изтичане на срока на службата им, трябвало да бъдат заставени, независимо дали им харесва, или не. Така Цицерон бил принуден да стане управител на Киликия, а Бибул — на Сирия, перспектива, от която тези двама домошари изпаднали в паника.

След завършването на обсадния обръч около Алезия Цезар получи писмо от Рим, в което го уведомяваха, че Помпей успял да подсигури избора на новия си тъст, Метел Сципион, за колега в консулството до края на годината. И което беше още по-забавно, че Катон, който се кандидатираше за консул за следващата година, загубил позорно. Въпреки цялата си неподкупност той не успял да впечатли избирателите. Вероятно защото представителите на първата класа сред центуриатните гласоподаватели очакваха някаква възможност консулите (срещу определено парично възнаграждение) да им вършат някоя и друга услуга, ако е поискана по подходящ начин.

* * *

И така, когато настъпи новата година, Цезар още бе в Галия на дългокосите. Нямаше възможност да прекоси Алпите, за да наблюдава събитията по-отблизо от Равена. Двама враждебно настроени към него консули в лицето на Сервий Сулпиций Руф и Марк Клавдий Марцел тъкмо поемаха управлението, досадна перспектива за Цезар. Макар че поне можеше да се успокоява, че четирима от десетте народни трибуни работят за него. Марк Марцел, втрият консул, вече бе заявил, че възнамерявал да лиши Цезар от империума, провинциите и войските му, макар че законът, прокаран от Гай Требоний, за да му даде право на второ петгодишно управление в Галия, забраняваше този въпрос да се обсъжда преди март на следващата година, след цели петнайсет месеца. Законите обаче бяха за нисшите слоеве на обществото. Добрите люде не даваха пукната сестерция за спазването им, ако мишената им бе Цезар.

А той, при всички несгоди, които преживяваше, не можеше да намери време да се установи на едно място и да свърши онова, което трябваше да се направи — да повика хора като Балб и най-старшия си

народен трибун, Гай Вибий Панса, да седне с тях в Бибракт и лично да ги инструктира как да постъпят. Вероятно имаше няколко начина за действие, но за тази цел хората му трябваше да говорят с него лично. Помпей се радваше на благосклонността на добрите люде и на брака си с жена от високо аристократично потекло, но сега властта поне не беше в негови ръце, а Сервий Сулпиций, новият първи консул бе разумен и сговорчив член на фракцията на добрите люде, не буйна глава като Марк Марцел.

Вместо да се занимава с делата в Рим, Цезар тръгна на поход срещу битуригите и се задоволи да продиктува послание до сената по време на пътуването. Предвид на удивителния му успех в Галия, пишеше той, справедливо било към него да се отнесат както към Помпей по отношение на поста му на управител на двете Испании. Неговото „избиране“ като консул без колега фактически било ин абсенция, тъй като той в това време управлявал провинциите си. По време на заемането на консулския пост той не престанал да ги управлява. Във връзка с това биха ли могли уважаваните сенатори да удължат срока на управление на Цезар в Галия и Илирикум, докато му дойде времето да се кандидатира за консул след три години? Което важало за Помпей, би трябвало да важи и за Цезар. В писмото не се споменаващо нищо за закона на Помпей, че всички кандидати трябвало да се регистрират в Рим, което бе начин да се каже, че Цезар знае, че това не важи за него.

Три нундини бяха нужни за изпращането на това писмо и получаването на отговора. Както в много други случаи Цезар използва това време, за да постави битуригите на колене и да ги принуди да молят за милост. Кампанията му протече като серия от походи от по осемдесет километра на ден. Един ден опожаряваше, плячкосваше, убиваше и пленяваше на едно място, на следващия се преместваше на осемдесет километра, преди още новината за идването му да бъде разпространена. Той съзнаваше, че Галия на дългокосите не се признава за победена. Новата стратегия се състоеше в организирането на отделни въстания едновременно и в различни части на страната, с което Цезар се принуждаваше да тъпче по десетина огънчета на различни места наведнъж. При тези безредици обаче беше предвидено в огнищата им на избухване да има римски граждани за избиване, ала

такива нямаше. Храната за разпръснатите из цялата страна легиони се закупуваше от самите легиони по време на походите.

В отговор на това Цезар разгроми някои от най-могъщите племена, като започна от битуригите — разгневени от изпращането на Битургон в Рим, за да участва в триумфалното шествие на Пълководеца. За целта той взе само два легиона: фаталния Тринайсети и съставения главно от неопитни бойци Петнайсети. Легионът с най-голям номер бе легионът на резервите. В него войниците се обучаваха, след което отиваха като попълнения в другите подразделения. Сегашният Петнайсети бе резултат от закона на Помпей, издаден предишната година, който гласеше, че всички римски граждани между седемнайсет и четирийсет години трябвало да служат във войската — закон, много удобен за Цезар, който никога не беше срещал затруднения в намирането на доброволци, но често влизаше в пререкания със сената, ако му потрябваха повече хора.

На деветия ден на февруари той се върна в Бибракт. Земите на битуригите бяха опустошени, повечето им боеспособни мъже бяха избити, а жените и децата — взети в плен. В Бибракт го чакаше отговорът от сената на молбата за удължаване срока на управление в провинциите му. Отговор, който бе очаквал, но дълбоко в сърцето си се беше надявал да не е такъв, ако ще само защото отхвърлянето на молбата му бе истинска лудост.

Отказаха му; сенатът нямаше намерение да се отнася с Цезар както с Помпей. Ако искаше да стане консул след три години, трябваше да се държи като всеки друг римски управител: да се откаже от империума, провинциите и войската си и да регистрира кандидатурата си лично в Рим. В отговора не се обсъждаше лекият намек на Цезар, че задължително ще бъде избран за първи консул. Всеки знаеше, че ще стане така. Той никога не участваше в избори, които няма да спечели. Нито даваше подкупи. Не смееше да дава подкупи. Имаше твърде много врагове, които търсеха повод да го изправят на съд.

* * *

Точно тогава, докато съзерцаваше това хладно и кратко писмо, Цезар състави плана си за действие.

„Те не искат да ми дадат онова, което ми се полага. Онова, което не може да ми се отрече. Въпреки това те лансират един псевдоримлянин като Помпей. Кланят му се. Превъзнасят го. Внушават му убеденост в собствената му важност, а зад гърба му му се присмиват. Е, това си е негов проблем. Един ден той ще научи какво всъщност мислят за него. Когато му дойде времето, те ще свалят маските и Помпей много ще се изненада. Той е точно като Цицерон, когато Катилина изглеждаше толкова сигурен, че ще стане консул. Добрите люде издигнаха един презрян селяк от Арпинум, за да попречат на издигането на един човек със знатна кръв. Сега лансират Помпей, за да попречат на мен. Ала аз няма да позволя това да стане. Аз не съм Катилина! Искат да се скрия в миша дупка само защото съвършенството ми ги кара да видят собствената си нищожност. Въобразяват си, че могат да ме принудят да прекося помериума, за да обявя кандидатурата си в Рим, а като премина свещената граница на града, аз доброволно се отказвам от империума си и така им давам право да ме съдят. Те всички ще чакат там, пред избирателната кабина, готови да ми отправят скалъпени обвинения за измяна, незаконно присвояване, корупция, злоупотреби... убийство, ако намерят някого, готов да свидетелства, че ме е видял да се промъквам в Латумиите и да удушavam Ветий. Ще бъда като Габиний, като Милон. Осъден от толкова много различни съдилища, за толкова много различни престъпления, че да не посмея повече да покажа лицето си в Италия. Ще ме лишат от гражданските ми права, делата ми ще бъдат заличени от анализите на историята и хора като Ахенобарб и Метел Сципион ще бъдат назначени в провинциите, за да се окичат със славата ми, също както Помпей извлече изгода от делата на Лукул.“

„Това няма да стане. Аз няма да го позволя, независимо от цената. Междувременно ще продължавам с опитите да си издействам разрешение за кандидатирането ми задочно, за да си запазя империума, докато получа неограничената власт на първи консул. Не искам за мен да се говори като за човек, нарушил конституцията. Всичко ще сторя в съгласие със завета на предците ни. Това е най-голямата ми амбиция — да получа второто си консулство по напълно законен ред. А когато заема този пост, ще мога да направя всичките им скалъпени обвинения

на пух и прах, но със законни средства. Те го знаят. И затова се страхуват. Ала не могат да си позволят да загубят. Защото, ако загубят, това означава да признаят, че съм по-добър от тях във всяко едно отношение — от умствените ми заложи до благородния ми произход. Защото аз съм само един, а те са много. Ако ги победа по законен ред, те ще изпаднат в положението на сфинкса и няма да им остане нищо друго, освен да скочат от най-близката скала.“

„Все пак трябва да си изработя план и за най-лошото. Ще започна с онези неща, които ще ми осигурят победа извън законния ред. О, какви глупци! Те винаги ме подценяват.“

„Велики Юпитере, ако това е името ти; велики Юпитере, който и пол да си; велики Юпитере, който съчетаваш всички богове и сили на Рим в едно; велики Юпитере, помогни ми да победа! Ако ми помогнеш, кълна се, ще ти принеса онези жертви, които ще прославят най-много името ти и ще ти донесат най-голямо задоволство...“

* * *

Походът срещу битуригите отне четирийсет дни. Веднага щом се върна в лагера си под хедуиската крепост Бибракт, Цезар събра Тринайсети и Петнайсети легион и дари на всеки войник по една битуригска робиня, която можеха да запазят за прислужница или да продадат в робство. След това даде на всеки редови легионер по двеста сестерции, а на всеки центурион по две хиляди от собствения си джоб.

— Това е моята благодарност за чудесната ви служба — заговори той пред войниците. — Какво ви плаща Рим, е едно, ала време е вече аз, Цезар, да ви дам нещо от собствената си кесия като специален израз на благодарност. През последните четирийсет дни видяхме малко плячка. Въпреки това аз ви лиших от заслужената ви зимна почивка и ви накарах да вървите по осемдесет километра през почти всеки от тези четирийсет дни. След ужасни зима, пролет и лято на битки срещу Версенжеторикс вие заслужавахте да останете на спокойствие и да не вършите нищо в продължение поне на шест месеца. Ала възроптахте ли вие, когато ви накарах да тръгнете на поход? Не! Започнахте ли да се оплаквате, когато поисках от вас Херкулесови усилия? Не! Забавихте ли крачка, поискахте ли допълнително храна, имаше ли

дори един миг, когато да не дадете най-доброто от себе си? Не! Не, не, не! Вие сте мъжете от легионите на Цезар и Рим никога не е виждал равни на вас! Вие сте моите момчета! До края на живота ми вие ще останете обичаните ми момчета!

Те го приветстваха с възбуда, граничеща с истерия, както заради това, че ги нарече свои обичани момчета, така и заради парите и робините, отпуснати също от личната му кесия — приходите от продажбата на роби се падаха по право на главнокомандващия.

Требоний погледна Децим Брут, застанал до него:

— Какво ли е замислил, Дециме? Това е изключително великодушен жест, но никой не го е очаквал и аз не мога да си обясня какво го е подтикнало да го направи.

— Когато Цезар получи писмо от сената, аз получих едно от Курион — прошепна тихо Децим Брут, та Марк Антоний и останалите трибуни да не могат да го чуят. — Не му позволяват да се кандидатира задочно и се стремят да го лишат от империума колкото се може по-скоро. Искат да го опозорят и да го изпратят в постоянно изгнание. Помпей Велики също е замесен.

Требоний презрително изръмжа:

— Това никак не ме изненадва! Помпей е нищожество.

— Както и останалите.

— Това се подразбира. — Требоний се насочи към левия край на парадния площад; Децим Брут го последва. — Мислиш ли, че ще го направи?

Децим Брут отвърна, без да се замисля:

— Мисля... мисля, че са луди да го предизвикват, Гай. Защото ако не му оставят друга възможност, той ще настъпи към Рим.

— А ако го направи?

Децим Брут вдигна русите си вежди:

— Ти как смяташ?

— Ще ги изколи.

— И аз така мисля.

— Значи, сме изправени пред избор, Дециме.

— Ти може да имаш избор. Аз нямам. С Цезар съм през огън и вода.

— И аз. Все пак той не е Сула.

— Трябва да сме радостни, че е така, Требоний.

Може би заради този разговор двамата не бяха особено словоохотливи по време на вечерята. Лежаха заедно на лявата от разположените под прав ъгъл една спрямо друга кушетки (лектус сумус, медуис и имус). Цезар, подобаващо на общественото си положение, заемаше средната, а Антоний — тази срещу тях.

— Много щедро се прояви — отбеляза Антоний, докато разрязваше една ябълка. — Знам, че се ползваш с име на великодушен човек, но... — Той се намръщи силно, замисли се. — ... Това са общо около сто таланта.

Очите на Цезар заиграха. Антоний го забавляваше много и той харесваше как братовчед му винаги приема на драго сърце ролята на невежата в компанията.

— Меркурий те е надарил с необичайни математически способности, Антоний! Ти изчисли всичко това наум. Мисля, че е време вече да поемаш задълженията си на квестор я да оставиш клетия Гай Требаций да върши нещо, подходящо повече на наклонностите, ако не на способностите му. Не сте ли съгласни? — обърна се той към Требоний и Децим Брут.

Те кимнаха и се усмигнаха.

— Плюя на квесторските задължения! — изръмжа Антоний и стегна мускулите на бедрата си, жест, който заплениваше по-голямата част от женското общество в Рим, но бе напълно безполезен в настоящата компания.

— Трябва да научиш нещо за парите, Антоний — продължи Цезар. — От огромните ти дългове личи, че мислиш, че се леят като вода, ала освен това те са много полезна придобивка за един бъдещ консул и военачалник.

— Изместваш темата — прекъсна го рязко Антоний, като се помъчи да смекчи обидния тон с чаровна усмивка. — Ти току-що разпреди сто таланта между хората от два от единайсетте ти легиона и даде на всеки по една робиня, която могат да продадат за хиляда сестерции. Не че много от тях ще го направят, след като си се погрижил да получат най-младите и сочни момичета. — Той се извъртя и започна да стиска и разпуска мускулите на яките си прасци. — Това, което ме интересува, е дали ще ограничиш щедростта си само с тези два легиона, или ще я разпростреш и върху останалите.

— Това би било непредпазливо — отвърна сериозно Цезар. — Възнамерявам да вода походи цяла есен и зима, като взимам само по два легиона, и винаги различни.

— Хитро!

Антоний се пресегна към една чаша и отпи жадно.

— Скъпи ми Антоний, не ме принуждавай да премахна виното от зимната трапеза. Ако не можеш да пиеш умерено, ще те принудя да станеш въздържател. Съветвам те да го разреждаш.

— Едно от многото неща, които не разбирам в теб — намръщи се Антоний, — е защо отричаш един от най-ценните дарове от боговете. Виното е панацея.

— Виното не е панацея. Нито пък дар. Бих го нарекъл по-скоро проклятие. Направо от кутията на Пандора. Дори приемано умерено, то изтъпява меча на мисълта достатъчно, за да не може вече да цепи косъма на две.

Антоний се изсмя:

— Значи, това е отговорът ти, Цезаре! Ти просто обичаш да цепиш косми!

Осемнайсет дни след завръщането му в Бибракт Цезар отново потегли на поход, този път срещу карнутите. Требоний и Децим Брут тръгнаха с него; за негово голямо разочарование Антоний остана да се грижи за лагера. Квинт Цицерон доведе Седемнайсети легион от мястото му за разквартируване в Кабилонум, но Публий Сулпиций изпрати Четиринайсети и остана в Матискон, тъй като Цезар нямаше нужда от услугите му.

— Дойдох лично — обясни Квинт Цицерон, — защото току-що получих писмо от брат ми с молба да го придружа в Киликия през април.

— Не изглеждаш особено доволен от тази перспектива, Квинте — отбеляза Цезар. — Ще ми липсваш.

— И ти на мен. Прекарах с теб трите най-добри години от живота си.

— Радвам се да го чуя, защото не бяха леки.

— Не, изобщо не бяха леки. Може би точно затова бяха толкова добри. Аз... аз... аз съм благодарен за доверието ти към мен, Цезаре.

Понякога заслужавах хубаво да ми натриеш сол на главата, както в случая със сугамбрите, но ти никога не ме упрекна за нищо. Нито си ме карал да се чувствам неловко.

— Скъпи ми Квинте — усмихна се горещо Цезар, — защо да те упреквам? Ти се доказа като чудесен легат и бих искал да останеш до края. — Усмивката му се стопи и погледът му изведнъж се зарея в далечината. — Какъвто и да бъде този край.

Квинт Цицерон го изгледа с недоумение, но по лицето на Пълководеца не се четеше нищо. Разбира се, в писмото Цицерон бяха описани последните събития в Рим с големи подробности, но Квинт не познаваше Цезар толкова добре, колкото Требоний и Децим Брут. А и не беше присъствал в Бибракт, когато Пълководеца бе наградил Тринайсети и Петнайсети легион.

И така, Цезар замина за Ценабум, а Квинт Цицерон със свито сърце потегли към Рим и службата на легат, за която много добре знаеше, че няма да е нито толкова приятна, нито толкова доходоносна като тази при Пълководеца. Отново при големия брат! В постоянни кавги и унижения. Понякога роднините са отвратителни досадници. О, да...

Беше краят на февруари и зимата наближаваше. Ценабум все още бе в черни развалини, но в района нямаше размирици, които да попречат на Цезар да използва крепостта. Той устрои лагера си много удобно до стените, настани някои от войниците си в малкото останали здрави постройки, а другите накара да покрият палатките си с чимове и слама за повече топлина.

Първата му работа бе да отиде в Карнутум и да се види с Катбад, върховния друид.

Той, помисли си Цезар, изглеждаше доста по-състарен и потънал в грижи от последната им среща. Златисторусата му коса бе придобила сивкав цвят, сините му очи бяха уморени.

— Глупаво постъпи, като ми се противопостави, Катбад — рече завоевателят.

О, той по всичко изглеждаше като завоевател! Нищо ли не можеше да охлади тази невероятна самоувереност, тази невероятна енергия, която струеше от този човек? Сякаш блестеше над главата и тялото му. „Защо боговете изпратиха точно Цезар, за да ни изпитат? Защо него, защо не някой от безполезните празноглавци на Рим?“

— Нямах друг избор — заяви гордо Катбад. — Предполагам, че си дошъл да ме плениш, за да ме включиш редом с другите в триумфалното си шествие.

Цезар се усмихна:

— Катбад, Катбад! За глупак ли ме взимаш? Да взимаш военнопленници и да сломяваш съпротивата на непокорни царе, е едно. Ала да убиваш свещенослужителите на някой народ, е пълна лудост. Забелязал си, надявам се, че не съм позволил никой друид да бъде пленен, нито да му се попречи да си върши работата като делител и съветник. Това е моя твърда политика и всичките ми легати го знаят.

— Защо боговете пращат точно теб?

— Предполагам, че са сключили договор с Юпитер Оптимус Максимус. Светът на боговете има свой ред и закони, също както нашият. Явно вашите богове са почувствали, че връзките им с галите отслабват по някакъв тайнствен начин. Не от липса на религиозен ентузиазъм у галите или от нежелание да ги почитат. Просто нищо не е неизменно, Катбад. Земята се променя, хората се променят, времената се менят. А с тях и боговете. Може би на вашите богове им е омръзнало от човешки жертвоприношения, също както на другите богове. Аз не вярвам боговете да остават непроменени, Катбад.

— Странно е човек, свързан в политическия живот на страната си, да бъде толкова дълбоко религиозен.

— Вярвам в боговете с целия си разум.

— А с душата си?

— Ние, римляните, не вярваме в души като вас, друидите. Онова, което остава след гибелта на тялото, е една безплътна сянка. Смъртта е един сън.

— Тогава вие би трябвало да се боите от нея повече, отколкото ония, които вярват в задгробния живот.

— Струва ми се, че ние се боим от нея по-малко. — Бледосините очи внезапно заблестяха от болка, тъга, страст. — Защо му е на човек да иска още от това? Животът е една река от сълзи, ужасно изпитание на силите. Защото за всяка стъпка, която напредваме, ние изоставяме с цял километър. Животът трябва да се завоюва, Катбад, но на каква цена! На каква цена! Мен никой няма да ме победи. Няма да им позволя. Аз вярвам в себе си и съм си начертал път.

— Къде тогава е тази река от сълзи? — поинтересува се Катбад.

— В начините ни на действие. В човешкия инат. В липсата на далновидност. В неспособността да се види правилният път. В продължение на седем дълги години аз се опитвам да накарам народът ти да разбере, че не може да победи. Че в името на бъдещото благоденствие на тази земя трябва да се подчините. А какво правите вие? Бутате се в огъня като пеперуди в пламъка на свещта. Принуждавате ме да избивам хора, да продавам други от вас в робство, да разрушавам къщи, села, градове. Аз бих предпочел по-меки, помирни средства, но вие не ми оставяте избор.

— Отговорът е прост, Цезаре. Ние няма да се откажем, затова ти трябва да се откажеш. Ти донесе на галите национална идентичност, а това е сила. И след като им я донесе, вече никой не може да им я отнеме. Ние, друидите, ще продължаваме да възпяваме Версенжеторикс още десет хиляди години.

— Трябва да се откажете, Катбад! Аз не мога. Точно затова съм дошъл. Да те помоля да ги накараш да се откажат. Иначе няма да ми оставите избор. Ще се наложи във всяко кътче на Галия да сторя онова, което направих с битуригите. Ала аз не искам да стигам дотам. Тогава тук ще останат само друиди. Що за съдба е това?

— Няма да ги накарам да се покорят.

— Тогава ще започна тук, в Карнутум. В никое друго място не съм оставил съкровищата непокътнати. Тук обаче те са свещени. Противопостави ми се, и ще разоря Карнутум. Никое друидско семейство няма да пострада. Но Карнутум ще загуби планините от несметни богатства, трупани през вековете.

— Давай тогава. Разори Карнутум.

Цезар въздъхна:

— Споменът за извършени злини ще ме преследва на старини, но аз ще сторя онова, което трябва.

Катбад се изсмя подигравателно:

— О, глупости, Цезаре! Не може да не съзнаваш колко те обичат всички богове! Защо да се измъчваш с мисли, които ти най-добре от всички на света знаеш, че са безсмислени? Ти няма да достигнеш дълбока старост, боговете няма да го позволят. Те ще те покосят в разцвета на силите ти. Видях го.

Цезар затаи дъх, сетне се засмя на свой ред:

— Благодаря ти за предсказанието! Карнутум е в безопасност. — Той тръгна да си върви, но преди да се отдалечи, се провикна: — Ала Галия не е!

* * *

В началото на изключително тежката и студена зима Цезар разби карнутите. Из замръзналите полета загинаха повече, отколкото от мечовете и копията на Седми и Четиринайсети легион, защото не им остана никакъв подслон, нито една неразрушена къща, никакво убежище. И при галите започна да се наблюдава ново поведение — там, където само преди година съседните племена с готовност щяха да приемат бежанците, сега затваряха вратите си и се преструваха, че не чуват отчаяните молби за помощ. Изтощителната война започваше да отбелязва успех. Страхът водеше до подчинение.

В средата на април — разгара на зимата, Цезар остави Седми и Четиринайсети легион в Ценабум с Гай Требоний и отиде да провери как стоят нещата с ремите.

— Беловаките — изрече просто Дорикс. — Корей не изпрати хората си на общия военен сбор, а двете хиляди, които даде на Комий, и четирите хиляди атребати се върнаха от Алезия без една драскотина. Сега Корей и Комий са се съюзили с Амбиорикс, който се завърна от другия бряг на голямата река. Обикалят цяла Белгика, за да събират войници: нервии, ебурони, менапии, атватуки, кондрузи; а също и на юг и на запад: при авлерките, амбианите, морините, веромандуите, калетите, велиокасите. Някои от тези племена не изпратиха войски в Карнутум, други оцеляха, защото се усетиха да избягат навреме. Събира се голяма войска, както дочувам.

— Нападат ли ви? — попита Цезар.

— Още не. Но го очаквам.

— Значи, да действам, преди да се е случило. Ти винаги си спазвал договорите си с нас, Дориксе. Сега е мой ред.

— Трябва да те предупредя, Цезаре, че сугамбрите не са доволни от развитието на нещата между теб и убите. Убите печелят добре, като ти осигуряват конници и това никак не се харесва на съседите им.

Смятат, че на всички германи трябва да бъде оказана тази чест, не само на едно племе.

— Значи, сугамбрите смятат да прекосят Ренус и да се притекат на помощ на Корей и Комий, така ли?

— Така дочух. Комий и Амбиорикс работят много усърдно.

Този път Цезар повика Единайсети легион от зимния лагер край Агединкум и изпрати Лабиен за Осми и Девети. Гай Фабий получи Дванайсети и Шести и се установи в Свесионум на река Матрома, служеща за граница между земите на ремите и на свесионите. Разузнавачите докладваха, че в Белгика има размирици, така че легионите отново бяха разместени: Седми отиде при Цезар, Тринайсети се премести при Битуригите под командването на Тит Секстий, а Требоний с Пети (на чучулигите) зае мястото на Седми в Ценабум.

Когато навлезе с четири легиона в земите на беловаките обаче, Цезар ги завари пусти: роби, жени и деца се грижеха за домакинствата, докато мъжете се събираха за война — на (както донесоха разузнавачите) единственото възвишение суха земя сред благистите гори на северозапад.

— Ще постъпим малко по-различно от друг път — рече Цезар на Децим Брут. — Вместо да сложим легионите един зад друг, ще наредим Седми, Осми и Девети в колони (агмен квадратум) на много широк фронт. Така врагът ще види цялата ни мощ наведнъж и ще може да прецени силите, които сме готови да хвърлим срещу него. Товарният керван ще се движи отзад, а накрая — Единайсети. Него няма да успеят да видят.

— Ще излезе, че сме уплашени. И че имаме само три легиона. Хитро хрумване.

Видът на противника бе страховит: бяха много хиляди, събрани върху това единствено парче суха земя.

— Повече отколкото очаквах — призна Цезар и изпрати известие до Требоний да вземе и Секстий с Тринайсети легион.

Докато Цезар укрепваше лагера си, имаше много лъжливи нападения и отделни схватки. Корей, който командваше, отначало тръгна в битка, после промени решението си, макар да мислеше, че Цезар разполага само с три легиона.

Конницата, свикана от ремите и лингоните, пристигна преди Требоний, предвождана от чичото на Дорикс, Вертиск, сух стар воин, очакващ с нетърпение пак да влезе в битка. Тъй като беловаките не бяха приели Версенжеториксовата тактика на изпепелената земя, римската войска разполагаше с предостатъчно припаси. Тъй като походът изглеждаше, че ще продължи повече от предвиденото, Цезар бързаше да се запаси с колкото се може повече храна. Макар че войската на Корей не напусна възвишението, за да влезе в открита битка, преди пристигането на ремската конница тя създаваше доста неприятности на снабдителните отряди. След това нещата потръгнаха по-леко. Вертиск обаче бе твърде нетърпелив да влезе в битка. Подлъгани от малката численост на бойната група, изпратена срещу един снабдителен отряд, ремите се впуснаха в преследване и попаднаха на засада. Вертиск загина и за голяма радост на белгите Корей реши, че е време за масирана атака.

Точно в този момент пристигна Требоний начело на Пети, Четиринайсети и Тринайсети легион. Сега, със седем легиона и няколко хиляди конници, римляните обкръжиха белгите и възвишението, което преди бе изглеждало като идеално място за нападение и отбрана, изведнъж се превърна в капан. Цезар натрупа насипи през блатата между двата лагера, след това зае един рид зад лагера на белгите и започна да използва артилерията с унищожителен ефект.

— О, Корее, ти пропусна златния си шанс! — проплака Комий, когато пристигна. — Каква полза имаш от петстотин сугамбри сега? И какво да кажа на Амбиорикс, който още събира доброволци?

— Не разбирам! — казваше Корей. — Откъде се появиха толкова бързо тези допълнителни легиони? Никой не ме предупреди, а трябваше!

— Те винаги идват ненадейно — промърмори мрачно Комий. — Ти досега винаги си стоял настрана, Корее, това е проблемът. Не си виждал римляните в действие. Те се движат в тъй наречения ускорен марш и могат да изминават по осемдесет километра на ден. В момента, в който пристигнат, се разгръщат и започват да се бият като бесни кучета.

— Какво ще правим сега? Как ще се измъкнем?

За това Комий имаше отговор. Накара белгите да съберат всички гнили пънове, сухи треви и храсти, които можеха да намерят, и да ги натрупат на камара. В лагера цареше пълен хаос, всички трескаво се подготвяха за бягство, жени и стотици волски коли добавяха още към безпорядъка. Корей изкара всичките си хора в боен строй и ги накара седнат на земята. Дните минаваха и в лагера на белгите не се извършваше нищо друго, освен да се трупат още повече дърва, треви и съчки. Една нощ всичко бе запалено; белгите изпробваха късмета си и хукнаха да се спасяват.

Ала късметът им изневери. Попаднал в засада, Корей намери куража и решителността, които му бяха липсвали преди, при много благоприятни обстоятелства. Тъй като не пожелаха да се оттеглят, той и най-добрите сред хората му загубиха живота си. Докато белгите преговаряха за мир, Комий се прехвърли през Ренус при сугамбрите и Амбиорикс.

* * *

Към края на зимата Галия се подчини. Цезар се върна в Бибракт, в израз на благодарност раздаде пари и жени на всички легионери и те изведнъж се оказаха (според представите на обикновения войник) много богати. В Бибракт го чакаше писмо от Гай Скрибоний Курион:

„Идеята да издадеш сборник от записките си за Галската война и да го предоставиш на разположение на всички, които се интересуват, е блестяща, Цезаре. Хората жадно поглъщат страниците му и добрите люде (да не споменаваме сената) са бесни. Не било уместно, тръби Катон, един проконсул, водещ война, за която само той твърдял, че бил принуден да започне, да се хвали наляво и надясно с «великите» си дела. Никой не му обръща внимание. Преписите се изчерпват толкова скоро, че вече се правят списъци. Нищо чудно. Твоите «Коментарии» са не по-малко вълнуващи от Омировата «Илиада», но имат и

предимството, че те са актуални, отразяват събития, случващи се в момента.

Ти знаеш, разбира се, че Марк Марцел, вторият консул, се държи отвратително. Почти всички ликуваха, когато твоите народни трибуни наложиха вето върху предложението му да се преразгледа въпросът за провинциите ти през мартенските календи. Тази година на трибунската скамейка имаш добри поддръжници.

Останах дълбоко потресен, когато Марцел обяви, че жителите на колонията, която ти основа в Новум Комум не били римски граждани. Твърдеше, че нямаш правомощия за такова нещо... а Помпей Велики има! Щом става дума за прилагане на един закон за един човек и неприлагането му за друг, Марцел е цар. Ала да издадеш декрет, според който жителите на Италийска Галия от другата страна на Падус не могат да бъдат римски граждани, е истинско самоубийство. Въпреки вето на трибуните Марцел не се отказа и нареди разпореждането му да бъде записано на бронзова плочка. След това я закачи демонстративно на рострите.

Това, което вероятно не ти е известно, е, че в резултат от подножието на Алпите, та чак до върха на италиийския ботуш настъпи всеобщ смут. Хората се вълнуват, Цезаре. Навсякъде в Италийска Галия се говори, че сенатът обявил тях, които са дали на Рим най-добрите му войници, за недостойни. Живеещите на юг от Падус се страхуват, че и техните граждански права ще бъдат отнети, а онези на север — че никога няма да получат такива. Страхът е плъзнал навсякъде, Цезаре. В Кампания чух от устата на стотици хора, че Цезар трябва да се върне в Италия (Цезар е най-големият герой за обикновените италиийци), че Цезар трябва да се опълчи срещу този сенаторски произвол и тези обидни решения. Вълненията се разпространяват, но мога ли аз, или кой да е друг, да обясня на тези твърдоглавци от лагера на добрите люде, че си играят с огъня? Не.

Междувременно този самонадеян глупак Помпей се е разположил като жаба в локва и не дава пукната сестерция. Той е щастлив. Леденоликата харпия Корнелия Метела е забила толкова дълбоко ноктите си в дебелия му кожа, че всеки път, когато го сръга, той превива гръб и се подчинява. И под сръгване нямам предвид нищо интимно. Съмнявам се тия двамата някога да са спали в едно легло.

И така, защо ти пиша, след като никога не съм ти бил приятел? Поради няколко причини и ще ти ги изложа. Първо, защото ми е дошло до гуша от добрите люде. Навремето си мислех, че за хора, приели толкова присърце защитата на традициите, правото е винаги на тяхна страна, дори да допускат невероятни политически грешки. Ала в последно време предполагам, че съм започнал да ги разбирам по-добре. Те се месят в неща, от които нищо не разбират, това е истината. Многословието им е просто маскировка на пълното им невежество. Дори цял Рим да се срине около тях, те ще стоят и ще повтарят, че е напълно в реда на традицията да се оставиш да бъдеш смазан под развалините.

Второто е, че мразя Катон и Бибул до дъното на душата си. Двама двулични мързеливци, каквито не съм виждал никъде другаде по света. Те обсъждат «Коментариите» ти с вид на големи специалисти, макар че никой от тях не може да ръководи дори свиване между проститутки в бардак. Ти би се справил с такава ситуация много по-добре, с много повече разбиране и такт. Не мога да разбера каква е тази сляпа омраза към теб. Какво си им направил? Доколкото разбирам, ти просто ги караш да изглеждат нищожни пред теб, каквито всъщност са.

Третото е това, че ти беше добър с Публий Клодий по време на консулството си. За гибелта си той си бе виновен сам. Смяя да кажа, че вродената нестандартност на Клавдиите при Клодий граничеше с лудост. Той не можеше да прецени кога да спре. От смъртта му измина вече година, но той още ми липсва. Макар че към края отношенията ни бяха поохладнели.

Четвъртото, поради което ти пиша, е много лично, макар че е свързано с първите три причини. Затънал съм в дългове и не мога да се оправя. Когато баща ми почина миналата година, мислех, че всичко ще се нареди. Ала той не ми остави нищо. Не знам къде са отишли парите му, тъй като не бяха тук, когато приключиха мъките му. Единственото, което наследих, бе къщата, а и тя е ипотекирана. Лихварите ме преследват безжалостно и уважаваната финансова кантора, която държи ипотеката, заплашва да вземе къщата.

На всичкото отгоре, смятам да се ожения за Фулвия. «Е, дойдохме си на думата!» — ще кажеш ти. Вдовицата на Публий Клодий е една от най-заможните жени в Рим, а когато майка ѝ се спомине (няма да е след дълго), ще стане още по-богата. Ала аз не мога да сторя това, Цезаре. Не мога да обичам една жена така, както съм я обичал толкова много години, и да се ожения за нея затънал в дългове. Проблемът е, че никога не съм се надявал тя да ми обърне някакво внимание, ала завчера тя ми направи такъв намек, че направо се почувствах поласкан. Умирам за Фулвия, но не мога да се ожения за нея, докато не изплатя заемите си, та да мога да я погледна в очите.

И така, ето предложението ми. Предвид на положението в Рим ти ще имаш нужда от най-блестящия народен трибун в историята на Рим. Защото противниците ти с нетърпение очакват мартенските календи на следващата година, когато въпросът за провинциите ти ще може да бъде обсъждан в сената. Носят се слухове, че добрите люде веднага ще предприемат действия за лишаването ти от тях и съгласно закона за петгодишния срок, който прокараха, моментално ще изпратят Ахенобарб на твое място. Той така и не е управлявал провинция след консулството си, защото е твърде богат и мързелив. С готовност обаче ще се намести в Плаценция, за да те измести.

Ако покриеш дълговете ми, Цезаре, давам ти тържествена дума на един Скрибоний Курион, че ще бъда

най-блестящият народен трибун в историята на Рим. И ще работя само в твой интерес. Ще озаптя добрите люде, докато влезеш в длъжност, и това не е празно обещание. Имам нужда поне от пет милиона.“

Много време след като прочете писмото на Курион, Цезар не помръдна. Късметът работеше за него, и то какъв късмет! Курион да бъде негов народен трибун, под негов контрол. Много уважаван мъж, макар че това не беше важно. Едно от най-важните правила в римския политически живот бе кодексът на онези, които приемаха рушвети. Веднъж бъде ли купен един политик, той продължаваше да работи за онзи, който го е купил. Срамно беше не да приемеш рушвет, а да измениш на думата си към онзи, от когото си го взел. Човек, който е получил подкуп и след това се е отметнал, беше презиран от всички. Истински късмет бе да купиш народен трибун от класата на Курион.

Дали щеше да се окаже толкова способен, колкото се мислеше, нямаше значение — дори способностите му да бяха наполовина, той пак щеше да е безценен.

Цезар се намести в креслото си и седна изправен, взе писалка, натопи я в мастилницата и започна да пише:

„Скъпи ми Курионе, аз съм поласкан. Нищо няма да ми достави по-голямо удоволствие от това да ми позволиш да ти помогна във финансовите ти затруднения. Моля ще, повярвай, аз нямам никаква нужда от каквито и да било услуги в замяна на честта да уредя затрудненията ти. Това е само твое решение.

Все пак, ако искаш да приемеш възможността да се проявиш като най-блестящия народен трибун в историята на Рим, за мен ще бъде чест, ако работиш за интересите ли. Както сам пишеш, добрите люде висят на врата ми като змиите на Медуза. А и нямам ни най-малка представа защо са ме избрали за мишена през всичките тези години, откакто съм в сената. Причината не е важна. Важно е, че аз наистина съм тяхна мишена.

Ако обаче наистина възнамеряваме да попречим на добрите люде в начинанието им през календите на идния март, мисля, че малкият ни договор трябва да остане тайна. Дори е по-добре да не обявяваш, че ще се кандидатираш за народен трибун. Защо не намериш някой приятел, изпаднал в нужда (не от сената), който да се кандидатира, но да е готов да се откаже в последния момент? Срещу съответната сума, разбира се. Оставям това на теб. Просто поискай необходимите пари от Балб. Когато този изпаднал в нужда приятел се откаже от кандидатурата си непосредствено преди началото на изборите, излез и се кандидатирай на негово място. Това ще снее всички подозрения, че може да действаш от името на някой друг.

Дори след като поемеш длъжността на народен трибун, Курионе, ти ще се държиш, сякаш действаш по собствена воля. Ако искаш идеи за полезни закони, аз с удоволствие ще ти предложа такива, макар че не се съмнявам, че и сам можеш да измислиш. Ветото ти върху обсъждането на моите провинции през мартенските календи ще порази добрите люде като скорпион.

Оставям на теб да изработиш стратегията си. Няма нищо по-лошо от човек, който не дава на сподвижниците си достатъчно свобода за действие. Ако искаш да обсъдиш стратегията, аз съм на твоите услуги. Просто знай, че не очаквам да ми се отчиташ.

Ала внимавай, защото добрите люде още не са извадили всичките си оръжия. Сигурен съм, че още преди да заемеш поста на народен трибун, те ще са измислили няколко начина да усложнят задачата ти. И те вероятно няма да са много безобидни. Една от отличителните черти на наистина великия народен трибун е мъченичеството им. Аз те харесвам, Курионе, и не бих искал кинжалите на форума да бъдат насочени срещу теб. Или да те видя как падаш от ръба на Тарпейската скала.

Достатъчни ли са десет милиона, за да станеш напълно свободен човек? Имаш ги. С това писмо ще изпратя и послание до Балб, така че след като получиш

отговора ми, веднага можеш да се обърнеш към него. Въпреки общото мнение той е много дискретен човек; ако разпространява някакви слухове, те са внимателно подбрани.

Поздравявам те с избора ти на съпруга. Фулвия е интересна жена, а такива са рядкост. Тя се отдава изцяло и ще поддържа теб и стремежите ти с цялата си страст. Ала ти го знаеш много по-добре от мен. Моля те, предай й най-добрите ми пожелания и й кажи, че с нетърпение очаквам да я видя, щом се върна в Рим.“

Ето. Десет милиона, похарчени по подходящ начин. Ала кога щеше да е в състояние да се върне в Италийска Галия? Беше вече юни и перспективата да напусне Далечна Галия му се струваше все по-нереална. Белгите може да бяха напълно изтощени, но Амбиорикс и Комий оставаха все още на свобода. Затова белгите трябваше да бъдат ударени още веднъж. Племената на Централна Галия бяха напълно разгромени: хедуите и арверните, на които им се беше разминало леко, вече нямаше да слушат никакви Версенжеториксовци или Литавиковци. При спомена за Литавик Цезар потрепери — сто години римско владичество не бяха убили галското в Литавик. Дали това важеше за всички гали? Разумът му подсказваше, че управлението на страха и терора няма донесе полза нито за Рим, нито за Галия. Ала как да накара галите да видят неизбежността на съдбата си? Затова страх и терор сега, та като почувстват отпускане на юздите, да са благодарни. Страх и терор, та винаги да го помнят, дори след като вече го няма. За другите народи войната бе пропита с емоции — те отиваха на бой, изпълнени със справедлив гняв и жажда за кръвта на противника. Само че тези емоции се поддържаха трудно и се нуждаеха от постоянно подклаждане. В края на краищата всеки народ иска да живее в мир, да следва обикновения и безоблачен ход на живота, да наблюдава как израстват децата му, да се храни до насита, да му бъде топло през зимата. Само Рим бе превърнал войната в средство за натрупване на пари. Точно затова Рим винаги побеждаваше. Защото, макар че римските войници мразеха силно врага, те отиваха на бой с ясно съзнание. Бяха добре обучени, прагматични, самоуверени. Те

разбираха разликата между загубата на една битка и загубата на цялата война. Разбираха също така, че изходът на една битка е предопределен още преди да бъде хвърлено първото копие; битките се печелеха на тренировъчното поле. Дисциплина, въздържание, разум, храброст. Гордост от професионалните умения. Никой друг народ не схващаше войната по този начин. И никоя друга римска войска не беше възприела това виждане по-добре от Цезаровата.

* * *

В началото на квинктил от Рим дойдоха обезпокоителни вести. Цезар все още беше в Бибракт с Антоний и Дванайсети легион, макар че вече бе дал заповед на Лабиен да удари треверите. Самият той смяташе да заmine за земите на Амбиорикс в Бегика. Ебуроните, атребатите и беловаките трябваше да разберат веднъж завинаги, че съпротивата е безсмислена.

Марк Клавдий Марцел, вторият консул, беше бичувал публично един жител на Цезаровата колония в Новум Комум. Не със своите нежни ръце, разбира се — наказанието бе изпълнено по негово разпореждане. И вредата беше непоправима. Никой римски гражданин не можеше да бъде бичуван. Можеше да бъде бит с пръчките от ликторските фасции, но гърбът му бе законно защитен от удара на камшика. Сега Марк Марцел искаше да покаже, че толкова много жители на Италийска Галия и Италия, които се смятаха за римски граждани, всъщност нямаха такива права. Можеше и щяха да бъдат бичувани.

— Няма да го оставя така! — заяви гневно Цезар пред Антоний, Децим Брут и Требоний. — Жителите на Новум Комум са римски граждани! Те са мои клиенти и аз съм длъжен да ги защита.

— Това ще продължи и занапред — обади се мрачно Децим Брут. — Всички Клавдии Марцели са излети по един калъп и от тях трима са на достатъчна възраст, за да бъдат консули. Носят се слухове, че всеки от тях ще застане на консулския пост: Марк тази година, братовчед му Гай идната и брат му, също Гай, по-следващата. Добрите люде пускат пипалата си все повече и повече. Толкова пълно контролират изборите, че могат да предвидят кой ще заема консулския пост две години

напред, докато дойде твоят ред, Цезаре. И дори тогава дали няма да се наложи да управляваш с друг като Бибул? Или — о, богове! — със самия Бибул?

Все още твърде разгневен, за да се засмее, Цезар стисна устни:

— Няма да допусна Бибул да ми стане колега, край! Искам мой човек и ще се постарая да осигуря избора на такъв, независимо какво ще опитат, за да ми попречат. Ала това не променя нещата в Италийска Галия. Това е моя провинция, Дециме! Как смее Марк Марцел да си присвоява правомощията ми и да бичува моите поданици?

— Ти нямаш пълен империум маюс — отбеляза Требоний.

— О, те дадоха такава неограничена власт само на Помпей!

— Какво можеш да сториш? — попита Антоний.

— Много неща. Ще изпратя послание до Лабиен с нареждане да ми изпрати Петнайсети и Публий Вациний. Може да вземе Шести вместо него.

Требоний подскочи:

— Петнайсети е вече затвърден в битки, но войниците му са на бойното поле едва от година. И доколкото си спомням, всичките са от отвъдната страна на Падус. Много от тях са от Новум Комум.

— Именно — потвърди Цезар.

— А Публий Вациний — добави замислено Децим Брут — е най-верният ти сподвижник.

Цезар някак си успя да се усмихне:

— Надявам се на по-верен от теб и Требоний.

— Ами от мен? — попита обидено Антоний.

— Ти си му роднина, така че мълчи — усмихна се Требоний.

— Ще изпратиш Петнайсети и Публий Вациний в Италийска Галия — отгатна Децим Брут.

— Да.

— Знам, че няма законна причина да не го правиш, Цезаре, ала няма ли Марк Марцел и сенатът да го сметнат за обявяване на война? — изказа опасенията си Требоний. — Нямам предвид истинска война, а война на нерви.

— Имам извинителна причина — отвърна Цезар вече малко по-спокойно. — Лани япудите нападаха Таргест и заплашиха крайбрежието на Илирикум. Местните ги отблъснаха, положението не беше сериозно. Ще изпратя Петнайсети и Публий Вациний в

Италийска Галия, за да защитят римските граждани отвъд река Падус от варварски нашествия.

— Единственият варварин, от когото трябва да ги пазят, е Марк Марцел — вметна остроумно Антоний.

— Мисля, че той ще ме разбере правилно, Антоний.

— Какви нареждания ще изпратиш на Публий Вациний? — поинтересува се Требоний.

— Да действа от мое име из цяла Италийска Галия и Илирикум. Да не позволява римски граждани да бъдат бичувани. Да води съдебните процеси. Да управлява Италийска Галия както бих го правил аз.

— И къде ще настаниш Петнайсети? — попита Децим Брут. — Близо до Илирикум? В Аквилея, може би?

— О, не. В Плаценция.

— На един хвърлей от Новум Комум.

— Именно.

— Интересно ми е да разбере какво мисли Помпей за бичуването — сподели Антоний. — Все пак той създаде колонии с римски граждански права и отвъд Падус. Марк Марцел застрашава и неговите граждани.

Цезар отсече:

— Помпей не е казал и не е направил нищо. В момента в Тарентум. По лични дела, доколкото разбирам. Ала е обещал да присъства на заседанието на сената извън помериума по-късно този месец. Поводът за заседанието е обсъждането на заплатите за войската.

— Не може да бъде! — възкликна Децим Брут. — Войската не е получавала увеличение на заплащането буквално от сто години.

— Така е. Мислил съм по този въпрос.

* * *

Изтощителната война продължи и белгите отново бяха нападнати, къщите им — изгорени, изкласилите им нивя — разорани и изтъпкани, добитъкът им — избит, жените и децата им — оставени на произвола на съдбата. Племена като нервните, които в ранните години на Цезаровото присъствие събираха по петдесет хиляди воители на

бойното поле, сега с мъка можеха да намерят хиляда. Най-здравите от жените и децата бяха продадени в робство, Белгика се превърна в страна на старци, друиди, сакати и ненормални. Цезар се погрижи да не остави никакво изкушение за Амбиорикс и Комий и така да спласи племената им, че да не искат да имат нищо общо с бившите си царе. Амбиорикс, хитър както винаги, така и не можеше да бъде намерен и заловен. А Комий отиде на изток на помощ на треверите срещу Лабиен.

Гай Фабий бе изпратен с двама други легати като подкрепление на Ребил и двата му легиона срещу пиктоните и андите, двете племена не бяха претърпели сериозни загуби при Алезия и не бяха участвали в първата вълна от бунтове срещу Рим. Изглежда, обаче всички галски племена бяха решени да изпробват късмета си — вероятно си мислеха, че след толкова години война Цезаровата войска е изтощена и е загубила предишния ентузиазъм. За пореден път получиха доказателство, че грешат — дванайсет хиляди анди загинаха в битка при един мост над Лигер, други — при няколко по-малки сражения.

Това означаваше, че бавно, но сигурно способните още да се отбраняват племена се изместваха на юг и запад към Аквитания. Там, след като сеноните отказаха да го приемат, Драпес се беше присъединил към Луктерий.

Малко от големите галски предводители бяха останали. Гутруат от карнутите бе предаден на Цезар от собственото си племе, прекалено уплашено от отмъщението на Рим, за да го подкрепи. Тъй като беше участвал в избиването на римски граждани в Ценабум, съдбата му не беше само в ръцете на Цезар — в произнасянето на присъдата му щеше да участва и представителна военна комисия. Въпреки настояването на Цезар Гутруат да остане жив до триумфалното му шествие, военните представители постигнаха своето. Гутруат беше бичуван и обезглавен.

Скоро след това Комий се срещна с Гай Волузен Квадрат за втори път. Докато Цезар бе на юг с конницата, Антоний беше оставен да управлява в Белгика. Той приключи с беловаките и се установи на лагер край Неметоцена, в земите на атребатите, племето на Комий. И те бяха толкова уплашени да не би римляните да продължат набезите си срещу тях, че отказаха да имат нещо общо с бившия си цар. След като се сдуши с група скитащи сугамбри, той се зае с разбойничество

и започна да създава смут сред нервните, които не бяха в състояние да му се противопоставят. Когато Антоний получи молба за помощ от винаги верния Вертикон, той изпрати Волузен начело на много голяма конница.

Омразата на Волузен към Комий не беше намаляла с времето. След като узна кой предвожда разбойниците, римският пълководец се зае със задачата си с истинска ярост. Той постепенно изтласка Комий и сугамбрите му, докато го принуди да се изправи срещу него. Между двамата се състоя дуел с копия, при който Комий излезе победител. Волузен бе промушен през бедрото. Комий загуби повечето от хората си, но успя да се измъкне с най-бързия си кон, докато вниманието на римляните бе насочено към ранения Волузен.

Пострадалият беше закаран в Неметоцена. Римските военни хирурзи бяха способни — ампутираха крака му над раната и той оцеля. Комий изпрати писмо до Марк Антоний:

„Марк Антоний, вече вярвам, че Цезар няма нищо общо с предателството на този кучеглавец Волузен. Ала се заклев никога вече да не заставам лице в лице с римлянин. Боговете бяха добри с мен. Предадох ми врага и аз го раних толкова тежко, че той загуби крака си, макар да запази живота си. Честта ми е отмъстена.

Ала вече съм уморен. Собственият ми народ е толкова уплашен от Рим, че не ми дава ни храна, ни вода, ни покрив над главата. Разбойничеството е срамно занимание за един цар. Искам просто да бъда оставен на мира. Като залог за доброто ми поведение в бъдеще предлагам децата си, пет момчета и две момичета, не всичките от една майка, но всичките — атребати и достатъчно малки, за да израснат като добри римляни.

Преди измяната на Волузен, аз служих добре на Цезар. По тази причина те моля да ми позволиш да живея някъде в мир, без да се налага да вдигна отново меч. Някъде, където няма римляни.“

Писмото трогна Антоний, който гледаше на храбростта, верността и войнската чест по доста старомоден начин. В душата си Комий бе Хектор, а Волузен — Парис. Каква полза за Рим и Цезар да убие Комий и да го влачи зад колесницата си? Сигурно и Цезар би взел същото решение. Затова той изпрати отговор до Комий по същия вестносец:

„Комий, приемам заложниците и смятам, че ти си един честен, но онеправдан човек. Децата ти ще бъдат оставени на вниманието на самия Цезар. Сигурен съм, че ще се отнесе с тях като с царска челяд.

Нареждам ти да заминеш в изгнание за Британия. Как ще стигнеш дотам, е твоя работа, макар че ти изпращам и паспорт, който можеш да използваш в Портус Ициус или Портус Гезориакус. Познаваш Британия добре от времето, когато служеше на Цезар. Предполагам, че там имаш повече приятели, отколкото врагове. Толкова дълга е римската ръка, че не се сещам друго място, на което да те пратя. Бъди сигурен, че там няма да срещнеш ни един римлянин. Цезар ненавижда тази страна. Да бъде.“

* * *

Последните големи събития се разиграха в Укселодунум, една крепост на кардурките.

Докато Гай Фабий настъпваше срещу сеноните, Гай Каниний Ребил тръгна на юг към Аквитания, сигурен, че скоро ще получи подкрепления за двата си легиона — Фабий щеше да го последва веднага щом се увери, че сеноните са подчинени.

Макар че и Драпес и Луктерий бяха командвали войски на помощ на Алезия, те още не бяха разбрали безполезността от криенето в крепости. След като чуха за поражението на андите и приближаването на Ребил, те се затвориха в Укселодунум, величествена твърдина на брега на Олтис. За жалост крепостта не разполагаше с постоянен водоизточник, а черпеше вода от две места — от реката и от един

непресъхващ поток, извиращ от скалите непосредствено под най-високата част на стените.

Тъй като разполагаше само с два легиона, Ребил не направи опит да повтаря Цезаровата тактика от Алезия. Освен това Олтис, твърде буйна, за да бъде отклонена или преградена, правеше пълното обкръжаване на крепостта невъзможно. Ребил се задоволи да устрои три лагера на достатъчно високи места, за да предотврати тайното напускане на цитаделата.

Това, което Драпес и Луктерий все пак бяха научили от Алезия, бе, че най-важното за издържането на една обсада е доброто снабдяване с храна. И двамата знаеха добре, че Укселодунум не може да бъде превзет със сила, независимо колко блестящ пълководец води обсадата, защото скалите под крепостните стени бяха твърде стръмни, за да бъдат изкачени дори със стълби. Нямахше да помогне и обсадна тераса като тази при Аварикум. Стените на Укселодунум бяха толкова високи и недостъпни, че не можеха да бъдат преодоленни с никое чудо на римската техника. Ако разполагаше с достатъчно храна, Укселодунум можеше да се задържи до изтичане на срока на управление на Цезар в Галия.

Затова храна трябваше да се намери, и то в огромни количества. Докато Ребил строеше лагерите си и доста преди да се сети за допълнителни укрепления, Луктерий и Драпес изпратиха две хиляди души извън крепостта. Кардурките с радост доставяха зърно, осолено свинско, сланина, боб, нахут, кореноплоди и кафези с кокошки, патици и гъски. Докараха и живи говеда, свине и овце. За нещастие основната култура на кардурките не беше ядлива — те се славеха с лена си, произвеждаха най-доброто платно извън Египет. Това наложи да се предприемат походи до земите на петрокориите и другите съседни племена. А те изобщо не се завтекоха да изпращат провизии на Драпес и Луктерий, както бяха сторили кардурките. Кое не беше дадено доброволно, бе взето насила и когато всички коли бяха напълнени, Драпес и Луктерий се запътиха назад.

По време на похода за осигуряване на провизии останалите в крепостта войници вгорчиха доста живота на Ребил. Нощ след нощ те нападаха някой от трите лагера, толкова ожесточено, че Ребил загуби надежда, че ще успее да довърши обсадните укрепления около Укселодунум.

Огромният керван с провизии се завърна и спря на деветнайсет километра от крепостта. Там се установи на лагер под командването на Драпес, който трябваше да го охранява от нападенията на римляните. Сетне пратеници от крепостта убедиха двамата галски военачалници, че врагът изобщо не подозира за присъствието им. Задачата за прехвърлянето на провизиите в крепостта се падна на Луктерий, който познаваше много добре околността. Дотук с каруците, нареди той. През последните километри провизиите трябваше да бъдат пренесени с мулета, а последните неколкостотин крачки — в тъмна доба и колкото се можеше по-далеч от римските лагери.

Между лагера на товарния керван и крепостта имаше много горски пътечки; Луктерий закара мулетата колкото се можеше по-близо до крепостта и зачака. Тръгна едва четири часа след полунощ — на мулетата бяха сложени платнени калъфки на копитата и муцуните им бяха завързани, за да не реват. Тишината бе удивителна, Луктерий стана още по-самоуверен. Съгледвачите от наблюдателните кули на най-близкия римски лагер (по-близо, отколкото би желал) изглеждаха задрямали.

Ала римските часови никога не дремеха на поста си. Наказанието бе смърт чрез пребиване и проверките бяха безжалостни и ненадейни.

Ако времето бе ветровито или дъждовно, Луктерий щеше да успее да се промъкне. Ала нощта беше толкова тиха, че далечният ромон на Олтис се чуваше ясно. Чуваха се и други, по-необичайни звуци: подрънкване, тътрене, шепот, леки удари от пръчка.

— Събудете пълководеца — нареди началникът на стражата на хората си. — И гледайте да вдигате по-малко шум от онова, което минава там.

Опасявайки се от неочаквана атака, Ребил изпрати разузнавачи и мобилизира бързо и тихо войската. Нападна точно преди зазоряване, толкова безшумно, че пренасящите провизиите дори не разбраха какво става. Те изпаднаха в паника, зарязаха мулетата и се втурнаха в Укселодунум. Защо Луктерий не ги последва, така и не се разбра — той се скри в горите и не направи нищо, за да предупреди Драпес за станалото.

Ребил научи за местонахождението на кервана с провизиите от един пленен кардурк и изпрати германите си. Убийските конници сега

се придружаваха от убийска пехота — смъртоносна комбинация. Зад тях в стегнат строй вървяха двата легиона на Ребил. Галите не успяха да окажат почти никаква съпротива. Драпес и хората му бяха пленени и цялата храна, събрана с толкова труд, попадна в римски ръце.

— Много се радвам, че попадна у мен! — сподели Ребил пред Фабий, докато разтърсваше енергично десницата му на следващия ден. — Имаме още два легиона да изхранваме, а изобщо не се налага да събираме провизии.

— Тогава да започваме обсадата — предложи Фабий.

* * *

Когато вестта за неочаквания късмет на Ребил достигна до знанието на Цезар, той реши да тръгне напред с конницата и да остави Квинт Фуфий Кален и двата легиона да се движат с нормален ход.

— Защото — обясни Цезар — не мисля, че Ребил и Фабий са в опасност. Ако срещнеш гнезда на съпротива по пътя си, Калене, разправи се с тях безмилостно. Време е на Галия да ѝ бъде нахлузен хомотът.

Той пристигна край Укселодунум, за да установи, че обсадата върви добре, макар че появата му бе посрещната с изненада — Ребил и Фабий не го очакваха.

— Никой от нас не притежава инженерна мисъл, а и не водим инженери със себе си — обясни Фабий.

— Искате да им спрете водоизточниците — предположи Цезар.

— Налага се. Иначе ще се наложи да чакаме, докато гладът ги принуди да се предадат, а както изглежда, засега не страдат от недостиг на храна, макар че Литавик се опита да прекара допълнително.

— Съгласен съм с теб, Фабий.

Стояха на една скала, от която се разкриваше добра гледка към водоизточниците на Укселодунум, към пътеките от крепостта до реката и извора. Ребил и Фабий вече се бяха погрижили за тази към реката, като бяха разположили стрелци.

— Не е достатъчно — рече Цезар. — Преместете и балистите, та да могат да обсипват пътеката с камъни. И скорпиони.

Така Укселодунум остана да разчита само на извора, доста потрудна цел за римляните — той се намираше точно под стените и до него се стигаше от една вратичка в самата основа на укреплението. Нямахме смисъл да се напада. Мястото на потока беше такова, че наоколо не можеше да се съберат повече от една-две кохорти.

— Мисля, че няма да се справим — въздъхна Фабий. Цезар се усмихна:

— Глупости! Първо трябва да издигнем насип от пръст и камъни от сегашното ни място, който да стигне на петдесетина крачки от извора. Намира се нагоре по склона, но насипът ще стига на шейсет стъпки над височината, на която се намираме сега. На върха на насипа ще издигнем обсадна кула с височина колкото десет етажа. Ще бъде обърната към извора и на върха ѝ ще поставим скорпион, който ще може да поразии всеки, опитал да се добере до водата.

— Това ще е възможно само денем — възрази Ребил. — Те просто ще слизат да черпят вода през нощта. Освен това войниците, които строят кулата, ще са в постоянна опасност.

— За тази цел, Ребиле, както добре знаеш, има мантили. Важното е всичко да изглежда истинско. Сякаш намеренията ни са сериозни. Това означава, че войниците, които ще вършат работата, трябва да вярват в сериозните ми намерения. — Цезар замълча и погледна пенливия поток. — Всичко обаче ще бъде прах в очите. Виждал съм много такива извори, особено в Анатолия. Ще го подкопаем отдолу. Той се подхранва от няколко подземни потока. Съдейки по дебита му, бих казал десетина. Прокопаването на тунела ще започне веднага. Всеки подземен поток, който натоварените с тази задача срещнат по пътя си, трябва да бъде отклонен към Олтис. Нямам представа колко ще отнеме работата, но когато и последният подземен поток бъде отклонен, изворът ще пресъхне.

Фабий и Ребил го изгледаха потресени.

— Не можем ли да го подкопаем, без да строим насипа и кулата?

— И да им издадем истинските си намерения? Из цяла Галия има мини за сребро и мед, Ребиле. Предполагам, че в крепостта има достатъчно мъже с миньорски умения. Не искам да се повтаря онова, което стана, когато обсаждахме атватуките. Тунели и контратунели, оплетени и пресичащи се, сякаш прокопани от армия обезумели къртици. Тунелът трябва да се пази в пълна тайна. Единствените сред

хората ни, които ще знаят за него, ще са тези, които го копаят. Затова насипът и отбранителната кула трябва да изглеждат сериозна неприятност на противника. Не обичам да губя хора, но искам тази работа да се свърши, и то час по-скоро.

И така, нагоре по склона започна да се издига насип, след това обсадна кула. Изненаданите и уплашени жители на Укселодунум оказваха отпор със стрели, копия, камъни и огън. Когато най-сетне осъзнаха на каква височина ще се издига кулата, те излязоха от крепостта и нападаха. Сражението бе ожесточено, защото римските войници наистина вярваха в голямото значение на съоръжението и се отбраняваха упорито. Скоро кулата пламна, а мантиелите от двете ѝ страни бяха застрашени.

Поради тясното пространство повечето римски легионери не участваха в битката — те се събраха колкото се можеше по-близо и започнаха да насърчават другарите си, кардурките от крепостните стени също окуражаваха своите бойци. Цезар бързо разгони зрителите от своя лагер, а ги накара да се разпръснат около крепостта и да вдигат колкото могат повече шум, сякаш се готвят за масирана атака.

Тази хитрост проработи. Кардурките се оттеглиха и дадоха възможност на римляните да потушат пожара.

Десететажната обсадна кула отново започна да расте, но така и не бе използвана. Под земята тунелите напредваха безжалостно и един по един подхранващите потоци на извора бяха отклонени. Почти в същия момент, в който върху кулата трябваше да се разположи артилерия, чудесният извор на Укселодунум пресъхна завинаги.

Това дойде като гръм от ясно небе за обсадените. Посланието бе ясно: боговете бяха свели глави пред мощта на Рим, бяха изоставили Галия, за да дарят с любовта си Цезар. Каква полза да се отбраняват, след като боговете обичаха Цезар и Рим?

Укселодунум капитулира.

* * *

На следващата заран Цезар събра всичките си легати, префекти, военни трибуни и центуриони, за да участват в последния удар върху

Галия. Включително и Авъл Хирций, който бе пристигнал с двата легиона на Квинт Фуфий Кален.

— Ще бъда кратък — заговори той, седнал на курулното си кресло в пълни бойни доспехи и с жезъла си от слонова кост под десния лакът.

Светлината от големия отворен прозорец зад гърба му падаше право върху лицето му. Той нямаше още петдесет, но шията му бе прорязана от дълбоки бръчки, макар че под брадичката му още нямаше отпусната кожа. Бръчки пресичаха и челото му, разклоняваха се около ъгълчетата на очите му, извиваха се покрай носа му, подчертаваха високите му скули, като прорязваха страните му. Във военните походи той не полагаше грижи за оредялата си коса, но сега носеше венеца си от дъбови листа, символ, че е спасил живота на другарите си в сражение, защото искаше си придаде допълнителен авторитет. Когато влизаше в някоя зала с този венец, всички трябваше да се изправят и да го аплодират, дори Катон и Бибул. Заради тази корона цивика той бе влязъл в сената на двайсетгодишна възраст; заради този венец всеки войник знаеше, че Цезар се е бил на предната линия на фронта с меч и щит, въпреки че служещите при него го виждаха достатъчно често в битките, за да не се нуждаят от такова напомняне.

Изглеждаше ужасно уморен, но никой от присъстващите не се залъгваше, че това се дължи на физическа умора — Цезар бе в отлична форма, невероятно силен мъж. Не, той страдеше от душевно и емоционално изтощение, даваха си сметка всички. И се чудеха защо.

— Краят на септември е. Разгарът на лятото — продължи той с ясен глас. — И ако това се случваше преди две или три години, всеки би казал, че войната в Галия най-сетне е приключила. Ала всички ние, които сме тук сега, знаем, че не е така. Кога ще се признаят племената на Галия Комата за победени? Кога ще се оставят в ръцете на Рим и ще приемат, че са в безопасност, защитени и обединени както никога преди? Галия е бик, загубил очите, но не и яростта си. Тя напада отново и отново, блъска се в стени, камъни, дървета. Постепенно губи сили, но никога не се успокоява.

В стаята цареше пълна тишина, никой не помръдваше, никой не смееше да се изкашля. Очакваха да чуят нещо изключително важно.

— Как можем да усмирим този бик? Как можем да го убедим да легне спокойно, за да намажем раните му с целебен мехлем? — Гласът

му се промени, стана по-тъжен. — Всички вие, до най-младшия центурион, сте запознати с трудностите, които срещам в Рим. Сенатът иска кръвта ми, плътта ми, духа ми... и моята дигнитас, личния ми принос в добруването на обществото. Която е и ваша дигнитас, защото вие сте мои служители. Скелетът на обичаната ми войска. Когато падна аз, падате и вие. Когато обезчестят мен, обезчестяват и вас. Това е вечна заплаха, но не за това съм ви събрал. Споменавам го само, за да наблегна на онова, което ще кажа след малко.

Той си пое дъх.

— Срокът на управлението ми няма да бъде продължен. През мартенските календи на по-следващата година то ще свърши. А може да бъде приключено и през календите на идния март, макар че аз ще сторя всичко, за да го предотвратя. Следващата година ще ми е нужна за административната работа, която ще превърне Галия Комата в нормална римска провинция. Затова тази безсмислена, безполезна разточителна война трябва да приключи тази година. Аз не изпитвам никакво удоволствие при вида на бойните полета след битка, защото по тях лежат и римски жертви. И толкова много гали, както келти, така и белги, загинали само заради една мечта, която нямат подготовка и способности да осъществят. В това щеше да се увери Версенжеторикс, ако беше победил.

Той се изправи и се намръщи:

— Искам войната да свърши тази година. Не временно примирие, а траен мир. Мир, който ще продължи след смъртта и на последния присъстващ в тази зала, след смъртта на децата му и на техните деца. Ако това не стане, германите ще нахлуят и историята на Галия ще тръгне в друга насока, а също и историята на обичаната ни Италия, защото германите няма да се задоволят с превземането на Галия. При последното им идване Рим изпрати срещу тях Гай Марий. Убеден съм, че Рим изпрати и мен тук, за да направя така, че германите никога повече да не се върнат. Галия Комата е естествена бариера, не Алпите. Ние трябва да задържим германите от другата страна на Ренус, ако искаме нашият свят, включително светът на Галия да заживее в благоденствие.

Цезар направи няколко крачки, отново се върна в средата на залата и огледа присъстващите.

— Повечето от вас са служили при мен много дълго време. И всички сте били с мен достатъчно дълго, за да знаете що за човек съм. Не съм жесток, причиняването на болка не ми доставя удоволствие. Обаче стигнах до извода, че Галия на дългокосите има нужда от урок, толкова жесток, толкова смразяващ, че споменът за него да се предава с поколенията и да разубеждава всеки, който помисли за ново въстание. По тази причина ви събрах днес тук. Исках да ви кажа моето решение, а не да ви питам за разрешение. Аз съм главнокомандващият и решението е в моите ръце. Аз вече го взех. То не зависи от вас. Гърците смятат, че само извършителят на едно деяние е виновен за него, ако деянието е престъпно. Затова вината пада само на моите рамене. Никой от вас няма нужда да я споделя. Никой от вас няма да страда заради нея. Аз нося цялото бреме. Често сте ме чували да казвам, че споменът за извършеното зло ще ме преследва в старостта ми, но има причини да не се боя от тази съдба така, както се страхувах от нея, преди да разговарям с Катбад друида.

Той се върна при курулното си кресло и седна.

— Утре ще се заема с мъжете, които защитаваха Укселодунум. Според изчисленията ми те са около четири хиляди. Да, може да са повече, но четири хиляди ще свършат работа. На тези, които ни гледат най-намръщено, които ни мразят най-много, ще отрежа и двете ръце.

Той изрече тези думи съвършено спокойно; в залата се чу лека въздишка. Колко хубаво, че нито Гай Требоний, нито Децим Брут бяха тук! Ала Хирций го гледаше с насълзени очи и Цезар трудно понасяше това. С усилие прикри чувствата си, после продължи:

— Няма да натоваря никой римлянин с това дело. Някои от жителите на Укселодунум могат да го сторят. Доброволци. Осемдесет човека, всеки от които да отреже ръцете на петдесетте пленници. Това ще е достатъчно. Ковачите в момента работят върху специален инструмент, който измислих, нещо като остро длето с острие, широко шест пръста. Ще се поставя върху ръката, точно над китката, и дланта ще се отрязва с един удар с чук. Кръвотечението ще се спира с превръзка около лакътя. Веднага след ампутацията китката ще се потапя в катран. Някои ще умрат от кръвотечението, но повечето ще оцелеят.

Той вече говореше гладко, спокойно — беше навлязъл в областта на идеите, на практическите подробности.

— Тези четири хиляди сакати мъже ще бъдат разпръснати из цялата страна, да се скитат и да просят милостиня. И всеки, който види човек с отрязани ръце, ще си спомня за урока от обсадата на Укселодунум. Когато легионите разделят, искам с всеки да тръгнат известен брой осакати ни мъже към местата на зимните лагери. Така ще се ги рижа безръките да се разпилеят из цялата страна. Защото от урока няма да има полза, ако доказателствата за него не се виждат. Накрая ще ви дам някои сведения, събрани от храбрите, но невъзпети цивилни герои от канцеларията ми. След осем години война в Галия Комата са загинали един милион галски воители. Един милион са били продадени в робство. Четиристотин хиляди галски жени и деца са загубили живота си и четвърт милион галски семейства са останали без подслон. Това е колкото цялото население на Италия. Ужасно доказателство за сляпата ярост на бика. Това трябва да спре! Сега. Тук, в Укселодунум. След края на управлението ми Галия Комата ще живее в мир.

Той кимна. Всички се разотидоха мълчаливо, никой не посмя да погледне Пълководеца в очите. Само Хирций остана.

— Не казвай нищо! — тросна се Цезар.

— Нямам намерение — отвърна той.

* * *

След падането на Укселодунум Цезар реши да посети всички племена в Аквитания, онази част от Галия на дългокосите, която бе най-малко замесена във войната и следователно единствената, разполагаща с достатъчно ресурси, за да изхранва войска. Със себе си той взе част от осакатените защитници на Укселодунум като доказателство за решимостта на Рим да сломи всяка съпротива.

По пътя си бе посрещнат мирно — различните племена го приемаха гостоприемно, отместваха очи от безръките клетници, подписваха представените им договори и се кълнях да бъдат верни на Рим. Цезар бе готов да им повярва, защото не друг, а арверн му бе предал Луктерий няколко дни след тръгването му за Бурдигала, първия етап от обиколката му на Аквитания. Това бе доказателство, че нито едно племе нямаше да даде подслон на един пълководец на

Версенжеторикс. Сега само един от двамата командващи на галите при Укселодунум щеше да върви на триумфалното му шествие: другият — Драпес, бе отказал да се храни и да пие и беше умрял като непримирир противник на римското присъствие в Галия.

Луций Цезар дойде да посети братовчед си в Толоза към края на октомври; носеше много новини.

— Сенатът се събра в края на септември — осведоми той Цезар през стиснати зъби. — Признавам, че първият консул е разочарование, мислех го за по-разумен мъж от втория.

— Сервий Сулпиций наистина е по-разумен от Марк Марцел вярно е, но и той желае падението ми. Какво стана?

— Сенатът решил да постави на преразглеждане въпроса с провинциите ти през мартенските календи идната година. Марк Марцел ги осведомил, че войната в Галия Комата най-после е свършила, което означавало, че нямало абсолютно никаква пречка да ти бъдат отнети империумът, провинциите и войските. Благодарение на новия закон за петгодишния срок, твърдял той, имало предостатъчно потенциални управители, способни веднага да заемат мястото ти. Всяко забавяне щяло да бъде знак за слабост от страна на сената и било напълно недопустимо. Заключил, че трябвало веднъж завинаги да ти се даде да разбереш, че си само един слуга на сената, а не негов господар. Наказване, което, както научавам, било посрещнато с радост от Катон.

— Наложило се е да вдига два пъти повече врява, защото Бибул е в Сирия, или на път за там. Продължавай, Луций. По изражението ти личи, че има и по-лошо.

— Много по-лошо! Сенатът приел, че ако някой народен трибун наложи вето върху обсъждането на въпроса с провинциите ти по време на мартенските календи, това щяло да се разглежда като държавна измяна. Виновникът щял да бъде арестуван и наказан.

— Това е напълно незаконно! — възкликна Цезар. — Никой не може да пречи на един народен трибун да изпълнява задълженията си или да му отнема правото на вето, освен ако не е обявено извънредно положение. Това ли смята да предприеме сенатът догодина? Да обяви извънредно положение?

— Може би, макар че не се знае.

— Това ли е всичко?

— Не. Сенатът приел и друго решение. Присвоил си правото сам да определя кога трябва да бъдат освободени твоите ветерани, навършили съответната възраст.

— О, разбирам! Аз съм причината за един прецедент, мислиш ли? Досега никой в римската история не е имал право да освобождава ветераните от военна служба, освен техния военачалник. Предполагам, че идния март сенатът ще реши всичките ми стари воители да бъдат освободени.

— Така изглежда, Гай.

Цезар се стори на Луций изненадващо необезпокоен. Дори се усмихна:

— Наистина ли си въобразяват, че ще ме победят с такива трикове? Глупости, Луций! — Той се изправи и протегна ръце към братовчед си. — Благодаря ти за новините наистина. Но стига толкова. Искан ми се да се поотпусна в банята.

Луций Цезар обаче не можеше да остави темата недовършена. Тръгна след Цезар като куче.

— С какво смяташ да се противопоставиш на добрите люде? — поинтересува се той.

— С каквото трябва — отвърна Пълководеца.

* * *

Зимното разпределение беше направено. Гай Требоний, Публий Вациний и Марк Антоний отидоха с четири легиона при Неметоцена в земите на атребатите, за да пазят Белгика; два легиона се настаняха при хедуите в Бибракт; два при туроните на източните граници на карнунтите и два при лемовиките на югозапад от арверните. Нито една част от Галия не остана без войска. Заедно с Луций Пълководеца завърши обиколката на Провинцията, след това се присъедини към Требоний, Вациний и Марк Антоний, за да прекара с тях зимата.

Към средата на декември войската получи приятна изненада — Цезар увеличи заплатата на обикновените войници от четиристотин и осемдесет на деветстотин сестерции годишно. За пръв път от сто години римската армия получаваше увеличение на възнаграждението.

Освен това той даде на всеки войник парична премия и обяви, че делът на войската от плячката ще бъде по-голям.

— За чия сметка? — обсъждаше Требоний пред Публий Вациний. — На хазната? Със сигурност не!

— Разбира се, че не — съгласи се Вациний. — Той винаги спазва стриктно законовите разпоредби. Не, всичко идва от неговия джоб, от неговия дял. — Дребният, сбръчкан Вациний се намръщи; той не беше присъствал, когато Цезар получи отговора от сената на молбата му да бъде третиран като Помпей. — Знам, че е приказно богат, но е и твърде разточителен. Може ли да си позволи такава щедрост, Требоний?

— О, предполагам, че да. Спечели двайсет хиляди таланта само от продажбата на роби.

— Двайсет хиляди? Юпитере! Крас се смяташе за най-богатия римлянин, а остави едва седем хиляди!

— Марк Крас все се хвалеше с богатството си, ала чул ли си някога Помпей Велики да каже с какво състояние разполага? Защо, мислиш, bankerите се тълпят около Цезар, защо му се умилкват? Балб му е верен до гроб, Опий не изостава. Те са още от твоето време, Вациний. Ала има и нови лица, като Атик.

— Рабирий Постум му е задължен заради навременния заем, с който започна нов живот.

— Да, но едва след като Цезар започна да трупа богатства в Галия. Германското съкровище, което откри при атватуките, бе приказно. Делът му от него се измерва на хиляди таланти. — Требоний се усмихна. — А ако започне да изпитва недостиг, съкровищата на Карнутум няма да са вече толкова свещени. Това е резерва. Цезар не е глупак. Той много добре си дава сметка, че следващият управител на Галия ще тури ръка на Карнутум. Мога да се обзаложа, че богатствата на друидите ще изчезнат преди идването на новия управник.

— Според кореспонденцията, която получавам от Рим, времето му изтича след три месеца... О, богове, накъде отива светът! Мартенските календи приближават бързо! Какво ще прави тогава? В момента, в който бъде лишен от империума си, към него ще бъдат отправени сто обвинения. И той ще се провали, Требоний.

— О, много вероятно.

Вациний също не беше вчерашен.

— Той не смята да позволи да се стигне дотам, нали?

— Не, Вациний, не смята.

Двамата замълчаха; Вациний заразглежда мрачното лице на събеседника си. Погледите им се срещнаха.

— Значи, съм прав — заговори накрая Вациний. — Той се свърза с войската си с желязна връв.

— Именно.

— И ако се наложи, ще настъпи към Рим.

— Само ако се наложи. Цезар не обича да нарушава правилата; стреми се да прави всяко нещо с времето му: не издава извънредни заповеди, ще чака десет години до консулството си, всичко върши по закон. Ако се наложи да нахлуе с войската си в Рим, той ще загуби нещо от себе си, Вациний. Той никога не е изключвал тази възможност. Мислиш ли, че се бои от сената? От когото и да било? Включително и от прехваления Помпей Велики. Не! Всички те са като сламени чучела на тренировъчното поле. Той го знае. Ала не иска да бъде така. Стреми се към онова, което му се полага, но се опитва да го постигне по законен ред. Военният поход към Рим е най-крайната възможност и той ще я отлага до последния момент. Засега е вършил всичко законно. И иска да остане така.

— Винаги се е стремил да бъде съвършен — въздъхна тъжно Вациний й потрепери. — О, Юпитере, какво ще им стори, ако го принудят да предприеме тази мярка?

— Не ми се мисли за това.

— По-добре да направим нещо, та на добрите люде да им дойде умът в главата.

— От месеци се опитвам. И мисля, че добрите люде щяха да разсъдят разумно, ако не беше един от тях.

— Катон — обади се, без да се замисля, Вациний.

— Да, Катон.

Двамата отново замълчаха. Вациний въздъхна:

— Е, аз съм с него през огън и вода.

— И аз.

— Кой още?

— Децим. Фабий. Секстий. Антоний. Ребил. Кален. Базил. Планк. Сулпиций. Луций Цезар.

— А Лабиен?

Требоний енергично поклати глава:

— Не!

— Заради Лабиен ли?

— Заради Цезар.

— Въпреки това той не казва нищо лошо за Лабиен.

— И никога няма да каже. Лабиен още се надява да стане консул заедно с него, макар да знае, че Цезар не одобрява методите му. Ала в отчетите до сената не пише нищо, затова Лабиен още се надява. Това обаче ще се промени. Когато Цезар нахлуе в Рим, той ще даде на добрите люде един подарък. Тит Лабиен.

— О, Требоний, моли се само да не се стигне до гражданска война!

* * *

За това се молеше и Цезар, докато се подготвяше да се справи с добрите люде според неписаната конституция на Рим — *мос майорум* — традицията на предците. Консулите за следващата година бяха Луций Емилий Лепид Паул и Гай Клавдий Марцел. Гай Марцел бе първи братовчед на настоящия втори консул, Марк Марцел, и на мъжа, за когото се говореше, че щял да заеме консулския пост по-следващата година — Гай Марцел Малкия. По-върл враг на Цезар от Гай Марцел Големия надали можеше да се намери. Паул беше друг човек. След известно време, прекарано в изгнание заради участие във въстанието на баща си, Лепид, той седна в консулското курулно кресло сравнително късно. Постигна го с възстановяването на Емилиевата базилика като най-величествената постройка на Римския форум. След безредиците във форума при изгарянето на трупа на Публий Клодий в сградата на сената почти завършената базилика също бе изгоряла. И Паул не разполагаше вече с пари, за да започне отново.

Паул беше човек без солидно финансово положение. И Цезар го знаеше. И го купи. Струваше си да контролира първия консул. Паул получи хиляда и шестстотин таланта от Цезар през декември и започна да получава заплата от Балб като човек на Пълководеца. Емилиевата базилика можеше да бъде възстановена дори по-величествена от преди. По-важен бе Курион, който му беше струвал само петстотин таланта. Той направи точно както бе предложил Цезар, кандидатира се

за народен трибун в последния момент и (нещо не особено трудно за един Скрибоний Курион) беше избран.

Можеха да бъдат предприети и други мерки. Всички по-големи градове в Италийска Галия получиха големи суми за нови обществени постройки или за ремонт на пазарищата също градовете в Провинцията и в самата Италия. Всички тези градове обаче имаха едно общо — бяха оказали услуги на Цезар. По едно време той се замисли дали да не направи дарения и на градове в двете Испании, Азия и Гърция, но реши, че това няма да му донесе особена полза, ако Помпей, далеч по-голям покровител на тези провинции, реши да не разреши на клиентите си да подкрепят Цезар. Нито една от тези мерки не беше направена за издействане на поддръжка при евентуална гражданска война. Целта бе просто да се спечелят местните плутократи, та да се застъпят за Цезар пред добрите люде. Гражданската война бе последната възможност и Пълководеца смяташе, че тя е толкова страшна, че дори политическите му противници ще се постараят да я избегнат. Трябваше да успее, като направи невъзможно за добрите люде да се противопоставят на общественото мнение в по-голямата част на Рим, Италия, Италийска Галия, Илирикум и Римската галска провинция.

Той не се изненадваше от глупостта на хората, но дори в най-песимистичното си настроение не можеше да повярва, че една малка група римски сенатори ще предпочетат гражданска война пред неизбежното признаване на Цезар на онова, което му се полагаше. Законен консул за втори път, защитен от съдебно преследване, пръв мъж в Рим и заемащ челно място в анализите на историята. Тези неща се полагаха на рода му, на общественото му положение, на потомството му. Той нямаше да остави син, но това не беше необходимо, ако синът му не го надминеше. Такива неща не се случваха, всеки го знаеше. Синовете на великите мъже никога не са велики. За пример можеха да се вземат младият Марий и Фауст Сула...

Междувременно трябваше да мисли и за новата римска провинция Галия Комата. Да изкове новия ред, да въдвори мир, да събере най-способните сред местното население.

И още няколко проблема, към които трябваше да се отнесе доста по-внимателно. В това число как да се отърве от две хиляди гали, за които знаеше, че само го чакат да напусне Галия, за да се опълчат

срещу Рим. Хиляда от тях бяха роби, които не смееше да продаде от страх от кървава разправа с новите им собственици или от въстания като това на Спартак. Другите хиляда бяха свободни гали, предимно благородници, които не се трогваха особено от съдбата на осакатените защитници на Укселодунум.

В крайна сметка Цезар ги закара под стража в Масилия и там ги натовари на кораби. Хилядата роби бяха изпратени на галатийския цар Дейотар, самият той — гал, който постоянно имаше нужда от добри конници. Нищо чудно, че когато пристигнаха, той ги освободи и ги прие на служба. Хилядата свободни гали изпрати на цар Ариобарзан в Кападокия. И двете групи бяха за подарък. Малки пожертвования пред олтара на Фортуна. Късметът се смяташе за божи дар, но никога не беше излишно човек да се погрижи сам да си го осигури. Доста банално бе да приписваш успеха на късмет. Цезар много добре знаеше, че зад късмета винаги стоят упорит труд и мъдра мисъл. Войниците му можеха да се хвалят с късмета му, той нямаше нищо против. Докато мислеха, че съдбата е на тяхна страна, те се страхуваха по-малко, сякаш имаха защитата на мантила над главите си. Именно лошият късмет погуби клетия Марк Крас — дните му бяха преброени още от първия ден, в който войниците му решиха, че е прокълнат. Никой човек не е лишен от известна доза суеверие, но хората с по-нисш произход бяха твърде суеверни. Цезар използваше това. Защото ако късметът бе дар от боговете и те го изпрацаха на великите люде, той също придобиваше някакъв божествен ореол около главата си. Нищо лошо нямаше в това, войниците да смятат пълководеца си за бог.

Точно в края на годината Цезар получи писмо от Квинт Цицерон, първи легат на големия си брат, управителя на Киликия.

„Не трябваше да те оставям толкова рано, Цезаре. Това е едно от неудобствата да работиш за човек, който действа бързо като теб. Аз си въобразих, че брат ми Марк ще замине веднага за Киликия. Ала той не го стори толкова бързо. Тръгна от Рим в началото на май и за близо два месеца стигна едва до Атина. Защо угодници на Помпей

Велики? Това е започнало от времето, когато е бил на седемнайсет и е служил като кадет във войската на Помпей Страбон, знам, но мисля, че Марк твърде много преувеличава дълга си към Помпей Велики за защитата му в онези години. Можеш да се досетиш, че се наложи да прекарам два дни в дома на Великия в Тарентум. Никога няма (макар че опитам) да харесвам този човек.

В Атина (където чакахме военния легат на Марк, Гай Помптин — аз можех да водя войските на Марк много помелом, но той не ми се доверява) научихме, че Марк Марцел е бичувал един гражданин от твоята колония в Новум Комум. Срамна история, Цезаре. Брат ми също е възмутен, макар че умът му е зает главно с партската заплаха. Точно затова отказа да напусне Атина преди пристигането на Помптин.

След още един месец преминахме в Киликия при Лаодицея. Такова прекрасно място, с тези ослепителни кристални тераси, надвиснали от скалите! Сред топлите чисти езерца местните жители са изградили мраморни басейнчета за такива като Марк и мен, изнурени от жегата и праха по пътя от Ефес до Лаодицея. Прекрасно бе да прекараме няколко дни като риби (водата е много полезна за костите).

Сетне обаче, след като отново тръгнахме на път, ние си дадохме сметка какво зло е причинил Лентул Спинтер, а след него и Апий Клавдий на бедната, опустошена Киликия. Брат ми я нарече «развалина на отчаянието» и не преувеличава. Провинцията е ограбена, експлоатирана, изнасилена. Всичко и всеки са обложени с непосилни данъци. И не от друг, а от сина на скъпата ти приятелка Сервилия. Да, съжалявам, че трябва да го кажа, но Брут явно се е сработил много добре с тъст си Апий Клавдий във всякакви срамни начинания. Макар че винаги избягва да критикува високопоставени люде, брат ми писа на Атик, че смяха поведението на Апий Клавдий в провинцията за позорни. А и никак не му хареса, че Апий Клавдий отказа да ни приеме.

Останахме в Тарзус много малко; Марк бързаше да използва удобния за водене на война сезон. Партите извършваха набезите си по поречието на Ефрат и цар Ариобарзан от Кападокия бе под ужасно напрежение. Войската беше малобройна като тази, която заварихме в Киликия. Защо са толкова немощни тези две армии? От липса на пари. Човек лесно може да се досети, че Апий Клавдий прибира повечето от средствата за войската в собствения си джоб и не дава пукната сестерция за състоянието на двата си легиона. Дава пари само за половината от действителния брой на войниците. Цар Ариобарзан от Кападокия не разполага със средства за подобаваща армия главно защото младият Брут — този стълб на римската непорочност, му е дал заем с астрономична лихва. Брат ми е бесен.

Както и да е, той прекара следващите три месеца, водейки военна кампания в Кападокия, изключително уморително занимание.

О, Помптин е глупак! Губи дни за обсадата на жалки селца, които ти би превзел за минути. Брат ми, разбира се, няма представа от водене на войни и е доволен.

Бибул само си губеше времето в Сирия, което ни принуди да го чакаме, преди да започнем общия си поход от двете страни на планините Аманус. Всъщност едва започваме. Както научих, той пристигнал в Антиохия през секстил и отпратил младия Гай Касий доста хладно за Рим. Разбира се, взел е двамата си сина. Марк Бибул е на двайсет и няколко, а Гней Бибул — на деветнайсет. Тримата Бибули с раздразнение установили, че Касий се е справил доста добре с партската заплаха, включително при засадата край Оронт.

Този военен плам не е много по вкуса на Бибул, струва ми се. Той смята да се справи с партите по доста различен начин от Касий. Вместо да води битки, той наел един парт на име Орнадапат да нашепне на цар Ород, че Пакор, любимият му син, възнамерявал да го измести от трона. Хитро, но не и достойно за възхищение, нали?

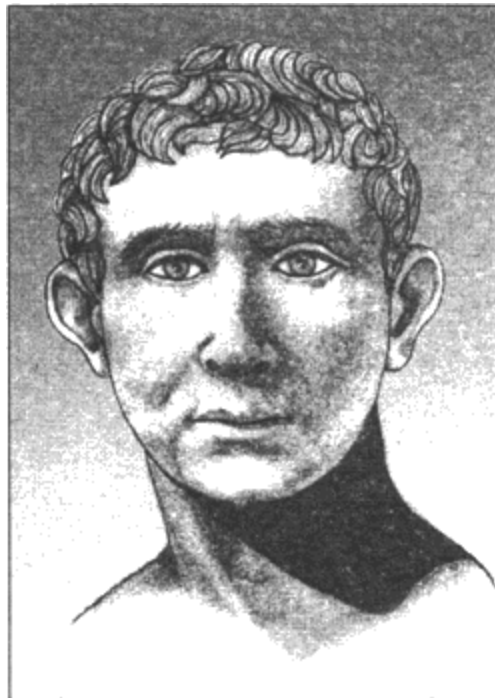
Галия ми липсва много, Цезаре. Липсват ми войните, които водихме, толкова бързи и ефективни, толкова лишени от интриги сред висшите командни кръгове. Тук се налага да отделям по-голяма част от времето си, за да усмирявам Помптин, отколкото за каквото и да било друго по-полезно начинание. Моля те, пиши ми. Имам нужда от малко ободряване.“

Клетият Квинт Цицерон! Цезар помисли доста, преди да седне и да напише отговор на това доста отчаяно послание. Типично за Цицерон бе да предпочете този безполезен подлизурко Гай Помптин пред собствения си брат. Защото Квинт Цицерон бе прав. Той щеше да бъде много по-способен пълководец от Помптин.

6

Рим

Януари — декември 50 г.пр.н.е.

Гай Скрибоний
Курион

Когато Гай Касий Лонгин се завърна у дома след удивителната си кариера като трийсетгодишен управител на една от най-важните римски провинции, той беше посрещнат с възхищение. От предпазливост се беше отказал да моли сената за триумф, макар че хората го бяха приветствали като император на бойното поле след разбиването на галилейската армия при Генизаретското езеро.

— Мисля, че народът одобрява всичко, което постигна в Сирия — рече Брут.

— Защо да предизвиквам старците от сената? — вдигна рамене Касий. — Така или иначе, няма да ми разрешат триумфално шествие. По-добре да се престоря, че не го желая. Същите хора, които иначе биха ме осъдили за нахалството ми, сега ще ме ценят заради скромността ми.

— Хареса ти, нали?

— Сирия ли? Да. Не и докато Марк Крас беше жив, но след Кари бе прекрасно.

— Какво стана със златото и съкровищата, които Крас взе от храмовете в Сирия? Беше ли ги взел при похода си през Месопотамия?

За момент Касий се затрудни в отговора, ала бързо си даде сметка, че Брут, само четири месеца по-млад от него, не знае нищо от тактиката на управление на една провинция, освен финансовата ѝ страна.

— Не, останаха в Антиохия. Взех ги, когато тръгнах насам. — Той се усмихна. — Защо според теб Бибул толкова ме мрази? Твърдеше, че се падали на него и трябвало да останат в Сирия до края на управлението. Ала ако ги бях оставил, до Рим щеше да стигне много по-малко. Само си представям как лепкавите му пръсти ровят в ковчежетата.

Брут го изглежда възмутено:

— Касий! Марк Бибул е извън всяко съмнение! Зетят на Катон да краде от това, което принадлежи на Рим? Немислимо!

— Глупости — изсумтя презрително Касий. — Ама че си наивен, Бруте! Всеки би постъпил така, ако има възможност. Това, което сторих, е само заради младостта и кариерата ми. След като стана консул, искам Сирия да бъде моя провинция и ще я получа, защото смятам да се утвърдя като специалист по сирийските въпроси. Ако бях останал прост квестор, никой нямаше да запомни, че изобщо съм бил там. Ала след като квесторът се превърна в управител и постигна небивали успехи при управлението си, цял Рим ще ме запомни. Затова аз защитих правото си да докарам натрупаните по безчестен начин богатства на Крас в Рим като негов квестор. Напълно законно, и Бибул го знае. Освен това той толкова се бави, докато пристигне, че аз вече бях опаковал и натоварил всичко на кораби още преди да стъпи в Антиохия. Как само е плакал, когато е гледал платната ми на хоризонта! Много здраве на него и на двете му разглезени синчета.

Брут не засегна повече темата за Бибул. Макар че беше много добър човек, Гай Касий бе от онези агресивни младежи, които имаха лошо мнение за някои представители на добрите люде, известни с това, че не желаеха да поемат бремето на провинциите с неизбежните им войни и опасности. Макар и роден за консул, Касий нищо не разбираше от политика, липсваха му гъвкавост, такт и способност да печели хората на своя страна чрез правилно подбрани думи. Всъщност той си беше типичен военен: як, късо подстриган, енергичен и без особена склонност към интриги.

— Радвам се да те видя, разбира се — рече Брут, — но има ли друга причина да ме посетиш толкова скоро след завръщането ти.

Касий се подсмихна и присви очи. О, бедният Брут! Той наистина бе много наивен. И имаше ли лек, с който да излекува пъпчивата му кожа или навика му да трупа пари по неподходящ на един сенатор начин?

— Всъщност дошъл съм да се срещна с главата на семейството.

— С майка ми ли? Защо не каза?

Касий поклати глава и въздъхна:

— Бруте, ти си главата на семейството, не Сервилия. Дойдох да те посетя в това ти качество.

— О! О, да. Май действително аз трябва да съм главата на семейството. Просто мама е толкова оправна и е вдовица от толкова дълго време. Предполагам, че никога не ми е минавало през ума, че мога да я изместя.

— Докато не решиш, Бруте, няма да го направиш.

— Така ми е добре. Какво искаш?

— Искам да се ожения за Юлия Терция, Тертула. Сгодени сме от години и аз рече не съм толкова млад. Време е да създам семейство, Бруте. След като вече съм в сената, чакат ме велики дела.

— Тя е едва на шестнайсет — намръщи се Брут.

— Знам! — тросна се Касий. — Знам също така и чия дъщеря е всъщност. Е, цял Рим знае. И тъй като Юлиевата кръв е малко по-благородна от Юниевата, нямам нищо против да се ожения за потомката на Цезар. Макар и да не харесвам особено този човек, той доказа, че кръвта на Юлиите още е силна.

— Моята кръв е Юниева — изсъска Брут.

— Ала от Брут, не от Силан. Има разлика.

— По майчина линия и аз, и Тертула сме патриции от рода на Сервилиите — продължи замислено Брут.

— Е, стига сме спорили — побърза да го прекъсне Касий, знаейки докъде ще се стигне. — Мога ли да се оженя за Тертула?

— Трябва да питам майка си.

— О, Бруте, кога ще пораснеш? Не Сервилия трябва да вземе това решение!

— Кое решение? — попита тя, докато влизаше в кабинета на Брут, без да чука.

Големите ѝ тъмни очи се спряха не върху сина ѝ (когото намираще толкова недостоеен, че не искаше дори да го поглежда), а върху Касий. Лицето ѝ грейна, тя се приближи до него и хвана загорялото му от слънцето лице с две ръце.

— Касий, колко се радвам да те видя пак в Рим! — поздрави го тя и го целуна.

Страшно обичаше Касий, още от времето, когато бе посещавал едно училище с Брут. Войник, човек на действието. Младеж с амбиции да си създаде име.

— Кое решение? — повтори тя и се настани в едно кресло.

— Искам да се оженя за Тертула веднага — отвърна той.

— Да питаме тогава нея — рече Сервилия, като по този начин отне правото на решение от сина си; плесна с ръце, за да повика един прислужник. — Повикай Тертула — нареди, сетне отново се обърна към Касий: — Защо?

— Скоро навършвам трийсет и три, Сервилия. Време е да създам семейство. Знам, че Тертула още не е пълнолетна, но сме сгодени от доста години, не съм някой непознат.

— И тя вече е на възраст за женене — добави разсеяно майката.

Като че за потвърждение на тези думи след миг на вратата се почука и Тертула влезе.

Касий примигна — не я беше виждал от три години, три години на големи промени. Тя бе станала от тринайсет на шестнайсет. Беше се превърнала в жена. И колко беше красива! Приличаше на мъртвата дъщеря на Цезар, Юлия, макар че не беше толкова светла и стройна. Големите ѝ, правилно разположени очи бяха златистосиви на цвят, гъстата ѝ коса бе тъмноруса, устата ѝ — мамеща да я целунеш. Имаше леко загоряла безупречна кожа. Изящни гърди. О, Тертула!

Когато видя Касий, тя се усмихна мило и протегна ръце към него.

— Гай Касий — поздрави го с леко пресипналия глас на Юлия.

Той се приближи до нея, също с усмивка, и пое ръцете ѝ.

— Тертула! — Обърна се към Сервилия: — Мога ли да я попитам?

— Разбира се — отвърна тя, зарадвана, че двамата се харесват.

Касий стисна ръцете на момичето по-силно.

— Тертула, поисках ръката ти. Майка ти... — Реши да не споменава Брут; защо да си прави труда? — Майка ти каза, че ти трябва да решиш. Ще се омъжиш ли за мен сега?

Усмивката ѝ се промени, стана по-съблазнителна и изведнъж пролича, че е потомка на Сервилия, една от най-големите съблазнителки.

— С удоволствие, Гай Касий — отговори.

— Добре! — намеси се рязко Сервилия. — Касий, заведи я някъде, където можеш да я целунеш, без да те видят половината слуги. Бруте, погрижи се за организирането на сватбата. Сезонът е подходящ, но избери внимателно деня. — Тя погледна намръщено щастливата двойка: — Хайде, какво чакате!

Те излязоха хванати за ръце и оставиха Сервилия със сина ѝ. Пъпчив както винаги, безобразно брадясал, защото не можеше да се бръсне, с влажни като на бито куче очи и отпуснати устни.

— Не знаех, че Касий е при теб — рече тя.

— Току-що дойде, мамо. Щях да те повикам.

— Дойдох да говоря с теб.

— За какво? — попита смутено Брут.

— За някои слухове по твой адрес. Разнасят те из целия град. Атик е най-загрижен.

Лицето на Брут се изкриви, изведнъж придоби по-суров вид — може би израз на истинската му същност, когато не беше в компанията на майка си.

— Цицерон! — изсъска.

— Именно. Непрекъснато хули лихварските ти начинания в провинцията му, в Кападокия и в Галатия. Да не споменаваме Кипър.

— Нищо не може да докаже. Парите са дадени от двама мои клиенти, Мациний и Скапций. Аз само съм защитавал интересите на

клиентите си, мамо.

— Скъпи ми Бруте, забравяш, че съм на този свят много преди ти да си в състояние да управляваш собствената си съдба! Мациний и Скапций са твои служители. Баща ми основа фирмата заедно с много други. Добре прикрито, вярно е. Ала ти не можеш да си позволиш да дадеш на човек с остър ум и съобразителност като Цицерон какъвто и да било повод да те уличи.

— Аз ще се оправя с него — заяви той и по вида му пролича, че наистина ще го направи.

— По-добре, надявам се, от начина, по който твоят уважаван тъст се справи със своите проблеми! — сопна се Сервилия. — Оставил е толкова ясни следи за машинациите си по време на управлението на Киликия, че и слепец може да ги види. В резултат на това сега трябва да отговаря за незаконно присвояване. А ти, Бруте, си му бил съучастник. Мислиш ли, че цял Рим не знае за изнудвачеството ви? — Тя се усмихна сурово, показвайки дребните си равни зъби. — Апий Клавдий заплашва да разквартирува войската в някой нещастен киликийски град, след това ти минаваш и намекваш, че един скромен подарък от сто таланта за управителя ще помогне на жителите да избегнат тази неприятност. Сетне фирмата на Мациний и Скапций предлага заем на града. Апий Клавдий прибира парите в джоба си, а ти спечелваш дори повече от лихвите.

— Могат да съдят Апий Клавдий, но ще го оправдаят, мамо.

— Няма съмнение, сине. Ала слуховете няма да допринесат за обществената ти кариера. Така казва Понтий Аквила.

Уродливото, сърдито лице се изкриви още повече, черните очи заплашително засвяткаха.

— Понтий Аквила! — изсъска презрително Брут. — Това с Цезар го разбирам, мамо, но не и с това амбициозно нищожество, Понтий Аквила! Това е унизително за теб.

— Как смееш! — изръмжа тя и скочи.

— Да, мамо, боя се от теб, ала вече не съм дете и някои неща трябва да се казват право в очите. Неща, които ще се отразят зле на кръвта, на името ни. Като Понтий Аквила!

Сервилия се извърна и излезе, като затвори вратата удивително тихо. Спря навън под колонадата на перистила разтреперана и със стиснати юмруци. Как смееше! Нима бе лишен от всичко човешко?

Нима никога не беше горял от страст, не бе изпитвал желание, не го бяха преследвали в нощта глад, самота и нужда? Не, никога. Не и Брут. Анемичен, отпуснат, импотентен. Нима си въобразяваше, че не ѝ е ясно, при положение, че жена му живееше в нейната къща? Жена, до която дори не се беше доближил, камо ли да спи с нея. А и не ходеше да жъне в чужди ниви. От каквото и да беше направен синът ѝ (а тя често се питаше каква материя го изгражда), то не беше огън, гръм, вулкан, земетресение. Понякога, както сега, когато изрази мнението си за Понтий Аквила, той се престапаше и изказваше неодобрението си. Но как смееше! Имаше ли някаква представа?

Толкова много години бяха изминали от заминаването на Цезар за Галия, години, през които бе лежала сама, бе искала зъби и блъскала с юмруци възглавницата. Години, през които не преставаше да го обича, да го желае, да се нуждае от него. Беше като обезумяла от любов, разтреперана от желание. Преживяваше такива жестоки сблъсъци — дуели между страстта и разума, войни за самообладание. О, и това изтънчено удоволствие да бъдеш обладана, да бъдеш превзета и подчинена от един мъж, командвана, наказвана, заробена. Какво друго би могла да желае една жена, съзнаваща много добре способностите си, освен един мъж, който да спечели уважението ѝ? Който да я превъзхожда във всичко, но въпреки това да е свързан с нея единствено посредством достойнствата ѝ на жена. Цезаре, Цезаре...

— Изглеждаш развълнувана.

Тя подскочи, обърна се, той стоеше до нея. Луций Понтий Аквила. Любовникът ѝ. Беше трийсетгодишен — по-млад от нейния син. Току-що бе приет в сената като градски квестор. Потеклото му не беше знатно. Ала щом го погледнеш, това вече нямаше значение. Толкова беше красив! Много висок, със свършени пропорции на тялото, с къса къдрава кестенява коса, с наситенозелени очи, с лице с високи скули и страстни устни. И най-хубавото в него бе, че ѝ напомняше за Цезар.

— Мислех си нещо и се развълнувах.

— Развълнувана от любов или от омраза?

— Омраза. Омраза, омраза, омраза!

— Значи си мислила за мен.

— Не, мислех за сина си.

— Какво е направил, че да те ядоса?

— Каза, че връзката ми с теб е унижителна.

Той заключи вратата, затвори кепенците, сетне се обърна и я погледна с усмивка, от която коленете ѝ се подкосяха.

— Голям аристократ е твоят Брут — рече спокойно. — И разбирам неодобрението му.

— Той не разбира — заговори Сервилия, докато смъкваме бялата му тога и я преметаше на един стол. — Вдигни си крака. — Тя развърза сенаторската му обувка от кафява кожа. — Дай другата. — Втората обувка също бе свалена. — Вдигни ръце.

Сервилия смъкна и бялата му туника с една пурпурна ивица на дясното му рамо.

Той остана гол. Сервилия отстъпи леко, за да го види да насити погледа, ума, духа си. Малкото тъмночервени косми на гърдите му изтъняваха в едва видима ивица, за да се слоят с гъстите косми на слабините му, където тъмният му член се показваше над изящия му пълен скротум. Самото съвършенство. Бедрата му бяха стройни, прасците му — добре оформени, коремът му — плосък, гърдите — мускулести. Имаше широки рамене и дълги и жилести ръце.

Тя направи малък кръг около него, за да се наслади на стегнатото му седалище, на тънкия му кръст, на широкия му гръб, на главата върху якия му врат. Красавец! Какъв мъж! Как можеше да докосне това съвършенство? Той беше за Фидий и Праксител, заслужаваше да бъде обезсмъртен в скулптура.

— Сега е мой ред — рече той, когато тя огледа тялото му.

Тя разпусна буйната си коса, съвършено черна, с изключение на два бели кичура на слепоочията. Смъкна робата си в алено и кехлибар. Петдесет и четири годишната Сервилия застана чисто гола пред любовника си, без да почувства никакво притеснение. Кожата ѝ бе гладка като слонова кост, а пълните ѝ гърди — все още стегнати, ала мускулите на седалището ѝ вече бяха отпуснати, талията — разширена. Възрастта, знаеше тя, изобщо не влияеше на тези неща между един мъж и една жена.

Тя легна на кревата и отпусна ръце от двете страни на покритите си с черни косми слабини и раздалечи леко срамните си устни. Не беше ли казал Цезар, че това е най-красивото цвете, което някога е виждал? Нейната самоувереност се крепеше на това, на гордостта, че държи Цезар в плен.

О, но докосването на този млад, нежен, невероятно потентен мъж! Да бъде обладавана с такава сила и в същото време с такава нежност, да се отдава без всякакъв свян и въпреки това с толкова разумна умереност. Тя пое езика му в уста, започна да го целува по гърдите, по слабините, да се гърчи от страст и когато достигна върха на възбудата си, закрепця с всички сили. „Ето, синко! — помисли си. — Надявам се да слушаш внимателно. Току-що преживях удоволствие, което ти никога няма да изпиташ. С мъж, в когото не ме интересува нищо друго, освен това да го накарам да се гърчи от екстаз.“

След това те останаха заедно, съвършено голи, пиха и водиха такъв непринуден разговор, който може да следва само след пълно физическо сближаване.

— Научих, че Курион е внесъл закон за назначаване на комисия по надзора на обществените пътища в Италия и че председателят на тази комисия щял да е с ранга на проконсул — отбеляза Сервилия, положила крака в скута му, играейки с пръсти с космите му.

— Вярно е, но Гай Марцел Големия никога няма да го одобри.

— Странна мярка, струва ми се.

— На всички така им се струва.

— Дали Цезар не го е купил, как мислиш?

— Съмнявам се.

— Все пак единственият, който би могъл да извлече някаква изгода от Курион, е Цезар — предположи Сервилия. — Ако загуби провинциите и империума си през мартенските календи, законът на Курион ще му даде нова проконсулска длъжност и империумът му ще бъде запазен. Не е ли така?

— Така е.

— Значи, Курион е човек на Цезар.

— Наистина не го вярвам много.

— Той много неочаквано покри всичките си задължения.

Понтий Аквила се засмя и отметна глава назад:

— Освен това се ожени за Фулвия. И то доста навреме, ако вярваме на слуховете. Коремът ѝ е твърде закръглен за наскоро задомена жена.

— Горката стара Семпрония! Да дадеш дъщеря си от един демагог на друг.

— Досега не съм видял признаци Курион да е демагог.

— Ще видиш — изрече загадъчно Сервилия.

Вече повече от две години сенатът бе лишен от древната си сграда, Курия Хостилия, ала още никой не изявяваше желание да я възстанови. Управляващите хазната бяха толкова стиснати, че държавата не отпускате нито сестерция. Според традицията някой много влиятелен мъж трябваше да се заеме с това дело, ала засега никой не се наемаше дори Помпей Велики, който изглеждаше безразличен към неволите на сената.

— Винаги можете да използвате Курия Помпея — бе рекъл той.

— Типично за него! — изсъска Гай Марцел Големия, докато отиваше към Марсово поле и каменния театър на Помпей през мартенските календи. — Искан да принуди сената да провежда важните си заседания в сграда, която е построил, когато нямахме нужда от него. Типично за него!

— Просто една от поредните му странности — отбеляза Катон, крачейки толкова бързо, че Гай Марцел едва го догонваше.

— Защо тичаме толкова, Катоне? Паул държи фасциите за март и няма да бърза много.

— Затова е толкова разпуснат.

Комплексът, построен от Помпей сред зелените морави на Марсово поле недалеч от Фламиниевия цирк, бе много внушителен — просторният каменен театър, който можеше да побере пет хиляди души, се издигаше високо над разпръснатите по-ниски постройки, стоящи там от доста повече време от него. Много хитро Помпей беше изградил храм на Венера Победоносна от едната страна на трибуните и така бе превърнал предназначенията иначе за неблагочестиви цели сграда в истински бастион на римските традиции. Според римските обичаи театрите действаха упадъчно върху морала на обществото, затова преди Помпей да издигне каменната си сграда всички игри и народни празници се провеждаха във временни дървени постройки. Помпеевият театър съществуваше единствено благодарение на храма на Венера.

Зад трибуните Помпей бе оставил голям перистил с градина и колонада със сто колони, украсени с натруфените коринтски капители, докарани от Сула от Гърция, всичките боядисани в различни нюанси

на синьо и златисто. Червените стени зад колонадата бяха изрисувани със стенописи, за жалост похабени заради кървавите им сюжети. Защото Помпей притежава много повече пари, отколкото добър вкус и това най-добре личеше именно в тази стоколонна колонада и градината с множеството фонтани, езерца с риби и излишни украшения.

В задната част на перистила Помпей бе издигнал курия — заседателна зала, за която се беше погрижил да притежава всички религиозни атрибути, за да може да приюти сената. Размерите ѝ бяха много подходящи и по разположение приличаше на разрушената Курия Хостилия — правоъгълно помещение с по три реда места от двете страни; в центъра на залата се намираше подиумът с креслата за курулните магистрати. На най-горните редове седяха педариите, сенатори, които бяха твърде млади, за да взимат думата, тъй като никога не бяха заемали магистратски пост, нито бяха награждавани с тревен венец или венец от дъбови листа за храброст. На средните редове седяха сенатори, заемали нисши държавни постове — народни трибуни, квестори или плебейски едили — или признати за военни герои. Двата най-долни реда бяха предназначени за онези, които са били курулни едили, претори, консули или цензори. От това следваше, че седящите на долните и средните редове се ползваха с по-голям авторитет от педариите най-отзад.

Старата Хостилиева курия бе доста мрачна отвътре: редовете за сенаторите бяха от грубо одялани вулканични камъни, стените бяха боядисани в убити тонове с редки червени спирали и прави линии на бежов фон, курулният подиум също беше от вулкански туфи, а свободното пространство между двата предни реда — покрито с черен и бял мрамор, толкова стар, че отдавна бе загубил всякаква следа от блясък и величие. В пълен контраст с тази антична простота Помпеевата курия беше облицована с разноцветен мрамор. Стените бяха покрити с розови и червени плочи, подредени в сложни шарки между позлатени пиластри. Задните редове от двете страни бяха облицовани с кафяв мрамор, средните — в жълт, долните — в кремав, а курулният подиум — в блестящ светлосин мрамор, докаран чак от Нумидия. Пространството между редовете бе покрито с кръгли пурпурни и бели плочки. От обратната страна на колонадата през високи прозорци, защитени добре от широки корнизи и закрити с позлатени решетки, проникваше достатъчно светлина.

Макар че интериорът на Курия Помпея караше много хора да сумтят презрително заради ненужната показност, не обзавеждането бе най-обидното в цялата сграда, а статуята на самия Помпей, издигната зад курулния подиум. Тя бе в естествен размер (и следователно не обида към боговете) и го представяше такъв, какъвто е бил преди двайсет години при първото си консулство — строен, добре сложен мъж на трийсет и шест, с гъста светлоруса коса, ясни сини очи и закръглено, определено нехарактерно за римлянин лице. Скулпторът бе дал всичко от себе си, но и художникът, оцветил лицето, косата, очите и кафявите сенаторски обувки с полукръгли катарамии, също се беше постарал. Само тогата и онова, което се показваше от туниката, бяха изработени по новия метод — не оцветени, а направени от добре полиран мрамор: бял за тогата и туниката и пурпурен за ръба на тогата и ивицата през туниката. Тъй като Помпей бе накарал да качат статуята на четири стъпки висок пиедестал, тя се извисяваше над всички като председател на всяко заседание на сената, което се провеждаше в залата.

Почти всички четиристотин сенатори, намиращи се по това време в Рим, дойдоха в Курия Помпея за това дългоочаквано заседание през мартенските иди. Гай Марцел Големия имаше известно право да смята, че Помпей иска да ги принуди да се събират в неговата курия, защото сенатът беше пренебрегвал творението му. Ала Марцел Големия не виждаше една друга цел на Помпей, а именно, че ако искаше да събере всичките си членове на едно място, сенатът трябваше да заседава извън помериума, свещената граница на Рим. Това означаваше, че Помпей спокойно можеше да посещава тези заседания, без да губи империума и властта над провинциите си в Испания. И тъй като войската му оставаше от другата страна на морето, в качеството си на куратор на римските зърнени запаси той се радваше на правото да живее до самите стени на Рим и да пътува спокойно из Италия, две неща, официално забранени на останалите управители на провинции.

Небето над Еквилина едва просветля, когато сенаторите започнаха да се тълпят в перистила, където повечето предпочетоха да останат, докато председателстващият заседанието Луций Емилий Лепид Паул се появи. Събираха на групички според политическите си убеждения и разговаряха с доста повече плам от друг ден в такъв

ранен час. Заседанието обещавахе да е интересно и очакванията бяха големи. Всеки обича да присъства на падането на един кумир, а този ден всички бяха убедени, че Цезар, идолът на народа, ще рухне.

Предводителите на добрите люде стояха на задната колонада на Помпеевата курия: Катон, Ахенобарб, Метел Сципион, Марк Марцел (вторият консул от предишната година), Апий Клавдий, Лентул Спинтер, Гай Марцел Големия (тазгодишният втори консул), Гай Марцел Малкия (за когото се говореше, че ще е консул догодина), Фауст Сула, Брут и двама народни трибуни.

— Велик, велик ден! — излая рязко Катон.

— Началото на края на Цезар — съгласи се с усмивка Луций Домиций Ахенобарб.

— Той не е лишен от поддръжници — вметна скромно Брут. — Видях Луций Пизон, Филип, Лепид, Вация Изаурик, Месала Руф и Рабирий Постум. Отделили са се и изглеждат самоуверени.

— Долна паплач! — изсъска презрително Марк Марцел.

— Кой знае обаче какво ще решат педариите, когато се стигне до гласуване? — намеси се Апий Клавдий, все още доста неспокоен заради продължаващото дело за злоупотреби.

— Повечето ще гласуват по-скоро за нас, отколкото за Цезар — успокои го Метел Сципион.

В този момент се появи първият консул Паул, предхождан от ликторите си, и влезе в Помпеевата курия. Сенаторите забързаха след него. Всеки си носеше сгъваемо столче, някои водеха писари, за да запечатат това паметно събитие за личните си архиви.

Бяха прочетени молитви, бе направено жертвоприношение и знаците показаха, че заседанието ще е плодотворно. Сенаторите се настаниха на столчетата си, курулните магистрати — в креслата си от слонова кост върху бялата мраморна платформа под статуята на Помпей Велики.

Самият Помпей пък седеше на долния ред отляво на подиума, облечен в тогата си с пурпурна обшивка, с лека иронична усмивка и без да сваля очи от точното си копие. Колко обещаващ бе този ден! Единственият човек, който заплашваше да го засенчи, щеше да бъде повален. И то без никакво усилие от страна на Помпей. Никой нямаше да може да го сочи с пръст и да твърди, че е участвал в заговора за свалянето на Цезар. Дори нямаше нужда да присъства. Разбира се, той

щеше да гласува за отнемането на провинциите на Цезар, но така щяха да сторят и повечето сенатори. Нямаше да се наложи да се изказва по въпроса. Добрите люде щяха да свършат цялата работа.

Паул, който държеше фасциите през месец март, седна на креслото си, поставено малко по-напред от това на Гай Марцел Големия, осемте претори и двамата курулни едили се наредиха зад тях.

Точно пред курулния подиум бе поставена много дълга, добре полирана дървена скамейка. На нея седяха десетте народни трибуни, хората, избрани от плебеите, за да бранят интересите им и да държат патрициите на мястото им. Или поне така е било в зората на републиката, когато патрициите са контролирали сената, консулството, съдилищата, центуриатното събрание и всички области на обществения живот. Това положение обаче не се беше задържало много след детронирането на последния цар на Рим. Плебеите се бяха издигнали, бяха натрупали повече богатства и искаха все по-голямо участие във властта. Двубоят между плебеи и патриции бе продължил с променлив успех цели сто години. В края на краищата плебът си издейства един от консулите да е плебей, половината места в колегията на жреците да се заемат от плебеи и правото един плебейски род да се нарича благороден, щом някой от представителите му се издигне в ранг на претор. Също така създадоха колегията на народните трибуни, които полагаха клетва да защитават правата на плебса дори с цената на живота си.

С течение на времето ролята на народните трибуни се беше променила. Постепенно плебейското събрание иззе основната законодателна власт и започна да блокира инициативите на патрициите и да управлява сената в полза на конническото съсловие, съставляващо основното ядро на плебса.

Сетне се появиха нов вид народни трибуни, най-ярки пример, за каквито бяха двама велики плебейски благородници братята Тиберий и Гай Семпронии Гракхи. Те използваха постове си в плебейското събрание, за да вземат част от властта както на патрициата, така и на плебса и да я дадат на най-нисшите и бедни слоеве на обществото. Заради това и двамата умряха от мъчителна, жестока смърт, но имената им щяха да се помнят завинаги. И спечелиха много велики последователи, свършено различни в целите и идеалите си, като Гай Марий, Сатурнин, Марк Ливий Друз, Сулпиций, Авъл Габиний, Тит

Лабиен, Публий Вациний, Публий Клодий и Гай Требоний. При Габиний, Лабиен, Вациний и Требоний обаче възникна ново явление — те се ръководеха от определен човек, диктуващ политиката им. За Габиний и Лабиен това бе Помпей; за Вациний и Требоний — Цезар.

Сега, на този първи ден на март, след почти петстотин години от създаването си народният трибунат се олицетворяваше от десетте човека, седящи на дървената скамейка, облечени в чисто бели тоги, без право на ликтори, но и неограничени от религиозните традиции, властващи из цялата управленска машина на Рим. Осмина от тях бяха участвали в сената по две-три години, преди да се кандидатира за народни трибуни; двама бяха влезли след избирането си. И деветте бяха хора, чиито имена и лица щяха да бъдат забравени още с напускането на службата им.

Това не важеше за Гай Скрибоний Курион, който като председател на колегията заемаше централното място на трибунската скамейка. Той приличаше по-скоро на непослушен хлапак, отколкото на народен трибун — с луничавото си лице, с рошавата червена коса, с цялата енергия и ентузиазъм, които излъчваше. Блестящ оратор, известен като консерватор в политическите си разбирания, Курион бе син на бивш консул и цензор и се беше проявил като един от най-яроствните опоненти на Цезар по време на консулството му, макар че тогава още не беше навършил необходимата възраст, за да влезе в сената.

Някои от законите, които бе прокарал след постъпването си на сегашната си длъжност през декември предходната година, бяха странни; изглеждаше, сякаш бацилтът на трибунския радикален екстремизъм го е заразил по-тежко, отколкото се очакваше. Отначало той опита (безуспешно) да прокара закон за въвеждане на новата длъжност куратор на пътищата с мандат от пет години, който да притежава проконсулски империум. Много от добрите люде заподозряха в това опит да даде на Цезар нов, макар и невоенен, управленски пост. Сетне в качеството си на жрец той се опита да убеди колегията на жреците да вкара допълнителен месец от двайсет и два дни след февруари. Това щеше да отложи идването на мартенските календи и с тях на обсъждането на въпроса с провинциите на Цезар с двайсет и два скъпоценни дни. Това също не успя. Законът за куратора на пътищата той явно смяташе за нещо маловажно, но вмъкването на

допълнителен месец очевидно му се струваше от огромно значение, защото след като останалите жреци отхвърлиха категорично предложението му, Курион им каза всичко, което мислеше за тях. Реакция, която накара големия приятел на Цицерон, Целий, да изпрати писмо до Киликия, информирайки великия адвокат, че Курион е човек на Цезар.

За щастие това мъдро заключение не стигна до влиятелно ухо, затова на настоящото заседание Курион седеше съвсем необезпокоявано на мястото си и се преструваше, че следи с интерес процедурата. В края на краищата народните трибуни бяха с вързани ръце от неконституционния декрет, забраняващ им да използват правото си на вето при обсъждането на управлението на Цезар под заплахата начаса да бъдат осъдени за измяна.

Паул обяви начало на заседанието и веднага отстъпи председателството на Гай Клавдий Марцел Големия.

— Уважаеми първи консул, цензори, бивши консули, претори, едили, народни трибуни, квестори и сенатори — започна Гай Марцел Големия, след като се изправи, — това заседание е свикано, за да се обсъди проконсулството на Гай Юлий Цезар, управител на трите Галии и Илирикум по силата на закона на консулите Гай Помпей Велики и Марк Лициний Крас, прокаран преди пет години в народното събрание. Според Помпеево-Лициниевия закон днес сенатът може свободно да разгледа какво да прави занапред с провинциите, войските и империума на Цезар. Според споменатия закон днес ние трябваше да обсъдим кой действащ в момента висш магистрат да изпратим на мястото на Цезар като управител на провинциите му идния март, последния срок за приключване на управлението му по закона на Помпей и Лициний. По време на самостоятелното консулство на Гней Помпей Велики обаче преди две години законът се промени. Стана възможно сенатът да проведе обсъждането по друг начин. А именно, една малка група тук присъстващи са били претори и консули, ала са отказали да поемат някоя провинция за управление след изтичане срока на службата им. Напълно законно сенатът може да избере да използва тези резерви и да назначи управители на Илирия и трите Галии веднага. Действащите в момента консули и претори нямат право да вземат провинции преди изтичането на петгодишен срок след

отстъпването им от длъжност, но ние не можем да позволим на Гай Цезар да управлява още пет години, нали?

Гай Марцел Големия замълча; по тъмното му, отблъскващо лице се изписа задоволство. Никой не проговори и той продължи:

— Както всички знаем, Гай Цезар направи чудеса в провинциите си. Преди осем години той започна с Илирикум, Италийска Галия и Отвъдна Галия, която тогава включваше само Римската галска провинция. Преди осем години той започна с два легиона, разквартирувани в Италийска Галия, и един в Провинцията. Преди осем години той пое три провинции, живели в траен мир в продължение на много дълго време. През първата му година сенатът одобри действията му по спирането на преселението на хелветите към Провинцията. Ала не му е давал разрешение да навлезе в района, наречен Галия Комата, за да воюва със свевите на цар Ариовист, ползващи се със статута на приятели и съюзници на римския народ. И не му е позволявал да набира още войска. Не му е разрешавал, след като разби цар Ариовист, да навлиза по-навътре в Галия на дългокосите и да воюва с племена, нямащи никакви отношения с Рим. Не му е разрешавал да основава колонии от така наречени „римски граждани“ отвъд река Падус в Италийска Галия. Не му разрешавал да набира войски от районите на Италийска Галия без римски граждански права. Не му е разрешавал да води войни, да сключва мир, да подписва договори или да прокарва закони в Галия на дългокосите. Не му е дава право да изтезва посланици от определени германски племена.

— Така е! Така е! — провикна се Катон. Сенаторите замърмориха, размърдаха се, заоглеждаха се неловко. Курион седеше на трибунската скамейка с разсеян поглед. Помпей мълчеше и съзерцаваше собственото си лице над курулния подиум. Плешивият и грозен Луций Ахенобарб се хилеше злорадо.

— Хазната — продължи спокойно Гай Марцел Големия — не възрази срещу нито едно от тези непозволени действия нито пък членовете на тази уважавана институция. Защото действията на Гай Цезар носеха голяма изгода за тях, за Рим, за войската му и за самия него. Правеха го герой в очите на низшите класи, които обожават да гледат как Рим набира мощ, богатства и храбри дела зад граница. Те му позволиха да купи онова, което не би могъл да получи само от

искрената добра воля на хората — сподвижници в сената, послушни народни трибуни, решаващо мнозинство в римските трибални събрания и хиляди негови войници сред гласоподавателите от центуриите на Марсово поле. И това му позволи да наложи нов стил на управление: да измени на свещената традиция на предците, която никога не е позволявала на Рим да завладява чужди територии с единствена цел прославянето на един-единствен човек. Защото какво печели Рим със завземането на Галия Комата и какво губи? Губи живота на своите граждани, както военни, така и цивилни. Навлича си омразата на народи, които не знаят нищо за Рим и не искат да имат нищо общо с него. Които не са, повтарям — не са посягали на римски територии и римска собственост по начина, по който ги предизвика да действат Цезар! Рим, в лицето на Гай Цезар и незаконните му войски, нахлу в земите на напълно миролюбиви народи и ги опустоши. Защо? За да се облагодетелства от продажбата на един милион галски роби, толкова много, че от време на време дори си позволяваше да подарява от тях на тази огромна, незаконно събрана войска. Богатствата на Рим се увеличиха, но Рим и без друго беше достатъчно богат благодарение на напълно законните и отбранителни войни, водени от много пълководци, някои от които са мъртви, а други седят сред нас днес, като нашия уважаван бивш консул Гней Помпей Велики. Защо? За да стане Цезар народен герой, да предизвика тази неграмотна, лесно поддаваща се на влияние паплач да изгори дъщеря му сред свещения ни форум Романум и да принуди магистратите да дадат разрешение за погребението ѝ на Марсово поле сред героите. Казвам това, без да искам да обидя уважавания ни бивш консул Гней Помпей Велики, на когото тя бе любяща съпруга. Ала фактът си е факт. Гай Цезар предизвика народа да постъпи така.

Помпей се беше изправил в креслото си и гледаше с наклонена глава Гай Марцел Големия и с изражение на мъчителна тъга и силно неудобство.

Курион седеше и слушаше със свито сърце. Речта бе много добра, много разумна и внимателно обмислена, така че да подежда най-пълно на членовете на тази уважавана висша институция. Звучеше справедливо, законно. И се приемаше изключително добре от сенаторите на задните и средните редици, чиито симпатии се меняха като ветропоказател. Някои от тези аргументи не можеха да бъдат

оборени, защото Цезар наистина имаше деспотичен характер. И как след тази реч да изтъкне, че Цезар не е единственият римски управник и пълководец, тръгнал да завоюва нови територии? И как да убеди тези книжни плъхове, че той знае какво прави, че целта му е да запази Рим, Италия и римските провинции от настъпващите германи? Той въздъхна, сгуши глава между раменете си и протегна крака, така че да опре гръб в синьо-белия мрамор пред курулния подиум.

— Смятам — продължи Гай Марцел Големия, — че е крайно време тази уважавана институция да сложи край на своеволията на мъжа Гай Юлий Цезар. Чийто произход и връзки са толкова стабилни, че се мисли за по-велик от закона, от традициите на дедите ни. Той е нов Луций Корнелий Сула. Има достатъчно знатен произход, достатъчно ум и способности, за да прави каквото си поиска. Е, всички знаем какво стана със Сула. Какво стана с Рим при управлението на Сула. Две десетилетия бяха нужни за компенсиране на щетите, нанесени от него. Спомнете си за хората, които уби, за обидите, които ни нанесе, за властта, която узурпира и използва безскрупулно. Не искам да кажа, че Гай Цезар нарочно подражава на Луций Корнелий Сула. Не смятам, че това е начинът на мислене на представителите на тези изключително стари патрициански родове. Смятам, че те вярват, че мястото им е непосредствено под боговете, които почитат, и че ако им се предостави свобода, тяхното нахалство и амбиции няма да имат граници.

Той си пое дъх и погледна право към най-младия чичо на Цезар, Луций Аврелий Кота, който през годините на Цезаровото проконсулство бе проявявал пълно безразличие към политиката.

— Всички знаете, че Гай Цезар смята догодина да се кандидатира за консул. Известно ви е, че сенатът отказа да му разреши да го направи задочно. Той трябва да прекоси помериума, за да обяви кандидатурата си, и щом го стори, той веднага ще загуби империума си. При това аз и други от присъстващите тук ще възбудим съдебни преследвания срещу него за многобройните му незаконни деяния. Това са деяния на изменник, уважаеми сенатори! Събиране на незаконни войски; нахлуване в земите на мирни народи; даване на граждански права на хора, които не ги заслужават; основаване на колонии от такива хора и обявяването им за римляни; убийство на посланици, дошли с мирна мисия — всичко това е измяна! Цезар ще бъде изправен

на съд по много обвинения и ще бъде осъден. Защото делата ще се гледат при извънредни обстоятелства и форумът ще се пази от повече войска от докараната от Помпей Велики за делото срещу Милон. Той няма да се измъкне от правосъдието. Всички го знаете, така че размислете много внимателно. Аз ще предложа Гай Юлий Цезар да бъде лишен от империума, провинциите и войските си и ще го подложам на гласуване. Сетне ще настоявам Гай Цезар да бъде лишен от всяка проконсулска власт още днес, на мартенските календи в годината на консулството на Луций Емилий Лепид Паул и Гай Клавдий Марцел.

Курион не помръдна, не направи опит да се изправи или да прибере крака. Просто заяви:

— Аз ще поставя вето върху предложението ти, Гай Марцел.

Въздишката, дошла едновременно от почти четиристотин гърла, прозвуча като внезапен полъх на вятъра и бе последвана моментално от шумолене, шепот, стържене на столове, ръкопляскане от един или два чифта ръце.

Помпей се задави, Ахенобарб издаде звук като кучешки вой, Катон остана на мястото си загубил дар слово. Гай Парцел Големия пръв се окопоти.

— Предлагам — изрече гръмогласно — Гай Юлий Цезар да бъде лишен от империума, провинциите и войските си още днес, на мартенските календи в годината на консулството на Луций Емилий Лепид Паул и Гай Клавдий Марцел.

— Поставям вето на предложението ти, втори консуле — обади се Курион.

Последва неловко мълчание, никой не смееше да помръдне, нито да проговори. Всички погледи бяха насочени към Курион, чието лице оставаше скрито от седящите на курулния подиум, но беше видимо за всички останали.

Катон скочи.

— Предател! — изрева. — Предател, предател, предател! Арестувайте го!

— О, глупости! — възкликна Курион, стана от мястото си и излезе по средата на покрития с пурпурен и бял мрамор под. — Това са глупости, Катоне, и ти го знаеш! Ти и твоите слуги приехте само една сенатска препоръка, която няма никаква законова сила, нито някакво, дори съвсем слабо, съответствие с конституционните норми! Никоя

сенатска препоръка, ако не е издадена по време на извънредно положение, не може да лиши един законно избран народен трибун от правото му на вето! Аз слагам вето на предложението на втория консул! Защото имам това право! И изобщо не се опитвай да ме заплашваш с бърз процес за измяна и с хвърляне от Тарпейската скала! Плебейското събрание никога няма да го разреши! Да не мислиш, че още живеем във времето, преди плебсът да постави патрициата на мястото му? Защото за човек, който постоянно говори за надменността и самозабравянето на патрициите, Катоне, ти се държиш точно като един от тях! Сядай си на задника и мирувай! Аз слагам вето на предложението на втория консул!

— О, прекрасно! — проехтя глас откъм отворената врата. — Курионе, обожавам те! Прекрасно, прекрасно!

Там стоеше Фулвия, обгърната в сияние от градината, с надут корем под оранжевата роба, с озарено лице.

Гай Марцел Големия преглътна тежко, разтрепери се и загуби самообладание.

— Ликтори, махнете тази жена! — закрещя той. — Изхвърлете я на улицата, където ѝ е мястото!

— Никой да не я докосва! — изръмжа Курион. — Къде е казано, че римски гражданин от кой да е пол не може да слуша пред вратите на сената, ако са отворени? Само докосни с пръст внучката на Гай Семпроний Гракх, и ще бъдеш разкъсан от същата тази презряна, неграмотна и податлива на влияние сган, Марцелеле!

Ликторите се колебаеха. Курион се възползва от възможността. Той прекоси залата, приближи се до жена си и я целуна пламенно.

— Върви си у дома, Фулвия — рече, — бъди добро момиче.

Тя се усмихна през сълзи и си тръгна. Курион се върна в залата и иронично се ухили на Марцел Големия.

— Ликтори, арестувайте този човек! — изкрещя вторият консул, толкова разярен, че по устата му изби пяна. — Арестувайте го! Обвинявам го в предателство и обявявам, че не заслужава да остане на свобода! Хвърлете го в Лаутумиите!

— Ликтори, заповядвам ви да останете по местата си! — нареди Курион с авторитетен тон. — Аз съм народен трибун, когото се опитват да възпрепятстват в изпълнението на трибунските му задължения! Аз упражнявам правото си на вето на това законно

заседание на сената и няма основателна причина то да ми бъде отказано! Заповядвам ви да арестувате втория консул за опит да възпрепятства един народен трибун да упражни полагащото му се право! Арестувайте втория консул!

Безучастен досега, Паул скочи и направи знак на главния ликтор, който държеше фасциите, да удари снопчето пръчки в пода.

— Ред! Ред! — зарева Паул. — Искам ред! Това събрание трябва да бъде поставено в порядък!

— Тук аз съм председател, не ти! — закрещя Марцел Големия. — Не се меси, Пауле, предупреждавам те!

— Аз съм консултът с фасциите — заяви гръмко иначе апатичният Паул — и това означава, че аз председателствам заседанието, втори консуле! Сядай си на мястото! Всички да седнат! Тук трябва да има ред, иначе ще накарам ликторите си да закрийт заседанието, дори със сила, ако се налага! Катоне, затваряй си устата! Ахенобарбе, дори не си помисляй да се обаждаш! Тук ще има ред! — Той се обърна към Курион, който приличаше на наивно кученце, изправено пред глутница вълци, но без никаква представа, че трябва да се страхува от тях. — Гай Скрибоний Курионе, признавам правото ти да наложиш вето и съм съгласен, че опитите да бъдеш възпрепятстван са незаконни. Ала смятам, че сенатът заслужава да узнае защо предприемаш тази мярка. Имаш думата.

Курион кимна, прокара пръсти през русата си коса и облиза устни. О, какво не би дал за чаша вода! Но ако поиска, това щеше да е израз на слабост.

— Благодаря, първи консуле. Няма смисъл да обсъждам мерките, които някои тук присъстващи смятат да предприемат срещу проконсула Гай Юлий Цезар. Те не са от значение и споменаването им в речта на младшия консул бе неуместно. Трябваше да се ограничи с причините да иска лишаването на Гай Цезар от проконсулството и провинциите му.

Курион се отдалечи в самия край на залата и застана с гръб към вече затворените врати. От това място можеше да вижда лицата на всички присъстващи, включително на онези, които седяха на курулния подиум, а също и статуята на Помпей.

— Вторият консул твърди, че Гай Цезар нахлул в земите на миролюбиви народи само за да увеличи личната си слава. Ала това не

е така. Цар Ариовист на свевите бе сключил договор с келтското племе секвани, позволяващ му да се засели на една трета от секванската територия, и трябваше да следи за добронамереното поведение на поданиците си, на които Цезар осигури статут на приятели и съюзници на римския народ. Ала цар Ариовист наруши този договор, като прехвърли толкова много свеви през река Ренус, че заплаши да отнеме всички земи на секваните. Те пък заплашиха хедуите, които също се ползваха със статут на приятели и съюзници на римския народ. Гай Цезар се притече на помощ на хедуите, както бе задължен от договора, сключен между тях и Рим. След като изпита мощта на германите лично, той реши да сключи договори за приятелство с всички келтски и белгски народи на Галия Комата и точно по тази причина навлезе в земите им, а не да води война.

— О, Курионе — възкликна Марк Марцел, — никога не съм мислил, че ще видя синът на баща ти да се омаже с изпражненията на Цезар и след това да ги олиже! Глупости! Ако човек има за цел да сключи мирни договори, той не тръгва начело на войска, както стори Цезар!

— Ред! — извика Паул.

Курион поклати глава, разочарован от глупостта на Марк Марцел.

— Той тръгна начело на войска, защото е предпазлив човек, Марк Марцеле, а не глупак като теб. Нито едно римско копие не е хвърлено без причина, земята на нито едно племе не е опустошена напразно. Той сключи договори за приятелство, законни, ефективни договори, и всички те са закачени на стените на храма на Юпитер Феретриус. Идете ги вижте, ако се съмнявате! Едва когато тези договори бяха нарушени от галите, римското копие бе хвърлено и римският меч — изваден. Прочетете седемте тома на „Коментариите“ на Гай Цезар! Защото вие явно изобщо не сте ги чели, когато той ги изпращаше като доклади до тази уважавана институция.

— Ти не заслужаваш да се наречеш Скрибоний Курион! — провикна се Катон. — Предател!

— Аз имам достатъчно достойнство, Марк Катоне, за да искам да видя двете страни на този проблем! — сряза го той. — Наложих ветото си единствено защото ми стана пределно ясно, че вторият консул и останалите добри люде няма да допуснат никаква защита за

човек, който не може да присъства, за да се защити лично! Не ми харесва да наказваме един човек, без да му дадем възможност да се защити. И ми се струва съвсем достойно за един народен трибун да се погрижи справедливостта да възтържествува. Повтарям, Гай Цезар не навлезе в Галия на дългочосите като агресор. Колкото до твърденията, че събирал войски незаконно, трябва да ви напомня, че самите вие препоръчахте мобилизирането на тези легиони — и се съгласихте да им плащате! — когато положението в Галия започна да става по-сериозно.

— Бяхме пред свършен факт! — изкрещя Ахенобарб. — Пред свършен факт! А това по закон не може да се приеме за разрешение!

— Позволявам си да не се съглася с теб, Луций Домиций. Как ще тълкуваш многобройните благодарности, които сенатът изказа на Цезар? А хазната оплаквала ли се е някога, че ѝ изпраща богатства, които Рим не е искал и от които няма нужда? Правителствата никога нямат достатъчно пари, защото правителствата не печелят пари. Те само харчат. — Курион се обърна към Брут, който се сви: — Не виждам доказателства добрите люде да намират действията на сподвижниците си за достойни за порицание. И все пак какво би предпочело мнозинството от сената? Преките, напълно законни вземания на Гай Цезар в Галия или потайните, жестоки и много незаконни присвоявания на Марк Брут от старейшините на град Саламис в Кипър, когато те не успяха да покрият четирийсет и осем процентовата лихва, наложена им от слугите на Брут? Научих, че Гай Цезар осъдил неколцина галски предводители и ги екзекутирал. Научих, че е убил много галски вождове на бойното поле. Научих, че е отрязал ръцете на четири хиляди галски бойци, които се били ожесточено срещу Рим при Алезия и Укселодунум. Ала никога не съм чул Цезар да е отпуснал на неримски граждани заеми и да ги е затварял в собствените им заседателни зали, докато умрат от глад! Както е сторил Марк Брут, този ярък пример за млад римски сенатор!

— Това е клевета, Гай Курионе — изсъска през зъби Брут. — Старейшините от Саламис не са умрели по моя вина.

— Ти обаче много добре си запознат със случая, нали?

— От зловредните клевети в писмата на Цицерон!

Курион продължи:

— Колкото до твърденията, че Гай Цезар раздавал римско гражданство незаконно, посочете ми в какво е постъпил по-различно от обичания ни, но неспазващ законите герой Помпей Велики. Или от Гай Марий преди него. Или от някой от другите управители на провинции, които са основавали колонии. Те са взимали в армиите си хора с латински права, не с пълно гражданство. Това е неясна област, уважаеми сенатори, и Гай Цезар не е първият, който се намесва в нея. Според традициите отдавна е прието един човек с латински права да бъде награждаван с пълно гражданство, ако служи във войската законно, вярно и много често геройски. А и за нито един от легионите на Цезар не може да се каже, че е незаконен, съставен от неримляни. Във всеки от тях има римски граждани.

Гай Марцел Големия презрително изсумтя:

— Въпреки че твърдиш, че не било уместно да се споменават обвиненията, които ще бъдат предявени срещу Цезар, след като бъде лишен от империума си, ти, Курионе, говориш като адвокат на защитата на съдебен процес!

— Да, сигурно така изглежда, ала вече преминавам към същността на въпроса, Гай Марцелю. Тя се съдържа в писмото, което сенатът изпрати на Цезар в началото на миналата година. Цезар помоли сената да се отнесе към него по същия начин, както към Гней Помпей Велики, който се яви на избор за консул без колега задочно, защото в същото време трябваше да управлява двете си испански провинции, а също и да се грижи за римските зърнени запаси. Разбира се, никакъв проблем! — заявиха тогава уважаемите сенатори и с готовност одобриха едно от най-крещящите беззакония, родено някога от главите им, след което бързо го прокараха през разполагащото с намален кворум трибално събрание! Ала за Гай Цезар, равен на Помпей Велики във всяко едно отношение, сенатът реши, че е недопустимо. — Дребното, досадно кученце показва зъбите си: — Сега ще ви кажа какво смятам да предприема, уважаеми сенатори. Ще продължа да упражнявам правото си на вето по отношение на въпроса с провинциите на Гай Цезар, докато сенатът не се съгласи да се отнесе към него по абсолютно същия начин, както към Помпей Велики. Ще оттегля ветото си при едно условие — ако това, което се предприеме срещу Гай Цезар, бъде предприето и към Гней Помпей! Ако сенатът

лиши Цезар от империума, провинциите и войските му, да стори същото и с Помпей!

Всички изведнъж се изправиха на столовете си! Помпей престана да се възхищава на статуята си и гледаше Курион, а на лицата на малката групичка сенатори, за които се смяташе, че са поддръжници на Цезар, грееха широки усмивки.

— Каза им го! — провикна се Луций Пизон.

— Тишина! — изкрещя Апий Клавдий, който мразеше Пизон.

— Предлагам — изрева Гай Марцел Големия — Гай Цезар да бъде лишен от империума, провинциите и войските си веднага! Веднага!

— Налагам вето на това предложение, втори консуле, докато не предложиш и Гней Помпей да бъде лишен от империума, провинциите и войските си веднага! Веднага!

— Сенатът прие решение ветото при обсъждане на въпроса с проконсулството на Цезар да се смята за държавна измяна! Ти си предател, Курионе, и аз ще се погрижа да бъдеш наказан със смърт за това!

— Налагам вето и на това, Марцеле!

Паул се изправи:

— Край на заседанието! Край! Махайте се всички!

Помпей остана на стола си, докато сенаторите се изнизваха от курията, макар че вече не изпитваше удоволствие да гледа собствения си лик над курулния подиум. А и никой от добрите люде — Катон, Ахенобарб, Брут или някой друг, не направи опит да се приближи до него. Само Метел Сципион го изчака да излязат заедно от внушителната зала.

— Потресен съм — призна Помпей.

— И аз.

— Какво съм му сторил на този Курион?

— Нищо.

— Защо тогава ме е нарочил?

— Не знам.

— Той е слуга на Цезар.

— Това вече е ясно.

— Той никога не ме е харесвал. Наричал ме е с всякакви обидни имена по време на Цезаровото консулство и продължи така след заминаването на Цезар за Галия.

— Той бе слуга на Публий Клодий, преди да се продаде на Цезар, всички го знаем. Клодий те мразеше.

— Защо избра точно мен?

— Защото си враг на Цезар, Помпей.

Ясните сини очи на подпухналото лице на Помпей се опитаха да се отворят по-широко.

— Аз не съм враг на Цезар! — възрази обидено той.

— Глупости. Разбира се, че си.

— Как можа да го кажеш, Сципионе? Явно не се отличавааш с особена наблюдателност.

— Вярно е — призна спокойно Метел Сципион. — Затова отначало казах, че не знам защо те е нарочил. Ала сетне се досетих. Спомних си какво обичаха да казват Катон и Бибул, че ти завиждаш на Цезар за уменията му, за това, че той е по-способен от теб.

Бяха излезли от Курия Помпея не през главния вход, а през една малка вратичка, водеща в перистила на вилата, която Помпей бе прилепил зад театъра си като, според думите на Цицерон, лодка зад яхта.

Първият мъж в Рим прехапа ядно устни, но запази самообладание. Метел Сципион казваше винаги каквото мислеше, защото не се интересувахе от мнението на другите — човек, носещ кръвта на Корнелий Сципион и Емилий Паул, не се нуждаеше от ничие одобрение, дори от това на първия мъж в Рим. Защото Метел Сципион не притежаваше само потекло. Той разполагаше и с огромно състояние, наследено при осиновяването му в рода на Цецилиите Метели.

Да. Е, това беше вярно, макар че Помпей не го признаваше. В ранните години на Цезаровата кариера в Галия той имаше някои предчувствия, но Версенжеторикс ги потвърди, придаде им конкретна форма. Защото Помпей бе погълнал жадно цялата информация от доклада до сената, описващ събитията през онази година — годината на третото му консулство, и то без колега. Цезар го беше засенчил. Не бе допуснал ни една погрешна стъпка. Колко способен беше този човек! Колко невероятно бързо действаше, колко решителен бе в

стратегията си, колко гъвкав с тактиката си. И тази негова войска! Как успяваше да накара хората си да го почитат като бог? Защото те го боготворяха. Той ги превеждаше през дълбок шест стъпки сняг, докарваше ги до изтощение, караше ги да гладуват, изкарваше ги от зимните им лагери и ги принуждаваше да работят още по-усилено. О, какви глупци бяха тези, които го отдаваха на щедростта му! Алчните войници, биещи се единствено за пари, не бяха готови да загинат за пълководеца си, ала бойците на Цезар бяха съгласни да умрат за него хиляди пъти. „Аз никога не съм бил надарен с това умение, макар че навремето си го въобразявах, когато събрах пиценските си клиенти и излязох срещу Сула. Тогава вярвах в себе си и че пиценските ми легионери ме обичат. Може би Испания и Серторий ми го отнеха. Бях принуден да започна тази война и да гледам как войниците ми умират заради моите тактически грешки. Грешки, каквито той никога не е правил. Испания и Серторий ме научиха, че броят на войниците има значение, че най-разумно е да имаш числено превъзходство на бойното поле. Оттогава никога не съм влизал в битка, без то да е на моя страна. Ала той го прави. Той вярва в себе си; никога не се раздира от съмнения. Влиза в битка с толкова малко хора, че постъпката му граничи с лудост. И въпреки това не рискува живота на хората и търси нежелани сражения. Ако може, той урежда проблемите с мирни средства. И не щеш ли, променя коренно поведението си и отрязва ръцете на четири хиляди гали. Нарича го начин за избягване на размирици. Може би е прав. Колко човека загуби в Герговия? Седемстотин? И плака за тях! В Испания аз загубих почти десет пъти повече в една-единствена битка, но не можах да заплача. Може би онова, от което се страхувам най-много, е неговата ужасяваща трезвост. Дори в най-тежката ситуация той запазва способността си да мисли разумно и винаги обръща нещата в своя полза. Да, Сципион е прав. Дълбоко в себе си се страхувам, че Цезар е по-способен от мен...“

Жена му ги посрещна в атриума, подаде му хладната си буза за целувка, сетне се усмихна топло на баща си. „О, Юлия, къде си? Защо трябваше да ме изоставиш? Защо не може тази да е като теб? Защо трябва да е толкова студена?“

— Не мислех, че заседанието ще свърши преди залез — рече Корнелия Метела, след като ги покани в трапезарията, — но съм

поръчала достатъчно храна за всички ни.

Тя бе доста хубава, в това отношение беше случил. Блестящата ѝ, гъста кестенява коса бе навита на къдрици, частично закриващи ушите ѝ, устните ѝ бяха пълни, гърдите — значително по-големи от тези на Юлия. И сивите ѝ очи бяха достатъчно раздалечени, макар и с малко по-тежки клепачи от необходимото. Бе влязла покорно в леглото му не беше девствена, преди него бе омъжена за Публий Крас, но както установи бързо той, не притежаваше нито опит, нито желание да научи как да се наслаждава на онова, което един мъж може да направи на една жена в леглото. Помпей се славеше с големите си умения на любовник, но Корнелия Метела го отчайваше. Поне не изразяваше недоволство, ала след шест години брак с чудесната, лесно възбуждаща се Юлия той бе станал доста чувствителен на тази тема. Преди години не би го забелязал, но сега много добре съзнаваше, че когато целува гърдите ѝ и се притиска до тялото ѝ, Корнелия Метела си мисли само колко глупави всъщност са действията му. А когато бе вкарал езика си между срамните ѝ устни, за да ѝ достави неповторимо удоволствие, тя се отдръпна с отвращение.

— Не го прави! — бе изсъскала. — Това е отвратително!

Или може би, мислеше си Помпей, Корнелия Метела искаше сама да е господарка на тялото си.

* * *

Катон си тръгна за вкъщи сам, Бибул му липсваше. Без него редиците на добрите люде бяха слаби, поне когато се стигнеше до действие. Тримата Клавдий Марцели бяха достатъчно способни и средният от тях изглеждаше обещаващ, но им липсваше дългогодишната страстна омраза към Цезар, която хранеше Бибул. Освен това не познаваха Цезар така, както го познаваше той. Катон бе посрещнал добре закона за петгодишния срок преди назначаването на бившите магистрати за управители, но нито той, нито Бибул бяха предполагали, че Бибул ще е първата му жертва. И ето го сега, забутан в Сирия без никаква благородна компания, освен на онзи надут, самодоволен глупак Цицерон в съседната му Киликия. И с този човек Бибул трябваше да води съвместни военни кампании. Как очакваше

сенатът един кон за увеселителни разходки и едно товарно муле да дърпат колесницата на Марс? Докато Бибул се справяше добре с партската заплаха благодарение на наетия си шпионин, Цицерон загуби петдесет и седем дни в обсадата на Цинденисус в Източна Кападокия. Петдесет и седем дни! Петдесет и седем дни, за да осигури капитулацията на едно нищожество! Докато в същата година Цезар издигна обсадни стени с дължина четирийсет километра и превзе Алезия само за трийсет дни! Контрастът бе толкова голям и нищо чудно, че сенатът посрещна с такава насмешка доклада на Цицерон. Четирийсет и пет дни. За достигането на едно писмо от Кападокия до Рим бяха необходими дванайсет дни по-малко отколкото за превземането на Пинденисус!

Катон се прибра у дома си. След развода с Марция той не се нуждаеше от много прислужници, а след като Порция се омъжи за Бибул и се изнесе, той продаде повечето си роби. Нито той, нито някой от двамата му придворни философи Атенодор Кордилион и Статил намираха друга полза от храната, освен това, че бе необходима за поддържането на организма, затова в кухнята останаха само един така наречен готвач и помощникът му. Камериерът би бил излишно бреме. Имаше един роб, който чистеше и пазаруваше (Катон проверяваше сметките и управляваше финансите си сам), а малкото дрехи се перяха навън. Всичко това съкрати разходите за домакинството на десет хиляди сестерции годишно. Виното утрояваше сметката, макар че Катон купуваше вино от втората ферментация и ужасно вкиснало. Това нямаше значение. Катон и двамата му философи не се интересуваха от вкуса. Вкусът бе важен за богатите, като Квинт Хортензий, който се беше оженил за Марция.

Тази мисъл не му даваше мира. Марция. Марция. Все още си я спомняше при онази първа среща, когато бе отишъл у Луций Марций Филип на вечеря. Преди седем години без два месеца. Все още беше въодушевен от делото, което Публий Клодий го бе принудил да стори за Рим — анексирането на Кипър. Е, анексирането беше съвсем навременно. Новината за самоубийството на египетския регент Птолемея Кипърца не го разстрои особено. Сетне Катон продаде съкровищата и произведенията на изкуството и напълни с парите две хиляди ковчежета — седем хиляди таланта. Осчетоводи всичко на две места, едните документи запази, другите даде на освобождения си роб

Филаргир. Никой в сената не можеше да го обвини в присвояване! Един от двата счетоводни документа щеше да стигне безпрепятствено в Рим, сигурен бе в това.

Той използва царската флота, за да пренесе парите до Рим — защо да харчи излишно за наемане на други кораби? Сетне измисли начин да извади ковчежетата, ако някой плавателен съд потъне — за всяко върза въже с дължина сто стъпки, прикачено от другия си край за голямо парче корк. Ако някой сандък потъне, въжето щеше да се развие и коркът да изплува. Като допълнителна предохранителна мярка натовари Филаргир и резервния комплект документи на отделен кораб далеч от онзи, на който пътуваше той.

Царските кипърски кораби бяха много красиви, но изобщо не бяха предназначени за плаване в открито море по места като околностите на нос Тенарум на Пелопонес например. Бяха открити биреми с плитко газене, по двама души на гребло и с по едно слабо платно. Това, разбира се, означаваше, че нямаха палуба, която да пречи на корковите парчета да изплуват. Времето бе хубаво, но край Пелопонес ги застигна свирепа буря. Въпреки това само един от корабите потъна — този, на който пътуваше Филаргир с резервните счетоводни документи. Уви, след като времето се успокои, на повърхността не се появи нито едно корково парче. Катон бе подценил силно дълбочината на морето.

Все пак загубата на един от толкова много кораби не беше голяма. Катон и останалите се подслониха в Керкира, когато усетиха, че приближава нова буря. За нещастие този красив остров не бе в състояние да подслони толкова много неочаквани посетители и римляните бяха принудени да се установят на палатки на сред агората на пристанищното градче, в което акостираха. Разбира се, верен на принципите на стоицизма, Катон предпочете палатка пред възможността да се настани в дома на най-богатия гражданин. Поради силния студ кипърските моряци накладоха голям огън. Очакваната буря дойде, навсякъде се разхвърчаха искри, палатката на Катон изгоря и заедно с нея останалият комплект документи.

Отчаян от тази загуба, той си даде сметка, че никога няма да успее да докаже, че не се е облагодетелствал от анексирането на Кипър. Може би по тази причина предпочете да не прекарва сандъците със златото по Апиевия път, а заобиколи с флотата си италианския

ботуш от юг и акостира при Остия, сетне (корабите му бяха достатъчно плиткодънни за това) продължи нагоре по Тибър, та до пристанището на самия Рим.

Почти всички жители на Вечния град излязоха да го посрещнат, толкова неவிждано бе събитието. Между официалната делегация по посрещането му беше вторият консул за съответната година, Луций Марций Филип, чревоугодник, любител на охолния живот, епикуреец. Притежаваше всички най-омразни пороци за Катон. Ала след като лично изпроводи тези две хиляди ковчезета (с потъналия кораб не бяха изгубени твърде много) до съкровищницата зад храма на Сатурн, той прие поканата на Филип за вечеря.

— Целият сенат е възхитен, скъпи ми Катоне — заговори Филип, след като го посрещна на вратата. — Смятат да те удостоят с почести, включително с правото да носиш тога претекста на обществени места, и ще ти изкажат публични благодарности.

— Не! — възкликна той. — Няма да приема никакви почести за нещо, което съм сторил в рамките на обществените си задължения. Така че не си правете труда изобщо да ги обсъждате, да не говорим за гласуване. Ще помоля само на роба Никий, бившия камериер на Птолемей, да бъде върната свободата и да му бъде дадено римско гражданство. Без неговата помощ аз нямаше да успея.

Филип, много красив, мургав мъж, примигна удивено, но предпочете да не спори. Въведе Катон в обзаведената си с вкус трапезария и го покани на почетното място на своята кушетка. Представи му синовете си, легнали заедно на едната от страничните кушетки. Луций Младши бе на двайсет и шест, мургав като баща си и даже още по-красив. Квинт беше на двайсет и три и с не толкова впечатляваща външност.

Срещу почетната кушетка, на която се настаниха Филип и гостът му, от другата страна на ниската масичка с ястията, бяха сложени два стола.

— Може би не знаеш, но аз наскоро се ожених повторно — съобщи Филип.

— Нима? — попита Катон, който не умееше да води светски разговори, особено ако се наложеше да разговаря с хора, нямащи нищо общо с него, нито политически, нито философски.

— Да. За Ация, вдовицата на скъпия ми приятел Гай Октавий.

— Ация... Коя беше тази?

Филип се засмя от сърце, двамата му сина се подсмихнаха.

— Ако една жена не е нито Порция, нито Домиция, Катоне, ти никога няма да я забележиш! Ация е дъщеря на Марк Аций Балб от Ариция и по-младата от двете сестри на Гай Цезар.

Катон настръхна, но успя да се усмихне кисело.

— Племенница на Цезар.

— Точно така, племенница на Цезар.

Катон с мъка се опитваше да се държи учтиво.

— За кого е вторият стол? — поинтересува се той.

— За единствената ми дъщеря, Марция. Най-малкото ми дете.

— Очевидно не е достатъчно възрастна, за да се омъжи.

— В интерес на истината, тя вече навърши осемнайсет. Сгодена е за младия Публий Корнелий Лентул, но той умря. Още не съм се спрял на друг съпруг.

— Ация има ли деца от Гай Октавий?

— Две. Момче и момиче. И заварена дъщеря от брака на Октавий с Анхария.

В този момент влязоха и двете жени, разликата им беше огромна. Ация бе типична Юлия, с руса коса и сини очи, с уверения поглед на съпругата на Гай Марий и удивителна грация. Марция пък беше с черни коса и очи и много приличаше на големия си брат. Който, както би забелязал Катон, ако го наблюдаваше внимателно, не сваляше поглед от съпругата на баща си.

Ала Катон не забеляза, защото не можеше да свали поглед от дъщерята на Филип, седнала срещу него на коравия стол със скръстени на скута ръце. Тя наблюдаваше Катон с не по-малък интерес.

Влюбиха се от пръв поглед, нещо, което Катон никога не бе предполагал, че е възможно, нито пък Марция беше вярвала, че ще ѝ се случи. Тя веднага разпозна признаците на любовта, Катон — не.

Марция му се усмихна, показвайки блестящите си бели зъби:

— Какво прекрасно нещо стори за Рим, Марк Катоне.

При нормални обстоятелства той би отминал гощавката на Марциевия баща с презрение: пълнени малки сепии, яйца от пъдпъдък, огромни маслини от Отвѣдна Испания, пушени малки змиорки, живи стриди от Бай, криви раци от същото място, малки скариди със

сметанов сос с чесън, най-фин пресен зехтин, хрупкави хлебчета направо от фурната.

— Изпълних единствено задълженията си — отвърна Катон с глас, който не беше подозирал, че може да излезе от устата му: нежен, почти галещ ухото. — Рим ме изпрати да превзема Кипър и аз го сторих.

— Ала с такава честност, с такава грижовност.

Той се изчерви, наведе глава и се съсредоточи върху стридите и раците, които бяха, трябваше да се признае, изключително вкусни.

— Опитай скаридите — подкани го Марция, хвана ръката му и я насочи към съответното блюдо.

Докосването ѝ го омагьоса, още повече, че той не се чувстваше достатъчно силен, за да направи онова, което му казваше разумът — да отдръпне веднага ръката си. Вместо това той удължи времето на допира им, като се престори, че посяга по погрешка към друга чиния.

„Колко невъобразимо привлекателен е той! — помисли си Марция. — Този благороден нос! Тези хубави сиви очи, толкова сериозни и въпреки това толкова блестящи. Тази уста! И тази внимателно оформена къса червеникавозлатиста коса... широки рамене; дълъг врат, дълги, мускулести крака. Слава на боговете, че тогата е твърде неудобно облекло за хранене, та мъжете вечерят по туники!“

Катон загреба от скаридите, умираше от желание да поднесе една към устата ѝ; остави ръката ѝ да води неговата.

И докато това продължаваше, останалите членове на семейството на Марция разменяха весели, съзаклятнически погледи и се подсмиваха. Не за сметка на Марция — в послушанието ѝ никой не се съмняваше, тъй като тя бе изключително добре възпитана и винаги щеше да направи, каквото ѝ наредят. Не, Катон беше този, който ги удивляваше. Кой би си помислил, че той може да говори толкова нежно или да се остави една жена да води ръката му? Само Филип бе достатъчно възрастен, за да си спомни времето малко преди въстанието на Спартак, когато Катон, тогава на двайсет, се беше влюбил лудо в Емилия Лепида, дъщерята на Мемерк, която се омъжи за Метел Сципион. И това, както отдавна бяха приели всички в Рим, бе убило нещо в него. На двайсет и две годишна възраст той се ожени за една Атилия и се отнасяше към нея с хладно, грубо безразличие.

Сетне, след като Цезар я съблазни, се разведе с нея, отказа ѝ всякакъв контакт с дъщерята и сина ѝ, които отглеждаше в една къща, напълно лишена от жени.

— Нека измия ръцете ти — предложи Марция, когато първото ястие бе сменено с второто: печено агънце сукалче, печени пиленца, безброй зеленчуци, сготвени с пиниеви семена, чеснови скилидки или натрошено сирене, печено свинско с лютив сос, свински наденички, търпеливо топени в разреден мед, докато се пекат на слаб огън.

За Филип — скромно меню, защото знаеше, че гостът му се храни умерено; за Катон — обидно богата трапеза. Ала заради Марция той хапваше от всичко...

— Научих — заговори Катон, — че имаш две доведени сестри и един доведен брат.

Лицето ѝ грейна.

— Да, не съм ли щастливка?

— Значи, ги харесваш, а?

— Кой не би ги харесвал? — попита невинно тя.

— Кой ти е любимец?

— О, лесен въпрос. Малкият Гай Октавий.

— На колко години е той?

— Шест, но върви към шейсет.

И Катон се засмя, но не злорадо както обикновено. Наистина беше развеселен.

— Прекрасно дете, значи.

Тя се намръщи:

— Не, не бих го нарекла прекрасен, Марк Катоне. Бих казала направо възхитителен. Поне това определение използва баща ми. Той е много разсъдлив и интелигентен. Всичко анализира, претегля. — Тя замълча, сетне добави: — И е красив.

— Значи е тръгнал по пътя на чичо си Гай Цезар — изрече Катон и в гласа му за пръв път прозвуча рязка нотка.

Това не ѝ убягна.

— В известен смисъл, да. Умът му наистина е удивителен, ала не е толкова всестранно надарен. Мързелив е, щом се стигне до учение. Мрази гръцкия, изобщо не иска да го чуе.

— Което означава, че Гай Цезар е всестранно надарен, така ли?

— Е, това е общото схващане — уклончиво отвърна тя.

— Какви са дарбите на младия Гай Октавий тогава?

— В разсъдливостта му, в безстрашието му. В самоувереността му. В склонността му да поема рискове.

— Значи е като чичо си.

Марция се засмя:

— Не. Той прилича на себе си.

Главното ястие бе отнесено и Филип каза:

— Марк Катоне, поръчал съм един съвършено нов вид десерт специално за теб!

Той хвърли поглед към плодовите салати, сладките, пълнени със стафида, напоените с мед сладкиши, големия избор от сирена и поклати глава.

— А! — изкрещя и новият вид десерт бе донесен. Представляваше бледожълто парче, което можеше да мине за сирене, ала бе сложено в тавичка, поставена в друга по-голяма тава, пълна със... сняг?

— Приготвено е във Фисцелските планини и ако беше закъснял с още един месец, нямаше да можеш да го опиташ. Мед, яйца и каймак от млякото на двугодишни овце се смесват и се разбиват на пяна в гюм, поставен в каца със сняг, смесен със сол. След това го докарват до Рим с най-бързите коне, опакован в още сняг. Наричам го планинска амброзия от Фисцелус.

Може би обсъждането на племенника на Цезар бе оставило лош вкус в устата на Катон и той отказа. Дори Марция не успя да го убеди да опита десерта.

Скоро след това двете жени се оттеглиха. Удоволствието на Катон от посещението в този епикурейски дом моментално се изпари; започна да му се повдига и накрая се наложи да изтича в тоалетната, за да повърне. Как можеха тези хора да живеят толкова разгулно? Защо дори тоалетната на Филип бе обзаведена така разточително! Макар че, трябваше да признае, бе доста приятно да имаш чешмичка, на която да изплакнеш устата и да измиеш ръцете си.

На връщане под колонадата към трапезарията той мина покрай една отворена врата.

— Марк Катоне!

Той спря, надникна вътре и я видя.

— Влез за малко.

Това бе абсолютно забранено по всички морални правила на Рим. Ала Катон влезе.

— Просто исках да ти кажа колко голяма наслада ми достави компанията ти — сподели Марция, гледайки го не в очите, а в устните.

„О, неустоима страст! О, нетърпима съблазън! Гледай ме в очите, Марция, или ще те целуна! Не ми причинявай това!“

В следващия момент (как, сам той не разбра) тя бе в прегръдките му и целувката се превърна в реалност; по-реална от всяка друга целувка в живота му — което показваше на какво доброволно въздържание се е подложил. Защото Катон бе целувал само две жени в живота си: Емилия Лепида и Атилия, последната много рядко и никога с искрена страст. Сега той откри нежни устни, които сякаш се сляха с неговите, тя се притисна към него, изстена от удоволствие, преплете език с неговия, вдигна ръката му към гърдите си.

Останал без дъх, Катон се изтръгна от прегръдките ѝ и избяга.

Върна се у дома си толкова объркан, че едва успя да си спомни коя от стотината врати на тясната уличка на Палатина беше неговата, празният му стомах стържеше. Целувката така го беше обсебила, че той бе неспособен да мисли за друго, освен за прекрасното чувство, което бе изпитал.

Атенодор Кордилион и Статил го чакаха в атриума, любопитни да узнаят как е минала вечерята у Филип, какво е било менюто, компанията, за какво са си говорили.

— Махайте се! — изкрещя той и се втурна към кабинета си.

И там обикаля цяла нощ, без да сложи в устата си и капка вино. Не искаше да желае. Не искаше да обича. Любовта бе клопка, мъчение, бедствие, безкраен ужас. Толкова години бе обичал Емилия Лепида, а какво беше станало? Тя предпочете онзи дебел глупак Метел Сципион. Ала Емилия Лепида и онази юношеска любов бяха нищо. Нищо, в сравнение с любовта към брат му Цепион, който беше умрял сам в очакване на Катон, сам без приятелска ръка, която да го утеши. Какво мъчение бе да продължава да живее без Цепион... каква жестока душевна загуба... колко сълзи... каква пустота, която никога нямаше да го напусне. И всяка внезапна любов от какъвто и да било характер бе предателство на разума, на самоконтрола, на способността да убива слабостите в себе си. И му носеше мъка, която беше твърде стар да изтърпи, защото бе вече на трийсет и седем, а не на двайсет.

И въпреки това, когато слънцето се вдигна достатъчно високо в небето, той облече чиста тога и се върна в дома на Луций Марций Филип, за да поиска ръката на дъщеря му. Надяваше се Филип да откаже.

Но той склони.

— Така ще стъпя с по един крак във всеки лагер — заяви безсрамно, докато подхващаше Катон под ръка. — Женен за племенничката на Цезар и настойник на праплеменника му и в същото време тъст на Катон. Какво идеално подреждане на нещата! Идеално!

Сватбата също бе идеална, макар че нещо постоянно терзаеше Катон. Той не го заслужаваше; не можеше да постъпва правилно, приемайки нещо толкова интимно. През първата брачна нощ се увери, че дъщерята на Филип е девствена, но откъде идваше тази сила, тази страст, тези умения? Защото Катон не знаеше нищо за живота на жените, нямаше никаква представа колко и как научават малките момиченца от разговори, от еротични фрески, от различни Приапиви предмети, разпръснати из домовете им, от подслушване и скрити погледи през открити врати, от по-големи братя. Също така не съзнаваше, че е безсилен срещу хитрините ѝ, че чувствата му към нея го управляват напълно. Марция бе съпруга, взета направо от ръцете на Венера, ала Катон идваше направо от ноктите на Плутон.

Затова, когато две години след сватбата им старият Хортензий дойде да го моли да му даде за жена дъщеря си или някоя от племенничките си, той не остана потресен от последната безумна молба на стареца да му разреши да вземе собствената му съпруга. Изведнъж Катон видя единствения начин да се освободи от мъчението си, единствения начин да си докаже, че управлява сам живота си. Той щеше да даде Марция на Квинт Хортензий, отвратителен стар развратник, който щеше да оскверни плътта ѝ; който щеше да пърди и да се лигави до нея безпаметно упоен от възбуждащи вещества и скъпи вина; който щеше да я кара да придаде на отпуснатото му парче месо някаква твърдост; чието беззъбо лице, плешиво теме и рахитично тяло щяха да я отвращават — неговата Марция, която не можеше да понесе да гледа натъжена или нещастна. Как можеше да я осъди толкова жестоко? И въпреки това той трябваше да го стори, иначе щеше да полудее.

И го стори. Слуховете не бяха верни — Катон не взе и една сестерция от Хортензий, макар че, разбира се, Филип прие милиони.

— Развеждам се с теб — рече той с най-високия си и безсърдечен глас. — И сетне ще те ожения за Квинт Хортензий. Надявам се да му бъдеш добра съпруга. Баща ти даде съгласието си.

Тя стоеше съвършено изправена, с насълзени очи. После се пресегна и докосна бузата му много нежно, с толкова много обич.

— Разбирам, Марк — изрече. — Разбирам. Обичам те. И ще те обичам до края на живота си.

— Не искам да ме обичаш! — изрева той със стиснати юмруци. — Искам да бъда оставен сам, не искам никой да ме обича, не искам никой да ме обича до края на живота си! Бягай при Хортензий и се научи да ме мразиш!

На тези думи тя просто се усмихна.

* * *

Оттогава бяха изминали почти четири години. Четири години, през които болката не намаля. Тя все още му липсваше толкова, колкото през първата ѝ брачна нощ с Хортензий. Виденията за онова, което правеше той с нея или я караше да прави, все още го преследваха. Все още я чуваше как го уверява, че разбира, че ще го обича до края на живота си. Това само по себе си говореше, че тя го познаваше добре и че го обичаше толкова силно, че бе готова да приеме едно наказание, което не заслужаваше. Само за да може той да докаже пред себе си, че може да живее без нея. И че беше в състояние да се лиши от всяко плътско удоволствие.

Защо мислеше за нея сега, когато би трябвало да мисли за Курион, за малката победа на Цезар? Защо копнееше да я има до себе си, да отпусне лице между гърдите ѝ, да я люби в продължение на половината от тази безсънна нощ? Защо отбягваше Атенодор Кордилион и Статил? Той си наля голяма чаша неразредено вино и го изпи на един дъх; ала най-лошото бе, че в тези дни, далеч от Марция, той пиеше толкова много, че виното вече нямаше онзи затъпяващ ефект върху болката.

Някой започна да блъска по предната врата. Катон сви глава между раменете си и се опита да не обръща внимание — нека Атенодор Кордилион или Статил да отворят, или някой от тримата прислужници. Ала прислужниците сигурно бяха в кухнята, зад перистила, а двамата философи очевидно му бяха обидени, задето се беше оттеглил направо в кабинета си и се беше заключил. Катон остави каната с вино, стана и отиде да отвори на настоящия посетител.

— О, Бруте. Предполагам, че очакваш да те поканя да влезеш.

— Иначе не бих дошъл, чичо Катоне.

— Бих предпочел да си навсякъде другаде, но не и тук, племеннико.

— Сигурно е чудесно да се ползваш с репутацията на безпardonен грубиян — рече Брут, докато влизаше в кабинета. — Доста съм се постарал да си я създам, но все не мога.

Катон кисело се усмихна:

— Не, с такава майка не можеш. Ще ти смачка гениталиите.

— Тя го направи още преди години. — Брут си наля вино, потърси вода. Като видя, че няма, вдигна рамене и отпи, намръщи се. — Защо не отделиш малко повече пари за хубаво вино?

— Не го пия, за да премлясвам блажено, когато го дегустирам; пия го, за да се напия.

— Толкова е кисело, че стомахът ти сигурно е като прокиснало сирене.

— Стомахът ми е в много по-добро състояние от твоя Бруте. А и не съм имал ни една пъпка, когато бях на трийсет и три, всъщност и на осемнайсет не съм имал.

— Нищо чудно, че изгуби на изборите за консул — намигна весело Брут.

— Хората не обичат да чуват истината, но аз винаги ще я казвам.

— Разбирам те, чичо.

— Както и да е, какво те води насам?

— Днешното обсъждане в Помпеевата курия.

Катон се усмихна кисело:

— Пфу! Курион ще се огъне.

— Не мисля.

— Защо?

— Защото той изказа разумни аргументи за ветото си. Курион е подкупен.

„О — помисли си Брут, — сега виждам защо не се справяме толкова добре без Бибул! Аз се опитвам да изпълнявам ролята му, но не ми се удава. Както става с повечето неща, с които се захващам, освен с правенето на пари, а не знам защо точно в това съм най-способен.“

Той опита отново:

— Чичо, да не обръщаш внимание на Курион, не е никак разумно. Той изтъкна основателни причини за ветото си. И е блестящ оратор! Когато Цезар изпрати писмото с молбата си да бъде третиран наравно с Помпей и му беше отказано, той даде оръжие на Курион.

— Как можехме да се съгласим да третираме Цезар наравно с Помпей? Аз презирам Помпей, но той е несравнимо по-способен от Цезар. Той е важна политическа сила още от времето на Сула и в кариерата му има много славни дела, полезни решения, печеливши кампании. Той удвои приходите ни.

— Това беше преди десет години и през тези десет години Цезар го засенчи в очите на плебса и народа. Външната политика може да се води от сената, може той да взема основните решения и да казва последната дума, но в крайна сметка плебсът и народът са важните. Те харесват Цезар... не, те го обожават.

— Аз не нося отговорност за глупостта им.

— Нито пък аз, чичо. Ала това не променя факта, че с предложението си да вдигне ветото в момента, в който сенатът се съгласи да третира Помпей по същия начин като Цезар, Курион постигна огромен успех. Той нанесе голям удар на нас, които се противопоставяме на Цезар. Накара ни да изглеждаме жалки. Направи така, че мотивите ни да изглеждат продиктувани единствено от завист.

— Това не е така, Бруте.

— Какво тогава води добрите люде?

— Още когато влязох в сената преди четиринайсет години, Бруте, аз видях какво представлява Цезар — отвърна мрачно Катон. — Той е един Сула! Искан да бъде цар на Рим. И се зарекох да му попреча да се добере до пост и власт, които да му позволят да постигне тази си амбиция. Да дадеш на Цезар войска, е самоубийство. Ние обаче му дадохме три легиона благодарение на Публий Вациний. И какво

направи Цезар? Той набра още легиони без нашето разрешение. Дори успя да им осигури заплащане и продължи да им плаща, докато сенатът не се намеси.

— Научих, че е взел огромен подкуп от Птолемей Авлет по време на консулството си, за да осигури оставането на Авлетите на египетския престол.

— О, това е самата истина. Аз разговарях с Птолемей Авлет на Родос, след като александрийците го свалиха от трона; ти тогава се възстановяваше в Памфилия, вместо да ми помагаш.

— Не, чичо, бях в Кипър и извършвах предварителната оценка на съкровищата на Птолемей Кипърца. Ти сам прекъсна възстановяването след боледуването ми, не помниш ли?

— Е, както и да е — отмина обвинението Катон. — Птолемей Авлет ме посети в Линдос. Аз го посъветвах да се върне в Александрия и да се помири с народа си. Казах му, че ако отиде в Рим, ще загуби много хиляди таланта за безполезни рушвети. Той, разбира се, не ме послуша. Дойде в Рим, пръсна цяло състояние в рушвети и не постигна нищо. Едно нещо обаче ми призна: че платил на Цезар шест хиляди таланта за онези два указа. От тях Цезар задържал четири хиляди, а Марк Крас и Помпей получили по хиляда. Точно от тези четири хиляди таланта, умело управлявани от онзи презрян испанец Балб, той плаща на незаконно събраните си легиони.

— Накъде биеш? — запита умолително Брут.

— Към причините да се закълна никога да не позволявам на Цезар да командва войска. Не успях, защото той не се съобразява със сената и има четири хиляди таланта, с които плаща на войската. В резултат на това сега разполага с единайсет легиона и контрол върху всички провинции около Италия: Илирикум, Италийска Галия, Галската провинция и новата провинция Галия Комата. Той ще унищожи републиката пред очите ни, ако не го спрем, Бруте!

— Ще ми се да можех да се съглася, чичо, но не мога. Само да спомена думата Цезар, и ти избухваш. Освен това Курион избра много добър подход. Обяви условия за изтегляне на ветото си, които ще се сторят напълно разумни на плебса, народа и поне половината сенат — да принудите Помпей да се откаже от провинциите си в същия момент, в който лишите Цезар от неговите.

— Ама ние не можем! — изкрещя Катон. — Помпей е пиценска издънка. Той има мания за величие, която не мога да приема, но няма достатъчно знатна кръв, за да стане цар на Рим. А това означава, че Помпей и войската му са единствената ни защита срещу Цезар. Не можем да се съгласим с условията на Курион, нито да оставим сената да ги приеме.

— Разбирам това, чичо. Ала ако не приемем условията му, ще изглеждаме просто завистници в очите на народа. И може дори да не успеем.

Катон се ухили:

— О, ще успеем!

— Ами ако Цезар лично приеме да се откаже от империума си, ако Помпей се откаже от своя?

— Предполагам, че точно това ще направи. Ала това няма никакво значение. Защото Помпей никога няма да се съгласи.

Катон си наля чаша вино и я пресуши. Брут се намръщи, не беше докоснал своята.

— Не смей да кажеш, че пия прекалено много! — рече Катон, като видя физиономията му.

— Нямах намерение да казвам такова нещо.

— Защо тогава този неодобрителен поглед?

— Мислех си. — Брут замълча, сетне го погледна право в очите.

— Хортензий е много болен.

Катон си пое шумно дъх. Наежи се:

— Какво общо има това с мен?

— Иска да те види.

— Нека.

— Чичо, мисля, че трябва да отидеш.

— Той не ми е роднина.

— Да, но преди четири години ти му направи огромна услуга — събра куража да каже Брут.

— Никаква услуга не съм му правил, когато му давах Марция.

— Той така смята. Преди да дойда, бях при него.

Катон се изправи:

— Добре тогава. Отивам. Можеш да ме придружиш.

— Трябва да се прибирам — промълви скромно Брут. — Майка ми ще иска да научи как е минало заседанието.

Кървясалите очи на Катон гневно проблеснаха.

— Моята полусестра е политическа аматьорка. Не ѝ давай сведения, които може да разтълкува погрешно. И които вероятно ще доведе до знанието на любовника си Цезар.

Брут издаде странен звук.

— Цезар не ѝ е любовник от много години, чичо.

Катон се закова на място.

— Това, онова, което си мисля, ли означава, Бруте?

— Да. Спи с Луций Понтий Аквила.

В — С кого?

— Много добре чу.

— Той може да ѝ бъде син!

— О, определено. Три години е по-млад от мен. Ала това не я спира. Тази връзка е истински скандал. Или щеше да бъде, ако се разчуеше.

— Да се надяваме тогава — заключи Катон, отваряйки външната врата, — че няма да се разчуе. Тя успя да запази връзката си с Цезар в дълбока тайна в продължение на години.

Къщата на Квинт Хортензий Хортал беше една от най-хубавите и големи жилищни сгради на Палатина. Издигаше се на непривлекателен в миналото парцел и имаше красива гледка към Мурциевата долина и Големия цирк върху Авентина. Освен перистил притежаваше и външна градина, където в мраморни басейни плуваха любимките на Хортензий — неговите риби.

Катон не беше идвал в този дом след сватбата на собственика му с Марция. Постоянните покани за вечеря биваха отхвърляни, постоянните покани да се отбие, за да дегустира някое скъпо вино, биваха отхвърляни. Ами ако при някое от тези посещения зърнеше Марция?

Как можеше да го избегне? Хортензий сигурно минаваше седемдесетте. След войната между Сула и Карбон, последвана от диктатурата на Сула, той доста късно пое преторството и консулството си. Вероятно заради този отчайващ неуспех в политическата кариера се беше отдал на разгулен живот и така бързо похаби изключителния си интелект.

Ала когато Катон и Брут влязоха, обширният, кънтящ атриум бе празен. Никъде не се виждаше следа от Марция; те бяха въведени в „покоите“ на Хортензий, стая, наподобяваща повече на женска стая, за да се нарече кабинет, но и твърде ежедневна, за да бъде определена като спалня. Удивителни фрески украсяваха иначе мрачните стени. Не представляваха еротични сцени — Хортензий бе предпочел стенописи, пресъздаващи разрушения дворец на цар Минос от Крит. Стройни мъже и жени с полички скачаха върху и от гърбовете на неестествено миролюбиви бикове, висяха на рогата им като акробати. Нито следа от зелено или червено — само синьо, кафяво, бяло, черно, жълто. Вкусът му беше безупречен във всичко. Какво удоволствие само бе изпитвал Хортензий от Марция!

Стаята вонеше на старост, екскременти и онази характерна миризма, предшестваща смъртта. В огромното легло, лакирано по египетски маниер в синьо и жълто в тон със стенописите, лежеше Квинт Хортензий Хортал, преди много години — безспорен фаворит на римските съдилища.

Бе толкова съсухрен, че напомняше Херодотовото описание на египетска мумия — лишен от коса, само кости и кожа, подобна на стар пергамент. Ала съзливите му очи веднага познаха Катон; той протегна покритата си със сивкави петна съсухрена ръка и стисна тази на Катон с неподозирана сила.

— Умирам — прошепна жално той.

— Смъртта очаква всички ни — успокои го майсторът на тактичността.

— Страх ме е от нея!

— Защо? — попита безразлично Катон.

— Какво ще стане, ако гърците са прави, ако ме чакат вечни мъки?

— Съдбата на Сизиф и Иксион ли имаш предвид?

Беззъбите венци се показаха; Хортензий не беше загубил съвсем чувството си за хумор.

— Не съм особено добър в търкалянето на камъни по стръмни склонове.

— Сизиф и Иксион обидиха боговете, Хортензий. Ти обиждаше само хора. За това престъпление не заслужаваш да гниеш на дъното на Тартар.

— Нали? Не мислиш ли, че боговете биха искали да се отнасяме с хората, както се отнасяме с тях?

— Хората не са богове, затова отговорът ми е не.

— Колесницата на душата на всеки от нас се тегли от един черен и един бял кон — рече успокоително Брут.

Хортензий се подсмихна:

— Точно това е проблемът, Бруте. Моите и двата бяха черни. — Той се обърна към Катон. — Искрах да те видя, за да ти благодаря.

— Да благодариш на мен? Защо?

— За Марция. Тя ми даде повече радост, отколкото заслужава един стар грешник. Най-грижовната жена, която съм виждал... — Хортензий се извъртя. — Бях женен за Лутация, сестрата на Катул, както знаеш. Знаеш ли наистина? Тя е майка на децата ми... Беше много силна, решителна жена. Но студена. Моите риби... Тя мразеше прекрасните ми риби... Никога не успях да я накарам да изпита удоволствие да ги гледа как плуват във водата с такова спокойствие, с такава грация... Ала Марция също като мен обичаше да гледа рибите ми. Предполагам, че още обича. Вчера тя ми донесе Парис, любимата ми риба, в кристален аквариум...

Катон обаче не искаше да слуша повече. Той се наведе, за да целуне тези ужасни, вонящи устни, защото така трябваше.

— Трябва да вървя, Квинте Хортензий. Не се бой от смъртта. Тя е едно избавление. Тя е за предпочитане пред живота. Тя е блаженство, в това съм сигурен, макар че начинът, по който идва, може да е мъчителен. Ние правим онова, което се изисква от нас, и сетне се оттегляме в мир. Ала погрижи се синът ти да остане при теб, за да държи ръката ти. Никой не бива да издъхва самотен.

— Бих предпочел ти да държиш ръката ми. Ти си най-великият римлянин.

— Тогава ще дойда да държа ръката ти, щом настъпи часът.

Популярността на Курион във форума нарастваше толкова бързо, колкото сенатът губеше своята. Той продължи да държи на ветото си особено след като прочете писмото на Цезар до сената, в което той изказваше готовност да се откаже от империума, провинциите и войските си, ако Помпей Велики стори същото. На Помпей не му

оставаше друго, освен да заяви, че исканията на Цезар са недопустими, че той нямало да се унижи толкова, че да се подчини на човек, който не зачитал сената и народа на Рим.

Това изявление позволи на Курион да намекне, че именно Помпей имал претенции към властта, а Цезар бил готов да се подчини. А не означаваше ли това, че Цезар е един верен слуга на държавата? И какви бяха тези приказки за претенции към властта? Какви претенции?

— Цезар възнамерява да свали републиката и да се провъзгласи за цар на Рим! — възкликна Катон, на когото му беше дошло до гуша да мълчи. — Той ще използва войската си, за да нахлуе в Рим!

— Глупости! — възрази презрително Курион. — Помпей е този, от когото трябва да се страхуваме, не Цезар. Цезар е готов да се откаже от империума си, Помпей не е. В такъв случай кой смята да тръгне с войската си към Рим? Помпей, разбира се!

И така продължаваше на всяко заседание на сената. Март мина, април дойде и се изтърколи, а Курион продължаваше да държи на ветото си, без да се поддава на каквито и да било заплахи със съд и смъртно наказание. Където и да отидеше, народът го приветстваше, затова никой не смееше да го арестува, камо ли да го съди за измяна. Той се превърна в герой. Помпей, от друга страна, започваше да изглежда все по-голям злосторник в очите на простолюдието, а добрите люде все повече създаваха репутация на завистливи фанатици. Цезар пък се превръщаше в жертва на добрите люде в заговора им да обявят Помпей за диктатор.

Бесен заради тази промяна на общественото мнение, Катон пишеше на Бибул в Сирия почти всеки ден с молби за съвет. Получи отговор едва в последния ден на април:

„Катоне, скъпи ми тъсте и още по-скъпи ми приятелю, ще се опитам да насоча мисълта си към намиране на разрешение на твоя проблем, ала събитията тук ме държат в постоянно напрежение. Сълзите не престават да се леят от очите ми, мислите ми не престават да се връщат към загубата на двамата ми сина. Те са мъртви, Катоне, убиха ги в Александрия.

Ти знаеш, разбира се, че Птолемей Авлет умря през май миналата година, доста преди аз да пристигна в Сирия. Най-голямата му дъщеря Клеопатра се възкачи на престола на седемнайсетгодишна възраст. Тъй като тронът се предава по женска линия, но сама жена не може да седи на него, тя бе принудена да се омъжи за някой близък роднина, брат, братовчед или чичо. Това би запазило чистотата на царската кръв, макар че без съмнение кръвта на Клеопатра съвсем не е чиста. Майка ѝ бе дъщеря на цар Митридат от Понт, а майката на двете ѝ по-малки сестри и двамата ѝ по-малки братя — полусестра на Пролемей Авлет.

О, горя от желание да разкажа всичко това! Може би имам нужда да го споделя с някого, а тук няма сродна душа от добрите люде, на която да се доверя. Като баща на обичаната ми жена и мой най-добър приятел ти си първият, на когото съобщавам тази ужасна вест.

Когато пристигнах в Антиохия, веднага изпратих Гай Касий Лонгин да си стяга багажа — той е много високомерен и самонадеян младеж. Ала можеш ли да повярваш, че той има наглостта да стори както Луций Пизон в края на управлението му в Македония? Откупи войниците си! Твърдеше, че сенатът потвърдил правото му да управлява Сирия, като не му изпратил заместник, и по този начин му дал пълни права на управител! Да, Касий откупи войниците от двата легиона и ги освободи от служба, преди да се измъкне с цялото богатство на Марк Крас. Включително златото от големия храм в Ерусалим и масивната златна статуя на Атаргатис от храма в Бамбик.

При постоянната партска заплаха (Касий бе разбил Пакор, син на цар Ород, при засада и партите се бяха оттеглили, ала това затишие не трая дълго) останах само с легиона, който взех от Италия. Той е съставен от некадърници, както много добре знаеш. Цезар набира усилено войска, като се възползва от закона на Помпей, изискващ всички мъже между седемнайсет и четирийсет години да изкарат военна служба, и по непонятни за мен

причини всички предпочитат Цезар пред Бибул. Наложих се да събирам войската си със сила. Затова войниците от този единствен мой легион не бяха в настроение да се сражават срещу партите.

Реших, че най-добрата ми тактика ще бъде, ако се опитам да подкопая партската държава отвътре, затова подкупих един партски благородник, Орнадапат, и го изпратих да подшушне на цар Ород, че любимият му син Пакор е решил да узурпира трона. В интерес на истината наскоро научих, че това е проработило. Ород езекутира Пакор. Източните царе са твърде чувствителни, що се отнася до предателство вътре в семейството.

Преди обаче да науча, че хитрината ми е постигнала успех, аз страдах от постоянни пристъпи на убийствено главоболие, докато се безпокоях, че нямам войска, с която да защита провинцията си. Тогава идумейският принц Антипатер, който заема много високо положение в еврейския двор на Хиркан, предложи да призова легиона, останал от Авъл Габиний в Египет след връщането на Птолемей Авлет на трона. Те, твърдеше той, били най-опитните воители на Рим, защото били последните фимбриеви бойци, от онези мъже, които отидоха на изток с Флак и Фимбрия, за да се сражават срещу цар Митридат по нареждане на Карбон и Цина. Тогава били на седемнайсет и за трийсет и четири години минали през ръцете на Фимбрия, Сула, Мурена, Лукул, Помпей и Габиний. Следователно, твърдеше Антипатер, сега трябвало да са по на петдесет и една. Не твърде стари, за да се сражават, особено като се има предвид опитът им на бойното поле. Бяха разквартирувани около Александрия, но не се водеха собственост на Египет.

И така, през февруари тази година аз дадох на синовете си Марк и Гней пропреторски империум и ги изпратих в Александрия да се срещнат с царица Клеопатра (съпругът ѝ, нейният брат на име Птолемей Тринайсети, е само на девет години) и да я помолят да ни отпусне Габиниевия легион. За тях, размишлявах аз, това щеше да е

вълнуващо преживяване, а от друга страна, и добър дипломатически ход. Рим нямаше официални отношения с новата владетелка на Египет, моите синове щяха първи да завържат контакт.

Те тръгнаха по суша към Египет, тъй като не понасяха добре морските пътешествия. Всеки от тях водеше по шестима ликтори и по един ескадрон галатийска кавалерия, останали от Касий. Антипатер ги посрещнал при Генизаретското езеро и лично ги придружил през еврейското царство, след това ги оставил да продължат сами на границата при Газа. Малко след началото на март пристигнали в Александрия.

Царица Клеопатра ги посрещнала много радушно. Едва след като научих за смъртта им, получих едно писмо от Марк... О, какво кошмарно изпитание, Катоне! Да четеш думите на обичаното си дете, което е мъртво. Той останал много впечатлен от царицата, дребно и крехко момиче, което само възрастта правела да изглежда привлекателно, защото, както твърди Марк, имала нос, достоен да съперничи на твоя. Не особено достойнство за една жена, макар и да се смята за белег на благородство у мъжа. Говорела, пише той, перфектен атински гръцки и била облечена във фараонски одежди — огромна висока корона от две части, бяла отвън и червена отвътре; роба от изящно изтъкано, прозрачно ленено платно и украсена с приказни скъпоценности огърлица, десет пръста широка. Носела дори изкуствена брада от злато и син емайл. В едната си ръка държала скиптър като малка овчарска гега, в другата — уред за гонене на мухи от нежни бели ленени нишки и с украсена с драгоценни камъни дръжка. Мухите в Сирия и Египет са постоянна напаст.

Царица Клеопатра се съгласила да освободи Габиниевия легион от служба в Александрия. Дните, когато можел да ѝ бъде полезен, казала тя, били изтекли отдавна. И така, синовете ми отишли в лагера на легиона, разположен пред източната или Канопска врата на града. Там заварили истински малък град; всички легионери се

били оженили за местни момичета и си изкарвали прехраната като ковачи, дърводелци и зидари. За военни умения и дума не можело да става.

Когато Марк, който изпълнявал функцията на говорител, ги уведомил, че управителят на Сирия ги вика на служба в провинцията му, те отказали да се подчинят! Марк им дал да разберат, че за отказ и дума не може да става. Корабите вече чакали в Евностското пристанище на Александрия; според римските закони и с разрешението на царица Клеопатра те трябвало начаса да си съберат багажа и да тръгнат. Главният центурион, един негодник, излязъл напред и заявил, че те никога повече нямамо да служат на Рим. Авъл Габиний ги бил освободил след трийсет години под орлите и ги оставил да се радват на живота си. Имали жени, деца и работа.

Марк се ядосал. Гней също. Наредил на ликторите да арестуват говорителя на легионерите, при което напред излезли други центуриони и заобиколили предводителя си. Не, рекли, били освободени вече от служба и нямамо да тръгнат. Гней наредил на своите ликтори да се присъединят към тези на Марк и да арестуват всички. Ала когато ликторите се опитали да заловят бунтовниците, те извадили мечове. Започнала битка, но нито синовете ми, нито ликторите имали друго оръжие, освен фасциите с брадвите в тях, а галатийската конница била оставена в Александрия за неколкодневна почивка.

Така загинали синовете ми и техните ликтори. Царица Клеопатра моментално взела мерки. Заповядала на пълководеца си Ахил да обкръжи бунтовниците с войската си и да окове центурионите. Моите синове били погребани с държавни почести и прахът им бе сложен в най-скъпите урни, които някога съм виждал. Тя ми изпрати урните и окованите предводители на Габиниевия легион в Антиохия заедно с писмо, в което поема пълната отговорност за трагедията. Щяла, пише тя, покорно да чака моето решение за съдбата на Египет. Щяла да приеме всичко, дори ако поискам да я арестувам лично. Завършва, че останалите

легионери щели да бъдат натоварени на кораби и скоро да пристигнат в Антиохия.

Аз ѝ върнах непокорните центуриони с обяснението, че те са проявили по-голямо неподчинение към нея и че нейно право е да ги съди. Писах ѝ също така, че не я смятам виновна за нищо. Доколкото научих, тя е езекутирала първия центурион и заместника му, а останалите Ахил е взел на служба във войската си. Обикновените войници, както беше обещала, пристигнаха в Антиохия и аз отново им наложих строга римска военна дисциплина. Царица Клеопатра беше наела допълнителни кораби на свои разноски, за да изпрати жените, децата и цялата им покъщнина. След като обмислих добре, реших, че най-разумно ще е да разреша на Габиниевите легионери да задържат египетските си семейства. Не съм твърде милостив човек, но синовете ми са мъртва и аз не съм Лукул.

Колкото до Рим, Катоне, мисля, че е безполезно Курион да бъде насърчаван от сената. Колкото повече се проточва този спор, толкова по-висока ще става репутацията му извън сената. Включително и сред старейшините на конническото съсловие, от чиято подкрепа се нуждаем изключително много. Затова смятам, че добрите люде трябва да отложат обсъждането за провинциите на Цезар за известно време, та плебсът и народ да забравят героичната постъпка на Курион. Той ще продължи своята политика на спънки и вето, но само след месец службата му изтича. А Цезар никога няма да може да купи друг народен трибун от ранга на Гай Скрибоний Курион. Ще бъде лишен от всичко през декември, когато можем веднага да изпратим Луций Ахенобарб да го замести като управител. Не се бой от Цезар. Той цени законността, не е роден нарушител на конституцията като Сула. Знаем, че няма да се съгласиш, но аз бях колега на Цезар като едил, претор и консул и макар че притежава изключителна смелост, той избягва да действа противозаконно.

О, сега се чувствам по-добре. Да имаш нещо, върху което да размишляваш, е като противоотрова за скръбта. Надали можеш да намериш хора с по-малко желание да управляват от мен и Цицерон. Макар че той най-сетне проведе достатъчно добра военна кампания, за да спечели дванайсет милиона сестерции от продажба на роби. Аз пък получих от общото ни начинание сред Аманските планини само шест кози, десет овце и толкова силно главоболие, че бях като ослепял. Цицерон освободи Помптин и възнамерява да тръгне за Рим в края на квинктил, независимо дали сенатът ще изпрати някого да го замести или не, стига да не получи нареждане да остане. Може би и аз ще последвам примера му. Защото, макар че не се боя, че Цезар възнамерява да възстанови монархията, искам да съм в сената, за да се уверя, че няма да му бъде позволено догодина да се кандидатира задочно за консул. Искам да го съдя за измяна, имай ми думата.

Като чичо на Брут и... да, знам!... полубрат на Сервилия може би ще искаш да научиш за усърдните писания на Цицерон до Атик, Целий и боговете знаят още кого. Трябва да научиш за отвратителния Публий Ведий, конник, колкото богат, толкова и безсрамен. И така, Цицерон го срещнал случайно някъде из Киликия начело на странно циркаджийско шествие, състоящо се от две колесници, теглени от диви магарета, в едната, от които се возел кучеглав шебек, накитен в женски одежди — истински позор за Рим. Както и да е, вследствие на някои събития, с които нямам намерение да те отегчавам, багажът на Ведий бил претърсен. И в него били намерени портретите на пет известни млади благородни римлянки, всичките — омъжени за горделиви съпрузи. Между тях били жената на Маний Лепид и една от сестрите на Брут. Предполагам, че Цицерон има предвид Юния Прима, съпругата на Вация Изаурик, тъй като Юния Секунда е омъжена за Марк Лепид. Освен ако, разбира се, Ведий не изпитва удоволствие да осмива Емилиите Лепиди. Оставям на теб да решаваш как да действаш в това отношение, но те

предупреждавам, че много скоро това ще се разчуе из цял Рим. Може би трябва уведомиш Брут, а той да каже на Сервилия. Най-добре тя да знае.

Наистина се почувствах по-добре. Всъщност за пръв път прекарах няколко часа, без да плача. Би ли съобщил вестта за смъртта на синовете ми на онези, които трябва да научат? На майка им, моята първа Домиция. Новината ще я убие. На двете Порции, жената на Ахенобарб и моята. На Брут.

Пази се, Катоне. Нямам търпение да видя скъпото ти лице.“

Докато четеше писмото на Бибул, Катон чувства странно безпокойство. Не можеше да определи на какво се дължеше, освен че имаше нещо общо с Цезар. Цезар, Цезар, все този Цезар! Човек с невероятен късмет, който никога не грешеше. Какво бе казал Катул? Не на него, на някого, когото вече не можеше да си спомни... че Цезар бил като Одисей; че нишката на живота му била толкова здрава, че прерязвала всички останали, в които се отърка. И да го бутнеш, той пак щял да се изправи като драконовите зъби, поставени сред полето на смъртта. Сега Бибул бе загубил двамата си най-големи синове. Сирия, твърдеше той, му носела лош късмет. Възможно ли беше? Не!

Катон навн писмото, отърси се от лошите мисли и изпрати да извикат Брут. Младежът трябваше да се справя със срамните страсти на онази харпия, майка си, и със скръбта на Катоновата дъщеря, която той нямаше намерение да посещава лично. Нека Брут се оправя. Той обичаше такива задачи. Не пропускаше погребение.

* * *

И така, Брут пое нелеката задача на лош вестносец и тръгна към дома на Марк Калпурний Бибул. Когато я уведоми, че Юния се е държала непристойно, Сервилия просто вдигна рамене и каза, че дъщеря ѝ била достатъчно голяма, за да определя сама живота си. Когато я уведоми с кого се е забавлявала Юния, тя подскочи до небето.

С нищожество като Публий Ведий? Последва рев, писъци, тропане с крака, скърцане със зъби, грозни ругатни, каквито и най-грубият моряк на римското пристанище не би изрекъл! От пълно безразличие тя премина в такава ярост, че Брут буквално избяга. Сервилия веднага се втурна към съседната къща, тази на Вация Изаурик, за да се разправа с дъщеря си. Защото за нея престъпление беше не прелюбодейството, а погазването на семейната чест. Младите жени с бащи от рода на Юниите и майки от този на Сервилиите не можеха да даряват такива нищожни червеи с вещи, принадлежащи на съпрузите им.

Брут потропа на вратата на Бибуловия дом и бе приет от слугата, мъж, чиято надменност надминаваше тази на господаря му. Когато Брут помоли да види господарката Порция, прислужникът сведе дългия си нос и посочи мълчаливо към перистила. Сетне се отдалечи, сякаш не искаше да има нищо общо с тази ситуация.

Брут не бе виждал Порция от деня на сватбата ѝ преди две години, което не беше нещо необичайно — при многото му посещения у Бибул стопанката не се появяваше. Браковете с две Домиции, и двете съблазнени от Цезар, за да отмъсти на съпруга им, бяха отучили Бибул да кани жена си в присъствието на гости — мъже. Дори този гост да е първият братовчед на съпругата му и репутацията му да е безупречна като тази на Брут.

На път за перистила той чу силния ѝ, пронизителен смях и доста по-пискливия, по-безгрижен смях на дете. Те тичаха из градината, Порция беше с превръзка на очите. Десетгодишният ѝ заварен син лудуваше около нея, дърпаше дрехата ѝ, сетне застиваше напълно неподвижно и безшумно, докато тя размахваше ръце само на педя от него. Изведнъж избухваше в смях и се втурваше да бяга и тя тръгваше слепешката да го гони. Момчето обаче, забеляза Брут, бе изключително предпазливо — не минаваше близо до басейна, където тя можеше да падне.

Сърцето на Брут се сви. Защо не беше дарен с такава сестра? С която да си играе, да се забавлява, да се смее? Или с такава майка? Той познаваше някои мъже с такива майки, които все още се заиграваха с тях. Колко щастлив бе малкият Луций Бибул с мащеха като Порция.

— Има ли някой? — провикна се той от колонадата.

И двамата спряха и се обърнаха. Порция свали превръзката от очите си и изцвили от радост. Следвана от Луций, тя се втурна към

Брут и го прегърна, вдигайки го на една педя от пода.

— Бруте, Бруте! — възкликна, докато го оставяше отново на земята. — Луций, това е братовчед ми Брут. Познаваш ли го?

— Да — отвърна Луций, очевидно не толкова въодушевен от госта.

— Здравей, Луций — усмихна се чаровно Брут, показвайки хубавите си бели зъби, придаващи на лицето му малко по-малко отблъскващ вид. — Съжалявам, че ти прекъсвам играта, но трябва да поговоря с Порция насаме.

Луций, който бе същото дребно човече като баща си, вдигна рамене и се отдалечи.

— Не е ли прекрасен? — попита Порция, докато водеше братовчед си към покоите си. — Не е ли прекрасен? — повтори, сетне посочи гордо всекидневната си. — Сега разполагам с толкова много пространство, Бруте!

— Казват, че всяко живо същество мрази празното пространство. Порция, и това е съвсем вярно, както виждам. Ти си успяла да запълниш всяко кътче.

— О, знам, знам! Бибул все ми повтаря да се въздържа, но такава ми е природата, предполагам.

Тя седна на един стол, той — на друг. Поне, забеляза той, Бибул имаше достатъчно прислуга, за да се грижи нещата на жена му да не събират прах, а столовете ѝ да са винаги свободни.

Все още имаше ужасен вкус за облеклото — носеше друга „брезентова палатка с цвят на бебешко аки“, която подчертаваше широките ѝ рамене и ѝ придаваше вид на амазонка. Огненочервената ѝ коса обаче бе значително по-дълга и по-красива от преди, а големите ѝ сиви очи продължаваха да горят с предишния си блясък.

— Колко се радвам да те видя — усмихна се тя.

— И аз, Порция.

— Защо не се обади по-рано? Бибул отсъства почти година вече.

— Не е прието да се ходи на посещение при нечия жена в отсъствието на съпруга ѝ.

Тя се намръщи:

— Това е смешно!

— Първите му две жени му изневеряваха.

— Аз нямам нищо общо с тях, Бруте. Ако не беше Луций, щях да съм ужасно самотна.

— Да, но имаш Луций.

— Изгоних учителя му, какъв глупак! Заех се сама с обучението му и той доста добре напредва. Не можеш да набиеш знанията на едно дете с пръчка; трябва да събудиш интереса му.

— Виждам, че те обича.

— И аз го обичам.

Брут не забравяше причината за посещението си, но искаше да научи нещо повече за Порция, след като се е омъжила, а знаеше, че в момента, в който ѝ съобщи тъжната вест, това ще е невъзможно. Затова реши да продължи разговора в същия дух:

— Как е брачният живот?

— Много добре.

— Какво най-много харесваш?

— Свободата. — Тя се засмя. — Не можеш да си представиш колко е прекрасно да живееш без Атенодор Кордилион и Статил! Знам, че татко ги цени много, но аз така и не можах да ги заобичам. Те толкова го ревнуваха! Дори за миг да останех сама с него, те се втурваха в стаята и разваляха всичко. Толкова години, Бруте, живея в една къща с Марк Порции Катон, със съзнанието, че съм му дъщеря, ала без да мога да остана и за минутка насаме с него, без досадното присъствие на някой гръцки подлизурко... Мразя ги! Злобни, низки старчета. И само те са причината той да се пропие.

Много от това, което казваше тя, бе вярно, но не всичко. Брут смяташе, че Катон пие по своя воля и че пиянството му е свързано до голяма степен с нетърпимостта му към незачитането на римските традиции. И с Марция. Кое то идваше само да покаже, че дори и Брут не беше успял да отгатне най-ревностно пазената му тайна: самотата без брат му Цепион, страхът да обича други хора, защото животът без тях би се превърнал в мъчение.

— Харесва ли ти да си омъжена за Бибул?

— Да — отвърна кратко тя.

— Трудно ли ти беше?

Тъй като не беше отгледана от жени, тя уточни направо, както би направил един мъж:

— Половия акт ли имаш предвид?

Той се изчерви, но това не пролича на мургавото му лице. Отговори ѝ със същата искреност:

— Да.

Тя въздъхна, наведе се напред, като събра ръце под широко разтворените си колене — очевидно не се бе освободила от мъжките си навици.

— Ами, Бруте, човек прави каквото е необходимо. Боговете също го правят, ако вярваме на гърците. Пък и в никоя философска книга не съм видяла доказателство, че на жените трябва да им харесва. Това е удоволствие за мъжете и ако мъжът не го търси активно, той остава без него. Изстрадах го и не мога да кажа, че останах отвратена. — Тя вдигна рамене. — Не трае дълго, а като свикнеш с болката, вече не е трудно.

— Ама след първия път не би трябвало да чувстваш болка, Порция?

— Нима? За мен не е така — призна тя безразлично. — Бибул казва, че съм била суха.

Брут се изчерви още повече, сърцето му се свиваше.

— О, Порция, може би когато Бибул се върне, нещата ще се променят. Не ти ли липсва?

— Една жена трябва да чувства липса, когато съпругът ѝ отсъства.

— Ти не си се научила да го обичаш.

— Обичам баща си. Обичам малкия Луций. Обичам теб, Бруте. Обаче към Бибул изпитвам уважение.

— Знаеш ли, че баща ти искаше да се омъжиш за мен?

— Тя отвори широко очи:

— Не.

— Така искаше. Ала аз не пожелах.

Това я натъжи.

— Защо?

— Не е заради теб, Порция. Просто бях влюбен в жена, която не ме обичаше.

— В Юлия.

— Да, Юлия. — Лицето му се изкриви. — И когато тя умря, просто исках жена, която не означава нищо за мен. Затова се ожених за Клавдия.

— О, горкичкият Брут!

Той прочисти гърлото си:

— Не ти ли е любопитно защо съм тук?

— Не се замислих за това, просто се зарадвах, че си дошъл.

Той се размърда на стола си, сетне я погледна в очите.

— Порция, натоварен съм да ти съобщя една скръбна вест.

Тя пребледня, навлажни устни.

— Бибул ли е умрял?

— Не, Бибул е жив и здрав. Ала Марк и Гней са били убити в Александрия.

Сълзите ѝ рукаха изведнъж, но тя не продума. Брут извади кърпичката си и ѝ я подаде. Поседя до нея за известно време, сетне се изправи неловко.

— Трябва да вървя, Порция. Ала мога ли да се отбия пак? Искаш ли аз да кажа на малкия Луций?

— Не — промълви тя през ленения плат. — Аз ще му кажа, Бруте. А ти винаги си добре дошъл.

Брут си тръгна натъжен, но не заради синовете на Бибул, а заради това бедно, жизнерадостно, красиво същество, за което съпругът ѝ не можеше да измисли нищо по-добро от това, че била... О, отвратителна дума!... Суха.

* * *

Катон още убеждаваше по-малко изтъкнатите сред добрите люде да подкрепят отлагането на обсъждането за провинциите на Цезар до ноемврийските иди, когато се чу, че Квинт Хортензий бил на смъртно легло и искал да го види.

Атриумът бе доста пълен с доброжелатели, но слугата веднага въведе Катон в „покоите“ на смъртника. Хортензий лежеше в хубавото си легло, увит в одеяла и треперещ ужасно; от лявото ъгълче на устата му се процеждаше слюнка, дясната му ръка отчаяно дереше завивките до врата му. Въпреки това, както и при предишното му посещение, Хортензий позна Катон веднага. Младият Квинт Хортензий, който бе на същата възраст като Брут и също сенатор, стана от стола си и го отстъпи на Катон с истински изтънчен жест.

— Няма да се задържа дълго — рече сковано Хортензий. — Тази сутрин получих удар. Лявата ми страна е парализирана. Още съм в състояние да говоря, макар и трудно. Каква съдба, а? Няма да се задържа дълго. Скоро ще последва втори удар.

Катон отметна одеялата и хвана немощната дясна ръка на стареца; той се вкопчи отчаяно в неговата.

— Оставил съм ти нещо в завещанието си, Катоне.

— Знаеш, че не бих приел нищо.

— Не са пари, хи, хи — подсмихна се умирацията. — Знаем, че няма да приемеш пари. Ала това няма да откажеш.

След тези думи той затвори очи и сякаш задряма.

Без да пуска ръката му, Катон се огледа, не със страх, а с желязна решителност. Да, Марция бе там с три други жени.

Хортензия познаваше добре — тя бе вдовицата на брат му Цепион и така и не се беше омъжила повторно. Дъщеря ѝ от Цепион, младата Сервилия, бе тъкмо на възраст за женене, даде си внезапно сметка той... Къде се загубиха тези години? Толкова ли много време бе изминало от смъртта на Цепион? Не беше голяма красавица тази млада Сервилия. Това с името ли вървеше? Третата бе жената на младия Хортензий, Лутация, дъщеря на Катул и следователно първа братовчедка на мъжа си по две линии. Много горда. Много красива.

Марция се взираше в свещника в отсрещния ъгъл на стаята; нямаше опасност да спре погледа си върху него. На останалите три жени той не обърна внимание, но не можеше да отмине с равнодушие Марция. Той нямаше памет за лица, дори за тези на любимите му хора, и това бе най-тъжното в скръбта му по брат си. Той се взря удивено в Марция. Така ли беше изглеждала?

Катон заговори високо, рязко. Хортензий се стресна, отвори очи и тъжно се усмихна.

— Дами, Квинт Хортензий умира. Донесете столове и седнете така, че да ви вижда. Марция и младата Сервилия — тук, до мен. Хортензия и Лутация от другата страна. В последните си мигове човек трябва да вижда всички членове на семейството си.

Младият Квинт Хортензий, сега между жена си и сестра си, бе хванал парализираната лява ръка на баща си. Той имаше доста агресивен вид за син на един толкова миролюбив човек, но същото можеше да се каже и за много по-младия син на Цицерон. Синовете

явно изобщо не приличаха на бащите си. Синът на Катон пък не беше нито агресивен, нито храбър, нито заинтересуван от политиката. Колко странно, че и двамата с Хортензий имаха дъщери, по-достойни да продължат по стъпките на бащите си. Хортензия се справяше блестящо с юридическите проблеми. Имаше ораторска дарба. Водеше живот на учена жена. А Порция можеше да заеме мястото на Катон на сенатската трибуна.

При тази подредба на семейството около смъртния одър на стареца Марция оставаше извън полезрението на Катон, макар че той усещаше присъствието ѝ.

Седяха така с часове, почти без да забележат кога слугите са влезли и са запалили лампите; излизаха само за кратки посещения до тоалетната. Всички гледаха умирация, чиито очи отново се бяха затворили със залеза на слънцето. Около полунощ втори удар освободи голямо количество кръв в жизненоважните части на мозъка и избави толкова бързо смъртника от мъките му, че никой не забеляза. Само спадането на температурата на ръката, която държеше, подсказа на Катон, че смъртта е настъпила. Той си пое дълбоко въздух и внимателно разтвори безжизнените пръсти. Изправи се.

— Квинт Хортензий е мъртъв — обяви, пресегна се, взе лявата ръка на мъртвеца от сина му и скръсти двете ръце на Хортензий на гърдите му. — Слагай монетата, Квинте.

— Толкова кротко умря! — възкликна удивено Хортензия.

— И защо не? — попита Катон и излезе от стаята, за да потърси усамотение в студената зимна градина.

Крачи достатъчно дълго из нея, за да свикне с безлунната, облачна нощ, решен да остане там, докато погребалните агенти се заемат с мъртвеца; сетне щеше да се измъкне през външната врата на улицата и никога повече да не се върне в тази къща. Не желаше да си спомня повече за Квинт Хортензий Хортал. И за Марция.

Тя се появи толкова неочаквано пред него, че дъхът му секна. И нищо не я беше променило, нито годините, нито престарелият съпруг, нито самотата. Тя се приближи до него и взе лицето му между дланите си, усмихна му се.

— Изгнанието ми свърши — рече и приближи устни към неговите.

И той я пое, раздиран от разкаяние. Цялата страст и безкрайна чувственост, които бе предал и на дъщеря си, се освободиха, необуздани и силни както в отдавна забравените дни преди смъртта на Цепион. Лицето му бе мокро от сълзи и тя ги изсуши с езика си, той дръпна черната ѝ дреха и тя неговата и двамата се отпуснаха на земята, без да усещат студа. Никога през двете години, през които бе женен за нея, не се беше любил така. Стената бе рухнала. Строгата дисциплина на безжалостните му етични правила не можеше да развали възторга му от това откритие и да попречи на духа му да се потопи в радост, която никога не беше подозирал, че може да съществува, там, с нея, вътре в нея, отново и отново, и отново.

На разсъмване те се разделиха, без да произнесат и една дума; не продумаха и когато той я отблъсна и излезе през портите на градината на оживената улица. А тя приведе дрехите си в някакъв що-годе приличен вид и се оттегли незабелязана в личните си покои в голямата къща. Болеше я, но в същото време ликуваше. Може би изгнанието ѝ бе единственият начин Катон да се примири с онова, което чувстваше към нея. Усмивката, тя се оттегли в банята си.

Още същата сутрин Филип отиде у Катон и примигна удивено при вида на най-известния и безкомпромисен римски стоик — горящ от жизненост, ухилен до уши!

— Изобщо не ми предлагай от онази отвратителна пикня, която наричаш вино — предупреди гостът, след като се настани на едно кресло.

Катон седна зад очуканото си бюро и зачака.

— Аз съм изпълнител на завещанието на Квинт Хортензий — продължи надутото Филип.

— О, да, Квинт Хортензий спомена за някакъв подарък.

— Подарък? По-скоро бих го нарекъл дар от боговете!

Катон вдигна бледорижите си вежди; очите му заиграха.

— Умирам от любопитство, Луций Марций.

— Какво ти има тази сутрин, Катоне?

— Абсолютно нищо.

— Абсолютно всичко, бих казал аз. Много странно се държиш.

— Да, ала аз винаги съм се държал странно.

Филип си пое въздух:

— Хортензий ти завещава цялото съдържание на избата си.

— Колко мило от негова страна. Нищо чудно, че беше сигурен, че не мога да откажа.

— Това не е нищо за теб, Катоне, нали?

— Много грешиш, Луций Марций. То означава много за мен.

— Знаеш ли какво има в Квинт Хортензиевото мазе?

— Някои много добри вина, предполагам.

— О, да, има! Ала имаш ли представа колко амфори?

— Не. Откъде да знам?

— Десет хиляди амфори! — провикна се Филип. — Десет хиляди амфори с най-хубавите вина на света. И на кого ги оставя? На теб! Човекът с най-лош вкус в целия Рим!

— Разбирам какво имаш предвид и как се чувстваш, Филипе. — Катон се приведе напред и постави ръка на коляното на събеседника си, жест, толкова необичаен за него, че Филип едва не се отдръпна. — Знаеш ли какво, Филипе, ще склуча една сделка с теб.

— Сделка?

— Да, сделка. Аз в никой случай не мога да побера десет хиляди амфори с вино в дома си, а ако ги дам на съхранение в Тускулума, всичко ще бъде окрадено. Затова ще взема по-лошите петстотин амфори от мазето на Хортензий и ще оставя другите девет хиляди и петстотин на теб.

— Ти си луд, Катоне! Наеми склад или продай виното! Аз ще купя колкото мога да си позволя, така че няма да остана с празни ръце — Но ти не можеш да ми даде всичкото, просто не можеш.

— Не съм казал, че ти го давам даром. Казах, че ще ти предложи сделка. Една размяна.

— Какво, в името на боговете, мога да ти дам срещу такава ценност?

— Дъщеря си.

Филип зина от удивление:

— Какво?

— Ще разменя виното за дъщеря ти.

— Ама ти се разведе с нея!

— А сега ще се ожена повторно.

— Ти наистина си луд! Защо я искаш пак?

— Това е моя работа — отвърна Катон с изключително самодоволен вид и се протегна блажено. — Възнамерявам да се ожена за нея веднага щом Квинт Хортензий влезе в урната си.

Филип затвори уста, стисна зъби, преглътна тежко.

— Скъпи ми приятелю, не може! Траурният период е десет месеца! И то ако се съглася.

Радостта изчезна от очите на Катон и те придобиха обичайния си строг вид. Той стисна устни.

— След десет месеца — изрече рязко — светът може да е свършил. Или Цезар да е влязъл в Рим. Аз може да съм прогонен в някое селце край Евксинско море. Десет месеца са твърде ценно време. Затова аз ще се ожена за Марция веднага след погребението на Квинт Хортензий.

— Не можеш! Няма да позволя! Рим ще полудее!

— Рим е луд.

— Не, не давам!

Катон въздъхна, обърна се и се загледа замислено през прозореца на кабинета си.

— Девет хиляди и петстотин огромни амфори с най-отбрани вина. Колко ли съдържа една амфора? Двайсет и пет гарафи? Умножи девет хиляди и петстотин по дваайсет и пет и ще имаш неповторима колекция от двеста трийсет и седем хиляди и петстотин гарафи фалернски, хиоски, фуцински, семейски... — Той се изправи толкова рязко, че Филип се стресна. — Защо ми се струва, че Квинт Хортензий притежаваше и малко от вината на цар Тигран, цар Митридат и царя на партите, които купуваше от Публий Сервилий?

Тъмните очи на Филип гледаха напрегнато, на красивото му лице се бе появило объркано изражение. Той плесна с ръце и ги протегна умолително към Катон.

— Не мога! Ще стане по-голям скандал от този при развода ти, когато я даде на клетия Хортензий! Катоне, моля те! Изчакай няколко месеца!

— Няма вино! Вместо това ще имаш честта да наблюдаваш как го откарвам кола след кола до Тестацейската скала на пристанището на Рим и чупя амфора след амфора с чук.

Филип пребледня.

— Няма да го направиш!

— Напротив, ще го направя. В края на краищата, както сам каза, аз съм човекът с най-лош вкус в цял Рим. И мога да си позволя да пия колкото си поискам отвратителна пикня. Колкото до продаване, мисля, че би било кощунство да печеля пари от Квинт Хортензий. Аз никога не приемам парични облаги. — Катон се отпусна отново на стола си и погледна насмешливо Филип. — Решавай, човече! Или дай овдовялата си дъщеря на бившия ѝ съпруг, при което ще се сдобиеш с двеста трийсет и седем хиляди и петстотин гарафи от най-доброто вино в света, или ще ме гледаш как ги троша на Тестацейската скала. След което така или иначе ще се ожена за Марция. Тя е на двайсет и четири и вече от шест години не е под твое попечителство. Сама определя живота си; не можеш да ни спреш. Можеш само да придадеш на втория ни брак малко повече авторитет. Защото, знаеш, аз не уважавам такъв вид авторитет. Ала бих предпочел Марция да се чувства спокойно, когато излиза на улицата.

Филип намръщено се взря в това долно същество, което го гледаше толкова непоколебимо. Може би той наистина беше луд. Да, разбира се, че беше. Всички го знаеха от години. Тази негова отдаденост на една кауза бе нещо нечувано. Само как се беше впил в Цезар! Днешната среща обаче бе разкрила много повече страни на Катоновата лудост, отколкото Филип подозираше, че съществуват.

Той въздъхна, вдигна рамене:

— Добре тогава. Като искаш, твоя е. Вашата да бъде, на теб и на Марция. — Изражението му се промени. — Хортензий не я е докосвал и с пръст. Това поне мисля, че трябва да знаеш, след като ще се жениш за нея.

— Не го знаех.

— Той беше твърде стар, твърде болен, твърде изхабен. Просто я бе издигнал на пиедестал като жената на Катон и я обожаваше.

— Да, има логика. Тя никога не е преставала да бъде жената на Катон. Благодаря ти за сведенията, Филипе. Тя щеше и сама да ми го каже, но не знам дали щях да ѝ повярвам.

— Толкова ли лошо мнение имаш за моята Марция? След като беше женен за нея?

— Аз бях женен и за жена, която ми изневери с Цезар.

Филип се изправи:

— Така е. Но жените, както и мъжете, са много различни една от друга. — Запъти се към вратата, но спря и се обърна. — Даваш ли си сметка, Катоне, че досега не бях подозирал, че имаш чувство за хумор?

Катон го изгледа равнодушно:

— Аз нямам чувство за хумор.

И така, скоро след погребението на Квинт Хортензий Хортал избухна най-големият скандал в римската история — Марк Порций Катон се ожени повторно за Марция, дъщерята на Луций Марций Филип.

* * *

В средата на май сенатът гласува за отлагане обсъждането на провинциите на Цезар до ноемврийските иди. Катон бе успял, макар че и в това нямаше нищо чудно, най-близките му съмишленици се бяха оказали най-непоклатими — Луций Ахенобарб избухна в сълзи; Марк Фавоний се разкрещя. Само писмата от Бибул, адресирани лично до всеки един от тях, накрая ги убедиха.

— О, колко хубаво! — възкликна весело Курион след вота. — Мога да си взема няколко месеца почивка. Ала не мисля, че през ноемврийските иди ще съм се отказал от вота си.

— Налагай вето, Гай Курионе! — изръмжа Катон, скандалната му женитба го бе направила доста популярен. — Ала скоро след това срокът на службата ти ще изтече и Цезар ще падне.

— Някой друг ще ме замести.

— Само че няма да е като теб. Цезар никога няма да намери друг като теб.

Може би Цезар нямаше да намери друг такъв, но заместникът на Курион вече бързаше от Галия към Рим. Смъртта на Хортензий бе оставила празно място в адвокатските среди; той бе в същото време и гадател, което означаваше, че неговото място в Колегията на гадателите бе отворено. И Ахенобарб щеше да опита отново, решен да върне рода си в най-уважаваната гилдия на Рим, тази на свещенослужителите. Жрец или гадател, нямаше значение, макар че

жрец щеше да е по-добре, тъй като дядо му бе понтифекс максимус и беше прокарал закона, според който жреците и гадателите трябваше да се избират.

Само кандидатите за претори и консули трябваше да се регистрират в границите на Рим; всички останали магистрати, включително от духовенството, можеха да заявяват кандидатурите си ин абсенция. Така Цезаровият заместник на Курион, идващ от Галия, изпрати предварително известие, за да регистрира кандидатурата си за гадател на мястото на Квинт Хортензий. Изборите бяха проведени, преди да пристигне в Рим, и той спечели. Красноречието на Ахенобарб, след като научи за поражението си, бе достойно за няколко епични поеми.

— Марк Антоний! — хленчеше Ахенобарб. Той вече не бе способен на гняв. От последните избори за гадател, когато Цицерон го измести, той непрекъснато изпадаше в отчаяние. — Марк Антоний! Мислех, че Цицерон е най-ниското ниво, на което могат да паднат избирателите, но Марк Антоний! Този изрод, този развратник, това безмозъчно говедо! Рим е пълен с копелетата му! Кретен, който повръща на публични места! Баща му предпочете да се самоубие, вместо да се яви в Рим за делото срещу него за измяна; чичо му изтезаваше свободни гръцки мъже, жени и деца; сестра му бе толкова грозна, че се наложи да я оженят за сакат; майка му без съмнение е най-глупавата жена, живяла някога на света, макар че е от Юлиите; а двамата му по-малки братя се различават от Антоний само по това, че притежават по-малко мозък дори от него!

Слушател на тези излияния бе Марк Фавоний — Катон прекарваше всяка свободна минута у дома с Марция. Метел Сципион беше в Кампания с Помпей, а по-маловажните от добрите люде постоянно се умилкваха около Марцелите.

— Гледай по-весело на нещата, Луций Домиций — успокояваше го Фавоний. — Всички знаят защо загуби. Цезар е купил поста на Антоний.

— Цезар не е изхарчил и половината пари, които аз дадох за подкупи — изстена Ахенобарб, хълцайки. Най-сетне изплю камъчето: — Загубих, защото съм плешив, Фавоний. Да имах един-единствен кичур коса някъде по главата си, всичко щеше да е наред, ала ето ме, само на четирийсет и седем, а темето ми е голо като маймунски задник

още от двайсет и петата ми година! Децата ме сочат с пръст и ме наричат Яйцето, жените се мусят с отвращение, а всеки мъж в Рим смята, че съм твърде грозен, за да гласуват за мен!

— О, стига — възрази отчаяно Фавоний и опита да измисли нещо окуражаващо. — Цезар също е плешив, а няма никакви проблеми.

— Той не е плешив! — проплака другият мъж. — Още има достатъчно коса, за да я зареши върху темето си, значи, не е плешив! — Той изскърца със зъби. — Освен това е задължен да носи венеца си за храброст навсякъде и той държи косата му на място.

В този момент жената на Ахенобарб, Порция, влезе в стаята. Беше по-възрастната истинска сестра на Катон, ниска, дебела, със сламеноруса коса и лунички. Бяха се оженили отдавна и бракът им се бе оказал сполучлив. Имаха двама сина и четири дъщери, но за щастие Луций Ахенобарб бе толкова богат, че броят на синовете, чиито кариери трябваше да финансира, и на дъщерите, чиито зестри трябваше да плаща, не беше от значение. Освен това бяха осиновили едно момче от някой си Атилией Серан. Порция хвърли съчувствен поглед на Фавоний и притисна презряната глава на Ахенобарб до корема си, потупа го по гърба.

— Скъпи мой, не се оплаквай — рече успокоително тя. — По неизвестна за мен причина избирателите на Рим отказаха да те сложат в колегията на духовниците още преди години. Това няма нищо общо с липсата ти на коса. Ако имаше, нямаше да те изберат за консул. Насочи усилията си към избирането на сина ни Гней в гилдията на свещенослужителите. Той е много приятна личност и избирателите го харесват. Сега стига си се тюхкал и бъди добро момче.

— Ама Марк Антоний... — изстена той.

— Марк Антоний е идол за обществото, популярен като гладиатор. — Тя вдигна рамене, прегърна съпруга си като майка детето си, страдащо от колики. — Той е далеч от способностите на Цезар, но по отношение на уменията да спечелва тълпата не му отстъпва. Хората просто обичат да гласуват за него, това е.

— Порция е права, Луций Домиций — съгласи се Фавоний.

— Разбира се, че съм права.

— Каж ми тогава защо Антоний изобщо си направи труд да идва в Рим. Те го избрах задочно!

Въпросът на Ахенобарб намери отговор след няколко дни, когато Марк Антоний, новоизбраният гадател, обяви, че ще се кандидатира за народен трибун.

— Добрите люде не са особено впечатлени — отбеляза с усмивка Курион.

Видът на Антоний беше блестящ. Животът с Цезар му бе повлиял добре, включително и сухия режим, наложен от Пълководеца. В Рим рядко се раждаха такива мъже — висок, як, с големи мъжки атрибути и с непоправим оптимизъм. Хората го харесваха по начин, по който никога не бяха харесвали Цезар. Може би, мислеше си цинично Курион, защото излъчваше мъжественост, без да е надарен с красиво лице. Както при Сула чарът на Цезар бе повече или по-малко женствен. Ако не беше така, онзи стар зловреден слух за любовната връзка на Цезар с цар Никомед нямаше да се разпространява с такъв успех, макар че никой не можеше да извади доказателства за каквато и да било сексуална активност от такъв род, а твърденията за цар Никомед се опираха само на свидетелствата на двама души, които мразеха Цезар: мъртвият Лукул и Бибул. Докато Антоний, който често целуваше страстно Курион на публични места, никога не можеше да бъде заподозрян в хомосексуализъм.

— Не съм очаквал добрите люде да се впечатлят — призна Антоний, — но Цезар смята, че ще се справя много добре като народен трибун, дори като твой наследник.

— Съгласен съм с Цезар. И независимо дали ти харесва или не, скъпи ми Антоний, през следващите няколко месеца трябва да внимаваш и да се учиш. Аз ще те обуча как да се противопоставяш на добрите люде.

Фулвия, в напреднала бременност, лежеше до Курион на кушетката. Антоний, който бе изключително лоялен към приятелите си, я познаваше отдавна и много я уважаваше. Тя беше енергична, последователна, умна. Макар че Публий Клодий се беше влюбил в нея на млади години, тя бе успяла да омае доста успешно и коренно различния Курион. За разлика от повечето жени, знаеше Антоний, Фулвия обичаше не по причини, свързани със семейното огнище. За да спечели любовта ѝ, един мъж трябваше да е храбър, умен и с важно

място в политиката. Като Клодий. Като Курион. И това може би изобщо не беше чудно за една внучка на Гай Гракх. И за една толкова пламенна жена. Тя все още бе много красива, макар че беше минала трийсетте. И очевидно беше плодовита: имаше четири деца от Клодий и сега чакаше дете от Курион. Защо в този град, където жените често губеха живота си, давайки живот, Фулвия раждаше дете след дете, без да загуби и един косъм? Тя правеше на пух и прах много теории, защото произлизаше много стар и благороден род, с много близкородствени бракове. Сципион Африкански, Емилий Паул, Семпроний Гракх, Фулвий Флак. И въпреки това тя беше като манифактура на бебета.

— Кога ще се роди бебето? — осведоми се Антоний.

— Скоро — отвърна тя, пресегна се и разроши косата на Курион. Усмихна се скромно на Антоний. — Ние... ъ... чакахме законното ни бракосъчетание.

— Защо не се оженихте по-рано?

— Питай Курион.

— Искях да покрия всичките си дългове, преди да взема тази изключително богата жена.

Антоний го изгледа изненадано:

— Курионе, никога не съм те разбирал! Защо се безпокоиш толкова за такива неща?

— Защото — чу се друг глас — Курион не е като останалите бедняци като нас.

— Долабела! Влизай, влизай! — извика Курион. — Помести се малко, Антоний.

Публий Корнелий Долабела, бедният патриций, се настани на кушетката до Антоний и взе чашата вино, което му наля и разреди домакинът.

— Моите поздравления, Антоний — рече новодошлият. Двамата доста си приличаха, помисли си Курион, поне физически. Също като Антоний Долабела бе висок и както притежаваше чудесна фигура, така излъчваше неоспорима мъжественост, макар че, предполагаше Курион, той бе по-умният от двамата, ако ще и само заради това, че не беше невъздържан като Антоний. Освен това бе и значително по-хубав; кръвното му родство с Фулвия личеше както от чертите, така и от

цвета на косата и очите му — бледо-кестенява коса, черни вежди и мигли и черни като въглени очи.

Финансовото положение на Долабела бе толкова нестабилно, че само изключително изгодният му брак преди две години му беше позволил да влезе в сената. По предложение на Клодий той бе примамил бившата главна весталка Фабия, полусестра на съпругата на Цицерон, Теренция. Бракът им не продължи дълго, но Долабела все пак си запази огромната зестра на Фабия... и симпатията на Цицероновата жена, която не преставаше да обвинява сестра си за разпадането на брака ѝ.

— Правилно ли чувам, Долабела, че си отделял твърде голямо внимание на Цицероновата щерка? — попита Фулвия, докато хрупаше ябълка.

Долабела я погледна унило:

— Виждам, че сплетните се разпространяват.

— Значи, ухажваш Тулия, така ли?

— Всъщност се опитвам да не го правя. Проблемът е, че съм влюбен в нея.

— В Тулия?

— Разбирам те — обади се неочаквано Антоний. — Знам, че всички се смеем на остроумията на Цицерон, но дори и най-върлият му враг не може да отрече интелекта му. Аз забелязах Тулия още преди години, когато беше омъжена за онзи, първия... Пизон Фруги. Много красива и жизнена. Стори ми се забавна.

— Забавна е — заяви мрачно Долабела.

— Само — добави с престорена сериозност Курион, — като имаш предвид, че Теренция ѝ е майка, какви ли деца ще нареди?

И четиримата избухнаха в смях, но Долабела явно беше влюбен до уши.

— Само се постарай да измъкнеш сваята зестра от Цицерон — посъветва го Антоний като заключение по темата. — Може да се оплаква, че е бедняк, ала проблемите му са само по отношение на парите в брой. Той притежава едни от най-скъпите имоти в Италия. А Теренция дори повече.

* * *

В началото на юни сенатът се събра в Помпеевата курия, за да обсъди проблема със заплахата от партите, за които се подозираше, че ще нападнат Сирия през лятото. При това се повдигна спорният въпрос за смяната на Цицерон и Бибул като управители съответно на Киликия и Сирия. И двамата имаха съмишленици, които усилено се опитваха да предотвратят продължаването на срока им през следващата година, доста трудна задача, тъй като изборът на управители на провинции не беше голям (повечето политици бяха взели провинции след изтичането на консулските или преторските им мандати, такива като Цицерон и Бибул бяха малко), а и основното желание на повечето сенатори бе да сменят Цезар, не Цицерон и Бибул. Бюрократите предпочитаха да си затварят очите пред приближаващата война с партите, докато провинциите на Цезар изглеждаха умирени за доста години напред.

Двамата Помпеевци също присъстваха, статуята се извисяваше над курулния подиум, оригиналът изпъкваше на долния ред отляво. Катон седеше от дясната страна на Апий Клавдий, който бе оправдан от съда и веднага беше избран за цензор. Единственият проблем бе, че другото цензорско място се заемаше от Луций Калпурний Пизон, тъст на Цезар и човек, с когото Апий Клавдий изобщо не се разбираше. За момента двамата все още си говореха, главно защото Апий Клавдий възнамеряваше да прочисти сената, но благодарение на един закон, прокаран от брат му Публий Клодий, докато заемаше поста на народен трибун, никой цензор не можеше самостоятелно да изгони някой член на сената, нито да отнеме конническия статус на някого в трибите или центуриите. Клодий бе въвел възможността за вето, което означаваше, че Апий Клавдий трябваше да има съгласието на Луций Пизон, за да прокара мерките си.

Ала Клавдиите Марцели все още водеха сенатската опозиция срещу Цезар и останалите демократи. Така че сега заседанието се председателстваше от Гай Марцел Големия, който държеше и фасциите през юни.

— От писмата на Марк Бибул знаем, че военното положение в Сирия е критично — заговори Марцел Големия пред сената. — Той разполага с около двацет и седем кохорти, което е смешно. Освен това никой от войниците му не е достатъчно способен, включително онези от Габиниевия легион, които той върна от Александрия. Твърде

унизителна ситуация, да командваш хората, които са убили синовете ти. Трябва да изпратим още легиони в Сирия.

— И откъде ще ги вземем тези легиони? — попита високо Катон. — Благодарение на безскрупулното набиране на войска от Цезар (още двайсет и пет кохорти тази година) Италия и Италийска Галия са обезлюдени.

— Известно ми е това, Марк Катоне — тросна се Марцел Големия, — но това не премахва необходимостта от поне още два легиона в Сирия.

Помпей се изправи и намигна на седналия на отсрещната скамейка Метел Сципион. Двамата се разбираха отлично.

— Втори консуле, може ли да направя едно предложение.

— Казвай, Гней Помпей. Помпей се усмихна лукаво:

— Разбирам, че ако някой член на сената пожелае да разрешим този проблем, като наредим на Гай Цезар да отстъпи някои от многобройните си легиони, нашият уважаван народен трибун Гай Курион моментално ще наложи вето. Затова аз предлагам да действаме в рамките, които ни наложи Гай Курион.

Катон се ухили, а Курион се намръщи.

— Ако успеем да се вместим в тези рамки, Гней Помпей, аз ще съм изключително доволен — рече Марцел Големия.

— Много е просто — продължи весело Помпей. — Предлагам аз да изпратя един от легионите си в Сирия и Гай Цезар да отпусне един от своите. Така никой от нас няма да се чувства онеправдан и двамата ще се лишим от еднакъв брой войници. Не е ли справедливо, Гай Курионе?

— Да — отвърна рязко Курион.

— Ще се съгласиш ли да не налагаш вето върху такова предложение, Гай Курионе?

— Няма да наложа вето, Гней Помпей.

— О, чудесно! В такъв случай аз заявявам официално пред това събрание, че още сега давам един от легионите си за Сирия.

— Кой, Гней Помпей? — попита Метел Сципион, който от възлнение едва седеше на мястото си.

— Моя Шести легион, Квинте Метел Сципионе.

Настъпи тишина, която дори Курион не посмя да наруши.

„Хитър ход, пиценска свиньо! — рече си той. — Ти току-що лиши войската на Цезар от два легиона и в същото време избегна моето veto.“ Защото Шести легион служеше при Цезар от години. Цезар го беше взел на заем от Помпей и още го държеше. Ала легионът не беше негов.

— Чудесна идея! — ухили си се Марцел Големия. — Предлагам да гласуваме. Всички, които са съгласни Гней Помпей да изпрати Шестия си легион в Сирия, да си вдигнат ръцете.

Дори Курион вдигна ръка.

— И всички, които са съгласни Гай Цезар да даде един от легионите си за Сирия, да вдигнат ръце.

Курион отново гласува за.

— В такъв случай ще пиша на Гай Цезар в Отвъдна Галия, за да го информирам за решението на сената — заключи доволно Марцел Големия.

— А какво ще стане по въпроса за нов управител на Сирия? — обади се Катон. — Мисля, че повечето уважаеми сенатори ще се съгласят, че трябва да върнем Марк Бибул в Рим.

— Предлагам — обади се веднага Курион — да изпратим Луций Домиций Ахенобарб на мястото на Марк Бибул в Сирия.

Ахенобарб скочи и заклати енергично грозната си глава:

— С удоволствие бих приел, Гай Курионе, но здравето не ми позволява да отида в Сирия. — Той наведе глава и показа на римския сенат голото си теме. — Слънцето е твърде силно там, уважаеми сенатори. Ще ми опече мозъка.

— Вземи си шапка, Луций Домиций — сръза го Курион. — На Сула му вършеше чудесна работа, би трябвало да свърши и на теб.

— Да, но има и друг проблем, Гай Курионе — не отстъпи Ахенобарб. — Мога да нося шапка, но не и шлем. В момента, в който нахлузя такова нещо, получавам непоносимо главоболие.

— Ти самият си едно главоболие! — възкликна цензорът Луций Пизон.

— А ти си инсубрийски варварин! — изръмжа Ахенобарб.

— Ред! Ред! — изкрещя Марцел Големия. Помпей отново се изправи:

— Мога ли да предложа една алтернатива, Гай Марцел?

— Казвай, Гней Помпей.

— Ами, разполагаме и с известен брой бивши претори, но мисля, всички ще се съгласите, че Сирия е твърде опасна, за да изпращаме човек, който не е бил консул. Затова, тъй като съм съгласен, че имаме нужда от Марк Бибул тук, сред нас, мога ли да предложа да изпратим човек, от края, на чийто консулски мандат още не са изтекли пет години, както е според изискванията на моя закон? С времето нещата ще се поуталожат и такива проблеми няма да изникват, но смятам, че сега трябва да действаме разумно. Ако сенатът е съгласен, можем да издадем извънреден закон, който да натоварва точно определен човек с тази задача.

— О, стига увъртания, Гней Помпей! — провикна се Курион. — Казвай кого имаш предвид!

— Ще го назова веднага. Предлагам Квинт Цецилий Метел Пий Сципион Назика.

— Твоя тъст. Пак облагодетелстване по роднинска линия — възкликна Курион.

— В облагодетелстването по роднинска линия няма нищо лошо — възрази Катон.

— Това е недостойно! — изкрещя Марк Антоний от задния ред.

— Ред! Ред! — прогърмя гласът на Марцел Големия. — Марк Антоний, ти си педарий и нямаш право да говориш!

— Глупости! — закрещя Антоний. — Баща ми е най-доброто доказателство, че облагодетелстването на роднини е недостойно!

— Марк Антоний, млъквай веднага или ще те изхвърля.

— Така ли? — попита презрително той и заплашително се надигна. — Хайде, кой ще опита?

— Сядай си на мястото, Антоний! — нареди отегчено Курион.

Антоний седна с усмивка на уста.

— Метел Сципион не може да се пребори и с жена — обади се Вация Изаурик.

— Предлагам Публий Вациний! Предлагам Гай Требоний! Предлагам Гай Фабий! Предлагам Квинт Цицерон! Предлагам Луций Цезар! Предлагам Тит Лабиен! — закрещя Антоний.

Гай Марцел Големия сложи край на заседанието.

— От теб ще стане страшен демагог, когато те изберат за народен трибун — похвали Курион Антоний, докато се връщаха към Палатина.

— Ала не предизвиквай толкова Гай Марцел. Той е не по-малко раздразнителен от останалите членове на кликата му.

— Мръсници! Лишиха Цезар от два легиона.

— И то много хитро. Ще му пиша веднага.

* * *

До началото на квинктил цял Рим знаеше, че Цезар бе прекосил Алпите в Италийска Галия заедно с Тит Лабие и три легиона. Два щяха да отидат в Сирия, Помпеевият Шести и неговият Петнайсети, легион без никакъв боен опит, защото се състоеше единствено от новобранци, преминали само определен период интензивно обучение при Гай Требоний. Третият легион щеше да остане с Цезар в Италийска Галия: Тринайсети, съставен от ветерани, много горди от фаталния си номер, който не им се отразяваше ни най-малко на бойното поле. Това бяха лични клиенти на Цезар, мъже с латински граждански права от отвъдната страна на Падус, и бяха готови да дадат живота си за Пълководеца.

Дали заради бързите действия на Цезар римското общество беше обзето от страх: до един момент в Италийска Галия нямаше никакви войски, а изведнъж се появиха три легиона. В Рим настана паника. Хората започнаха да се питат дали сенатът не е отговорен за предизвикването на човека, смятан за най-добрия пълководец след Гай Марий (или дори най-добър изобщо). Ето го Цезар, без никаква бариера между него и Италия; само той срещу Рим. А той бе загадъчна личност. Никой не знаеше какво минава през ума му. Толкова дълго беше отсъствал! Марк Порции Катон крещеше из форума, че Цезар възнамерявал да започне гражданска война, че щял да нахлуе в Рим, че никога нямало да се раздели с някой от легионите си, че щял да унищожи републиката. Той успя да привлече вниманието. Страхът в обществото се засили, макар че бе предизвикан единствено от придвижването на управителя (съвсем очаквано) от една своя провинция към друга. Цезар наистина нямаше обичая да държи постоянно някой легион със себе си, дори когато прехвърлеше някой през Алпите, а този път Тринайсети стоеше неотлъчно до него... ала

какво беше един легион? Ако не бяха останалите два, хората щяха да живеят спокойно.

Сетне се чу, че един от многото млади Апий Клавдий завел споменатите два легиона в Капуа, където щели да чакат да бъдат прехвърлени на изток. Всички си отдъхнаха... защо бяха забравили, че тези два легиона вече не бяха под командването на Цезар? Че той ги бе прехвърлил в Италийска Галия по нареждане! О, слава на боговете! Това становище се засили още повече, когато младият Апий Клавдий докара Шести и Петнайсети до покрайнините на Рим и осведоми цензора, че войниците в двата легиона мразели до дъното на душата си Цезар, постоянно го хулели и били готови за бунт — както всъщност всички останали легиони във войската на Цезар.

— Не е ли хитрец старецът? — обърна се Антоний към Курион.

— Хитрец ли? Е, ако под „старец“ имаш предвид Цезар, след някой и друг ден ще навърши петдесет. Не е особено стар.

— Имам предвид всички тези приказки за недоволството в легионите му. Войниците на Цезар да недоволстват! Никога, Курионе, никога! Те биха легнали в краката му. Биха дали живота си за него, до последния човек, включително и войниците от Помпеевия Шести.

— Тогава...

— Той ги заблуждава, Курионе. Стара лисица е той. Дори и Марцелите трябва да се досетят, че един Апий Клавдий може много лесно да бъде подкупен. Е, сигурно не го прави просто за удоволствие. Цезар го е накарал. Случайно научих, че преди да изпрати Шести и Петнайсети, Цезар говорил пред войниците, казал им колко съжالياва, че трябва да ги изпрати. И дал на всеки по хиляда сестерции като обезщетение, че трябва да се върнат към войнишката заплата.

— Стара лисица наистина! — възклика Курион. Неочаквано потрепери и сподели опасенията си пред събеседника си: — Антоний, той няма... нали?

— Какво няма?

— Да нахлуе в Рим.

— О, ще нахлуе, всички мислим, че ще го направи, ако бъде принуден.

— Всички?

— Легатите му. Требоний, Децим Брут, Фабий, Секстий, Сулпиций, Хирций и така нататък.

Курион се обля в студена пот и избърса чело с трепереща ръка.

— Юпитере! О, Юпитере! Антоний, стига си тичал по жени и веднага идвай у нас.

— Защо?

— За да започна обучението ти, дървена главо! От мен и от теб зависи да го предотвратим.

— Съгласен съм, трябва да му издействаме разрешение да се яви на изборите за консул задочно. Иначе ще газим в кал от Региум до Аквилея.

— Де да можеха Катон и Марцелите да си затварят устата...

— Те са глупаци — заключи презрително Антоний.

* * *

След като бяха проведени трите тура на изборите през квинктил, Марк Антоний бе избран с неоспоримо мнозинство за народен трибун, резултат, който ни най-малко не изненада добрите люде. С годините Курион беше показал големи способности; а единственото, което бе показал Марк Антоний, бяха очертанията на големия си пенис под стегнатата туника. Ако Цезар се надяваше Антоний да замести Курион, той бе полудял, произнесоха се добрите люде. Тези избори показаха и един от най-любопитните аспекти на римския политически живот. Гай Касий Лонгин, все още покрит със слава от успехите му в Сирия, бе отхвърлен на изборите за народен трибун. Малкият му брат, Квинт Касий Лонгин, също беше отхвърлен. Ала докато Гай Касий бе заклет привърженик на добрите люде, Квинт Касий беше човек на Цезар. И двамата консули за другата година бяха от добрите люде: Гай Клавдий Марцел Малкия бе първи, Луций Корнелий Лентул Крус — втори. Повечето претори поддържаха Цезар, освен „Маймуната на Катон“, Марк Фавоний, който бе избран с най-малко гласове.

И въпреки усилията на Курион и Антоний (който вече можеше да говори пред сената в качеството си на народен избраник) Метел Сципион замени Бибул като управител на Сирия. Бившият претор Публий Сестий трябваше да смени Цицерон в Киликия. Като пръв легат Сестий взе Марк Юний Брут.

— Как можеш да напускаш Рим в такъв момент? — попита сърдито Катон.

Брут го погледна с характерния си израз на бито куче, но дори Катон вече си даваше сметка, че независимо как изглежда, той правеше каквото си е наумил.

— Трябва да отида, чичо.

— Защо?

— Защото управлението на Цицерон в Киликия навреди силно на финансовите ми предприятия в тази част на света.

— Бруте, Бруте! Ти имаш повече пари от Помпей и Цезар, взети заедно! Какво са един-два неизплатени дълга пред съдбата на Рим? — възкликна гневно Катон. — Помни ми думата, Цезар си е наумил да събори републиката! Нуждаем се от всеки влиятелен мъж, за да попречим на ходовете, които е замислил до консулските избори догодина. Твоят дълг те зове в Рим, а не да се шляеш из Киликия, Кипър, Кападокия и където другаде ти дължат пари! Ти ще засенчиш самия Марк Крас!

— Съжалявам, чичо, но някои от клиентите ми като Мациний и Скапций, са засегнати. Първият дълг за един мъж са клиентите му.

— Първият дълг за един мъж е страната му.

— Страната ми не е в опасност.

— Страната ти е пред гражданската война!

— Все това повтаряш — въздъхна Брут, — но честно казано, аз не споделям мнението ти. Това ти се е превърнало в мания, чичо Катоне, наистина.

Една отблъскваща мисъл хрумна на Катон. Той погледна гневно племенника си:

— Глупости! Това няма нищо общо с клиентите ти или с неплатените ти дългове, Бруте, нали? Бягаш, за да избегнеш военната служба, както правиш цял живот!

— Не е вярно! — възкликна той и пребледня.

— Позволи ми сега на свой ред да не ти повярвам. Ти не се задържаш никъде, където съществува дори минимална опасност от война.

— Как можеш да кажеш такова нещо, чичо? Партите вероятно ще нападнат, преди да стигна на изток.

— Партите ще нападнат Сирия, не Киликия. Така сториха и лятото на миналата година, въпреки онова, което ни пишеше Цицерон! Освен ако не загубим Сирия, ти ще си на толкова безопасно място в Тарзус, както ако бе в Рим. Разбира се, ако Рим не беше заплашен от Цезар.

— Това също са глупости, чичо. Напомняш ми за жената на Скапций, която се суетеше и кудкудякаше около децата си, докато не ги превърна в хипохондрици. Една бенка означаваше рак, главоболие — нещо ужасно се случвало в черепите им, малко неразположение на стомаха — признак за хранително отравяне или начало на лятна диария. Докато накрая предизвика съдбата с прекалената си загриженост и едно от децата ѝ умря. Не от болест, чичо, а от нехайство от нейна страна. Толкова била заета със зяпане по сергиите на пазара, че детето попаднало под колелата на една каруца.

— Ха! — тросна се Катон. — Интересно сравнение, племеннико. Ала сигурен ли си, че жената на Скапций не е собствената ти майка, която те е превърнала в хипохондрик?

Тъжните кафяви очи проблеснаха заплашително, но Брут просто се извъртя и си тръгна. Но не се прибра в къщи. Беше му станало навик на този ден да посещава Порция.

След като изслуша разказа му за този спор, тя въздъхна дълбоко и събра длани.

— О, Бруте, татко наистина може да бъде непоносим, нали? Моля те, не му се сърди! Той не е искал да те обиди. Той просто е толкова... толкова войнствен. Веднъж забие ли нокти в нещо, не го пуска. Вманиачил се е по отношение на Цезар.

— Мога да извиня баща ти заради манията му, Порция, но не и заради неговия догматизъм! Боговете са ми свидетели, че не изпитвам любов и уважение към Цезар, но той просто се опитва да оцелее. Пожелавам му успех. Ала в какво е по-различен от още поне половин дузина, които мога да изброя? И никой от тях не е нахлул в Рим. Виж Луций Пизон, когато сенатът го лиши от управителския пост в Македония.

Порция го погледна удивено.

— Бруте, за сравнение и дума не може да става! О, толкова си твърдоглав! Защо не можеш да гледаш на политиката с яснотата, с която управляваш финансите си?

Ядосан, той се изправи.

— Ако и ти ще ме поучаваш, Порция, тръгвам си!

— О! О! — Разкаяна, тя взе ръката му и я допря до бузата си; големите ѝ сиви очи заблестяха от сълзи. — Прости ми! Не си тръгвай! О, не си тръгвай!

Омилостивен, той отдръпна ръката си и пак седна.

— Е, добре тогава. Ала и ти си твърдоглава, Порция. Не искаш и да чуеш, че Катон греши, макар да знам, че често му се случва. Както при сегашната му кампания във форума срещу Цезар. Какво си мисли, че ще постигне? Само плаши хората, които се подлъгват по възбудата му и не виждат, че греши. И все пак всичко, което се чува за Цезар, показва, че той се държи като един напълно нормален човек. Виж само каква паника настъпи, когато докара три легиона през Алпите. Ала той трябваше да ги докара! И изпрати двата веднага в Капуа. Докато баща ти тръбеше наляво и надясно, че той по-скоро би умрял, отколкото да се раздели с някой от легионите си. Той сгреши, Порция! Сгреши! Цезар постъпи точно според указанията на сената.

— Да, съгласна съм, че татко има навика да преувеличава, ала не се карай с него, Бруте. — Една сълза капна върху ръката ѝ. — Не ми се иска да заминаваш.

— Няма да тръгна веднага. Докато замина, Бибул ще се е върнал.

— Да, разбира се — рече равнодушно тя, сетне лицето ѝ грейна и тя се удари весело по коленете. — Виж това, Бруте. Рових се в писанията на Фабий Пиктор и открих едно голямо несъответствие. В пасажа, където обсъжда отделянето на плебса в Авентина.

Брут с удоволствие се наведе над текста, заинтригуван повече от въодушевеното лице на Порция, отколкото от писанията на Фабий Пиктор.

* * *

Ала слуховете продължаваха да се разпространяват и множат. За щастие пролетта, която настъпи, когато по календара трябваше да дойде лятото, бе спокойна. Дъжд валеше точно колкото трябваше, слънцето грееше както обикновено и някак си на никого не му се струваше реално, че Цезар стои в Италийска Галия и дебне като паяк

да се нахвърли върху Рим. Не че обикновените римляни много се тревожеха от такива неща. Те обожаваха Цезар и бяха склонни да мислят по-скоро, че сенатът го е притиснал твърде много, така че повечето се успокояваха, че нещата както винаги ще се наредят от само себе си. Сред могъщите конници от осемнайсетте висши центурии и по-малко изтъкнатите им колеги обаче слуховете имаха унищожително влияние. Парите бяха единствената им грижи и дори при най-лекото загатване за гражданска война косите им настръхваха и сърцата им се разтуптяваха тревожно.

Банкерите, които поддържаха горещо Цезар — Балб, Опий и Рабирий Постум — работеха постоянно в негова полза. Говореха убедително, разсейваха тревогите, опитваха да се накарат плутократите като Тит Помпоний Атик да разберат, че гражданската война изобщо не е в интерес на Цезар. Че Катон и Марцелите се държат безотговорно и неразумно, като му приписват мотиви, за които нямат никакви доказателства. Че Катон и Марцелите причиняват по-голяма вреда на Рим и финансовата му империя с глупавите си намеци за мерките, които Цезар бил готов да предприеме, за да защити кариерата и общественото си положение. Той винаги е бил привърженик на законността, защо изведнъж да започне да действа неконституционно? Катон и Марцелите все повтаряха, че щял да го направи, но на какво основание? Нямаха никакви доказателства. И не бяха ли това по-скоро опити да се използва Цезар, за да се оправдае определянето на Помпей за диктатор? Не действаше ли точно Помпей неконституционно вече цяла година? Не се ли стремеше точно той към неограничена власт, вижте само поведението му след смъртта на Клодий. Не беше ли точно Помпей помогнал на добрите люде да навредят на репутацията на Гай Юлий Цезар? Не стоеше ли Помпей зад цялата тази афера? Чие поведение в миналото свидетелстваше за стремеж към неограничена власт на всяка цена, на Цезар или на Помпей? Кой бе истинската заплаха за републиката; Цезар или Помпей? Отговорите, твърдяха неуморимите защитници на Цезар, все сочели Помпей.

А самият Помпей, който се беше оттеглил в луксозната си вила край Неапол, неочаквано заболя. Сериозна болест, гласяха слуховете. Доста сенатори и конници веднага предприеха пътувания до вилата му, където биваха посрещани от загрижената Корнелия Метела и

получаваха оскъдни обяснения за неразположението на съпруга ѝ, следвани от твърд отказ да бъдат допуснати до болничното му легло, независимо от това, колко знатен беше посетителят.

— Много съжалявам Тит Помпоний — рече тя на Атик, един от първите пристигнали, — но лекарите забраниха каквито и да било посещения. Съпругът ми се бори за живота си и трябва да пази силите си.

— О — възкликна разтревожено Атик, — не можем да се лишим от добрия Гней Помпей, Корнелия.

Всъщност не точно това искаше да каже. По-скоро имаше предвид вероятността Помпей да стои зад обществената и сенатската кампания за лишаване на Цезар от правата му. Атик, изключително богат и влиятелен човек, искаше да му обясни какви последствия щяха да окажат тези политически игри върху римските финанси. Един от проблемите с Помпей бе свързан с неговото собствено богатство и невежеството му в областта на търговията. Парите му се управляваха от други хора, бяха внесени в банки и недвижима собственост. На негово място Брут вече би опитал всичко, за да обуздае добрите люде, защото техните действия само свиваха пазара. А за Атик свитият пазар бе истински кошмар. Парите изведнъж изчезваха, потъваха сякаш вдън земя и не се показваха, не изпълняваха основното си предназначение. Някой трябваше да обясни на добрите люде, че заплашват най-важното за съществуването на Рим — парите.

Ала се наложи да си тръгне, без да е постигнал никакъв успех. Както и всички останали, които си направиха труда да отидат до Неапол.

А през това време Помпей се спотайваше във вилата си далеч от хорските очи. Някак си колкото повече растеше важността му в политическите събития в Рим, толкова по-малко ставаха приятелите му. В момента например единственото му утешение оставаше тъст му, Метел Сципион, с когото бяха измислили настоящата хитрина да се престори на тежко болен.

— Трябва да разбере къде е мястото ми в общественото мнение и в сърцата на хората — бе рекъл той на Метел Сципион. — Нужен ли съм? Искат ли ме? Обичат ли ме? Все още ли съм първият мъж в Рим? Това ще ги разкрие, Сципионе. Накарах Корнелия да записва всеки,

който дойде и се интересува от мен, и какво точно са й говорили. Така ще науча всичко, което трябва да знам.

За жалост Метел Сципион не беше голям познавач на човешкото поведение, така че изобщо не му хрумна, че естествено всички, идващи да се осведомят за здравето на Помпей, щяха да изразят фалшива загриженост, която никак не съответстваше на истинското им отношение. Също така не се досети, че поне половината посетители се надяваха Помпей да умре.

Затова двамата с радост преглеждаха записките на Корнелия Метела, играеха на зарове, дама и домино, след което се разделяха, за да вършат личните си дела. Помпей прочете „Коментариите“ на Цезар много пъти и нито веднъж с удоволствие. Този проклет човек бе нещо повече от военен гений, той притежаваше и самоувереност, която той никога не беше имал. Цезар не посипваше главата си с пепел и не се оттегляше виновно в палатката си след поражение. Той продължаваше да води войската си. И защо легатите му бяха такива блестящи пълководци? Ако Афраний и Петрей в Испания бяха наполовина толкова способни, колкото Требоний или Фабий, или Децим Брут, Помпей щеше да се чувства много по-спокоен. Метел Сципион, от друга страна, прекарваше времето си в измисляне на приятни малки сценки с голи актьори и актриси и сам ги режисираше.

„Смъртоносната“ болест продължи един месец, след което по средата на септември Помпей се настани в една носилка и потегли към вилата си на Марсово поле. Вестта за тежкото му състояние се беше разпространила и земите, през които избра да мине, бяха изпълнени с негови клиенти (тъй като не искаше наистина да се зарази с малария, той предпочете по-здравословния маршрут през вътрешността на страната по Латинския път). Почитателите му се тълпяха да го поздравят, обсипваха го с цветя и го приветстваха, щом подадеше глава иззад завесата на носилката, за да се усмихне и помахва вяло на тълпата. Тъй като не беше голям любител на пътуванията в носилка, той реши да продължи през нощта, за да дремне по време на дългите и скучни часове. Ала за негова изненада хората продължаваха да се тълпят, за да го поздравят, осветявайки пътя му с факли.

— Вярно било! — възкликна той възхитен пред Метел Сципион, който споделяше комфортното му возило (тъй като не искаше да търпи любовните му набези, Корнелия Метела предпочете да се движи сама).

— Сципионе, те ме обичат! Обичат ме! О, вярно било онова, което винаги съм казвал!

— И кое по-точно?

— Че ако искам да събера войска в Италия, трябва просто да тропна с крак.

— Аха — измърмори Метел Сципион и заспа.

Помпей обаче не го ловеше сън. Той дръпна завесите на носилка колкото лицето му да се вижда, настани се удобно сред огромната планина от възглавници и продължи да се усмихва и да маха вяло. Вярно било! Народът на Италия наистина го обичал. Защо толкова се страхуваше от Цезар? Цезар нямаше шанс, дори да се прояви толкова глупаво, че да настъпи към Рим. Не че щеше да посмее. Дълбоко в себе си Помпей знаеше, че това не е в стила на Цезар. Той щеше да избере да се бори в сената и форумата. И когато му дойде времето, в съда. Защото непременно трябваше да го свалят. В това отношение Помпей нямаше разногласия с добрите люде. Знаеше, че военната кариера на Цезар далеч не беше приключила и че ако не му попречат, той щеше да го надмине и скоро да се нарече Цезар Велики.

Откъде знаеше ли? Тит Лабиен бе започнал да му пише. Покорно молеше покровителя си Гней Помпей Велики да му прости за онази достойна за съжаление забелка с Муция Терция. С обяснението, че Цезар се обърнал срещу него... от завист, разбира се. Той не можел да търпи пълководец, който постигал сам такива блестящи успехи като Тит Лабиен. Затова обещаното съвместно консулство с Пълководеца нямало да се осъществи. Защото, дал му да разбере Цезар по време на прекосяването на Алпите в Италийска Галия, веднъж завърши ли галската кампания, той щял да хвърли Лабиен като горещ въглен. Ала, твърдеше Лабиен, нахлуването в Рим никога не е било допустимо за Цезар. А кой можеше да знае това със сигурност, ако не Тит Лабиен? Цезар никога, нито с думи, нито с дела, не бил показал, че възнамерява да узурпира властта. Нито пък кой от легатите му споменавал такава възможност. Не, Цезар искал само да получи второ консулство и да тръгне на голяма война на изток срещу партите. За да отмъсти за скъпия си приятел Марк Лициний Крас.

Помпей бе прочел това послание към края на доброволната си изолация от всички, освен от Метел Сципион, но не беше споменал за него дори пред тъста си.

„Глупак! Нещастник! Нищожество!“ — мислеше си Помпей със зловна усмивка. Как можеше Лабиен да си въобразява, че е станал вече толкова велик, че да му бъде простено? Не му беше простил. Никога нямаше да прости на този крадец на чужди жени! Но, от друга страна, той можеше да се окаже много полезен. Афраний и Петрей бяха остарели и оглупели. Защо да не ги смени с Тит Лабиен, който никога нямаше да се издигне толкова, че да засенчи Помпей Велики. Никога нямаше да може да се нарече Лабиен Велики.

Война на изток срещу партите... Ето какви били амбициите на Цезар! Умно, много умно. Цезар не желаше и не се нуждаеше от излишни главоболия като управлението на Рим. Той искаше да се запише в историята като най-великия пълководец на Рим. Затова след завладяването на Галия Комата, свършено нова за Рим територия, той искаше да подчини партите и да прибави милиарди югери земя към римските провинции. Как можеше Помпей да се сравнява с това? Той просто бе воювал на стара, отдавна попаднала под властта на Рим територия срещу традиционните му врагове, хора като Митридат и Тигран. Цезар беше пионер. Той отиваше там, където Рим не бе стъпвал досега. И с тези единайсет... не — девет фанатично верни легиони той нямаше да бъде разгромен при Кари. Цезар щеше да помете партите. Щеше да стигне до Серика, да не говорим за Индия! Щеше да срещне народи, които дори Александър Велики не е сънувал, че може да съществуват. Да плени цар Ород, за да участва в триумфалното му шествие. И Рим щеше да го почита като бог.

О, да, Цезар трябваше да бъде свален. Да бъде лишен от войската и от провинциите си, да бъде осъден по толкова обвинения, че никога повече да не посмее да покаже лицето си в Италия. Лабиен, който го познаваше, който бе воювал с него девет години, твърдеше, че никога нямало да нахлуе в Рим. Становище, отговарящо напълно на Помпеевото. Затова, въодушевен от това ликуващо множество, възрадно от оздравяването му, той реши да не пречи на добрите люде. Нека продължават. Всъщност защо да не им помогне в разпространяването на някои слухове сред плутократите и сената? Като например: Цезар прехвърля легиони през Алпите в Италийска Галия; Цезар наистина възнамерява да настъпи към Рим! Да все паника в жителите на града, така че да се възпротивят на всичко, което поиска Цезар. Защото когато дойде моментът, прехваленият

благороден патриций, който можеше да проследи потеклото си чак до Венера, щеше да събере шатрите си и да се скрие в миша дупка.

Междувременно, реши Помпей, той щеше да се срещне с Апий Клавдий цензора и да му подшушне, че ще е много разумно да изхвърли повечето от привържениците на Цезар от сената. Апий Клавдий с готовност щеше да се възползва... и без съмнение да стигне дотам, че да се опита да изгони Курион. Луций Пизон, другият цензор, щеше да наложи вето. Макар и вероятно не върху отстраняването на по-дребните риби, доколкото познаваше мързеливия Луций Пизон.

* * *

В началото на октомври Тит Лабиен изпрати вест, че Цезар напуснал Италийска Галия и с присъщата си бързина предприел поход до крепостта Неметоцена в земите на белгите атребати, където били разквартирувани Пети, Девети, Десети и Единайсети легион под командването на Требоний. Требоний изпратил спешно известие, че атребатите отново се готвели за размирици.

„Чудесно!“ — помисли си Помпей. Докато Цезар е на хиляди километри от Рим, той щеше да използва слугите си, за да разпространи различни слухове — колкото повече, толкова по-добре. Да продължи да подклажда огъня! И така до Атик достигна слух, че Цезар бил на път да прехвърли още четири легиона (Пети, Девети, Десети и Единайсети) през Алпите в Плаценция, за да спласи сената да остави на мира провинциите му, когато дойде време въпросът да бъде обсъждан през ноемврийските иди.

Защото, писа Атик в едно спешно писмо до Цицерон, който бе достигнал Епир по пътя си от Киликия за дома, всички в Рим знаели, че Цезар в никакъв случай няма да се съгласи да се раздели с войската си. Уплашен, Цицерон избяга през Егейско море до Атина, където стигна през фаталните октомврийски иди. И писа на Атик, че предпочитал да бъде разгромен на бойното поле с Помпей, отколкото да постигне победа с Цезар.

Атик се втренчи удивено в писмото на Цицерон. Що за изразни средства! Наистина ли така мислеше Цицерон? Наистина ли вярваше, че назрява гражданска война и че Помпей и останалите честни

римляни нямат никакъв шанс срещу Цезар. Мнение, не се съмняваше Атик, заимствано от малкия му брат, Квинт Цицерон, който бе служил при Цезар през най-тежките години на галската война. Е, ако наистина Квинт Цицерон мислеше така, умно ли бе Атик да говори или върши неща, които биха накарали Цезар да го смята за враг?

И така, Атик прекара следващите няколко дни в уреждане на финансите си, сетне замина за Кампания да посети Помпей, който се беше върнал в неаполитанската си вила. В Рим още се носеха слухове за онези четири легиона, разположени в Плаценция (макар че всеки, който познаваше някого от Плаценция, постоянно получаваше уверения, че там няма абсолютно никакви войски).

По въпроса с Цезар обаче Помпей се изказваше твърде уклончиво и отбягваше да изрази твърдо становище. Атик се отказа от тази тема (като мислено се зарече да продължи да действа според повелята на здравия разум и да не върши нищо, което би подразнило Цезар) и премина в хвалебствия по отношение на Цицероновото управление в Киликия. И в това изобщо не преувеличаваше. Домошарят и книжен плъх Цицерон се беше справил удивително добре — от справедливата и разумна реорганизация на киликийските финанси до кратката и изгодна военна кампания. Помпей се съгласяваше с всичко с безизразно лице. „Как ли щеше да реагираш, ако ти бях казал, че Цицерон предпочита поражение с теб пред победа с Цезар?“ — помисли си злобно Атик. Вместо това той продължи да говори за победите на Цицерон в Кападокия и Аманус. Помпей се съгласи, че той си бил заслужил триумфа, и го увери, че лично щял да пледира за това в сената.

Това, че не присъства на съдебното заседание през ноемврийските иди, бе красноречиво — Помпей не очакваше сенатът да постигне успех и не искаше да се унижава повече, слушайки старата песен на Курион: каквото бъде предприето срещу Цезар, да бъде предприето в същия момент и срещу Помпей. Тук излезе прав. Сенатът не постигна нищо, положението оставаше все така безизходно; когато Курион мълчеше, говореше Антоний.

Обикновените граждани не се интересуваха особено от всичко това; дългогодишният опит ги бе научил, че при всички политически катаклизми основните жертви се дават от онези, които заемат горните

стъпала на социалната стълбица. И по-голямата част от тях смятаха, че Цезар е по-полезен за Рим от добрите люде.

В редовете на конниците, особено сред онези, които бяха достатъчно изтъкнати, за да принадлежат към осемнайсетте центурии, мненията бяха съвсем различни... и нееднозначни. При евентуална гражданска война те имаха да губят доста повече. Деловите им начинания щяха да се провалят, събирането на отпуснатите заеми щеше да стане невъзможно, приходите щяха да секнат и задграничните предприятия щяха да станат неуправляеми. Най-лошото бе несигурността: кой имаше право, кой говореше истината? Наистина ли имаше четири легиона в Италийска Галия? И ако наистина бяха там, защо никой не можеше да ги види? И защо, ако всъщност тези легиони не бяха там, толкова упорито се носеше този слух? Интересуваха ли се Катон, Марцелите и съмишлениците им от друго, освен от желанието си да дадат на Цезар урок? И какъв всъщност щеше да е този урок? Какво толкова бе сторил Цезар, което никой друг да не е правил? Какво щеше да стане с Рим, ако Цезар се кандидатираше задочно и избегнеше делата за държавна измяна, подготвяни от добрите люде срещу него? Отговорът на този въпрос бе ясен за всички, освен за добрите люде: нищо! Рим щеше да продължи да съществува. Гражданската война обаче щеше да бъде истинска катастрофа. А тази гражданска война, изглежда, щеше да се води без всякакви правила. Имаше ли нещо по-непонятно и маловажно за един делови човек от принципността? Да започнеш война само заради принципа? Истинска лудост! Заточва конниците започнаха да оказват натиск върху различни сенатори да бъдат по-внимателни към Цезар.

За нещастие твърдолинейните добри люде изобщо не бяха склонни да слушат тези призови, дори останалите сенатори да им даваха ухо. Здравият разум не означаваше нищо за Катон и Марцелите в сравнение с престижа, който щяха да загубят в очите на цялото общество, ако Цезар спечели в борбата да си осигури същото отношение както към Помпей. И какво още правеше Помпей в Кампания? На чия страна беше? По всичко личеше, че на тази на добрите люде, ала доста хора вярваха, че може да ги изостави, ако му бъдат изтъкнати достатъчно силни аргументи.

В края на ноември новият управител на Киликия, Публий Сестий, тръгна от Рим заедно с първия си легат, Брут. Той щеше да

липсва на братовчедка си Порция, но не и на жена си Клавдия, на която не обръщаше почти никакво внимание. Сервилия се беше сближила със зет си Касий повече, отколкото със сина си. Касий бе спечелил любовта ѝ към воините, към хората на делата, към мъжете, които оставят името си във военната история. В същото време тя продължаваше тайната си връзка с Луций Понтий Аквила.

— Сигурен съм, че ще се видя с Бибул, когато отида на изток — рече Брут на Порция при прощалната им среща. — Сега е в Ефес и доколкото научих, възнамерява да остане там, докато види как ще се развият събитията в Рим... с Цезар, имам предвид.

Порция заплака горчиво.

— О, Бруте, как ще живея без твоята компания? Никой друг не е мил с мен! Всеки път, когато се видя с леля Сервилия, тя ми натяква как трябвало да се обличам и как съм изглеждала, а татко присъства само телом на този свят; мислите му са погълнати изцяло от Цезар, Цезар, Цезар. Леля Порция никога няма време, твърде е заета с децата си и с Луций Домиций. А ти винаги си толкова мил, толкова нежен. О, страшно ще ми липсваш!

— Марция се върна при баща ти, Порция. Нещата със сигурност ще се променят. Тя не е груб човек.

— Знам, знам! — подсмръкна шумно Порция. — Ала тя е отдадена на татко във всяко отношение, точно както при първия им брак. За нея аз не съществувам. За Марция съществува само татко! — Тя изхлипа. — Бруте, искам да намеря място в нечие сърце! А никой не ме иска! Никой!

— Нали имаш Луций — рече той със свито гърло.

Кой друг можеше да я разбере повече от него, който никога не бе имал място в нечие сърце? Сакатите и грозните са презрени, дори от онези, които би трябвало да ги обичат въпреки всеки недъг, въпреки всеки недостатък.

— Луций ще порасне, ще ме изостави — възрази тя, бършейки очите си. — Разбирам го, Бруте, и не го съдя. Напълно нормално да се промени. Вече от месеци предпочита компанията на баща ми пред моята. Политиката му е по-интересна от детските игри.

— Е, Бибул ще се върне скоро.

— Нима? Ще се върне ли, Бруте? Защо тогава ми се струва, че никога няма да го видя повече? Имам предчувствие, Бруте!

Предчувствие, което имаше и Брут, макар че нямаше представа защо. Рим изведнъж беше станал непоносимо място, защото нещо ужасно предстоеше да се случи. Хората мислеха повече за себе си, отколкото за Рим. И това важеше и за Катон. Унищожаването на Цезар бе всичко за него.

И така, Брут целуна ръката на братовчедка си и замина за Киликия.

* * *

През декемврийските календи Гай Требоний Курион събра сената; фасциите за този месец се държаха от Гай Марцел Големия, едно предимство за Курион. Тъй като Помпей сега живееше във вилата си на Марсово поле, заседанието се проведе в неговата курия, сграда, която Курион намираше за неприветлива. „Надявам се Цезар да спечели — помисли си той преди началото на заседанието, — защото той поне ще възстанови старата ни Курия Хостилия.“

— Ще бъда кратък — рече той пред събралите се сенатори, — защото аз съм не по-малко уморен от това безплодно, глупаво положение. До края на мандата си аз ще продължавам да използвам правото си на вето всеки път, когато сенатът реши да предприеме нещо срещу Гай Юлий Цезар, без да наложи същото на Гней Помпей Велики. Затова ще направя едно предложение и настоявам да бъде гласувано. Ако Гай Марцел се опита да ми попречи, аз ще се отнеса към него по законния начин, по който има право да реагира един народен трибун, когато някой го възпрепятства в изпълнението на задълженията му: ще накарам да го хвърлят от Тарпейската скала. Сериозно говоря! Дори да се наложи да вдигна половината плебеи (които чакат отвън, в перистила, уважаеми сенатори!), ще го направя! Предупредих те, втори консуле. Предложението ми трябва да бъде гласувано.

Марцел Големия стисна устни, но запази мълчание; Курион не само че говореше сериозно, а и имаше пълно право да изпълни закана си. Гласуването трябваше да се състои.

— Предлагам следното — продължи Курион. — Гай Юлий Цезар и Гней Помпей Велики да се откажат от империума, провинциите и

войските си едновременно, и то още сега. Всички, които са за, моля застанете от дясната страна на залата. Които са против да се отделят отляво.

Мнозинството беше огромно: триста и седемдесет застанаха отдясно; двайсет и двама се отделиха отляво. Между тези двайсет и двама бяха самият Помпей, Метел Сципион, тримата Марцели, бъдещият консул Лентул Крус (за всеобща изненада), Ахенобарб, Катон, Марк Фавоний, Барон, Понтий Аквила (още една изненада, тъй като никой не знаеше, че е любовник на Сервилия) и Гай Касий.

— Предложението е прието, втори консуле — обяви тържествено Курион. — Обяви го като решение!

Гай Марцел Големия махна на ликторите си.

— Разпускам заседанието — рече и излезе.

Добра тактика, защото го направи толкова бързо, че Курион не успя да извика чакащите отвън плебеи. Предложението беше прието, но още не можеше да влезе в сила.

И никога нямаше да влезе. Докато Курион говореше пред развълнуваната тълпа на форума, Гай Марцел Големия събра сената в храма на Сатурн, съвсем близо до трибуната, на която стоеше Курион. Помпей нямаше право да присъства и отсега нататък нямаше да участва в нито едно сенатско заседание.

Марцел Големия държеше един свитък.

— Това е писмо от дуумвирите на Плаценция, уважаеми сенатори — обяви той. — С него те уведомяват сената и римския народ, че Гай Юлий Цезар току-що е пристигнал в Плаценция начело на четири легиона. Той трябва да бъде спрян! Кани се да тръгне към Рим, както са дочули двамата управители! Той няма да се откаже от войската си и възнамерява да я използва, за да завладее Рим! В същия този момент той подготвя четирите си легиона за нашествие в Италия.

Настъпи суматоха: затъркаляха се столове, някои сенатори от най-задните редове скочиха и избягаха от храма, други като Марк Антоний закрепяха, че това е лъжа, двама много възрастни сенатори припаднаха, а Катон зарева, че Цезар трябвало да бъде спрян, да бъде спрян, да бъде спрян!...

В този хаос се появи Курион, задъхан, тъй като беше тичал от долната част на форума дотук.

— Това е лъжа! — закрещя той. — Сенатори, сенатори, спрете и размислете! Цезар е в Отвѣдна Галия, не в Плаценция, в Плаценция няма никакви легиони! Дори Тринайсети не е в Италийска Галия, а при Тергесте в Илирикум! — Той се обърна гневно към Марцел Големия: — Ти, безсрамен, подъл лъжецо, Гай Марцеле! Ти, тиньо на римското блато, ти помийо на римската клоака! Лъжец, лъжец, лъжец!

— Разпускам заседанието! — изкрещя Марцел Големия, блъсна Курион толкова силно, че едва не го повали, и изскочи от храма.

— Лъжи! — продължи да крещи Курион пред останалите. — Вторият консул измисли тази лъжа, за да спаси кожата на Помпей! Помпей не желае да изгуби провинциите и войската си! Помпей, Помпей, Помпей! Отворете си очите! Размислете разумно! Марцел лъже! Лъже, за да защити Помпей! Цезар не е в Плаценция! Няма никакви легиони в Плаценция! Това са лъжи, лъжи, лъжи!

Ала никой не го слушаше. Ужасени, сенаторите на Рим се разбягаха.

— О, Антоний! — заплака Курион, когато двамата останаха сами в храма на Сатурн. — Никога не съм предполагал, че Марцел ще стигне дотам, никога не съм подозирал, че е способен на такава лъжа! Той покри с позор каузата си! Сега съдбата на Рим зависи от една лъжа!

— Е, Курионе, виновникът е известен, нали? — изръмжа Антоний. — Този мръсник Помпей е в дъното на всичко, все той! Марцел е лъжец, но Помпей е подъл страхливец! Той никога не би го признал, но за нищо на света няма да отстъпи мястото си на първи мъж в Рим.

— О, къде е Цезар? — продължи да се вайка Курион. — Дано да не е все още в Неметоцена!

— Ако не беше излязъл толкова рано тази сутрин да тръбиш за победата, Курионе, щеше да прочетеш писмото му. — Не е в Неметоцена. Задържал се е само колкото да премести Требоний с легионите му на брега на Моза между земите на треверите и на ремите, сетне е отишъл при Фабий. А той сега е в Бибракт с другите четири легиона. Цезар е в Равена.

Курион затаи дъх:

— В Равена? Не може да бъде!

— И още как! Пътувал е бързо като вятъра и не е имал легиони да го бавят. Войските му са си все още по местата отвъд Алпите, но той е в Равена.

— Какво да правим? Какво да му кажем?

— Истината — отвърна спокойно Антоний. — Ние сме просто слуги, Курионе, не го забравяй. Той взима решенията.

* * *

Гай Клавдий Марцел Големия беше взел решение. Веднага щом разпусна сената, той отиде у дома на Помпей на Марсово поле заедно с Катон, Ахенобарб, Метел Сципион и двамата бъдещи консули: братовчед му Гай Марцел Малкия и Лентул Крус. На половината път ги застигна слугата, когото Марцел Големия бе изпратил до дома си на Палатина, за да му донесе меча. Както повечето мечове на знатните римляни той бе с обичайното двойно острие две стъпки на дължина; различаваше се от оръжията на обикновените войници по ножницата си, изработена от ковано сребро, и по дръжката — от слонова кост, изрязана във формата на римския орел.

Помпей ги посрещна лично на входа и ги покани в кабинета си, където един прислужник наля разрежено вино за всеки, с изключение на Катон, който отказа водата с ругатня. Помпей изчака нервно слугата му да налее тази освежаваща напитка — всъщност нямаше да им предложи нищо, ако на членовете на делегацията не им личеше, че спешно се нуждаят от нещо за пиене.

— Е? — попита той. — Какво стана?

В отговор Марцел Големия мълчаливо му подаде богато украсения си меч. Изненадан, Помпей го пое инстинктивно и се втренчи в него, сякаш никога не беше виждал меч.

— Какво означава това? — попита нервно.

— Гней Помпей Велики — заговори тържествено Марцел Големия, — упълномощавам те от името на сената и народа на Рим да защитаваш държавата от Гай Юлий Цезар. От името на сената и народа те упълномощавам да използваш двата легиона, Шести и Петнайсети, които Цезар изпрати в Капуа, и да набереш още войска,

докато успееш да прехвърлиш своята от Испания. Започва гражданска война.

Блестящите сини очи на Помпей се бяха разширили; той пак погледна меча и отново облиза устни:

— Значи, гражданска война. Не мислех, че ще се стигне до това. Наистина... наистина... не мислех. — Той настръхна. — Къде е Цезар? Колко легиона има в Италийска Галия? Докъде е стигнал?

— Има един легион и не е тръгнал за никъде — отвърна Катон.

— Не е тръгнал ли? Той... кой легион?

— Тринайсети. В Тегресте е.

— Тогава... тогава... какво е станало? Защо сте тук? Цезар няма да започне нападение с един легион!

— И ние така смятаме — отговори Катон. — Затова сме тук. Да предотвратим това дело на най-тежка измяна. Нашият втори консул ще уведоми Цезар за мерките, които сме взели и че каквото и да направи, няма да постигне нищо. Ние сме готови да действваме първи.

— О, разбирам — рече Помпей и върна меча на Марцел Големия. — Благодаря, оценявам жеста ви, но аз имам свой меч и винаги съм готов да защитавам родината си. С удоволствие ще поема командването на двата легиона в Капуа, ала наистина ли е необходимо да събирам допълнително войски?

— Определено — заяви твърдо Марцел Големия. — Цезар трябва да разбере, че намеренията ни са напълно сериозни.

Помпей преглътна.

— А сенатът?

— Сенатът — намеси се Ахенобарб — ще прави каквото му кажем.

— Но това посещение е по негова поръка, нали?

Марцел Големия отново излъга:

— Разбира се.

Беше вторият ден от декември.

На третия ден от декември Курион научи какво е станало в къщата на Помпей и се върна в сената побеснял. С помощта на Антоний той обвини Марцел Големия в измяна и призова сенаторите да го подкрепят; да признаят, че Цезар не е сторил нищо незаконно; да

приемат, че в Италийска Галия няма никакви други легиони, освен Тринайсети и да осъзнаят, че цялата криза е предизвикана умишлено от поне седем от добрите люде и Помпей.

Ала много сенатори не дойдоха, а онези, които присъстваха, изглеждаха толкова замаяни и объркани, че не бяха способни на никаква реакция, камо ли да вземат разумно решение. Курион и Антоний не постигнаха нищо. Марцел Големия продължи да възпрепятства всичко, освен действията на Помпей в защита на държавата, макар че не предприе никакви стъпки да узакони тази мярка.

На шестия ден от декември, докато Курион продължаваше битката в сената, в Рим пристигна Авъл Хирций, изпратен от Цезар, за да види какво може да бъде направено. Щом научи обаче, че мечът е бил предложен на Помпей и той го е приел, Хирций се отчая. Балб му уреди среща с Помпей на следващата сутрин, но Цезаровият легат не отиде. Каква полза имаше, щом Помпей бе приел меча, запита се той. По-добре да се връща бързо в Равена и да осведоми Цезар лично.

На следващата сутрин Помпей не чака Хирций прекалено дълго; още преди обяд отиде да прегледа Шести и Петнайсети легион в Капуа.

Последният ден от забележителния мандат на Курион като народен трибун бе деветият на декември. Изтощен, той отново говори пред сената и пак без успех, сетне тръгна към Равена да се срещне с Цезар. Предаде задълженията си на Антоний, презрян от всички като развратник.

* * *

Цицерон бе пристигнал в Брундизиум към края на ноември и беше посрещнат от Теренция. Идването ѝ не го учуди, тъй като тя изпитваше нужда да навакса за изгубеното време. Защото не без нейно съдействие Тулия се беше омъжила за Долабела. Брак, на който Цицерон се бе противопоставял енергично, тъй като искаше дъщеря му да се свърже с Тиберий Клавдий Нерон, много надут млад патриций и сенатор с ограничен интелект и без никакъв чар.

Тревогите на великия адвокат се допълваха от грижите по любимия му секретар Тирон, когото бе оставил болен в Патрас. Още повече побесня, когато научи, че Катон предложил да се обяви триумф за Бибул, а в същото време гласувал срещу награждаването със същото на Цицерон.

— Как смее! — кипеше той. — Бибул дори не си показва носа от къщата в Антиохия, докато аз водех битки!

— Да, скъпи — съгласи се равнодушно Теренция, която мислеше само за своите проблеми. — Ала ще се съгласиш ли да поговориш с Долабела? Щом го зърнеш, ще разбереш защо не се противопоставих на този брак. — Грозното й лице грейна. — Той е чудесен, Марк, наистина чудесен! Надарен, умен... и толкова привързан към Тулия.

— Аз забраних! — кресна Цицерон. — Забраних, Теренция! Ти нямаше абсолютно никакво право да го допускаш!

— Слушай, съпруже — изсъска ползващата се със страховита слава дама, — Тулия е на двацет и седем години! Тя няма нужда от твоето разрешение, за да се омъжи!

— Да, ама нали аз ще й осигуря зестрата, така че имам право да избира кой ще й бъде съпруг! — изрева той.

Бе събрал достатъчно кураж през времето, прекарано далеч от Теренция, през което се беше оказал удивително авторитетен управител; а авторитетът трябваше да се затвърди и в семейството.

Тя примигна изненадана от това непокорство, но не отстъпи.

— Твърде късно! — закрещя още по-силно. — Тулия вече се омъжи за Долабела и ти ще й намериш зестра, иначе лично ще те кастрирам!

Така прекара Цицерон пътуването си от Брундизиум през Италия в компанията на съпругата си, отказваща да признае правата му на глава на семейството. Той отстъпи и се съгласи да се срещне с омразния Долабела. Направи го в Беневентум и с ужас откри, че няма вече как да се противопостави срещу брака на дъщеря си. Защото Тулия беше бременна, нещо, което не бе постигнала с двамата си предишни съпрузи.

Долабела също така осведоми тъста си за тревожните събития в Рим, потупа Цицерон по гърба и препусна назад към Рим, за да участвал, както се изрази, във веселбата.

— Всичко е заради Цезар, знаеш ли! — изкрещя, след като се отдалечи на безопасно разстояние. — Добър човек е този Цезар!

Стига толкова носилки. Цицерон нае каруца в Беневентум и продължи през Западна Кампания.

Завари Помпей в дома му в Помпей, където и самият Цицерон имаше уютна малка вила, и потърси сведения от един от малкото хора, които предполагаше, че знаят какво всъщност става.

— Вчера получих две писма в Требула — рече на Помпей с намръщено от объркване лице. — Едно от Балб и едно не от друг, а от самия Цезар. Толкова мило и приятелско... И двамата били готови да сторят всичко за мен, щяло да бъде чест да присъстват на заслужения ми триумф, дали съм се нуждаел от някакъв заем? Защо го прави този човек, ако наистина е решил да настъпи към Рим? Защо е любезен с мен? Знае много добре, че никога не съм го харесвал.

— Е, всъщност — отвърна смутено Помпей — Гай Марцел малко прекали. Направи неща извън правомощията си. Макар че тогава нямах представа за това, Цицероне, кълна се. Сигурно си чул, че са ми предложили меч и аз съм го приел.

— Да, Долабела ми каза.

— Проблемът е, че аз мислех, че сенатът го е упълномощил. Ала сенатът не е приемал нищо такова. Така че сега съм между Сцила и Харибда, в по-голяма или в по-малка степен отдаден на защитата на държавата, начело на два легиона, които са се сражавали за Цезар от години и в процес на набиране на войска в Кампания, Самниум, Лукания и Апулия. Ала това всъщност не е законно, Цицероне. Сенатът не ме е натоварил официално с тази задача, нито пък е обявил извънредно положение. И въпреки това аз съм сигурен, че предстои гражданска война.

Сърцето на Цицерон се сви.

— Сигурен ли си, Гней Помпей? Сигурен ли си? Не се ли посъветва с друг, освен с малоумните свине Катон и Марцелите? Не разговаря ли с Атик или някой от другите влиятелни конници? Не присъстваш ли на заседанията на сената?

— Как да присъствам, като събирам войски? — сопна се Помпей. — А с Атик говорих преди няколко дни. Е, всъщност доста наскоро беше. Вчера се видяхме.

— Велики, сигурен ли си, че гражданската война не може да се избегне?

— Напълно — отвърна уверено Помпей. — Гражданска война ще има, това е сигурно. Затова се радвам, че ще отсъствам известно време от Рим. Така ще мога да обмисля нещата. Защото не можем да позволим Италия отново да страда, Цицероне. Тази война срещу Цезар не бива да се води на италийска територия. Трябва да я пренесем в чужбина. В Гърция или в Македония. Във всеки случай, на изток от Италия. Целият изток е в моята сфера на влияние; мога да намеря подкрепа навсякъде от Акциум до Антиохия. И мога да прекарам испанските си легиони направо, без да стъпват на италийска територия. Цезар разполага с девет легиона плюс двайсет и две кохорти, наскоро набрани отвъд Падус. Аз имам седем в Испания, два в Падуа и кохортите, които ще събера сега. В Македония има два легиона, в Сирия — три, в Киликия — един и един в провинция Азия. Мога да поискам подкрепа и от Дейотар от Галатия и от Ариобарзан от Кападокия. Ако се наложи, ще повикам войски от Египет и ще докарам африканския ни легион. Ще съберем най-малко шестнайсет легиона, десет хиляди чуждестранни подкрепления и шест или седем хиляди конници.

Цицерон го погледна напрегнато:

— Велики, не можеш да изтеглиш легионите от Сирия при опасността от партите!

— Източниците ми ме осведомяват, че там няма никаква заплаха, Цицероне. Ород има проблеми в собствената си страна. Не трябваше да ексекутира Пахлави Сурен и Пакор. Пакор му беше роден син.

— Ама... не трябва ли преди това да поговориш с Цезар? От писмото на Балб личи, че той всячески се опитва да избегне насилието.

— Пфу! Ти нищо не разбираш, Цицероне. Балб направи всичко възможно, за да забави заминаването ми за Кампания през ноните. Кълнеше се, че Цезар изпратил Авъл Хирций да преговаря. Така че аз го чаках, чаках, за да науча, че Хирций просто се е върнал в Равена, без изобщо да си направи труда да дойде на срещата! Само прах в очите са всички тези усилия на Балб! Със сигурност мога да ти кажа, че Цезар възнамерява да започне гражданска война. Нищо няма да го спре. И аз вече съм решил. Няма да се бия на италийска територия, ще преместим конфликта в Гърция или Македония.

„Само че — мислеше си Цицерон, докато пишеше на Атик — не Цезар (или поне не само той) се стреми към гражданска война. Великият е твърдо решен да се бие и си мисли, че ще му бъде простено, ако стори така, че Италия да не пострада. Измислил е как да се измъкне.“

* * *

Денят, в който Цицерон научи какво смята Помпей за гражданската война, бе десетият на декември. В същото време в Рим Марк Антоний започваше мандата си като народен трибун. И реши да докаже, че е не по-лош в изказванията от дядо си Оратора и не му отстъпва в бързината на мислите. Той говори за предлагането на меча и незаконността на действията на втория консул толкова гръмогласно, че дори Катон си даде сметка, че не може да го надвика.

— Освен това — гърмеше той — аз съм упълномощен от Гай Юлий Цезар да заявя, че Гай Цезар с готовност ще предаде двете си провинции от другата страна на Алпите заедно с шест от легионите си, ако сенатът му разреши да задържи Италийска Галия и Илирикум и два легиона.

— Това са само осем легиона, Марк Антоний — намеси се Марцел Големия. — Какво ще стане с останалия легион и двайсет и двете кохорти новобранци?

— Деветият легион, който засега ще наричаме Четиринайсети, ще бъде разпуснат, Гай Марцелю. Цезар не обича да държи непълни подразделения, а в момента войската му е с драстично намален личен състав. Един легион и двайсет и двете новонабрани кохорти ще бъдат разпръснати из другите осем легиона.

Логичен отговор, но на несъществен въпрос, тъй като Марцел Големия и двамата бъдещи консули нямаха намерение да поставят предложението на Антоний на гласуване. Освен това сенатът едва събираше кворум, толкова много от членовете му отсъстваха, много вече бяха избягали в Кампания, други отчаяно събираха вещи и средства, които да им позволят да преживеят в чужбина, докато трае гражданската война. А тя изглеждаше неизбежна, макар че вече всички знаеха, че в Италийска Галия няма никакви допълнителни легиони и че

Цезар стои кротко в Равена, докато войниците от Тринайсети легион си почиват по близките плажове.

Антоний, Квинт Касий, съюзът на банкерите и всички най-влиятелни поддръжници на Цезар в Рим се стремяха да оставят вратичка на Пълководеца, като постоянно уверяваха всички, от сената до плутокрацията, че Цезар с готовност ще отстъпи шестте си легиона и двете си провинции в Отвъдна Галия, стига да му бъде позволено да задържи Италийска Галия, Илирикум и два легиона. Ала в деня след пристигането на Курион в Равена и Антоний, и Балб получиха писма, в които Цезар им съобщаваше, че вече не изключвал възможността да използва войската си, за да защити личността и доброто си име от добрите люде и Помпей Велики. Бил изпратил вече тайно послание на Фабий в Бибракт с искане да му изпрати два от четирите си легиона и също толкова тайно писмо до Требоний веднага да изпрати три от легионите си към Нарбон, където щяха да минат под командването на Луций Цезар и трябваше да попречат на прехвърлянето на Помпеевите легиони към Италия.

— Готов е — заяви Антоний пред Балб не без задоволство. Дребният Балб бе отслабнал доста напоследък, толкова голямо беше напрежението. Той погледна тревожно Антоний с големите си, кафяви, тъжни очи и се нацупи:

— Той със сигурност ще надделее, Марк Антоний. Трябва да надделее!

— При положение, че юздите на управлението са у Марцелите и Катон крещи от предните редове, Балбе, нямаме шанс. Сенаторите, поне онези, които още имат смелостта да посещават заседанията, ще продължават да повтарят своето: че Цезар е слуга на Рим, не негов господар.

— В такъв случай какъв е Помпей?

— Господар на Рим, разбира се — отвърна Антоний. — Ала кой кого командва? Помпей добрите люде или обратното?

— Всеки е убеден, че той командва другия, Марк Антоний.

* * *

Декември неусетно отминаваше. Посещаемостта на сената намаля още повече; кепенците на доста домове на Палатина и в Карини бяха спуснати, чукалата им бяха махнати от вратите; много от най-големите компании и банки използваха опита, натрупан в други граждански войни, — за да се подготвят за приближаващото бедствие. Защото то идваше. Помпей и добрите люде нямаше да допуснат да се размине. А и Цезар нямаше намерение да се предава.

На двацет и първия ден от декември Марк Антоний произнесе блестяща реч пред сената. Беше отлично структурирана, истински реторически шедьовър, и съдържаеше хронологичен преглед на незаконните прояви на Помпей от времето, когато на двацет и две годишна възраст бе вдигнал незаконно ветераните на баща си и се беше притекъл с три легиона на помощ на Сула в тогавашната гражданска война; завършваше с консулството без колега и с добавка за приемането на незаконно предложения му меч. Уводът бе посветен на безпощаден анализ на характерите на двацет и двата вълка, управляващи триста и седемдесет сенатски овце.

Помпей и Цицерон се събраха, за да прегледат едно копие на речта: на двацет и втория ден от декември двамата се срещнаха във Формие, където и двамата имаха вили, но този път прекараха няколко часа в разговори у Цицерон.

— Изключено — рече Помпей, след като Цицерон изчерпа всичките си аргументи в опит да докаже, че с Цезар може да се преговаря. — Не трябва да се правят никакви отстъпки. Този човек не иска да има мирно решение на проблема, не ме интересува какво говорят Балб, Огий и останалите. Не ме е грижа дори за мнението на Атик!

— Де да беше и Атик тук.

— Защо го няма? Не съм ли достойна компания?

— Болен е от малария, Велики.

— О.

Макар че го болеше гърло и онова отвратително възпаление на очите заплашваше да се върне, Цицерон бе решен да продължава с нелеката си задача. Скавър не беше ли накарал едно време сената да се обедини около него? А той не бе най-великият оратор в римската история! Тази чест принадлежеше на Марк Тулий Цицерон. Проблемът беше, размишляваше най-великият оратор на всички времена, че след

болестта си в Неапол Помпей бе станал изключително самоуверен. Не, той не беше присъствал лично да го наблюдава, но всички му говореха за това, първо в писма, после лично. Освен това той виждаше следа от онази самонадеяност, която бе характерна за Помпей на седемнайсетгодишна възраст, която беше притежавал и когато тръгваше да подкрепи Сула. След Испания и Квинт Серторий той беше загубил самочувствието си, макар че в края на краищата спечели онази мъчителна война. Тази черта се проявяваше отново едва сега. Може би, размишляваше Цицерон, приближаващият сблъсък с друг велик стратег изкарваше на бял свят онзи младежки плам, спотайвал се толкова години дълбоко в душата на най-великия римлянин. Само... беше ли той най-великият? Не, той не можеше да загуби (така бе решил, иначе нямаше да тръгва толкова уверено към гражданска война), защото се беше погрижил да има числено превъзходство над Цезар поне два пъти. И щеше да бъде славен като спасител на Рим, защото нямаше да се сражава на негова територия. Това също бе очевидно.

— Велики, не може ли все пак да се направи една отстъпка? Какво ще кажеш да му позволим да задържи един легион и Илирикум?

— Никакви отстъпки.

— Не забравяме ли все пак първопричината за всичко това? Не започна ли всичко с отказа на правото му да се кандидатира задочно? Така че да запази империума си и да не може да бъде съден за измяна? Не би ли било по-разумно да му се разреши? Вземете му всичко, освен Илирикум; вземете му легионите! Само му позволете да запази империума си и да се кандидатира ин абсенция!

— Никакви отстъпки!

— В едно отношение застъпниците на Цезар са прави, Велики. Ти си получил много повече отстъпки. Защо да не ги получи и Цезар?

— Защото, глупако, дори Цезар да бъде оставен без провинции, без войска, без империум, той пак ще има претенции към властта! Все още ще иска да я узурпира!

Цицерон се направи, че не е чул, че го наричат глупак, и опита отново. Ала отговорът бе все същият. Цезар никога нямало да се раздели доброволно с империума си, щял да предпочете да запази войската и провинциите си. Гражданската война била неизбежна.

В крайна сметка те се отказаха от главната тема и се съсредоточиха върху копието от речта на Марк Антоний.

— Куп изопачени полуистини — каза последната си дума Помпей; изсумтя, хвърли презрителен поглед на документа. — Какво мислиш, че ще предприеме Цезар, ако успее да узурпира властта, щом един надут, безпаричен лумпен като Антоний смее да приказва такива неща?

Накрая Цицерон с облекчение изпрати госта си и почти реши да се напие. Спря го само една ужасна мисъл: Юпитере, той дължеше на Цезар милиони! Милиони, които сега трябваше да намери и изплати. Защото твърде лошо бе да дължиш пари на политическия си опонент.

РЕЧНИК

Абсолво — латинският термин, използван, за да се признае публично призованият пред съда за оправдан.

Авгур — свещенослужител, чиито функции се изразяват не толкова в това, сам да предсказва бъдещето, колкото да осигури всичко необходимо за гадателствата, извършвани от други. Всички авгури, дванайсет на брой — шестима патриции и шестима плебеи — образуват колегията на авгурите. До минаването на предложението през 104 г. пр.Хр. от Гней Домиций Ахенобарб лекс Домиция де сацердоциис авгурите са се избирали единствено от членовете на колегията. Според новия закон обаче започват да се избират публично от народа. Авгурът нито предсказва бъдещето, нито провежда авгуриите по своя воля. Задачата му се състои в това да провери дали предметите или знаците, по които се извършва гадаенето независимо дали става въпрос за започване на война, свикване на събрание, приемане на закон или каквито и да било други държавни дела, — са получили одобрението на боговете. Понеже е съществувал наръчник, по който точно да се определят знаците, представляващи знамения, човек не е трябвало задължително да притежава способности на медиум, за да бъде избран за авгур. Дори напротив, в Рим винаги се е гледало с недоверие на хората, твърдящи, че притежават свръхестествени способности, и се е държало всичко да бъде „по книга“. Авгурът е носил тога трабея (вж. статия), а в ръцете си е държал специална пръчка, наречена литуус.

Аве аткве вале — „привет и сбогом“.

Агера — двойната крепостна стена, защитаваща Рим откъм най-уязвимата му страна: покрай Есквилинския хълм. Агера представлява част от Сервиевите стени.

Агер публикус — земя, представляваща колективна собственост на римските граждани. В голямата си част е територия, придобита по правото на завоевателя или отнета от законните си притежатели като наказание за нелоялност към договора с Рим. Последното важи особено за римските земи из целия Италийски полуостров. Бива раздавана за

ползване от държавата по принципи, които фаворизират едрите поземлени собственици. От различните територии на агер публикус в Италия най-много спорове и въоръжени конфликти предизвиква т.нар. агер Кампанус, земя, принадлежала в миналото на град Капуа, но отнета от римляните след редицата бунтове, вдигнати от гражданите му.

Адамас — диамант. Древните са го знаели като най-твърдото вещество на земята и имали ли са възможността да се сдобият с него, използвали са го като инструмент за рязане. В онези години всички диаманти са идвали или от Скития, или от Индия.

Адриатическо Море (или Маре Адриатикум) — морският басейн, отделящ Италийския полуостров от Илирик, Македония и Епир; на юг преминава в Йонийско море.

Азиатска провинция — западният бряг и хинтерландът на днешна Турция — от Троада на север до ликийския бряг срещу Родос на юг. По време на републиката столица на провинцията е бил Пергам.

Азилум — част от малката седловина, образувала се между двете могили на Капитолия; носи древното си название, означаващо „убежище“, защото това е било мястото, където всеки беглец може да се спаси както от силата на закона, така и от личното отмъщение на своите преследвачи и където никой няма право да го задържа насилствено. Мястото е било обявено за убежище на преследваните от самия Ромул, който е целял по този начин да привлече повече заселници в новоосновения Рим.

Академик — последовател на Платон.

Аква — с това име се обозначават акведуктите. По времето на Гай Марий са съществували четири, чрез които се е осъществявало цялостното водоснабдяване на Рим. Най-старият е Аква Апия (312 г. пр.Хр.), а след него идват Аква Анио Ветус (272 г.пр.Хр.), Аква Марция (144 г.пр.Хр.) и Аква Тепула (125 г.пр.Хр.) По време на републиката за акведуктите и водоснабдяването са се грижили т.нар. „водни“ сдружения, наемани по договор от цензорите.

Аква Секстия — днешният Екс ан Прованс. По времето на Гай Марий влиза в рамките на римска провинция Галия и е известен най-вече с минералните си извори.

Аквиля — колония със статут на латински град, основана в източния край на Италийска Галия, за да защитава търговските пътища през Карнските Алпи между Норикум и Илирик. Основана е в 181 г.

пр.Хр. Впоследствие са построени множество пътища, свързващи я с Равена, Патавиум, Верона и Плаценция, което я превръща в най-значителния град в този край на Адриатическо море.

Аквилифер — почетна длъжност във войската, вероятно създадена при Гай Марий, който пръв връчва на легионите сребърните им орли. Най-достойният войник в легиона, т.нар. аквилифер, бива избран да носи сребърния орел на легиона и да го пази от вражески плен. Като знак за почетното си положение ходи облечен във вълча или лъвска кожа.

Аквитания, Аквитани — земите в югозападна дългокоса Галия между река Карантон и Пиренеите, достигащи на изток по течението на река Гарумна почти до Толоза, се наричат Аквитания и са били населени от келтското племенно обединение аквитани. Най-значителното укрепено място в областта е Бурдигала, разположено южно от устието на река Гарумна.

Алба Лонга — близо до днешния Кастел Гандолфо. В дълбоката античност представлява политическият център на Лациум и голяма част от древните римски фамилии, включително Юлиите, произхождат от нея. Завзета от римския цар Тул Хостилий през VII в.пр.Хр., Алба Лонга бива срината със земята, а населението ѝ — принудително преселено в Рим.

Албис, река — днешната Елба в Германия.

Александър Велики — Александър III, цар на Македония. Роден в 356 г. пр.Хр., умира на тридесет и три години. На двадесетгодишна възраст наследява баща си Филип II на престола и възпитаван в страх от персите, решава да премахне за вечни времена персийската заплаха за Европа. В 334 г.пр.Хр. прехвърля с армията си Хелеспонта, решен да подчини цяла Персия. Оттук до самата си смърт — умира от треска във Вавилон — той продължава величествена одисея, която след низ от победи го отвежда до бреговете на река Инд в днешен Пакистан. Като дете е бил възпитаван от Аристотел. Понеже умира, без да остави пряк наследник, империята, която завладява приживе, не остава владение на Македония, а се разпада на няколко тъй наречени елинистически държави с владетели Александровите пълководци, поделили помежду си Мала Азия, Египет, Сирия, Мидия и Персия.

Алоброги — келтско племенно обединение, заемащо земите на юг от днешното Женевско езеро между западните склонове на Алпите и

река Рона — на юг до река Изер. Остават докрай заклетите врагове на Рим и се противопоставят на всякакво римско проникване в земите им.

Амбари — част от племенното обединение на хедуите в централната част на Дългокоса Галия. Живеят в близост до река Арар (дн. Саона).

Амброзия — храната на боговете.

Амврони — отделен клон от германските племена тевтони; избити до крак в битката при Аква Секстия в 102 г. пр.Хр. (вж. Тевтони).

Амизия, река — днешната река Емс в Германия.

Амор — буквално „любов“. Но понеже представлява и „Рома“, прочетено отзад напред, във времето на републиката римляните искрено вярвали, че тайното име на Рим, от което той черпи жизнената си сила, е именно „Любов“.

Амфора — глинен съд, с издуто тяло, тънко гърло, две големи дръжки в горната част и заострено или конусовидно дъно, което му пречи да стои изправен. Амфорите са се използвали за пренасяне на едро (предимно по море) на вино или зърно, като заострените им дъна са им помагали по-удобно да се подреждат в стърготините, с които са се пълнели както корабните трюмове, така и товарните каруци. По време на пътуването амфората е стояла изправена без никаква възможност да падне или да се строши. Отново заостреното дъно е улеснявало пренасянето ѝ. Стандартната вместимост на една амфора е била от около 25 литра.

Анас, река — днешната река Гуадиана в Испания.

Анатолия — Анадол, или казано най-общо, днешна Азиатска Турция. На север граничи с Черно море (Евксински понт), на юг — със Средиземно, на запад — с Егейско, а на изток с днешните Армения, Иран и Сирия. Тавърските и Антитавърските планини правят вътрешността ѝ труднодостъпна. Климатът в Анатолия е континентален.

Ана Перена — едно от безтелесните божества, култът към които е родом изключително от Рим и няма връзка с гръцкия пантеон (вж. нумен). Макар да не притежава лице, а и да не е обект на митове, на Ана Перена се гледа като на жена. Празникът ѝ се чества при първото пълнолуние след Нова година (тогава първи март) и денят се е считал за изключително благоприятен за всеки римлянин.

Анио, река — днешната река Аниене.

Анк Марций — четвъртият поред римски цар, за когото фамилията на Марциите (особено разклонението й, носещо когномена Рекс) поддържа, че е неин основоположник; което обаче няма как да бъде вярно, след като Марциите са били плебеи. За Анк Марций се говори, че е колонизирал Остия, въпреки че в днешно време се водят спорове, дали наистина става дума за колонизация или просто за отнемането от етруските им владетели на солните залежи при устието на Тибър. По негово време Рим преживява разцвет. Единственият обществен строеж от негово време, който просъществува до по-късните епохи, е Дървеният мост, Поне Сублициус. Анк Марций умира в 617 г. пр.Хр., оставяйки двама синове, които вследствие на избухнал метеж не успяват да наследят престола му.

Антиохия — столицата на Сирия и най-големият град в тази част на света.

Апенини — планинската верига, разделяща по дължина Италия на три области, силно изолирани една от друга: Италийска Галия (по долината на река По) на север, адриатическото крайбрежие на изток и по-обширните и плодородни равнини на запад. Апенините се отделят от Приморските Алпи в Лигурия, пресичат основата на полуострова от запад на изток и се спускат по самата му ос до Брутиум, срещу Сицилия. Най-високият връх достига около 3000м.

Арар, река — днешната река Саона във Франция.

Араузио — днешен Оранж. Малко селище на източния бряг на река Родан, в трансалпийска Галия, от дълго време под римско влияние.

Ардуена — днешната Арденска гора в северна Франция. По времето на Гай Марий започва от река Моза и свършва при река Мозела и е била непроходима.

Ареа Флакиана — Марк Фулвий Флак, влиятелен сподвижник на Гай Гракх, бива убит заедно с двамата си синове по време на сенаторската реакция срещу политиката на Гай Гракх в 121 г. пр.Хр. Цялата му поземлена собственост бива конфискувана от държавата, включително и домът му на Палатин, който бива сринат със земята, а теренът остава дълго време незастроен. Образувалото се свободно пространство, от което се разкрива прекрасна гледка към Форум Романум, получава името ареа Флакиана. В 100 г. пр.Хр. теренът бива откупен от Квинт Лутаций Катул, който построява известната колонада с вградените в нея отнети от кимврите при Верцеле знамена.

Арелат — днешен Арл. Възможно е градът да е бил основан от гърците, заселили се в трансалпийска Галия. Разположен е точно над делтата на Родан. След построяването на канала за кораби при Гай Марий значението му нараства изключително много.

Арка — по-северната от двете могили, които образуват Капитолийския хълм в Рим.

Армиле — тежки гривни от злато или сребро, които са се връчвали на римските легионери, центуриони, кадети и военни трибуни вместо награда за показана воинска доблест.

Арно, река — днешната река Арно. Именно по нейното течение се определя границата между същинска Италия и Италийска Галия.

Арпинум — град в Лациум, недалеч от границата му със Самниум, населяван първоначално най-вероятно от волски. Последен от общността на латинските права получава пълно римско гражданство, но по времето на Гай Марий все още не се радва на самоуправление.

Ас — най-малката по стойност монета, използвана в Рим. Десет аса правят един денарий. Секли са се от бронз. Избягвала съм споменаването им в книгата, първо, защото стойността им е относително незначителна и, второ, за да не се обърка думата с английското наречие, съюз и предлог „ас“!

Атал III — последният цар на Пергам, владетел както на голямата част от Егейското крайбрежие на западна Анатолия, така и на Фригия. Умира сравнително млад в 133 г. пр.Хр., като най-близките му родственици са братовчедите му. Завещанието му бива занесено в Рим, където да бъде прочетено. Оказва се, че Атал завещава цялото си царство на римския народ. Избухва война, завършена победоносно за Рим от Маний Аквилей в 129–128 г. пр.Хр. След като Аквилей се захванал с преобразуването на Пергам в римска провинция, той продал почти цяла Фригия на понтийския цар Митридат V срещу огромна сума злато, която влязла в собствената му кесия.

Атезис, река — днешната река Адидже в Италия.

Атически шлем — декоративен шлем, носен от римските офицери с ранг от центурион нагоре. В общи линии той е същият, който носят повечето холивудски звезди по историческите филми за древния Рим, макар аз лично много да се съмнявам, че по времето на републиката някой е носил щраусови пера.

Атрий — широкият вестибюл на входа на всеки римски частен дом. Обикновено в покрива му е изрязан широк правоъгълник, под който е изграден водосток. Първоначалната цел на водостока е била да се използва дъждовната вода за нуждите на домакинството, но по времето на Гай Марий предназначението му е било изключително декоративно.

Атуатуци — известни също и като адуатуци. Племенно обединение, населяващо областта около устията на реките Сабис и Моза в Дългокоса Галия. По-вероятно е да са били не от келтски, а от германски произход, защото сами се обявяват за родственици на тевтоните.

Аукторитас — труден за превеждане латински термин, в който се включват едновременно нравствено превъзходство, блясък, способност да ръководи, обществено влияние и лични връзки и най-важното — способността да се влияе на събитията единствено по силата на собствената обществена репутация. По принцип всеки висш магистрат се ползва с известна служебна аукторитас, но такава могат да притежават и други — например принцепс сенатус, върховният понтифекс, рекс сакрорум, консуларните сенатори и дори частни лица, неучастващи в политическото управление.

Африка — във времето на римската република с думата „Африка“ е била обозначавана предимно онази част от северния африкански бряг, в която се е издигал Картаген днешен Тунис.

Африканска Провинция — по времето на Гай Марий римската провинция Африка е заемала доста ограничена площ фактически само земите в близост до Картаген — и е била заобиколена от всички страни от далеч по-обширната Нумидия.

Баградас, река — днешната река Мелега. Най-значителната река в Римска Африка.

Базилика — голямо здание, дадено за обществени нужди, например за съдилище, но също така за тържища, дюкяни и кантори. Вътрешността ѝ се е осветявала от общи прозорци, стоящи високо над главите на работещите вътре. По времето на републиката подобни сгради са били строени по инициатива на римски аристократи с гражданска съвест, обикновено настоящи или бивши консули. Първата базилика е издигната от Катон Цензор и се е намирала на Кливус Аргентариус, точно до сградата на Сената. Известна е като Базилика

Порция. Служила е едновременно за седалище както на много банкерски дружества, така и на колегията на народните трибуни. По времето на Гай Марий до нея вече са били построени още няколко: Базилика Семпрония, Емилия и Опимия, всички в околностите на Форум Романум.

Бая — градче, разположено от южната част на нос Мизенум, заграждащ откъм север Неаполския залив. По времето на републиката още не е било известно като курорт, но затова пък се е славело с отглеждането на стриди.

Баний, Гай — вж. „Гай Баний“.

Белги — страховито племенно обединение, населяващо северозападна и прирейнска Галия. Белгите не са имали общ корен и навярно са били повече германци, отколкото келти. От белгийските племена се съобщава за тревери, атуатици, кондрузи, беловаци, атребати и батави. За римляните от времето на Гай Марий обаче белгите са били най-вече легенда.

Бенак, езеро — днешното езеро Гарда в северна Италия.

Бетис, река — днешната река Гуадалкивир. Намира се в Далечна Испания (Хиспания Ултериор). Според географа Страбон долината на Бетис била най-плодородната област на земята.

Бига — колесница, водена от два коня.

Близка Испания — римска провинция. Латинското ѝ име било Хиспания Цитериор. Територията ѝ обхващала равнината, отворена към средиземноморския бряг, както и планинските земи отвъд нея, като се почне от Нови Картаген на юг и се стигне на север до Пиренеите. Границата между провинциите Близка и Далечна Испания била доста неясна и разтеглива, но по всяка вероятност е вървяла между планинската верига Ороспеда и другата, по-висока, която започва от Абдера и се наричала Солорий. По времето на Гай Марий най-големият град в провинцията бил Нови Картаген (известен в днешно време като Картагена), чийто поминък бил тясно свързан с богатите залежи на сребро в планините Ороспеда — залежи, които римляните отнели от картагенците. В цялата провинция имало само още една област, която привличала интереса на римските управители — долината на река Ибер (днешно Ебро) и нейните притоци, където почвата била изключително плодородна. Управителят имал две резиденции: едната в Нови Картаген

на юг, другата в Тарако на север. Като цяло обаче Близка Испания винаги е оставала в сянката на Далечна.

Бойохемум — Бохемия, днешна Чехия.

Бони — буквално „добри люде“. Използван за пръв път в пиесата на Плавт „Пленници“, терминът придобива политически смисъл при Гай Гракх, който го използва, за да обозначи с него своите поддръжници. Така обаче говорят и противниците му Друз и Опимий за своите. Постепенно изразът придобива все по-широко значение, но по времето на Цицерон „бони“ са се наричали единствено ултраконсервативно настроените сенатори.

Бонония — днешна Болоня в северна Италия.

Бористен, река — днешен Днепър.

Брен (1) — галски (келтски) цар. Плячкосва Рим и за малко да овладее самия Капитолий, ако не се били разврещели свещените гъски на Юнона. Бившият консул Марк Маний се събудил от шума, видял как галите се катерят по скалите и вдигнал защитниците на бой. И до ден-днешен римляните не са забравили позора на кучетата (който така и не били залаяли) и вместо тях почитат повече от всички домашни животни гъските. След като станали безпомощни свидетели как изоставените им домове се превръщат в пепелища и след като останали без храна, защитниците на Капитолия се принудили най-накрая да откупят мира от Брен с цената на хиляда фунта злато. Когато златото било занесено на Брен на Форума, той го претеглил повторно, само че с подправени от самия него теглилки, и се оплакал, че се опитват да го измамат. Римляните му отвърнали, че той иска да ги измами, при което Брен извадил меч си и презрително го хвърлил върху везните, казвайки: „Горко на победените!“ („ве виктис!“) Но преди да успее да посече римляните за тяхната дързост, на Форума се появила армията на новоизбрания диктатор Марк Фурий Камил, който попречил на Брен да отнесе златото. След започналата се по улиците на Рим битка галите били изтласкани извън града, а при второто сражение — на десетина-дванайсет километра на север по Тибуртиновия път Камил изклал голяма част от нашествениците. Заради този му подвиг (а и затова, че успява да убеди плебеите да се откажат от плановете си да напуснат Рим и да се преселят във Вейи), Камил бива наречен втори основател на Рим. Тит Ливий не ни съобщава каква е по-нататъшната съдба на цар Брен. Всичко това се е случило в 390 г. пр.Хр.

Брен (2) — друг галски (келтски) цар. През 279 г. пр.Хр. начело на могъщо келтско племенно обединение нахлул в Македония и Тесалия, преодолял гръцката съпротива в прохода на Термопилите и плячкосал Делфи, в битката за който бил ранен. После се насочил към Епир, където ограбил баснословните богатства на Зевсовия оракул в Додона, а впоследствие и тези, още по-големи, на Зевсовия оракул в Олимпия, в Пелопонес. (Общо взето, в историята такива неща няма — Б.пр.) Отстъпвайки пред упоритата съпротива на гърците, Брен се оттеглил в Македония, където починал от неизлекуваната си рана (има версия, че се е самоубил заради позорното поражение при Делфи — Б.пр.). След смъртта му галите не могли да се задържат повече заедно и се разделили. Някои от тях (толистобогите, трокмите и част от волките тестосаги) пресекли Хелспонта и се прехвърлили в Мала Азия, където се установили в земите, наречени оттам насетне Галатия. Волките тестосаги, които отказали да продължат напред, се върнали по домовете си около Толоза в Югозападна Галия, отнасяйки със себе си цялата плячка, взета от Брен, и запазвайки непокътнат дела на всички онези Бренови войници, продължили похода на изток. Защото златото принадлежало еднакво на всички.

Брундизиум — днешно Бриндизи. Най-важното пристанище в Южна Италия, което се радвало на единствения удобен залив по цялото адриатическо крайбрежие на полуострова. В 244 г. пр.Хр. градът се превръща в колония със статут на латински град заради интереса, който Рим имал да опази новопостроения път между Тарентум и Брундизиум.

Броня — представлява две плочки от стомана или бронз, понякога и от втвърдена за целта кожа. Едната се слага отпред и закрива корема, другата — отзад и пази гърба, от раменете до лумбалния прешлен, като двете се прикрепват една за друга с помощта на каиши — над раменете и покрай трупа. Някои брони дори бивали изкусно извайвани според формата на гърдите на своя притежател; повечето обаче се правели така, че да бъдат достатъчно удобни за всеки. Военачалниците и висшите офицери обикновено носели от най-красивите, изработвани от бронз и стомана и покривани със сребро. Имало и такива, които си позволявали дори да позлатяват броните си. Върху бронята си между гърдите и талията военачалникът и легатите му си опасвали тънък червен шарф, завързан отпред по специален начин.

Бурдигала — днешно Бордо в Югозападна Франция. Могъщият галски опидум, владение на аквитаните.

Ведиовис — типично римско божество, твърде потайно и без собствена митология. В днешно време се смята за възможно Ведиовис да е представлявал превъплъщение на младия Юпитер; дори Цицерон се е оказал твърде пестелив и уклончив по въпроса — навярно защото сам не е бил съвсем наясно със същността на въпросния Ведиовис. Със сигурност като бог не е бил олицетворение на щастието и радостта от живота, дори се смята, че е свързан под една или друга форма с подземния свят, а според някои дори бил бог на разочарованията. В Рим му били посветени два храма: единия на Капитолия, а другия на острова на Тибър. Доколкото знаем, освен в Рим не са го почитали никъде другаде, като изключим в Бовила, където в 100 г. пр.Хр. някой си Юлий построил в негова чест храм от името на цялата си фамилия.

Вексилуум — знаме или флаг.

Верпа — латинска мръсотия, използвана повече като псувня, отколкото като обидна дума. Отнасяла се до пениса — по всяка вероятност се имало предвид еректираният penis, когато кожичката се е дръпнала назад — и при използването ѝ се правели някакви бегли асоциации с хомосексуализма. Според литературните извори, както и по останалите от римско време графити д-р Ж. Н. Адамс стига до заключението, че под верпа се има предвид обрязан член.

Верцела — малък град в Италийска Галия. Намирал се от северната страна на река Пад, точно в началото на Долината на саласите. Около града се разпростирали малки поля, т.нар. Кампи Равдии, където в 101 г. пр.Хр. Марий и Катул Цезар разгромили кимврите.

Веста — римска богиня, чийто култ юди началото си от дълбока древност. Както много други стари римски божества Веста нямала нито форма, нито образ, нито митология, (вж. нумен). Представлявала огнището и затова се почитала особено много в дома и семейството, където ѝ отреждали място до пенатите и ларите. Официалният обществен култ към нея също бил доста важен и се съблюдавал лично от върховния понтифекс. Храмът на Веста на Форума бил много стар, малък и кръгъл по форма; намирал се в съседство с Регията, кладенеца на Ютурна и Домус Публикус, където живеел върховният понтифекс. В

храма на Веста постоянно горял огън, който за нищо на света не трябвало да го напуска.

Весталки — култът към Веста се обслужвал от специално жреческо съсловие, колегията на весталките, в която влизали шест жени. Отреждани били за тази длъжност още седем-осемгодишни и давали обет за целомъдрие. Служели на богинята в продължение на тридесет години, след което бивали тържествено освобождавани от обета си и били допускани обратно в обществото, където могли да се омъжат, ако пожелаят — нещо, което рядко правели, тъй като се смятало, че бракът ще им донесе нещастие. От тяхното целомъдрие зависел късметът на цял Рим, сиреч на държавата. Ако някоя весталка бъдела заподозряна, че е нарушила целомъдрието си, бивала привиквана пред специален съд, който се произнасял дали е виновна или не. Обвинените, че са прелюбодействали с нея, също били изправяни, но пред друг съд. Ако весталката бъдела обявена за виновна, хвърляли я в специално изкопана тъмница, където я зазиждали и оставяли да умре от глад. В републиканската епоха весталките живеели в същия Домус Публикус, в който живеел и върховният понтифекс, но естествено отделени от него.

Виен, Виена — днешният град Виен във Франция. Латинското име на този преден търговски пункт по течението на река Родан било Виена, но за да се избегне объркването със столицата на Австрия, предпочела съм да го наричам така, както звучи на френски.

Визургис, река — днешната река Везер в Германия.

Викус — градска улица, която не е главна, но и не е задължително да бъде къса. С думата се имало предвид не единствено самата улица, а също така и всички сгради на нея. Първоначално думата се използвала за колиби или малки селца, където всички къщи се намирили наредени на една-единствена улица. Както в Рим, така и в другите градове по онова време улиците не сменяли имената си в продължение на векове, освен в случаите, когато някой монарх или влиятелен политик не сметнел за необходимо да кръсти улица на свое име. Затова и при изготвянето на картата си на републикански Рим съм използвала имената на много улици от епохата на империята, които не са част от новоустроените при императорите градски квартали. Така например, Викус Инстеюс, Викус Югариус, Викус Тускус, Викус Патриции, Викус Лонгус и т.н. ще да са се наричали така открай време. Същото е с Алта

Семита и стръмните улички, водещи към хълмовете: Кливус Орбиус, Кливус Патрициус, Кливус Капитолинус, Кливус Аргентариус, Кливус Пулиус ин Тавернола и т.н. Трябва да се отбележи, че за разлика от нас, които ще кажем: „Еди-кой си живее на Вилус Куприус“, римляните са казвали по-скоро, че въпросният живее във Вилус Куприус. Някои от улиците в Рим носели имената си на специфичните дейности, които се вършели на тях: например Вилус Сандалариус („улица на обуцарите“), Кливус Аргентариус („хълм на сарафите“), Вилус Фабриции („улица на занаятчииите“); други носели имена на градове или области, например Вилус Тускус (Етрурия); трети просто били кръщавани според мястото, където водели, като например Вилус ад Малум Пуникум („улицата, водеща към пуническата ябълка“ — сиреч нарово дръвче).

Вила — провинциална резиденция, напълно самоизхранваща се и дори имаща първоначално характер на селскостопански център — с други думи, нещо като ферма. Издигала се около перистил или вътрешен двор, отпред се разполагали конюшните и стопанските пристройки, а жилищната част се строяла в дъното. До времето на Корнелия, майката на братя Гракхи, богатите римляни си строели вили най-вече като място за почивка, а не толкова, за да ги превръщат във ферми. Затова и архитектурата им започнала да се променя с времето. Много от вилите, строени за почивка, се намирали на морския бряг.

Вила Публика — парчето зелени площи на Марсово поле, което се използвало като обществена градина. Намирала се срещу Вилус Палатине, където участниците в триумфалното шествие се събирали много преди парадът да е започнал.

Вино — виното представлявало неотделима част от живота както на римляните, така и на гърците; при липса на каквито и да било средства за дестилация на концентрати или пивоварство в древността виното си оставало единственото познато алкохолно питие. Това го превръщало и в обект на дълбока почит (например в лицето на боговете на лозята и виното Дионис и Бакхус), и в същото време на уважение. За производството на вино се отглеждали различни сортове грозде, бяло и черно, което предполагало и разнообразия сред самите вина.

По времето на Гай Марий римското винарство вече било надминало гръцкото и се било превърнало за възможностите на времето в същинска наука. Римляните винаги са били добри градинари и овощари и познавали добре тайните на растенията, които ги

заобикаляли; с годините, когато много римски граждани си спечелили привилегията да обикалят свободно из Средиземноморието, те започнали да носят в Рим нови растения — понякога просто различни сортове на вече познати, а понякога и напълно непознати за съгражданите им. Безспорно към тези внесени растения принадлежи и лозата.

Римските винари били същински експерти в областта на присаждането и се били научили на множество хитрини, с които да предпазват реколтата от болести и буболечки. Така например внасяли добивания в Палус Асфалтитес (Мъртво море) асфалт от Палестина и мажели с него основата на лозовите храсти, за да ги предпазят от плесента. Когато били готови узрели, гроздовете се откъсвали, слагали се в бъчви и смачквали с крака. От сока, който се изстисквал най-напред, се правело и най-хубавото вино. След мачкането с крака гроздовете били доизстисквани в специални преси, твърде подобни на онези, които и досега се използват в немодернизираните винарни; от това, което се изстисквало в пресите, се правело обикновеното вино за по-честа употреба. След това гроздовете се изстисквали и за трети път — излизала тънка, кисела течност, която била толкова долнокачествена, че спокойно можела да се закупи в огромни количества дори от бедните, а пък богатите поели с нея робите си. Понякога на това третокачествено вино допълнително се повишавало алкохолното съдържание чрез добавяне на некипялата шира след ферментацията. Към самата ферментация се подходило повече или по-малко сериозно — според това, дали става дума за първия, втория или третия изстискан сок, или според намеренията на самия винар. Най-добрите вина ферментирали в бъчви, облепени от вътрешната си страна с пчелен восък, а другите в бурета, уплътнени с черна борова смола. Оставали така в продължение на няколко месеца, през което време на няколко пъти им се обирала пяната.

След като ферментирали, вината, предвидени за пряка консумация, се преливали в амфори или в кожени мехове. Но останалите вина, които трябвало тепърва да отлежават, първо се прецеждали внимателно през сито и през плат, и чак след това се „бутилирали“ в амфорите, запечатвани херметично с разтопен восък. Върху гърлото се отпечатвали годината на реколтата, името на избата, където е направено виното, сорта грозде, името на винаря, а после

всички амфори били складирани в хладни помещения. Някои от най-качествените вина се съхранявали и в дървени бурета.

Повечето вина се отваряли обикновено в рамките на четири години от преливането им в амфорите, но запечатаните с восък, които повече не можели да ферментират, били оставяни да отлежават понякога дори двадесет години, за да добият желания вкус. Тогава, както и сега, имало не един и двама изтънчени познавачи на вина, както и просто закоравели „ценители“. Един от най-известните познавачи, чието име достигнало и до наши дни, бил големият адвокат Квинт Хортензий Хортал, който при смъртта си в 50 г. пр.Хр. завещал на неизвестен свой наследник нито повече, нито по-малко 10 000 амфори вино; като се има предвид, че една амфора побираща двадесет и пет литра течност, излиза, че покойният Хортал е разполагал със запас от 250 000 литра вино в избата си. В онези времена не било прието да се пие виното чисто — задължително се разреждало с вода, като се следвали различни пропорции.

По времето на Гай Марий римлянките малко пиели вино; в зората на републиката било достатъчно патерфамилиас само да усети дъх на вино от устата на някоя от жените в къщата си и вече имал всички морални права да я екзекутира на място. Въпреки привидното въздържание на римляните и вечното разреждане на виното с вода и в античността алкохолизмът е съществувал като сериозен обществен проблем, също както и днес.

Вир милитарис — вж. мъж на войната.

Витиния — царство, заемащо азиатския бряг на Пропонтида, граничещо на изток с Пафлагония и Галатия, на юг — с Фригия, на югозапад — с Мизия. Известно с плодородните си земи и големите си богатства, управляващите го царе са предимно траки. Негов традиционен враг винаги е бил Понт.

Вия — широк път или улица.

Вия Аврелия Ветус (Стар Аврелиев път) — построен в 241 г. пр.Хр.

Вия Аврелия Нова (Нов Аврелиев път) — построен в 118 г. пр.Хр.

Вия Ания (Аниев път) (1) — построен в 153 г. пр.Хр.

Вия Ания (2) — построен в 131 г. пр.Хр. Спори се дали пътят трябва да се нарича Вия Ания или Вия Попилия. На картите си съм го отбелязала като Вия Попилия, защото при преброяването на

източниците, с които разполагах, се оказа, че е упоменат един път повече като Вия Попилия.

Вия Апия (Апиев път) — построен в 312 г. пр.Хр.

Вия Валерия (Валериев път) — построен в 307 г. пр.Хр.

Вия Домиция (Домициев път) — построен в 121 г. пр.Хр. от Гней Домиций Ахенобарб.

Вия Егнация (Егнациев път) — построен навярно около 130 г. пр.Хр.

Вия Емилия (Емилиев път) — построен в 127 г. пр.Хр.

Вия Емилия Скаври (Път на Емилий Скавър) — завършен около 103 г. пр.Хр. Започнат бил да се строи от Марк Емилий Скавър Принцепс Сенатус в цензорството му през 109 г. пр.Хр.

Вия Кампана (Кампанийски път) — не се знае кога е бил построен.

Вия Касия (Касиев път) — построен в 154 г. пр.Хр.

Вия Клодия (Клодиев път) — построен някъде през трети век пр.Хр., но не се знае точно кога.

Вия Лабикана (Лабицийски път) — твърде стар, за да се датира.

Вия Лата (Широкия път) — твърде стар, за да се датира.

Вия Латина (Латински път) — твърде стар, за да се датира.

Вия Минуция (Минуциев път) — построен в 225 г. пр.Хр.

Вия Остиенсис (Остийски път) — твърде стар, за да се датира.

Вия Попилия (Попилиев път) (1) — построен в 131 г. пр.Хр.

Вия Попилия (2) — построен в 131 г. пр.Хр. Наричат го и Вия Ания и все още не се знае кой точно е строителят му.

Вия Постумия (Постумиев път) — построен в 148 г. пр.Хр.

Вия Претория (пътят на пълководеца) — широката алея, която разделя римския военен лагер на две; започва от предния и завършва при задния му вход.

Вия Принципалис (главен път) — широката алея, разделяща римския военен лагер на две, започвайки от единия му страничен вход и свършвайки при другия. Кръстосвала се под прав ъгъл с Вия Претория. В точката на пресичане се издигала и палатката на пълководеца.

Вия Салария (Път на солта) — твърде стар, за да се датира. По всяка вероятност това е бил най-старият истински дълъг римски път

изобщо. Към него в 283 г. пр.Хр. се прибавила допълнителната отсечка на Цецилиевия път, а в 168 г. пр.Хр. и тази на Клавдиевия.

Вия Тибуртина (Тибурски път) — старото име на първата отсечка от Валериевия път, свързваща Рим с Тибур.

Вия Фламиния (Фламиниев път) — построен в 220 г. пр.Хр.

Военен Трибун — Трибунус милитум. Всеки един от офицерите, заемащи средна позиция в чиновата йерархия в римската армия — между пълководците и центурионите. Съществували изборни и неизборни военни трибуни. Най-висши били изборните (вж. следваща статия). Ако командващият дадена армия не е консул и оттам легионите му не се определят като консулски, начело на всеки един от тях може да застане и неизборен военен трибун. Неизборните военни трибуни служели и като началници на конните дружини.

Военен Трибун (изборен) — всяка година трибутните комиции избирали двадесет и четирима младежи на възраст между двадесет и пет и двадесет и девет години за военни трибуни — трибуни милитум, които да служели в консулските легиони. Понеже бивали избирани от името на целия народ в лицето на трибутните комиции, изборните военни трибуни представлявали истински магистрати. Назначавани били по шестима за всеки от четирите консулски легиона, където командването минавало в техни ръце. Когато по време на война повече от четири легиона били определяни като консулски, не се избирали допълнителни военни трибуни, а двадесет и четиримата били разпределяни поравно между всички легиони.

Воконти — келтско племенно обединение, населяващо земите по течението на река Друенция в Трансалпийска Галия. Земите им се намирили в съседство с тези на алоброгите, падащи се на север. Любимо занимание на воконтите било да нападат и плячкосват римските пътници по Домициевия път в отсечката му между Алпите и долината на река Родан.

Волки Тестосаги — келтско племенно обединение, заемащо средиземноморското крайбрежие на Галия, на запад от река Родан. Земите им стигали до Нарбон и Толоза (вж. още Брен (2) и Толоза).

Волски — един от народите, населяващи Централна Италия. Заемали източен Лациум и поселенията им се съсредоточавали около Сора, Атина, Анция, Цирцеи, Тарацина и Арпинум; съюзници им били еквите. Към края на четвърти век пр.Хр. волските вече били отдавна

погълнати от римската система и до голяма степен били изгубили културната си и социална идентичност. Не говорели латински, а свой собствен език, близък до умбрийския.

Върховен Понтифекс — главата на държавната религия и най-висшестоящият от всички жреци. По всичко изглежда длъжността му да е връстничка на републиката, тъй като с неговата поява по типично римски начин се заобикаляли известни препятствия, без да се нараняват излишно религиозните чувства на народа, свикнал да вижда в рекс сакрорум (титла, носена от римските царе) своя главен свещенослужител. Вместо да премахнат функциите на рекс сакрорум, новите римски управници в лицето на Сената просто измислили нов понтифекс, чиято роля и статут били по-висши от тези на рекс сакрорум. Върховният понтифекс бил избран по-скоро от народа, отколкото от жреческата колегия, с което се потвърждавала неговата позиция на държавник. Навярно в началото се е държало да бъде патриций, но от средата на републиканската епоха, изглежда, нещата са се обърнали и за върховен понтифекс са се избирали предимно плебеи. Работата му се състояла в това да наглежда всевъзможните членове на всевъзможните жречески колегии — на понтифексите, на авгурите, на фециалите, на останалите по-нисши жреци и на весталките. В републиканската епоха върховният понтифекс, който живеел на държавна сметка, заемал най-внушителния от всички Доми Публици, но го споделял заедно с весталките. Официалното му седалище (което се водело със статут на храм) била малката атара Регия на Форум Романум.

Вътрешно Море — името, което съм използвала да обозначавам Средиземно море, което по времето на Гай Марий все още не било получило по-късното си латинско название „Маре нострум“ — „Нашето море“. По времето на Марий се е наричало Маре Интернум.

Галия — вж. Дългокоса Галия, Трансалпийска Галия и Италийска Галия.

Гай Баний — в оригинала Луций Тидлипус. Желанието на авторката било да създаде нарицателно име за определен тип хора, от рода на американското „Джо Блоу“ или английските „Фред Блогс“, или когато се имало предвид някой аристократ, „Лорд Мък от Дънгил Хол“. Името трябвало да звучи поне малко по латинско му, но в същото време да не е свързано с някой чисто латински каламбур, който би останал

неразбираем за читателя. Опитвайки се на свой ред да превода нейния латино-английски на латино-български, ми хрумна да се възползвам от почти латинско звучащото „Бай“ и като направя елементарната смяна на съгласните в двете думи, да се получи толкова красноречивото и в същото време звучащо като на истински римлянин име „Гай Баний“ — Б.пр. (Пък кой знае, нищо чудно и да е съществувала римска фамилия Баний...)

Гарум — хранителна подправка, високо ценена и любима на много римляни. Правена била от риба и според рецептата, останала до нас, от подобно нещо би му се повдигнало на мъж или жена в днешно време — най-малкото, защото заради изключителната си концентрация е воняла убийствено. Това не пречело на древните да обожават гарума. Той самият се е правел на различни места по Средиземноморското и Егейското крайбрежие, но най-известен е бил гарумът, изнасян от пристанищата на Далечна Испания.

Гарумна, река — днешна Гарона във Франция.

Генс (мн.ч. гентес) — римска фамилия или клан, в която всички носят общо име — така например Юлиите, Домициите, Корнелиите, Емилиите, Фабиите, Фабиите, Сервилиите или Юниите представлявали именно гентес. Всички членове на един гнес можели да проследят родословното си дърво обратно до общия предшественик. Самата дума била в женски род, заради което и на латински се казва: генс Юлия, генс Корнелия и т.н.

Германи (германци) — жителите на Германия, под което се разбират всички земи на север и на запад от Рейн.

Геторикс — типично келтско име, носено от няколко известни на историята келтски царе. Избрал съм го за име на неизвестния келтски цар, който предвождал обединените племена на тигурините, маркоманите и херуските по време на голямото германско преселение. Всичко, което знаем за него от историята, е, че е принадлежал към племето на тигурините, които са били келти.

Гетули — берберски народ, водещ номадски живот, чиито земи били навътре от крайбрежието на Северна Африка и се разпростирали по цялото огромно разстояние между Малката Сиртис и Мавритания.

Гладиатор — своего рода професионален боец, който използва уменията си, за да забавлява публиката. Гладиаторите били наследство от етруските, но техният занаят се ценял из цяла Италия и особено в

Рим. Гладииаторите се набирали от различни места: някои са дезертъори от легионите, други — криминални престъпници, трети — роби или освободени роби, които доброволно са се записвали за гладиатори. Във всеки случай всеки гладиатор трябвало вътрешно да се е примирил със съдбата си, защото иначе не би си струвало изобщо да бъде обучаван. Гладииаторите живеели в школите (огромната част от които се намирили около Капуа), където нито били държани като затворници, нито били третирани зле — за господаря си те представлявали твърде печелившо капиталовложение и той ценял труда им по достойнство. Обучението на гладиаторите било в ръцете на доктор, а цялата школа била под ръководството на т.нар. ланиста. Имало четири основни дисциплини, които гладиаторът можел да практикува: мирмилон, самнит, рециарий или тракиец, като разликата била в оръжието, което използвали. В епохата на републиката гладиаторите служели в продължение на четири до шест години, като им се налагало да се бият средно по пет пъти на година. Сравнително редки били смъртните случаи — известният жест нагоре или надолу с палеца се появява по трибуните едва при империята. След като се оттегел, гладиаторът обикновено си предлагал услугите като телохранител. Гладииаторските школи принадлежали на делови люде, които натрупвали значително състояние от турнетата, които уреждали на своите възпитаници из Италия особено покрай организирането на заупокойните игри. Много сенатори и конници били собственици на гладиаторски школи, някои от които наброявали около хиляда души, дори повече.

Големият Цирк — най-старият цирк, построен още от цар Тарквиний Приск, преди да е била установена републиката. Заемал цялата площ на Валис Мурция, разположена между Палатинския и Авентинския хълм. Трибуните му побирали между сто и сто и петдесет хиляди зрители дори в републиканската епоха. В онези години до цирка са се допускали единствено римски граждани и има достатъчно сведения, че щом се отнася за вход в цирка, освободените роби все още били смятани за роби и държани надалеч. Предполагам, че недопускането на освободените роби се е дължало не на друго, а защото броят на зрителите за всяко състезание е бил огромен. На жените им е било позволено да седят сред мъже.

Градски претор — претор урбанус. По времето на Гай Марий задълженията му почти се изчерпвали с правораздаване, което пък се

изразявало най-вече в произнасяне по жалби и спорове, възникнали между римски граждани в границите на Рим. Императорът му се простирал до петия километричен камък от Рим и не му се позволявало да напуска Рим за срок от повече от десет дни наведнъж. Ако и двамата консули се намират вън от Рим, градският претор като най-висш магистрат е упълномощен да свиква Сената на събрания, както и да организира отбраната на града при внезапно появила се опасност. Той единствен имал правото да определя дали спорът, възникнал между две страни, може да се представи пред съда. В повечето случаи предпочитал да раздава правосъдие на място, без да прибегва до същински съдебни процеси.

Гражданство — в смисъла, в който се използва в тази книга, римско гражданство. Правото на гражданство позволявало на мъжа да гласува в рамките на своята триба или центурия, ако принадлежи на някоя от петте имуществени класи (което между другото не е съвсем вярно — пролетариите също са имали теоретическото право на глас, което обаче е оставало без значение поради специфичната процедура за гласуване — Б.пр.), при провеждането на всички избори в Рим. Не е можело да бъде бит с камшик, можел е да се изправи срещу съд, съставен единствено от римски граждани, и е имал право на жалба. В различни години изискванията даден човек да бъде признат за римски гражданин са били различни — веднъж е било задължително и двамата родители да са граждани, друг път — само бащата (откъдето се е появил и когноменът Хибрида). Гражданинът е бил длъжен да служи в армията, макар че до времето на Гай Марий са били набирани единствено онези, които са притежавали достатъчно земя и пари, за да могат сами да се въоръжат и да се издържат по време на походите — заплатите, които държавата е трябвало да гарантира на всеки войник, са били твърде недостатъчни, за да покрият разходите му, а и са се плащали едва след привършването на кампанията.

Гракхите — известни и като братя Гракхи. Корнелия, дъщеря на Сципион Африкански и Емилия Павла, е била омъжена на осемнайсет години за Тиберий Семпроний Гракх, който тогава бил на четиридесет и пет; годината била 172 г. пр.Хр. и вече дванадесет години Сципион Африкански не бил между живите. Тиберий Семпроний Гракх бил веднъж консул в 177 г.пр.Хр., после цензор в 169 г.пр.Хр. и повторно консул в 163 г.пр.Хр. При смъртта си в 154 г.пр.Хр. вече бил станал

баща на дванадесет деца, но всички те били с крехко здраве и въпреки грижите си Корнелия успяла да отгледа до пълнолетие само три от тях. Най-голямото било момиче — Семпрония, която била омъжена веднага щом било възможно за братовчед си Сципион Емилиян; другите две деца били момчета. Тиберий Гракх бил роден в 163 г.пр.Хр., а брат му Гай в годината на смъртта на баща си — 154 пр.Хр. Така че и двете деца са били отгледани изключително от майка си, която си свършила добре работата.

И двамата братя Гракхи служили под командването на първия братовчед на майка си Сципион Емилиян — Тиберий се сражавал в Третата пуническа война, а Гай — в Нумантийските войни; и двамата се отличили с храбростта си. Тиберий Гракх бил пратен като квестор в Близка Испания в 137 г. пр.Хр., където на своя глава успял да издейства освобождаването на победения и пленения от нумантийците Хостилий Манцин и да спаси от унищожение армията му. Тъй или иначе Сципион Емилиян сметнал условията на сключения от шурей му договор за унижителни и успял да убеди Сената да не го ратифицира. Тиберий никога не му го простил.

В 133 г. пр.Хр. Тиберий бил избран за народен трибун и се заел да сложи край на държавната политика за даването на агер публикус под аренда на едрите земевладелци. Въпреки жестоката съпротива той прокарал своя поземлен закон, ограничаващ правото на даване под арендата обществена земя до 500 югера на човек (плюс още по 250 за всеки от синовете му) и създал комисия, която да разпредели останалата земя между безимотните римски граждани. Целта му била едновременно да облекчи самия Рим от най-ненужните му жители и да осигури за в бъдеще повече боеспособни войници за римската армия. След като Сенатът предпочел да удави законопроекта му в блатото на празнословията и безкрайните отлагания, Тиберий Гракх го отнесъл пред плебейското събрание, с което буквално стъпил в кошера с пчелите, защото постъпката му била безпрецедентна. Един от колегите му народни трибуни (между другото негов роднина) Марк Октавий наложил ветото си над законопроекта и бил свален по незаконен път от поста си — още един удар, нанесен от Тиберий Гракх върху мос майорум, сиреч установената практика. За противниците на Тиберий Гракх била важна не толкова законността или незаконността на неговите действия, колкото самият факт, че е дръзнал да се обяви срещу

установените политически порядки, независимо от това, дали са записани под формата на закон или не.

Когато в същата година умрял царят на Пергам Атал III и се оказало, че е завещал цялото си царство на Рим, Тиберий Гракх не признал на Сената правото да определи каква да бъде съдбата на новопридобитите територии, ами прокарал нов закон, според който земите отново щели да отидат за безимотните. Това била още една причина да предизвика недоволство както в Сената, така и на Форума.

И накрая, след като установил, че годината на мандата му ще изтече, преди да е довел докрай реформаторската си програма, Тиберий Гракх за сетен път пренебрегнал установените порядки и се кандидатирал повторно за народен трибун. Стигнало се до сблъсък между привържениците му и сенаторските сили, предвождани от братовчеда на Тиберий Сципион Назика, при който Тиберий Гракх и неколцина от сподвижниците му били пребити до смърт на Капитолийския хълм. Другият му братовчед Сципион Емилиян, който при инцидента се намирал все още под стените на Нуманция, публично оправдал убийците, обвинявайки Тиберий Гракх, че е целял издигането си за римски император.

За около десет години в Рим настъпило спокойствие, но то било нарушено, щом в 123 г. пр.Хр. за народен трибун бил избран помалкият брат на Тиберий Гракх Гай. Гай Гракх бил със същата натура като брат си, но се бил поучил от грешките му, а и с личните си качества далеч го превъзхождал. Реформите, които на свой ред се заел да прокарава, били много по-широки и обхващали, освен поземления закон, законопроекти, свързани със снабдяването бедните в Рим с евтино зърно, с промени в организацията на армията, с основаването на колонии със статут на римско гражданство, със започването обществено благоустройство из цяла Италия, с отнемането съдебната власт от ръцете на сенаторите и предаването ѝ на конническото съсловие, с въвеждане системата на откупване данъците от азиатската провинция чрез сключването на обществени договори между частни лица и цензорите, с даването пълно римско гражданство на градовете, ползващи се с латинските права, и съответно с гарантирането на латинските права на всички италийски съюзници. Разбира се, за една година дейност като народен трибун Гай Гракх не би могъл да прокара изцяло започнатите реформи, но преди да е изтекъл мандатът му, той

вече бил постигнал невъзможното — успял за втори пореден път да си спечели вота на избирателите за народен трибун. Изправен срещу заканите на политическите си врагове, Гай Гракх продължил с реформите си и понеже и в края на 122 г. пр.Хр. те все още не били проведени докрай, кандидатира се за трети пореден мандат, но при изборите заедно с приятеля си Марк Фулвий Флак били победени.

След като още в 121 г. пр.Хр. Гай Гракх видял как първата работа на консула Луций Опимий и на бившия народен трибун Марк Ливий Друз била да се обърне назад хода на реформите, той преминал към открито насилие. Сенатът отвърнал с гласуването на първия „декрет — ултиматум“ в историята си, с който се помъчил да спре разрастващото се беззаконие, но в резултат постигнал единствено убийството на Фулвий Флак и двама от синовете му, както и самоубийството на бягащия от преследвачите си Гай Гракх в дъбравата на Фурина, в подножието на хълма Яникул. Занапред римската политика никога повече нямало да се води по старите правила вековната крепост на мос майорум получила първите пробойни.

Личният живот на братята Гракхи също преминал под знака на несъгласието с установеното. Тиберий Гракх нарушил вековната традиция на фамилията си и вместо да се ожени за някоя Корнелия Сципионида, взел за жена Клавдия, дъщеря на Апий Клавдий Пулхер, консул в 143 г. пр.Хр. и заклет враг на Сципион Емилиан. От нея имал трима синове, но и тримата умрели рано, без да могат да поемат по пътя на баща си. Гай Гракх пък се оженил за Лициния, дъщеря на един от най-близките му сподвижници Публуй Лициний Крас Муциан; родила им се дъщеря Семпрония, която се омъжила за Фулвий Флак Бамбалио и на свой ред родила дъщеря Фулвия, омъжила се на три пъти: за Публий Клодий Пулхер, за Гай Скрибоний Курион и за Марк Антоний.

Грамастик — учител, но не по граматика, а по основи на риториката (вж. риторика).

Далечна Испания — Хиспания Ултериор, по-отдалечената от Рим римска провинция в Испания (за разлика от Близка Испания). По времето на Гай Марий границата между двете провинции била, общо взето, неустановена, но най-общо може да се каже, че под Далечна Испания се разбира целият водосборен басейн на река Бетис, богатите на руда планини, от които водят началото си Бетис и Анас,

атлантическият бряг от Олизипо при устието на Тагус до Стълбовете на Херкулес и средиземноморският от Стълбовете до Абдера. Най-големият град в цялата област бил Гадес, днешният Кадис, но седалището на управителя било в Кордова.

Дамно — един от двата термина, използвани от съдебните заседатели, за да обявят някого за виновен. Навярно е имало някаква разлика в смисъла между ДАМНО и КОНДЕМНО; най-вероятно ДАМНО е било по-категорично и е трябвало да убеди съдията да не проявява никаква милост към признатия за виновен.

Данастрис, река — днешната река Днестър в Молдавия. Древните са я знаели и като Тирас.

Данубий, река — днешният Дунав. Гърците, които са го наричали Истър, са знаели, че е огромна река, но не са го изследвали по-нагоре от течението от колониите си около устието му към Евксина. По времето на Гай Марий римляните познавали само алпийските му притоци, но както гърците, така и те имали някаква най-обща представа, че минавал през Панония и Дакия.

Двуколка — колесница с две колела, дърпана от две или четири впрегатни животни, най-често мулета. Била много лена и сравнително удобна — доколкото древните са могли да си го позволят, без да са познавали пружините и съвременните амортизатори — и затова представлявала предпочитаното превозно средство за всеки римлянин, бързащ да отиде от едно място на друго. Недостатъкът ѝ бил, че не гарантирала никаква защита срещу вятъра и дъжда. Латинското ѝ название било цизия. Съществували и закрити двуколки, доста по-тежки и по-тромави, които се наричали карпентум.

Делфи — знаменитото светилище на Аполон в подножието на Парнаската планина в Средна Гърция. От дълбока древност представлява важно култово средище, макар че е посветено на Аполон едва в седми или шести век пр.Хр. На мястото се виждал т.нар. омфал или пъп (голям, объл камък, най-вероятно паднал метеорит) и Делфи се е смятал за център на света. Светилището било обитавано от прочутия оракул, предаващ своите гадания чрез устата на старица, която за целта изпадала в епилептичен транс; знаели я като Пития или Питонката.

Демагог — първоначално гръцко понятие, използвано за политик, който разчита най-вече на влиянието си върху тълпите. Римските демагози предпочитали да говорят на арената пред комициите,

отколкото в Сената, но това далеч не е било политика за „освобождаване на масите“, както и слушателите му в основата си не са били представители на най-низшите класи. Терминът се е използвал най-вече от ултраконсервативните фракции в Сената по адрес на радикалните в своите искания народни трибуни.

Денарий — като се изключат редките серии златни монети, отсечени на един-два пъти по времето на Римската република, денарият е бил най-голямата парична единица. Съдържал е около 3,5 г. чисто сребро. 6250 денария правели един талант. Бил с големината на сегашните монети от 10 стотинки.

Дертона — днешна Тортонa в Северна Италия.

Диадема — диадемата представлявала дебела бяла ивица плат с ширина около 25мм., бродирана по краищата и завършваща най-често с ресни. Носела се е завързана около главата — или върху челото, или върху косата, връзвала се е под тила и двата ѝ края са падали свободно над раменете. Първоначално символ на персийската царска власт, диадемата била възприета и от елинистическите владетели, след като Александър Велики я отделил от персийската тиара, убеден, че е далеч по-подходяща за един елин от корона.

Дивертикулум (мн.ч. — дивертикула) — в смисъла, използван в книгата, път, който свързва помежду им главните пътища, тръгващи от римските порти — околоръстен път.

Дигнитас — понятие, характерно за римското мислене. Дигнитас не съответства напълно на нашето „достоинство“. Най-общо с думата се обозначава личният дял на човек в делата на общността, към която принадлежи, и включва моралните му устои, репутацията, с която се ползва, и способността му да си печели уважение у околните. От всичко, което един римски благородник се смята, че притежава, именно дигнитас е онова, което е длъжен да пази повече от всичко друго; за да запази своята дигнитас, благородникът трябва да е готов по всяко време да отиде на война, да се оттегли в изгнание и дори да се самоубие или да екзекутира собствения си син. Предпочела съм да не превеждам думата, за което и в текста я използвам така, както звучи и на латински — дигнитас.

Дис — друго име на Плутон, бога на подземния свят.

Добрите люде — вж. бони.

Додона — храм, посветен на гръцкия бог Зевс. Намирал се във вътрешността на Епир, на около петнайсетина километра югозападно от езерото Памборис, и бил известен с оракула, живеещ в свещения дъб, станал дом на ято гълъби.

Долината на саласите — днешната област Вал Д'аоста в Италия (вж. също така Лугдунумски проход, саласи).

Доминус — буквално „господар“. Домина означавало „госпожа“, а доминила „малка госпожа, госпожица“. Използвала съм тези думи, за да предам най-ясно уважението на робите към своите господари, уважение — същото, каквото биха изпитвали слугите на един английски благородник.

Домус (мн.ч. — доми) — буквално, „дом, къща“. Думата се е използвала за градска къща и в книгата съм я използвала, за да отделя самостоятелните домове на някои от героите от апартаментите на друга.

Домус Публикус — сграда, притежавана от римския Сенат и народ, сиреч собственост на държавата. Имало поне няколко такива, а може дори броят им да е бил значителен, и както изглежда, всички са били обитавани от свещенослужители. Върховният понтифекс, весталките, рекс сакрорум и тримата върховни фламини — на Юпитер, Марс и Квириин — са живели в държавни здания. По всичко личи, че доми публици са се намирали около Форум Романум, както и че по времето на републиката върховният понтифекс и весталките са споделяли една и съща сграда (намираща се на същото място, където по-късно се издига Атриум Весте, но ориентирана на север); обикновено под „Домус публикус“ се е разбирала именно тя. Домът на рекс сакрорум, намираща се на Велия, се знаела като „царския дом“. На плана на центъра на Рим съм посочила напълно произволно разположението на жилищата на тримата върховни фламини, колкото да създам най-бегла представа къде са се намирали в действителност.

Драв, река — днешната река Драва в бивша Югославия.

Друенция, река — днешната река Дюранс във Франция.

Друидизъм — основната келтска религия, разпространена особено в Дългокоса Галия и Британия, носеща името си от жреците, наречени друиди. Сборищата на друидите се намирали в онази част от Дългокоса Галия, където властвали карнутите. Друидизмът бил мистичен и натуралистичен култ, който не се нравел на нито един от

средиземноморските народи, считащи принципите му най-малкото за странни.

Дурия, Голямата река — днешната Дора Балтея в Северна Италия.

Дурия, Малката река — днешната Дора Рипария в Северна Италия.

Дългокоса Галия — Галия Комата. Като се изключи римската Трансалпийска Галия, Дългокоса Галия обхващала цяла днешна Франция, Белгия, както и онази част от Холандия, която се намира на юг от Рейн. Представлява обширна, предимно равнинна земя, покрита с гъсти гори и дарена с изключително плодородна почва, която никой не използвал. Страната била напоявана от многобройни реки, сред които най-важните са: Лигер (Лоара), Секвана (Сена), Моза (Мъоза), Мозела, Скалдис (Схелде), Самара (Сома), Матрома (Марна), Дураний (Дордона), Олтис (Лот) и Гарумна (Гарона). По времето на Гай Марий огромната част от Дългокоса Галия била практически непозната за римляните, които нямало как да я проучат, ако изключим военните походи на Гней Домиций Ахенобарб в 122–121 г. пр.Хр. Населението ѝ било предимно от келтски произход, като изключим относително редките случаи на смесване с германските племена, прекосили Рейн (така например приема се, че белгите са смесено племе). Въпреки че галите, за които било характерно да си пускат дълги коси (откъдето и латинското наименование на страната им), знаели, и то твърде добре за римляните, всички те, като изключим онези техни племена, имали лошия късмет да живеят на самата граница с римската провинция, старателно отбягвали всякакъв контакт с нежеланите си съседи. Галите били привързани към земята, независимо дали се занимавали със земеделие или скотовъдство, и изпитвали отвращение към градовете, предпочитайки да живеят на малки селца или дори откъснати стопанства. Строели т.нар. опида (от опидум), своего рода крепости, в които съхранявали племенните ценности, запасите си от зърно, и пазели съкровената личност на своя цар. Като се изключат малкото племена, в които преобладавал германският елемент, в религиозното си мислене галите били под силното въздействие на друидите. Като цяло не можем да наречем галите войнолюбиви, защото никога не гледали на войната като на самоцел, но това не им пречело да са свирепи и жестоки бойци. Пиели са повече бира, отколкото вино, яли са повече месо, отколкото хляб, пиели са мляко и са използвали масло вместо

зехтин. Физически били високи и добре сложени, с руси или червени коси, със сини или сиви очи.

Дървеният мост — името, с което най-често са наричали Сублициевия мост над Тибър, построен от дърво.

Евксинско Море (Евксински Понт) — днешното Черно море. Гърците го опознали добре и колонизирали бреговете му още през седмия и шестия век пр.Хр., но отвъд бреговата му част вътрешността на Сарматия (към Европа) и Скития (към Азия) си оставала населена от варвари. Това не пречело да има прокарани множество търговски пътища, зорко пазени както от местното население, така и от колонизаторите. Който успеел да сложи ръка върху Тракийския Боспор, Пропонтида и Хелеспонта, бил в изключително благоприятното положение да иска мито от всички кораби, минаващи от Евксина в Егейско море и обратно; по времето на Гай Марий проливите се владеели от царство Витиния.

Едепол — начин за изразяване на почуда или изненада, който възпитанието налагало мъжете да употребяват в присъствието на жени. Предполага се, че коренът му е свързан с името на бога Полукс.

Едес — дом на боговете, който обаче не е смятан за култов храм, тъй като в момента на освещаването му не е било направено предсказание. Храмът на Веста, например не представлява същинско светилище, ами просто едес сакра.

Едил — название на четирима магистрати, чиито функции се ограничават в рамките на града Рим. Двама от тях са плебейски едили, а другите двама — куриатни едили. Плебейските едили се появяват за пръв път през 493 г. пр.Хр. и първоначалните им функции са били да подпомагат народните трибуни в техните задължения, както и да поддържат и охраняват съкровения за всички плебеи храм на Церера. По-късно на тях се прехвърля задължението да поддържат изобщо сградите в Рим, а също и да съхраняват документите с текстовете на плебисцитите, приети от плебейското събрание, както и на сенаторските укази, свързани по някакъв начин с въпросните плебисцити. Плебейските едили се избират от плебейското събрание. Длъжностите на двамата куриатни едили се появяват по-късно — в 367 г. пр.Хр., за да се позволи и на патрициите да вземат своя дял в поддържането и опазването на обществените сгради и архивите, но твърде скоро за куриатни едили започват да се избират както патриции,

така и плебеи. Куриатните едили се избират от трибутните комиции. От трети век преди Христа нататък и, едните, и другите отговарят за снабдяването на града с вода, за градската канализация, за уличното движение, за обществените сгради, за пазарищата, за мерките и теглилките, за организирането на публичните игри, за правомерното разпределяне на зърнените храни. Имат пълномощието да налагат глоби на гражданите, които са нарушили разпоредбите, свързани с всичко гореизброено, като сумите от тези глоби отиват в собствената им хазна и се използват при организирането на публичните състезания. Длъжност както на куриатния, така и на плебейския едил не се смята за част от курсус хонорум, но доброто организиране на игрите практически представлява задължително условие за всеки бъдещ кандидат за преторска длъжност.

Екастор — начин за изразяване на почуда или изненада, с който жените не нарушавали нормите за благоприличие. Предполага се, че коренът му е свързан с името на бога Кастор.

Елизиум — римляните — републиканци не вярвали особено в пълното духовно оцеляване на индивида след смъртта, но това не им пречело да си представят подземния свят на „сенките“ — едни твърде обезличени и лишени от човешки разум превъплъщения на мъртвите. Така или иначе, и гърците, и римляните мислели, че някои хора, добили достатъчно слава (именно слава, а не истински заслуги) приживе, си спечелват благоволението на боговете и биват пренасяни почти непокътнати от света на живите до мястото, наречено Елизиум или Елисейските поля. Тези привилегирани сенки също си оставали безплътни духове, но щом опитали сурово месо, можели да си възвърнат човешките чувства и желания.

Елинистически — понятието се използва за своеобразния синтез на гръцката и източната култура, който настъпва с разпространението на гръцкото културно влияние на изток при Александър Велики.

Емпориум — думата има две значения. С нея може да се обозначи пристанищен град, чиято търговия се води изключително по море (остров Делос например бил емпориум). Другото ѝ значение било голяма сграда срещу кея на някое пристанище, където били канторите на търговците.

Еней — принц на Дардания в Трояда. Син на цар Анхиз и богинята Венера (Афродита), според легендата напуснал горящата

Троя, пренасяйки възрастния си баща на гърба си и Паладия под мишница. След множество премеждия доплувал до Лациум и дал начало на рода, от който произлизали всички истински римляни. Вергилий твърди, че синът му Юл всъщност бил една и съща личност с Асканий, Енеевия син от троянската му съпруга Кревза, която придружила мъжа си по целия му път от Троя до Лациум; от друга страна, Тит Ливий смята, че Юл бил роден от латинската съпруга на Еней Лавиния. Но какво точно са мислели съвременниците на Гай Марий, всъщност не се знае, защото и Тит Ливий, и Вергилий са живели почти цял век по-късно.

Ен, река — днешната река Ин в Бавария.

Епикуреец — последовател на философската школа, основана от гърка Епикур в началото на трети век пр.Хр. Самият Епикур се обявявал за толкова изтънчен хедонизъм, че в действителност това, което търсел, се оказвало едва ли не същински аскетизъм; човешките удоволствия трябвало да бъдат толкова добре премерени и всеки миг толкова пълно оползотворяван, че всяко прекаляване със сладостите се смятало за неуспех на упражнението. На епикурейците се забранявало всякакво участие в обществения живот или вършенето на дейност, способна да наруши душевното им равновесие. Но в Рим тези принципи претърпели осезателни промени, така че нищо не пречело на един римски аристократ — епикуреец да гони публична кариера.

Епир — Молоската и Теспротийската области в Западна Гърция, изолирани от ядрото на гръцката култура както от Коринтския залив, така и от високите планини, които преграждат пътя към Средна Гърция и само с няколко прохода свързват региона с Беотия и Тесалия. След победата на Емилий Павел над македонската армия в 161 г. пр.Хр. около сто и петдесет хиляди епирци били насилствено изселени, оставяйки земите си на грабителите. По времето на Гай Марий епирските земи били в огромната си част притежание на едрите римски земевладелци, които ги използвали за пасища за многобройните си стада овце.

Епоредия — днешна Иврея в Северна Италия.

Етна Монс — днешният вулкан Етна. В античността известният сицилийски вулкан е бил също толкова активен, колкото и в модерната епоха, но това не е пречело земята около него да бъде използвана.

Етнарх — гръцката дума за градски магистрат.

Етрурия — римското наименование на някогашното етруско царство. То се разпростирило върху просторните крайморски равнини в северозападната част на полуострова, на юг стигало до Тибър, на север — до Арн, а на изток — до Апенините при горното течение на Тибър.

Закон за лукса — лекс сумтуария. Закон, който имал за цел да ограничи количеството на луксозни (разбирай скъпи) стоки и храни, които римлянинът имал право да купува или държи в къщата си, независимо от финансовото му положение. По времето на републиката подобни закони се приемали неведнъж и в някои случаи стигали дотам, че на жените им се забранявало да носят повече от определен брой скъпоценности, както и да се возят на носилки или колесници в пределите на Сервиевите стени. Някои цензори обаче били достатъчно наблюдателни да установят, че такива ограничения изведнъж превръщали римлянките в обществена сила, с която управниците трябвало да се съобразяват.

Заместник-консул — Консул суфектус. Когато се случело избраният консул да умре по време на службата си или по някаква друга причина бъде лишен от възможността да изпълнява задълженията си, на негово място Сенатът назначавал заместник, наричан суфектус. Суфектусът не бивал избран от народа. Понякога Сенатът бил склонен да назначи заместник дори когато мандатът на покойния консул бил почти пред края си; в други случаи си спестявал това назначение дори когато до края на консулската година оставало много време. Това непостоянство в принципите се дължало най-вече на преобладаващото сред сенаторите настроение в един или друг момент. Името на заместник-консула се записвало сред тези на римските консули и след изтичането на службата си официално бил признаван за консуларен сенатор.

Игри — едновременно начин на римляните да си прекарват времето и своеобразни обществени институции. Различните игри (луди) водели началото си поне от зората на републиката, но навярно от много по-рано. Първоначално се организирали единствено по повод триумфа на някой пълководец, но в 366 г. пр.Хр. луди Романи — първите игри, организирани изобщо — се установили като ежегодно събитие в чест на Юпитер Оптимус Максимус, чийто празник бил на 13 септември. Скоро луди Романи започнали да продължават повече от един ден и по времето на Гай Марий тяхното провеждане отнемало цели десет дни,

започвайки най-вероятно от петото число на месеца. Въпреки че имало състезания по бокс и борба (не особено популярни), в римските игри никога не се е изтъквала толкова атлетическата, физическата, най-общо спортната страна на съревнованията, тъй характерна за гръцките. В началото игрите се състояли най-вече от надбягвания с колесници, впоследствие към тях се прибавил ловът на диви зверове и дори театралните представления, изнасяни на построени специално за целта сцени. Игрите се откривали със зрелищно религиозно шествие из цирка, след което се провеждали едно-две надбягвания с колесници и се минавало към бокса и борбата. Следващите дни се изнасяли театралните представления: трагедиите никак не били популярни, вместо тях успех имали комедиите, а с узряването (и остаряването) на републиката дори и те изгубили някогашния си чар и се превърнали във фарсове и пантомима. С приближаването края на игрите идвала и кулминацията в надбягванията с колесници, чиято програма се раздвижвала с публичния лов на диви зверове. Гладияторските битки не са били част от програмата на някои игри по времето на републиката; подобни представления е имало единствено по време на т.нар. заупокойни игри и обикновено са се провеждали не по цирковете, а на Форума. Освен това, за разлика от игрите, платени от държавата, гладияторските „представления“ били субсидирани от частни лица. Всъщност и публичните игри получавали щедра помощ от частни лица, сиреч от джоба на едилите, които в желанието си да си създадат име и да спечелят електората за предстоящите избори, се бръквали доста дълбокичко, за да задоволят исканията на съгражданите си.

Първите игри в годината били т.нар. луди Мегаленсес в началото на април, следвани почти веднага от луди Церери и от луди Флорие, които продължавали и през май. В първите дни на юли идвало ред на луди Аполинарес, а след два месеца почивка и на луди Романи в първата половина на септември. По времето на октомврийските иди само в продължение на един ден се организирани луди Капитолини, за които заслуга имала една частна колегия. Последните игри в годината били луди Плебеи, които се провеждали в първата половина на ноември и продължавали най-дълго. Всички римски граждани, включително и жените, имали право да присъстват безплатно на игрите, като за жените били предвидени специални трибуни в театрите, но не и в цирка. Роби и освободени роби обаче не били допускани.

Изара, река — съществували няколко реки с това име. Едната била днешната Изер (във Франция, приток на Рона), друга — днешната Изар (в Германия, приток на Дунав) и трета — днешната Оаз (във Франция, приток на Сена).

Изарк, река — днешната Изарко в Северна Италия.

Изономия — гръцка дума, която първоначално означавала „равенство“. В шести век пр.Хр. атинският държавник Клистен, считан за създател на общественото устройство, което гърците наричат най-общо демокрация, прилепил към понятието „демокрация“ етикетът „изономия“.

Икозиум — днешният град Алжир.

Илва — днешният остров Елба. Навремето бил богат на желязна руда. Жителите на острова я копаели, претапiali я и я изливали във формата на брусове, които пращали за дообработка в Пиза или Популония.

Илирик — дивата планинска страна, заграждаща Адриатическо море от изток.

Илиум — латинското наименование на Троя.

Имаго (мн.ч. — имагинес) — красиво оцветена, покрита с перука маска, възстановяваща почти идеално лицето на някой славен предшественик — консул или понякога претор — на определена римска фамилия. Правела се е от пчелен восък (тези, които са били в музея на Мадам Тюсо, вече са разбрали колко реалистично изглежда нечие лице, направено от пчелен восък) и се е пазела от преките наследници на знаменития покойник в специални долапи във формата на миниатюрен храм, грижливо почитван от прах и мръсотия. Долапът, всъщност долапите, защото знатните фамилии обикновено имали повече от един предшественик, с когото да се гордеят, се поставял в атрия на дома, близо до олтара, посветен на домашния лар и домашните пенати. Маската и долапът, в който се пазела, били обект на особена почит. След смъртта на главата на семейството за церемонията по погребението му бил наеман специален актьор, който си надявал восъчната маска на някои от предците и възможно най-точно възпроизвеждал жестовете, походката му и т.н., такива каквито ги е запазил споменът за поколенията. Ако умрелият бил консул, била му правена маска и на него, която съвсем естествено заемала място до тази на предците му. Случвало се, когато покойникът е постигнал нещо

изключително през живота си, дори да не е бил консул, да заслужи подобна чест.

Император — буквално „главнокомандващ“. С тази дума най-общо са се наричали римските пълководци. С времето обаче терминът започнал да се употребява по адрес единствено на пълководците, спечелили важни сражения; за да получи от Сената разрешение да чества своя триумф, пълководецът е трябвало да докаже, че след спечелената битка войниците му официално са го провъзгласили за император. Съвременното значение на думата се появява по-късно.

Империиум — империиумът бил най-общо степента на пълномощията, които всеки куриатен магистрат или промагистрат получава за времето на своя мандат. Да притежаваш империиум, означава, че си поел пълната отговорност за делата си и в същото време никой не може да пречи на изпълнението на собствената ти политика (освен в случаите, когато тя излиза от рамките на получения империиум и законите, съблюдаващи изпълнението на задълженията ти). Империиумът се предавал според нормите, възприети в лекс куриата, и не можел да бъде държан повече от една година. Изключения се правели в случаите с промагистрати, които не са успели за едногодишен срок да изпълнят докрай конкретната мисия, която им е била връчена заедно с империиума. Продължаването срока на империиума се е решавала със съгласието на Сената и/или народа. Ликторите, носещи върху рамото си т.нар. фасции, свидетелствали, че човекът, когото придружават, е получил империиум.

Инсула — буквално „остров“. Използва се за многоетажните сгради, разделени на апартаменти, които най-често били обградени от всички страни от улици, площади и алеи и напомняли на острови. Римските инсули били доста високи (до 30м.) и понякога заемащи такава огромна площ, че вместо един, били нужни няколко вътрешни двора. В античността, тъй както и днес Рим е бил град, чието население е живеело предимно в апартаменти.

Ируматор — мъж, който при орален секс лиже пениса на партньора си. За римляните това била най-унизителната форма на плътски контакт, израз на нравствен упадък и в същото време на сервилност, която никой достоен човек не би допуснал (във всеки случай, когато ируматорът е всъщност ируматрис, сиреч жена, на деянието не се гледало толкова строго). Ако степенуваме латинските

обидни думи, тази е най-силната от всички. Самият акт се нарича ирумо или ирумацио.

Италийска Галия — или Цизалпийска Галия, сиреч Галия отсам Алпите. Нарекла съм я Италийска Галия за по-просто. Включвала всички земи на север от реките Арн и Рубикон и се разпростира на север до величествения полукръг на Алпите, които я откъсват от останалата част на Европа. Била буквално разсечена от изток на запад от могъщата река Пад (днешно По) и съществувала осезателна разлика между земите на север и на юг от Пад. На юг от реката населението било силно романизирано и много градове в областта притежавали латински права. На север населението запазвало келтския си характер, римското влияние било слабо, а по времето на Гай Марий единствено два града — Аквилея и Кремона — се радвали на латински права. Латинският език е отстъпвал по популярност на местните келтски наречия, а по някои места изобщо не се е говорел. В политическо отношение Италийска Галия тънела в пълна забрава, защото нито имала статут на римска провинция, нито се радвала — ако изобщо можем да се изразим така — на донякъде привилегированото положение на италийските съюзници. По времето на Гай Марий в римската пехота не са се наемали войници от Италийска Галия, дори като спомагателни части.

Италийски съюзници — хората, племената и народите (в различни извори населението на Италия се определя и като едното, и като другото, и като третото), които живеят на Италийския полуостров, но не се радват нито на римско гражданство, нито на латинските права. В замяна на военната закрила и на желаното от всички мирно съжителство те били принудени да осигуряват боеспособни войници за римските легиони и да заплащат издръжката им. По времето на Гай Марий именно италийските съюзници понасяли върху себе си най-тежкото бреме на данъците, събирани от цяла Италия, и често били принуждавани да дадат част от земите си за постоянно разрастващия се римски агер публикус. Много от съюзниците се вдигали на открит бунт против Рим (най-често самнитите) или пък в случаите, когато той е във война, заставали на страната на противниците му (каквото бил случаят с много кампанийски градове и Ханибал). Най-сполучливото средство, което римляните открили за противодействие на антиримската политика на италийските съюзници, било вклиняването на „колонии“

между техните градове. В колониите преобладаващото население, или поне най-активната му част, се състояло от римски граждани, а останалите колонисти се радвали на латинските права и се стремели също да получат пълно римско гражданство. Колониите упражнявали значително влияние над живота и политиката на италиийските съюзници, които ги заобикаляли. Естествено при всяко противоречие между съюзническите градове и Рим, а те били твърде много, колониите заставали на страната на Рим. В една или друга степен сред италиийските съюзници постоянно се проявявал стремеж или за отхвърляне на римското иго, или за изискване правото на римско гражданство, но до последните десетилетия на републиката Рим винаги съумявал да предотврати надигащото се недоволство и да спре в зародиша им политическите тежнения на съседите си. Последната съществена концесия, която се прави на италиийските съседи преди Съюзническата война, бил законът на останалия неизвестен за историята римски политик от 123 г. пр.Хр., който позволявал управителите на градовете с латински права да придобият за себе си, за цялото си семейство и за наследниците си римско гражданство.

Италия — в античността с това наименование се е обозначавал единствено Апенинският полуостров, и то без земите на север от реките Арн и Рубикон. Твърде съмнително е самите римляни, казвайки Италия, да са имали предвид някаква определена етническа общност.

Йол — днешният Шершел в Алжир.

Калабрия — доста объркващо за онези, които познават съвременна Италия, но ако сега Калабрия е върхът на „ботуша“, то в античността тя е била петата!

Кампания — баснословно богата и плодородна област, образувала се върху магмени скали с богато вулканично съдържание в почвата. Намира се между Самнийските Апенини и Тосканско (Тиренско) море, като стига на север до Тарацина, а на юг до Неаполския залив. Напоявана от реките Лирис, Волтурн, Калор, Кланий и Сарн, Кампания се превръща в най-обширната и най-развитата област в цяла Италия. Колонизирана отрано от гърците, впоследствие попада под етруско владичество. По-късно населението се обединява със самнитите, за да премине най-накрая под римска власт. Гръцките и самнитските елементи винаги са превръщали Кампания в съмнителен съюзник и в продължение на столетия в областта избухват бунтове и въстания.

Градовете Капуа, Теанум, Сидициум, Венафрум, Ацере, Нола и Интерама са важни търговски и административни центрове навътре в полуострова, докато пристанищата в ПUTEОЛИ, Неапол, Херкулан, Сурентум и Стабие нямат равни по целия останал западен бряг на Италия. ПUTEОЛИ е най-голямото и оживено пристанище в цяла Италия. През областта преминават Кампанският, Апиевият и Латинският път.

Кампус — най-общо равнина, обширно равно пространство.

Кана — апулейски град на брега на река Ауфидиус. На това място в 216 г. пр.Хр. Ханибал начело на картагенската си армия нанася съкрушително поражение на римските легиони, предвождани от Луций Емилий Павел и Гай Теренций Варон. До битката при Араузио в 105 г.пр.Хр. това се смята за най-голямата военна катастрофа на Рим. Загиват между тридесет и шейсет хиляди души. Оцелелите са били принудени да минат под хомота.

Капите цензи — буквално „глава от населението“. Терминът се използва за всички онези римски граждани, които са лишени от възможността да се причислят, към която и да е от петте икономически състоятелни класи и затова са били практически неспособни да участват с гласа си в работата на центуриатните комиции. Понеже по-голямата част от капите цензи както по произход, така и по местоживееие са били градско население, те принадлежали предимно към четирите градски триби, а това не им давало възможност да участват активно и в трибутните комиции, и в плебейското събрание (вж. още пролетарии).

Капитолий — Капитолийският хълм, един от седемте хълма, върху които лежи Рим, и единственият, върху който се издигат предимно култови и обществени сгради. Но въпреки че по времето на Гай Марий на върха на хълма е нямало нито един частен дом, в полите му вече са били построени първите богаташки къщи — най-скъпите в цял Рим. Самият Гай Марий също е живял в подножието на Капитолия.

Капуа — най-важният град във вътрешността на Кампания. Бунтовете на неговите граждани и неизпълнените обещания към Рим представляват цяла история и са причината за необичайно жестоките репресии от страна на римляните. С вековете Капуа напълно се лишава от изключително плодородните си обществени земи, които се превръщат в ядрото на кампанската агер публикус и са включвали така например фалернските лозя, от които се прави прочутото фалернско

вино. По времето на Гай Марий благополучието на Капуа е зависело от многобройните тренировъчни лагери около града, в школите за гладиатори и началните пунктове на търговията с роби. Всъщност поминъкът на цялото население на Капуа е било снабдяването на всички тези огромни по своите мащаби институции.

Карбункул — скъпоценният камък рубин. Думата се е използвала и за червен гранат.

Карина — един от най-люксовите квартали в Рим. Разполага се върху северната могила на Опейския хълм и върху западните му склонове. Започва от Велия — в горния край на Форум Романум — и стига до Кливус Пулиус.

Карнските Алпи — с това име съм обозначила онази част от Алпите, която опасва Северна Италия откъм изток и заобикаля крайбрежните градове Тергесте и Аквилея. По принцип римляните наричат тези планини Юлиански Алпи, а името Карнски Алпи се е използвало за днешния Тирол в Австрия. Но аз самата не можах да открия никакво свидетелство, че преди диктатора Гай Юлий Цезар друг от фамилията Юлии е могъл да има планина, кръстена на него, което естествено ме кара да смятам, че преди диктатора Гай Юлий Цезар Юлианските Алпи са се наричали другояче. И тъй като в изворите не съм се сблъскала с друго наименование (което не значи, че такова не е съществувало — просто аз не съм го открила), разширих топонима Карнски Алпи и върху Юлианските.

Карнуги — едно от най-големите и могъщи племенни обединения в Галия. Земите им са се разпростирали по течението на река Лигер приблизително между вливането на Карис и точката, която съвпада по географска дължина с днешния Париж. Една от причините за превъзходството на карнугите над останалите галски племена е, че именно в техните земи са се намирили както култовите им средища, така и школите, в които са се обучавали друидите на цяла Галия.

Карцер — тъмница. Другото име на Тулианума е било просто Карцер.

Кастор — по-висшият от боговете — близнаци Кастор и Полукс (на гръцки Кастор и Полидевк), познати още и като Диоскурите. Техният храм на Форум Романум е достатъчно внушителен по размери и в същото време достатъчно стар, за да покаже, че култът към тези богове се е разпространил най-късно в царската епоха. Което подсказва,

че на тях не може да се гледа единствено като на заемка от гръцката митология, както например е случаят с Аполон. Може би причината за тяхното особено почитане в Рим (твърде вероятно е впоследствие римляните да са ги отъждествявали малко или много с ларите) се корени в самия факт, че и Ромул, и Рем, основателите на Рим, също са били близнаци.

Квадрига — колесница, теглена от четири коня.

Квестор — най-ниското звено, съставляващо сенаторския курсус хонорум. По времето на Гай Марий да бъдеш избран за квестор, не означавало, че автоматически ставаш член на Сената; това не пречело обаче на традиционната практика цензорите да допускат всички квестори в състава на сенаторите. Точният брой на квесторите, избирани за една година, засега все още не е ясен, но е бил навярно между дванадесет и шестнадесет. Възрастта, на която се приемало за препоръчително човек да се кандидатира за квестор, била тридесет години, колкото били нужни и за влизане в Сената. Основните задължения на квестора били фискални. За него съществували няколко възможности: да му бъде връчена римската хазна или някоя от по-незначителните държавни съкровищници, да бъде натоварен със събирането на търговските и пристанищните мита (по времето на Марий за подобна дейност са били необходими поне трима квестори — един за Остия, един за Путеоли и един за всички останали пристанища) или да бъде пратен да съблюдава финансите в някоя от римските провинции. Новоизбраният консул, за когото се знае, че на другата година ще управлява някоя от провинциите, имал правото лично да посочи името на човек, когото би желал да има за свой квестор — това било знак на личен престиж за всеки кандидат за квесторския пост и със сигурност му гарантирало избирането. При обикновени обстоятелства мандатът на квестора продължавал една година, но ако името на квестора е било предварително посочено от някой от консулите, той бил задължен да остане в управлявана от своя „покровител“ провинция до края на своя консулски или проконсулски мандат. Квесторите встъпвали в длъжност на пети декември.

Квири — един от най-представителните и типични латински богове. Квири бил божественото въплъщение на една определена идея. Навярно произходът му е повече сабински, отколкото латински, защото домът му се е намирал на Квириналския хълм, а там от самото

начало е съществувало сабинско селище. По-късно хълмът влязъл в пределите на латинския град на Ромул, а бог Квирин се омесил с бог Ромул. Кой точно е бил Квирин и какво е представлявал, никой не знае, но се смята, че е бил въплъщението на самото римско гражданство, богът на всички римляни, взети в едно. Личният му жрец, фламен Квириналис, бил един от тримата върховни фламини, а в чест на самия Квирин имало празненства — т.нар. Квириналия. Пред входа на храма му се издигали две миртови дървета — едното символизирило патрициите, а другото — плебеите.

Квирити — римските цивилни граждани. Това, което не знаем, е дали терминът „квирити“ не е използван конкретно за хора, които никога не са служили в армията; една бележка в спомените на Гай Юлий Цезар ни подсказва, че може би става дума точно за такива: в един случай той нарекъл разбунтувалите се войници квирити, с което изразил такова дълбоко презрение, че те веднага го помолили за прошка. Тъй или иначе, между времето на Гай и Марий и това на Гай Юлий Цезар настъпили много промени и затова ми се ще да вярвам, че в годините, в които се развива действието на книгата ми, определението „квирити“ е звучало като израз на уважение.

Келти — терминът е повече съвременен, отколкото античен и се отнася най-общо за варварската раса, която изниква от Централна и Северна Европа през първите векове на последното хилядолетие преди Христа. От 500 г. пр.Хр. нататък келтите се опитват да завладеят земите по европейските брегове на Средиземноморието. Но ако успяват в Испания и Галия, то от Италия и Гърция биват изтласкани обратно. Въпреки това отделни келтски групи и племена се разселват в Северна Италия, Македония, Тесалия, Илирик и Мизия, където постепенно се омесват с местното население. В Галатия в централна Мала Азия се е говорело на келтски много векове след Христа (вж. Брен (2)). Като раса келтите са се различавали от германците, но пък и в много отношения са си близки. Самите те обаче са се смятали за отделен народ. В келтските наречия има известни прилики с латинския език. Римляните рядко са използвали думата „келт“ — казвали са „гал“.

Келтибери — онези представители на келтската раса, които преминават Пиренеите и се настаняват в Испания — предимно в централните, западните и северозападните ѝ части. По времето на Гай

Марий те до такава степен били усвоили земите си, че римляните ги смятали за туземци.

Керкина, остров — днешна Керкина, остров близо до брега на Тунис. На него е била създадена от Гай Марий първата колония за ветерани. Бащата на диктатора Гай Юлий Цезар е бил пратен от Марий в Керкина, за да организира новосъздадените селища.

Кимври — голямо германско племенно обединение, населявало до около 120 г. пр.Хр. северната половина на Херсонес Кимврийски. Огромно природно бедствие ги принуждава да напуснат родните си места и заедно с южните си съседи, тевтоните, да започнат великото си преселение в търсене на нова родина. В продължение на близо двадесет години изминават хиляди километри, за да се окажат най-накрая лице в лице с римляните и Гай Марий.

Класи — петте икономически състоятелни съсловия, на които се делят римските граждани. За да бъдеш вписан в редиците на едно или друго, трябвало е да разполагаш със сигурен и постоянен източник на доходи. Най-богатите римляни са се включвали в първата класа, най-бедните — в петата. Пролетариите не са принадлежали към нито една от петте класи.

Клиvus — улица под силен наклон. В Рим, който е изграден в огромната си част върху хълмове, такива е имало много.

Клиент — на латински „клиенс“. Терминът се използва да обозначи свободен човек или освободен роб (не е задължително да бъде римски гражданин), обвързан чрез лични задължения към друг човек, наречен патрон („патронус“). Клиентът тържествено дава обет, че навсякъде и във всичко ще защитава интересите на своя патрон, както и че ще изпълнява неговите желания в замяна на услугите, които получава от него (най-вече парична помощ, даване на служба, застъпничество пред съда). Всеки освободен роб автоматически се превръща в клиент на бившия си господар, освен ако той самият изрично не го освободи от това му задължение, което се случва изключително рядко. Отношенията между клиента и патрона са изключително въз основа личния морал на клиента, за когото е въпрос на чест да изпълнява своите задължения. Да си нечий клиент, не означава непременно, че сам не можеш да бъдеш патрон; по-скоро означава, че твоите клиенти се превръщат в клиенти и на патрона ти. Създадени са закони, определящи правните отношения между патрона

и неговия клиент, когато той е чужденец, както и такива, в които се изясняват отношенията към цели царства и народи, приели Рим за свой патрон. Съществува закон, според който всеки патрон е длъжен да заплати откуп за свой отвлечен клиент — ако той е римски гражданин — и това е била една от причините в Средиземно море да процъфтява пиратството. Стига се дотам, че клиентела на даден римлянин може да бъде цял град, дори цял един народ.

Клиент — Владетел — чуждестранен монарх, който е поел лично задължение към Рим, а понякога и към отделен римски гражданин, обявявайки го така за свой патрон и покровител. Изразът „приятел и съюзник на римския народ“ доказва именно установяването на клиентни отношения.

Клитумн, река — река в Италия, областта Умбрия.

Клоака — канал, особено подземен. Без никакво съмнение още в ранната си история Рим е разполагал с изключително гъста канализационна мрежа. Тит Ливий съобщава, че когато в 390 г. пр.Хр. галите буквално сринали Рим със земята, при възстановяването му градът не бил построен както трябва. Понеже Сенатът се страхувал плебейското съсловие да не изпълни закана си да се пресели във Вейи, принуден бил да склони на всички условия, които плебеите поставили, включително и това те да определят новия градоустройствен план. Получило се така, че докато в стария град улиците били широки и минавали върху основните артерии на канализацията, то в новия те се стеснили, започнали да криволичат и така над каналите били построени къщи.

Клоака Максима — канализационната мрежа, отводняваща Субура, горната част на Есквилин, Капитолия, Форум Романум и Велабрума. Водите ѝ се изливали в Тибър между Емилиевия мост и Дървения мост, по-близо до първия. Първите канали всъщност следвали коритото на някогашната река Спинон.

Клоака Нодина — канализационната мрежа, отводняваща Палатин, долната част на Есквилин, Опийското възвишение, района около Големия цирк и част от Авентин. Следва коритото на някогашната река Нодина и нейните притоци и се влива в Тибър точно над Дървения мост.

Клоака Петрония — канализационната мрежа, отводняваща Виминал, Квиринал и Марсово поле и следваща коритото на

някогашната река Петрония и притоците ѝ. Вливала се в Тибър точно над остров Тибър. От тази точка надолу по течението Тибър ставал опасен за плуване.

Коански — думата идва от остров Кос срещу брега на Мала Азия, един от Спорадите. Прилагателното „коански“ всъщност се прикачвало на стоката, с чийто износ се славел островът — коанската коприна. Тя не била същинска, а дива коприна (същинска коприна се появява едва по време на ранната империя). Коанската коприна била особено ценена от проститутките, заради което и от един момент нататък започнали да ги наричат коанки.

Когномен — последното име, което мъжът римлянин си слага, за да се отличи от носещите същото лично и фамилно име като него. В някои фамилии станало необходимост човек да притежава повече от един когномен — да вземем например Квинт Цецилий Метел Пий Сципион Назика! Когноменът обикновено подчертавал някоя типична черта във физиката или характера му — например големи уши, плоски стъпала, гърбица — или увековечавал някой боен подвиг — така в рода на Цецилии Метелите срещаме Далматик, Балеарик, Нумидик. Много от когномените имали саркастичен смисъл и в този случай си проличавала хорската находчивост.

Колегия — най-общо група хора, обединили се на принципа на нещо общо между тях. Така например съществуват жречески колегии, политически колегии като тази на народните трибуни, религиозни колегии като тази на ликторите, както и колегии на работещите в определен отрасъл. Създават се и своеобразни групи от хора, произлизащи от всички слоеве на населението (включително и роби), които се събират в колегии, за да бдят над римските кръстопътища и да организират годишните празници на кръстопътищата, т.нар. Компиталии.

Комиции — виж „събрание, народно“.

Комум — днешно Комо в Северна Италия.

Кондемно — един от двата термина, използвани от съдебните заседатели да признаят обвиняемия за виновен. Другата дума е ДАМНО.

Конници — Еквитес, членове на Ордо еквестер (конническото съсловие). Съсловие то се появило, когато римските царе привикали най-богатите жители на града в специално сформирания конница, в

която между другото конете се издържали за сметка на обществената хазна. В онази епоха конете били изключително рядко явление за Италия и в същото време непосилно скъпи. В края на царския период, когато се установила републиката, в конницата влизали хиляда и осемстотин души, разпределени в осемнадесет центурии. С разрастването на републиката нараствал и броят на конниците, но новопостъпилите в конницата трябвало сами да си купуват конете и да осигуряват издръжката им; хиляда и осемстотинте души, които пазели т.нар. „обществен кон“, се превърнали в най-старшият клон на конническото съсловие. Тъй или иначе в началото на втори век пр.Хр. Рим престанал да се грижи за конницата си — задължението по нейното организиране се прехвърлило у съюзниците му — и конническото съсловие се превърнало в обществена единица от изключително социален и икономически характер и първоначалният му смисъл на определена войскова част постепенно се изгубил напълно. Принадлежността към конническото съсловие започнала да се определя от цензорите на имуществен принцип и докато осемнадесетте центурии, пазещи „обществения кон“, си оставали от по сто души всяка, останалите (седемдесет и една на брой) започнали да наброяват все повече и повече членове, така че всеки, който достигне конническия ценз, да бъде включен в първата имуществена класа. До 123 г. пр.Хр. самите сенатори продължавали да се смятат за членове на Ордо еквестер; образуват отделно съсловие от триста души при Гай Гракх. Синовете им обаче, както и всички мъже във фамилията им, които не били членове на Сената, продължавали да бъдат конници.

За да бъдеш приет в конническото съсловие според ценза (за целта се организирал специален трибунал на Форум Романум), трябвало да притежаваш под формата на поземлена или друга собственост годишни доходи на стойност 400 000 сестерции. Въпреки че това правило не се спазвало стриктно, някои цензори настоявали периодично хиляда и осемстотинте конници, държащи „обществения кон“, да минават публично на парад, за да се провери дали се грижат както подобава за конете си. Парадът на обществения кон се провеждал най-вероятно на юлските иди, като цензорите седели на специално приготвената трибуна пред храма на Кастор и Полукс, а хиляда и осемстотинте конници минавали един подир друг пред тях, водейки конете си за поводите.

От времето на Гай Гракх до края на републиката в ръцете на конниците ту преминавала, ту отново им се изплъзвала властта над съдилищата, произнасящи се върху обвиненията в дребна измяна или злоупотреби в провинциите, отправяни срещу сенаторите, което естествено довеждало двете съсловия до чести търкания. Нищо не можело да възпре един конник, получаващ достатъчни доходи, за да влезе в Сената, да превърне това в реалност; единствената причина, която въздържала мнозинството конници от подобни аспирации, била любовта им към търговията, която си оставала забранен плод за сенаторите. В конническото съсловие (получило официално названието си при Гай Гракх) винаги предпочитали силните усещания в деловата сфера пред тези в политическата.

Консул — най-висшият римски магистрат, притежаващ империум. Консулската длъжност (или „консулството“ — да не се бърка със съвременното значение на думата на дипломатическо представителство) се е считала за връх в политическата кариера, последната стъпка от курсус хонорум. Всяка година центуриатните комиции са избирали за срок пак от една година двама консули. Първият сенатор — онзи, който най-напред си е спечелел одобрението на мнозинството от центуриите — получава и правото на фасциите за месец януари, което най-общо означава, че през това време управлява той, а колегата му само го придружава при изпълнението на задълженията му и чака своя ред да го замести през февруари (и т.н.). Консулите встъпват в длъжност в самото начало на Новата година, на първи януари. Всеки от консулите се обкръжава с дванадесет ликтори, но само придружаващите действително управляващия в момента имат право да носят фасции. По времето на Гай Марий за консули са били избирани както патриции, така и плебеи, при условие че двама патриции не могат да бъдат консули едновременно. Приема се, че най-подходящата възраст за консула е четиридесет и две години, дванайсет години след като е стъпил за пръв път в Сената. Консулският империум е бил практически безграничен. Властта му се е разпростирала не само в рамките на града, но и из цяла Италия, както и в отвъдморските провинции и консулът винаги е можел да заповядва на провинциалните управители — проконсули. Също така консулът е можел да застава начело на всяка една армия.

Консуларен — определение за всеки, който някога е бил консул. В Сената се е ползвал с почит от страна на колегите си и винаги е бил приканван да говори преди останалите сенатори. В случай на нужда Сенатът винаги е можел да му връчи управлението на някоя провинция. Би могъл да поеме и други задължения, като например снабдяването на града със зърно.

Консултум (мн.ч. — консулта) — думата, с която са се наричали сенатските укази. Подобни укази не са имали силата на закон; за да се превърне в закон, консултумът е трябвало да бъде представен за гласуване пред трибутните комиции или пред плебейското събрание, които решавали дали да го приемат, или отхвърлят. И все пак имало много консулта, които не са били поставяни за гласуване пред народа и все пак са се ползвали с тежест на закон; такива са били решенията на Сената относно това, кой ще управлява дадена провинция, дали да се обяви война, или да се продължи вече започната, кой ще получи командването на дадена армия. Обикновено външните дела на републиката са се водели единствено от Сената, без да е имало нужда решенията му да бъдат подлагани на обсъждане от народа.

Контуберналис — латинският термин за кадет — най-низшият офицерски чин в армията, без да се включват центурионите; никой центурион не може да бъде кадет. Центурионите са опитни, практически професионални войници.

Конфареацио — най-старата и стриктната от трите форми на бракосъчетание, прието в римското общество. По времето на Гай Марий само някои патриции продължавали да се придържат към нея — във всеки случай далеч не всички, след като това няма отношение към съсловната им принадлежност. Според закона при такава форма на брак младоженката минава от ръцете на баща си право в ръцете на съпруга си, без да ѝ бъде оставена ни най-малка свобода или самостоятелност. Това е и една от причините конфареацото да не бъде популярно, тъй като другите форми на бракосъчетание позволявали на жената по-голям контрол над зестрата ѝ и собствените ѝ дела. Другата причина се състои в трудностите, пред които се виждат изправени желаещите развод. На развода (дифареацио) се гледало като на нещо изключително неприятно, отнемащо излишно енергия за решаването на религиозните и правни проблеми, които създава. Поради това и всеки е гледал да го избягва, освен при твърде наложителни обстоятелства.

Концио (мн.ч. — конционес) — предварително заседание, на което и да е от трите народни събрания, където се обсъждат повторно вече приети закони и се решава дали ще бъде гласувано тяхната отмяна или не. Подобно заседание може да бъде свикано единствено от магистрат, който има правото да свика и съответното народно събрание — центуриатните или трибутните комиции (и съответно техните предварителни заседания) се свикват от консул или претор, а плебейското събрание — единствено от народен трибун.

Корона — венец или корона. Терминът се е използвал обикновено за най-високите военски почести. Според значението и стойността им короните се разделят на няколко:

Корона Граминея — венец от трева, който се връчва на човека, спасил от гибел цял легион или — в изключителни случаи — цяла армия.

Корона Цивика — „гражданският“ венец, изплетен от обикновени дъбови листа. Връчвал се е на онези, които са спасили живота на бойни другари и не са отстъпили нито крачка от тях до самия край на сражението.

Корона Аврея — първата от по-скромните по своя смисъл награди (която е била с доста по-голяма материална стойност от предните две, което показва, че е била въведена значително по-късно). Златна корона, връчвана на победителя в единична хватка с врага и на онзи, който не е отстъпил по време на бой.

Корона Муралис — назъбена златна корона, връчвана на онзи, който при щурм на вражески град пръв прехвърли крепостните стени.

Корона Навалис — златна корона, украсена с фигурки на корабни носове, връчвана за проявена храброст по време на морско сражение.

Корона Валарис — златна корона, връчвана на първия, прехвърлил палисадите на вражи укрепен лагер.

Котабус — игра, с която са се забавлявали сътрапезниците в триклиния. Всеки бъркал в утайката на виното си и замервал с гъстата течност специално приготвени за целта плосък съд. Целта била в полученото се петно да се образуват най-много лъчи, но каква точно е била техниката, не знаем.

Кохорта — основна тактическа единица в римския легион, включваща шест центурии. Освен в необичайни обстоятелства легионът се състои от десет кохорти. Обикновено, когато една римска

армия наброява до три-четири легиона, живата ѝ сила се изчислява не в легиони, а в кохорти.

Кулибония — латинска мръсна дума, която според д-р Дж. Н. Адамс означавала проститутка, предлагаща на клиентите си анален секс; оттам и играта на думи, която си прави Публий Рутилий Руф с боните.

Кулус — основната латинска дума за анус.

Кума — първата гръцка колония в Италия, основана в началото на осми век пр.Хр. Намирала се на брега на нос Мизенум и по времето на Римската република се славела като морски курорт.

Кунум Лингере — доста груб латински израз, означаващ „да лижеш женски гениталии“.

Кунус — латинска мръсна дума, звучаща също толкова грубо, колкото и нашенската „путка“. Това и означавала.

Куратор Аноне — човекът, отговарящ за снабдяването на Рим със зърно от провинциите.

Куриатен стол — на латински, села курулис. Стол от слонова кост, пазен изключително за висшите римски магистрати; куриатният едил например можел да седи на такъв, но не и плебейският. Преторът и консултът също имали своите куриатни столове. Заедно с ликторите това бил вторият признак, по който си личало, че дадена личност е удостоена с империум. По принцип куриатните столове били изкусно издялвани, с крака, извити във формата на широко X; имали само две доста ниски облегалки за ръцете, без друга за гърба. Римлянинът, облечен в тога, седял винаги изправен и пестял жестовете и движенията си, да не би да размести опасаната с труд около рамената, едната му ръка и гърба му дреха.

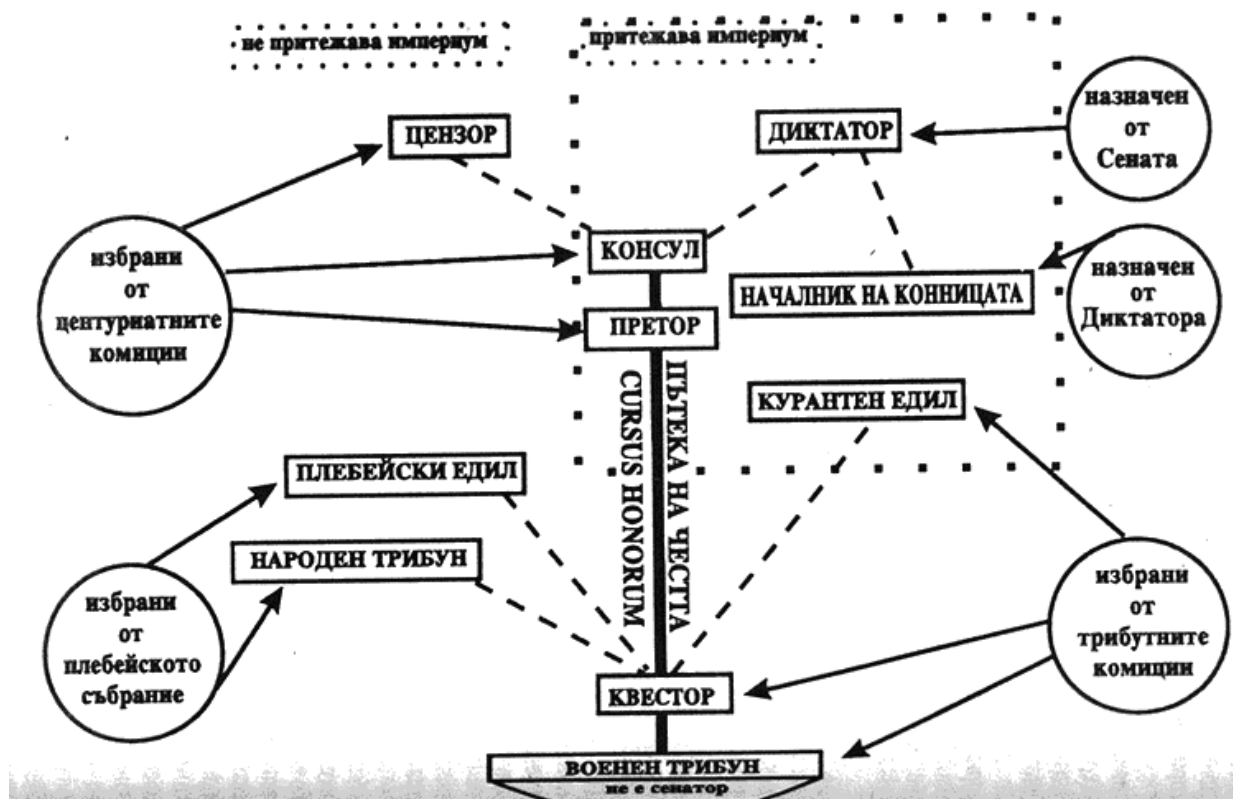
Курия (мн.ч. — курие) — първоначално курията била една от тридесетте основни административни единици, на които били разделени римляните, преди да се образуват трибите и класите. Представлявали практически отделни кланове, които се събирали в специални помещения; всяка курия била оглавявана от своя курио, или главатар, който бил избран до живот. Залите за събрания, т.нар. курие ветерес, били накачулени една до друга на самия край на палатинския Палаций, точно над Триумфалния път. Макар и изгубили първоначалния си смисъл, куриете далеч не били забравени, дори напротив. Имало случаи, например осиновяването на патрицианско

момче от плебейско семейство или прехвърлянето на империум върху някой висш магистрат според лекс куриата, когато са се свиквали някогашните куриатни комиции, в които всяка курия бива представена от по един ликтор.

Курия Хостилия — зданието, в което заседава Сенатът. Смята се, че е било построено от цар Тулий Хостилий, третият римски цар, откъдето и името му („сградата за събрания на Хостилий“).

Курсус Хонорум — „пътеката на честта“. Ако човек си постави за цел да стигне до консулския пост, то той трябва да преодолее няколко стъпала: първо, да бъде допуснат до Сената (или като се кандидатира и бъде избран за квестор, или според съгласието на двамата цензори, които по времето на Гай Марий все още имали решаващата дума); второ, дори да е бил избран за сенатор по втория начин, да служи като квестор; трето, да се кандидатира за претор и чак тогава да посегне и към консулството. Четирите стъпала — сенатор, квестор, претор, консул — представляват, най-общо казано, курсус хонорум. Нито едилската (независимо дали става дума за куриатен или плебейски едил), нито трибунската длъжност се считали за част от курсус хонорум, но повечето имащи аспирации към консулската длъжност твърде добре си давали сметка, че за да се надяват на успех при изборите, трябва да са си спечелили име като народен трибун или едил. Цензорската длъжност, давана само на хора, били вече консули, също не се смятала за част от курсус хонорум (вж. магистрати).

Кълчица — груба тъкан от слепнали се влакна, която в древността се извличала от кленовия „памук“ или от най-жилавата част на леноното стъбло. Използвали се за уплътняване, но най-вече за фитили за лампа.

Ланувиум — днешно Ланувио.

Лар, Лари (лат.мн.ч. — ларес) — ларите били сред „най-римските“ от всички божества и не притежавали нито форма, нито пол, нито митология, нито дори имали установен брой. Били най-красноречивият пример за нумина (вж. нумен). Имало различни видове лари, които представлявали обикновено духове — закрилници или пък извор на жизнените сили на определено място в пространството (например кръстопътищата или границите), на определена социална прослойка (като семейството, което винаги си имало някой домашен лар), определена дейност (например мореплаването) или цял един определен народ (така например Рим се смятал за закрилян от своите обществени лари). В епохата на късната република ларите започнали да бъдат изобразявани под формата на малки статуйки като двойка младежи с куче, но е твърде съмнително да се смята, че в мисленето на

римляните ларите наистина са били само двама или че са притежавали точно тази или каквато и да била друга форма — просто непрекъснато усложняващият се живот изисквал и на ларите да бъде лепнат някакъв „етикет“.

Ларес Пермарини — ларите — закрилници на пътуващите по море.

Ларес Преститес — ларите-закрилници на държавата наричали ги още „обществени лари“.

Ларий, езеро — днешното езеро Комо.

Латински права — Определен граждански статут, стоящ по средата между статута на италиански съюзници и този на римските граждани. Радващите се на латински права споделяли много от привилегиите на римските граждани: поделяли поравно с тях военната плячка, можели да сключват договори с граждани и да търсят законова защита за тях, можели да сключват брак с римски граждани и имали право на обжалване на смъртна присъда. В същото време били лишени от правото на суфрагиум, сиреч от правото да участват в каквито и да било избори, както и от правото да участват в съдебните журита. След въстанието във Фрегеле в 125 г. пр.Хр. магистратите в латинските градове и области получили правото да придобиват пълно римско гражданство за себе си и за преките си наследници.

Лациум — онази област в Италия, в която се намирал Рим. Северната ѝ граница бил Тибър, южната — областта навътре от Цирцеи, а на изток граничела със земите на сабините и марсите.

Легат — на латински легатус. Легати се наричали най-висшите членове на римския военен щаб. За да бъде считан за легат, офицерът трябвало да бъде най-малкото сенатор, а често дори бивш консул (по всичко изглежда, че мнозина зрели политически мъже изпитвали непреодолимо влечение към армията и доброволно предлагали услугите си на пълководците, започващи обещаващи кампании). Легатите отговаряли единствено пред главнокомандващия и били по-висши по чин от военните трибуни.

Легион — най-малката единица в римската армия, която можела да води самостоятелно война (въпреки че подобни случаи били редки). По времето на Гай Марий, за да се впусне във военна кампания, римската армия трябвало да се състои най-малкото от четири легиона, но пък и рядко от повече от шест. Единични легиони, които не можели

да разчитат на подкрепления, играели ролята на местни гарнизони в области като Испания, където съпротивата на местните племена била ожесточена, но в доста случаи безпомощна. Легионът наброявал около пет хиляди души войници, разделени на десет кохорти, всяка от тях — на шест центурии. Към тях били прикрепени около хиляда души спомагателни части, които не влизали в сражение, както и сравнително скромни кавалерийски дружини. Всеки легион разполагал изключително със собствена артилерия и материална част. Ако е под върховното командване на консул, се предвожда от военни трибуни, най-много шестима на брой; ако главнокомандващият е бивш консул, легионът се командва или от него самия, или от легат. Редовните офицери били центурионите, по шестдесет и шест на легион. Въпреки че всички войници в легиона живеели в общ лагер, всеки бил разпределен по центурия, а в самата центурия — по групи от по осем души (една центурия всъщност включвала само осемдесет бойци — останалите двадесет души били от спомагателните части, които не влизали в сражение).

Легионер — най-общо войник, служещ в римската армия.

Лекс (мн.ч. — легес) — латинската дума за закон; използвала се понякога и вместо плебисцит, приеман от плебейското събрание. Законът се считал за влязъл в сила в мига, в който текстът му бѐдел изписан върху бронз или камък и поставен в подземията на храма на Сатурн. Логиката обаче подсказва, че престоят на закона в храма на Сатурн не е бил много дълъг, тъй като подземията трудно биха побрали всички таблици, съдържащи текстовете на действащите римски закони — дори по времето на Гай Марий. Още повече, че римската хазна също се пазела под Сатурн. Без никакво съмнение таблиците със законите имали навика да шестват насам-натам из различните храмове в града, преди да се установят за постоянно в едно от няколкото известни нам хранилища.

Лекс Апулея Агрария — първият от двата поземлени закона на Луций Апулей Сатурнин, които имали за цел преразпределението на част от обществения поземлен фонд между ветераните от Мариевите легиони. Този първи закон обхващал земите в Гърция, Македония, Сицилия и Африка. Би било логично да се приеме, че всички тези територии са били римско притежание от по-дълго време, но дотогава на тях се е гледало като на второстепенен проблем.

Лекс Апулея Агрария (секунда) — нарекла съм този закон „втори“ просто за по-удобно — така хем ще подчертая разликата между него и първия аграрен закон, прокаран от Сатурнин, хем ще спестя на непросветения в римското право читател пълното латинско название на законопроекта. Текстът на втория закон включвал клетвата за вяръност и именно той бил причината за разгорещените дебати в Сената, предизвикани от нечии накърнени интереси. Какви точно са били тези интереси, и до днес се водят спорове из академичните среди. Аз самата съм си избрала за най-вероятна причина за споровете фактът, че оспорваните земи в Трансалпийска Галия и Близка Испания са били сравнително отскоро завзети и са били обект на ламтежите както на многобройните търговски съдружия, така и на едрите скотовъдци, които навярно са плели дългогодишни интриги новозавоюваните плодородни земи да им бъдат дадени на тях. Подобна хипотеза се потвърждава и от традиционното мислене у древните, че Западът е изключително богат на залежи на руди и минерали. Мисълта, че точно тези богати земи ще отидат за ветераните — пролетарии, навярно би се видяла на мнозина непоносима.

Лекс Апулея де Майестате — законът за държавната измяна, прокаран от Сатурнин по време на първия му мандат като народен трибун. Отнемал контрола над съда за държавна измяна от компетенцията на центуриатните комиции, тъй като при подобно положение било практически невъзможно да се повдигне обвинение срещу когото и да било, освен ако заподозреният сам не признае публично, че се е надигнал на война срещу Рим. Законът се занимавал и с различните степени на държавна измяна, без да забравя казусите с онези деяния, считани най-общо за „дребна измяна“. На конническото съсловие било връчено организирането на специален съд (квестио), който имал за задача изслушването единствено на дела, свързани с държавна измяна. В този съд и заседатели, и председател били единствено конници.

Лекс Апулея Фрументария — Сатурниновият закон за зърнените храни, който съм решила, че е бил приет по време на втория му мандат като народен трибун. След като почти четири години в Сицилия не затихва Второто въстание на робите, възможно е в Рим да е настъпила осезателна липса на зърно. Друга причина да смятам, че законът е приет през втория мандат на Сатурнин, са сведенията, с които

разполагаме, че точно тогава той започва най-целенасочено да ухажва бедните слоеве в града.

Лекс Вилия Аналис — прокаран в 180 г. пр.Хр. от народния трибун Луций Вилий. Посочвал определена възрастова граница за заемане куриатните магистратури (най-вероятно тридесет и девет години за претор и четиридесет и две за консул). По всичко личи, че в закона изрично се е държало да измине срок от поне две години между заемането на преторската и консулската длъжност, както и десет години между два последователни консулски мандата на един и същи човек.

Лекс Вокония де Мулиерум Хередитатибус — приет в 169 г. пр.Хр., законът строго ограничавал правото за наследство по завещание на жените. При никакви обстоятелства жена не може да бъде посочена като главен наследник, дори да е единствено дете на покойника — най-близките ѝ роднини от мъжки пол (естествено по бащина линия) я измествали на второ място. Цицерон споменава случай, при който се оспорвал въпросният закон, защото имуществото на покойния не било предварително оценено от ценза; което обаче не попречило на претора (Гай Вер) да лиши дъщерята от каквото и да било наследство. Най-вероятно са съществували начини законът да се заобиколи, защото са останали сведения за поне няколко наследнички от женски пол, които са се сдобили със завидно имущество покрай нечие завещание (например третата жена на Антоний Фулвия). В книгата си съм помогнала на Корнелия, майката на братята Гракхи, да си издейства официалния отказ от наследство на претендента сенатор. Друг възможен казус е при липсата на какъвто и да бил друг роднина по бащина линия покойникът умишлено да не е оставил завещание и в такъв случай според някогашния закон децата му да го наследят, независимо от пола си. Изглежда, решаващата дума по въпроса е имал градският претор, който имал свободата да решава сам как най-добре да постъпи с нечие наследство; по всяка вероятност не е съществувал съд, който да се занимава със законността на завещанията и градският претор се е оказвал последната инстанция.

Лекс Домиция де Сацердоциис — законът бил прокаран в 104 г. пр.Хр. от народния трибун Гней Домиций Ахенобарб и отнемал контрола върху членството в жреческите и авгурските колегии от вече приетите членове, които по традиция избирали новопостъпващите. Според новия закон бъдещите членове и на двете колегии щели да

бъдат избирани на заседание на трибутните комиции, при което ще участват представители само на седемнадесет от трибите, изтеглени при жребий.

Лекс Лициния Сумптуария — закон за лукса, прокаран от някой си Лициний Крас около 143 г. пр.Хр. Забранявал сервирането на определени ястия на публични банкети, включително стридите и сладководните змиорки. Също така забранявал да се носи прекалено често и фрапантно пурпур.

Лектистерниум — умиловителен религиозен акт, спазван при период на дълбока криза. Скулптурни изображения на най-важните божества се слагали две по две — мъж и жена — на легло, предлагала им се храна и им се отдавала висока почит.

Лемана, езеро — днешното Женевско езеро.

Лернейската Хидра — зловещо създание, убито от Херкулес. Имало седем глави, но щом някоя от тях бивала отсечена, на нейно място мигновено изниквала нова. Оттам думата придобила значението на проблем, който тъкмо изглежда решен веднъж завинаги, когато се налага човек повторно да се справя с него.

Лигер, река — днешната Лоара във Франция.

Лигурия — планинската област, намираща се между реките Арн и Вар и влизаща навътре в сушата до билото на Приморските Алпи и Лигурийските Апенини. Най-оживеното пристанище било Генуа, а най-големият град навътре в сушата — Дертон. Тъй като обработваемата земя била малко, Лигурия била като цяло бедна. Славела се е най-вече с непраната си вълна, от която се шиели качулки и наметала, включително и войнишкият сагум. Другият широко разпространен местен поминък било пиратството.

Ликтор — една от няколкото появили се за пръв път в Рим обществени длъжности. Ликторът служел единствено на Сената и на народа. Съществувала Колегията на ликторите броят на членуващите в нея е неизвестен, но по всяка вероятност достатъчен, за да може да се осигури личният ескорт на всеки от магистратите, притежаващи империум, едновременно извън и вътре в границите на Рим, както и да се изпълняват различни други задачи. Сигурно няма да е пресилено, ако определим броя на ликторите на двеста или триста души. Ликторът трябвало да бъде римски гражданин, но като се имат предвид ниските им заплати, повече от сигурно е, че мнозинството ликтори произлизат

от бедните слоеве — ликторът винаги е зависел от щедростта на онези, които придружавал. В самата колегия ликторите били разделени на групи по десет души (декурии), всяка от които се командвала от т.нар. префект, които от своя страна се подчинявали на няколкото президенти. В рамките на Рим ликторът ходел облечен в бяла тога и нищо друго; извън Рим си слагал пурпурна туника и широк черен пояс, украсен с металически ръб; при погребение се слагала черна тога. За по-удобно върху картата си съм разположила сградата на Колегията на ликторите зад храма на ларите престити, в източния край на Форум Романум, но в действителност за това няма никакви свидетелства.

Лилибеум — главният град в западния край на остров Сицилия.

Лимец — особен сорт пшеница (*Triticum spelta*), от която се получава фино и меко брашно, неизползваемо за месене на хляб, но затова пък било идеално за сладкиши.

Лирус, река — днешната река Гариляно в Италия.

Лихнитес — терминът, използван от Плиний Стари за някакъв скъпоценен камък, открит в Западна Нумидия. В днешно време учените смятат, че става дума за турмалин.

Лугдунум — днешният Лион във Франция.

Лугдунумски проход — името, което избрах за днешния проход Малки Сан Бернар, свързващ Италийска с Трансалпийска Галия. Намирал се на много голяма надморска височина, но хората го знаели и още преди Гай Марий се случвало понякога да го използват. Големият проход Сан Бернар също бил познат на пътниците, но никой не минавал през него. И двата прохода били завардена откъм италийската им страна от келтското племе саласи, което населявало сегашната област Вал Д'аоста.

Луструм — латинската дума, която се използвала да обозначи едновременно петгодишния мандат на цензорите и церемонията, с която цензорите официално приключвали с ценза (преброяването) на римския народ на Марсово поле.

Мавритания — днешно Мароко. По времето на Гай Марий с това име се обозначавал крайният африкански запад. Границата между Мавритания и Нумидия била течението на реката Мулухат, на около 960 км западно от Цирта. Жителите на Мавритания се наричали маври; като раса принадлежали към берберските народи. Столица на страната им

бил град Тингис (днешен Танжер). Управлявали се от царе; по времето на Югуртинските войни мавританският цар се е казвал Бокх.

Мавър — с думата се обозначават берберите, населяващи Мавритания.

Магистрати — представителите на изпълнителната власт в Рим, публично избирани от Сената и народа. Докъм средата на републиканската епоха всички политически мъже, които заемали римските магистратури, трябвало да бъдат членове на Сената (избраните за квестори обикновено били допускани до Сената още при първата цензорска година), което давало определено превъзходство на Сената над народа — превъзходство, което на свой ред народът (в лицето на плебса) щял да неутрализира с присвояването правото на законодателна дейност.

Магистратите представлявали изпълнителното тяло на управлението. Подредени по старшинство, най-нисшият от всички магистрати бил военният трибун, който по принцип не бил навършил дори нужната възраст да бъде приет в Сената, но това не му отнемало правото да се смята за истински магистрат. След него идвал квесторът, а по-нататък народният трибун и плебейският едил. Куриатният едил бил най-нисшият от магистратите, притежаващи империум. Над него стоял преторът, а най-отгоре — консултът. Цензорът заемал специално място, защото макар че като магистрат не притежавал империум, не можел да получи поста си, ако преди това не е бил консул. Във време на голяма опасност Сенатът бил упълномощен да назове един-единствен магистрат, надарен с безгранична власт — диктатор. Диктаторът управлявал в период само от шест месеца, но след изтичането на мандата си не бил задължен да се отчита пред никого и за нищо, извършено от него или по негово нареждане по време на управлението си. Самият диктатор лично назначавал началника на конницата, който бил дясната му ръка в управлението и практически главнокомандващ.

Майестас минута — буквално „дребна измяна“, наричана така, за да се направи разлика от случаите, когато човек се лишава от римското си гражданство и се счита за официално обявил война на Рим. Пръв Луций Апулей Сатурнин при първия си мандат като народен трибун в 103 г. пр.Хр. сложил майестас минута в таблиците със закони и организирил специалните съдилища (квестио) да изслушват обвиненията в подобно престъпление, считано за криминално. В

състава на съдебните заседатели влизали изключително конници, а онези, които се изправяли пред съда, били сенатори. След въвеждането на закона на Сатурнин старата практика обвиненията в държавна измяна — пердуело — да се представят пред центуриатните комиции се прекратила.

Македония — за римлянина от републиканската епоха с този термин се обозначавала територия, далеч по-голяма от това, което представлява днес Македония. Започвала от източния бряг на Адриатическо море, на юг от Далмация, в една определена точка, където се е намирал град Лис; после границата слизала на юг и достигала Епир, а двете най-оживени пристанища на адриатическото крайбрежие, където пристигали повечето от корабите от Италия, били Дирахион (по-късно Драч, днес Дурас в Албания — Б.пр.) и Аполония (близо до дн. Фиери в Албания — Б.пр.). На север Македония граничела с Мизия; границата вървяла на изток по билото на планинската верига, от която извираат Морава, Аксий (Вардар), Стримон (Струма) и Нестос (Места). На юг Македония граничела с гръцка Тесалия, а от другата страна на Нестос била Тракия, като под Македония продължавала да се разбира тясната брегова ивица покрай Егейско море, стигаща чак до Хелеспонта. Македония била досегаема за цивилизацията единствено по протежението на големите реки; често обаче долините на Морава, Аксий, Стримон и Нестос се оказвали широко отворени за варварските племена, нахлуващи от Мизия и Тракия — по времето на Гай Марий особено чести били нахлуванията на келтското племе скордиски и на тракийското племе беси. На юг единствената удобна връзка между Македония и Тесалия бил проходът при долината Темпе. Първоначалните жители на Македония били навярно от германо — келтски произход; с вековете няколко последователни вълни нашественици от дорийски, тракийски и илирийски произход се смесили с автохтонното население. Разделена в продължение на столетия от естествените си топографски бариери на малобройни племена и народи, склонни най-вече да воюват помежду си, Македония се обединила в политическо цяло едва при преките предшественици на Филип II. Именно Филип II и синът му Александър Велики не само извели Македония на световната политическа сцена, но дори ѝ отредили главната роля. След смъртта на Александър Македония била разкъсана от изтощителните династически борби

между претендентите за царския престол, което я превърнала в лесна плячка за Рим. Последният македонски цар Персей загубил окончателно властта си в 167 г. пр.Хр. след разгрома при Пидна от легионите на Емилий Павел. Римските опити за устройването на Македония в самоуправляваща се република се провалили и в 146 г.пр.Хр. Македония била включена в състава на разрастващата се Римска империя в качеството на провинция.

Малака — днешна Малага в Испания.

Мамилианска комисия — специалният съд, свикан от народния трибун Гай Мамилий Лиметан в 109 г. пр.Хр. Бил упълномощен да разследва сделките, които нумидийският цар Югурта се предполагало, че е сключвал в различни години с определени римляни, предимно висши магистрати.

Манипула — старата тактическа единица в римския легион. Състояла се само от две центурии войници и по времето на Гай Марий се оказала твърде малобройна, за да е боеспособна срещу огромните варварски пълчища, с които римляните трябвало да се сблъскат. Затова и Марий я премахнал окончателно като тактическа единица.

Манумисио — акт на даване личната свобода на роб. Буквално означава „изпускам от ръката си“. Ако господарят на роба е римски гражданин, то и освободеният роб автоматично получава римско гражданство и взимал за свое име името на господаря си, прибавяйки го към своето като когномен. Робът можел да получи свободата си по няколко различни начина: като сам се откупи със собствените си спестявания, като получи специалното благоволение на господаря си по повод някое знаменателно събитие, например навършването на пълнолетие на него или на някой от синовете му, като се навършат предварително договорените години служба или според завещанието на покойния господар. Въпреки че пред закона освободеният добивал равни права с бившия си господар, в действителност бивал задължен да се признае за негов клиент, освен ако официално не бъде освободен и от това си задължение. Иначе имал твърде малко случаи да се възползва истински от получената свобода, защото по закон се включвал в състава на някоя от двете (от общо четирите) градски триби — Есквилина или Субурана и по този начин личният му глас практически нищо не означавал пред трибутните комиции; почти задължителната за всеки освободен малоимотност не му позволявала да се запише и в някоя от

петте икономически състоятелни класи, което му отнемало възможността да гласува и в центуриатните комиции. Тъй или иначе, повечето роби в Рим мечтаели някой ден да бъдат освободени не толкова заради собствения си интерес, колкото заради децата си. Щом един роб получил свободата си, той започвал да се нарича официално „освобожденец“ и до края на живота си носел върху главата си малка, конусовидна шапчица, наричана „шапчицата на свободата“.

Маркомани — едно от трите негермански племена, участвали в германското преселение от 120 г. пр.Хр. Маркоманите били келти, близки до бойците от Бойохемум и прародината им била по горното течение на Елба в днешна Чехия. Присъединили се към кимврите и тевтоните около седмата година на голямото преселение — 113 г. пр.Хр.

Марси — един от най-многобройните народи, населяващи Италия в древността. Марсите живеели около езерото Фуцине, което им принадлежало изцяло. Поселенията им стигали чак до най-високите части на Апенините. Марсите контролирали планинските проходи откъм западната им страна — от страната на Рим. Историята показва, че са били винаги лоялни към Рим и никога не са се съюзявали нито със самнитите, нито с Ханибал. Били войнолюбиви, радвали се на големи богатства и се знае, че са възприели латинския език рано. Главният град в областта бил Марувиум; Алба Фуценс, надвишаващ го и по брой на жителите си, и по икономическо значение, бил колония, основана от римляните на марска територия и се ползвал със статут на латински град. Марсите почитали змиите и се славели като змиеукротители.

Марсово поле — намира се на север от Сервиевите стени, на юг е заградено от Капитолия, на изток — от Пинцийския хълм, а от всички други страни е заобиколено от голямата извивка на Тибър. На Марсово поле са се настанявали на лагер легионите, чиито пълководци са очаквали своя триумф, а през останалото време са се провеждали упражненията по бойна подготовка на римските юноши. Там са се намирали и конюшните на конете, използвани в надбягванията с колесници, провеждали са се събранията на центуриатните комиции и се е водела голяма част от търговията в града. Неизползваните площи са били превърнати в обществени паркове и градини. Марсово поле е пресечено от юг на север от Вия Лата (Фламиниевия път).

Марта — сирийската гадателка, която предрекла, че Гай Марий ще бъде римски консул седем пъти поред, преди той да е бил избран

дори веднъж. Накарала Марий да ѝ обещае, че ще я вземе със себе си в Рим, където до смъртта си живяла в неговия дом и скандализирала жителите на града с боядисаната си в пурпур носилка. Втората част на предсказанието ѝ, а именно, че племенникът на Мариевата съпруга Юлия ще стане още по-велик от своя чичо, е чисто моя измислица; подобно предсказание ми беше нужно, за да придам повече логика на събития, които ще има да се случват в друга книга.

Масилия — днешна Марсилия. Това великолепно пристанище в южна Трансалпийска Галия, намиращо се недалеч от устието на река Родан, било основано от гръцки колонисти около 600 г. пр.Хр. Масилиотите, както се наричали жителите на града, скоро прокарали търговски пътища към вътрешността на Галия, по които се осъществявал и културен обмен. Така станало възможно относителното елинизиране на галските племена, живеещи в близост до търговските пътища — нещо, което важи особено за волките тестосаги от Толоза, лигурите от Никея и Порт Херкулис Монеци (днешните Ница и Монако), както и някои други племена, живеещи по долното течение на Родан. Масилиотите донесли със себе си в Галия лозята и маслината. Жителите на града бързо установили реалния потенциал на Рим и по времето на Втората пуническа война се съюзили с него против Картаген. Именно жалванията на масилиотите от нападенията и издевателствата на кръвожадните салувии от Западна Лигурия подтикнали известната галска експедиция на Гней Домиций Ахенобарб в 122 г. пр.Хр. и основаването на провинция Трансалпийска Галия.

Мацелум — пазар от сергии на открито.

Медиоланум — днешно Милано.

Ментула — мръсната латинска дума за „пенис“.

Ментулам како — буквално: „Да ти сера на кура!“

Мерда — латинска мръсна дума, която повече се използвала за животински изпражнения, отколкото за човешки.

Метела Калва — сестрата на Луций Цецилий Метел Далматик Понтифекс Максимус и на Квинт Цецилий Метел Нумидик. Била жена на Луций Лициний Лукул и майка на братята Лукули. Една от малкото жени от епохата, за които изворите благоволяват да ни съобщят нещо; през целия си живот имала склонност да си избира любовници от низшите обществени прослойки и да обкръжава любовните си афери със скандали.

Миним — яркочервена естествена боя, с която триумфацият пълководец намазвал лицето си, за да заприлича на статуята от теракота на Юпитер Оптимус Максимус.

Минойски — това не е дума, която би използвал един римлянин! Терминът е използван в наше време (най-вероятно е да е бил измислен от сър Артър Еванс), за да се обозначи цивилизацията, появила се на остров Крит и просъществувала в континентална Гърция през голямата част от второто хилядолетие пр.Хр. Сложила съм термина в устата на Сула при един определен разговор единствено в интерес на простотата и яснотата. Без никакво съмнение римляните твърде добре са знаели за съществуването на въпросната цивилизация, но как точно са я наричали, за нас остава тайна.

Митридат — име, характерно за владетелите на Понт. Имало шестима царе на Понт, наричащи се Митридат, последният от които е и най-великият измежду тях. В династията на Митридатидите (както е правилно да я наричаме) твърдели, че са наследници на старите персийски царе, особено на Дарий Велики, но чертите по лицата на мъжете, изобразени върху прекрасните понтийски монети, подхождат повече на германци или тракийци.

Модий — мерна единица за зърно в Рим. Един модий тежал шест килограма.

Моза, река — днешната Мъоза (на холандски Маас).

Монс Генава, проход — как точно са наричали римляните днешния алпийски проход Монженевр, свързващ земите около горното течение на реката Дора Рипария в Италия с тези около горното течение на Дюранс във Франция, не знам. Затова си позволих да латинизирам съвременното френско название на прохода, с което да улесня читателя. Проходът бил навярно най-използваният, защото свързвал Емилиевия с Домициевия път.

Мулухат — днешната река Мулуя.

Мутина — днешният град Модена в Италия.

Мутул — река в централна Нумидия. Все още се водят спорове къде точно се е намирала. За книгата си съм предпочела да се съглася с Atlas of Classical History (ed. Richard J. A. Talbert) и да я изведа към река Баградас.

„*Мъж на войната*“ — Вир милитарис. Използвам думата за човек, който дължи цялата си кариера на службата си в армията и който

е продължил да служи като висш офицер и след като е участвал в задължителния брой военни походи, преди да му бъде разрешено да се оттегли. Подобни личности се впускали в политическата борба, разчитайки на успех пред избирателите си благодарение на славните си военни подвизи. В действителност мнозинството от истинските „мъже на войната“ нехаели за политиката, но правилата в римското общество били такива, че за да получат върховното командване на някоя армия, налагало се да потърсят избирането си поне за претор. Примери за „мъже на войната“ били Гай Марий, Квинт Серторий, Тит Дидий, Гай Помптин, Публий Вентидий и други. Но диктаторът Гай Юлий Цезар например, известен като най-великия римски пълководец на всички времена, никога не е бил „мъж на войната“.

Набедреници — метални пластини, сложени отпред на крака, за да пазят най-вече пищялите. Връзват се с ремъци зад коленете и глезените. Единствени в римската армия подобни са носили центурионите, за които набедрениците били нещо като знак за заеманата служба.

Нагръдник — малка метална плочка, най-често квадратна, но понякога кръгла, изкована от бронз или стомана, която се слагала на гърдите, за да ги предпазва от удар.

Нарбон — днешна Нарбона във Франция.

Народ — формално терминът обхващал всички римски граждани, които не са членове на Сената. В него се включвали както патриции, така и плебеи, както богаташи, така и пролетарии.

Народен трибун — службата на народния трибун се появила скоро след установяването на републиката, когато плебейското съсловие влязло в пълен разрив с патрицианското. Избирани от новосформиралата се институция на плебейското събрание, народните трибуни давали тържествено клетва, че ще се борят за закрилата живота и собствеността на всички членове на плебейското съсловие. До 450 г. пр.Хр. броят на народните трибуни нараснал на десет. По времето на Гай Марий колегията на народните трибуни била истински трън в очите на Сената, не само на патрициите, независимо от това, че всеки народен трибун ставал автоматически сенатор. Според така и ненаписаната черно на бяло римска конституция, формално те не се считали за притежаващи каквато и да е власт, понеже не били избирани от целия народ (сиреч както от плебеите, така и от патрициите). Властта

им обаче се основавала на клетвата, която от своя страна цялото плебейско събрание произнасяло пред тях — а именно, че ще уважава и защитава свещената неприкосновеност на своите избраници. Названието им „трибуни“ навярно се дължи на факта, че в плебейското събрание се гласува според принципа на разделение по триби. Действителната власт на народните трибуни се изразявала в правото им на вето не само върху всички закони, но и върху почти всички сфери на управленческата дейност изобщо: народният трибун можел да наложи своето вето върху решенията и действията на собствените си колеги трибуни, както и върху делата на всеки друг римски магистрат; можел да наложи вето си върху избора на някое от народните събрания, върху сенатските укази, дори върху въпросите, засягащи войната и мира и външната политика. Само диктаторът (и може би интеррексът) стоял над трибунското вето. В границите на своето плебейско събрание народните трибуни били всемогъщи: само те можели да го свикват на всеобщо заседание, само те можели да свикат и заседанията при ограничен състав, на които се обсъждали определени належащи въпроси (тези заседания се знаели като концио); само те можели да прокарват плебисцити и в крайна сметка притежавали правото да наказват със смърт всеки, който се осмелявал да попречи на прокарването на политиката им.

В ранния и средния период от историята на републиката народните трибуни не били членове на Сената, дори и след като с годините си присвоили правото да решават кога да свикват Сената на заседание. Но според приетия около 149 г. пр.Хр. лекс Атиния всеки, който бивал избран за народен трибун, автоматично ставал член на Сената. Това означавало, че да бъдеш избран за народен трибун се превръщало в принципно нов начин да намериш място в Сената — без да се съобразяваш задължително, както било допреди, с цензорите. По времето на Гай Марий на длъжността на народния трибун вече се гледало като на същинска магистратура, но той така и нямало да получи империум. Освен това всички правомощия на народния трибун се ограничавали до първия километричен камък вън от стените на Рим.

Било прието човек да служи само един път като народен трибун, да встъпва в длъжност на десети декември и да сдава властта си на девети декември следващата година. Гай Гракх обаче доказал, че обичаите в случая не били закон, и сполучливо се кандидатира за

втори пореден мандат като народен трибун. Истинската сила на трибунската длъжност се кореняла в правото му на вето, което превръщало функциите му повече в обструктивни, отколкото в инициаторски.

Неапол — една от най-големите и значителни гръцки колонии, основани в Южна Италия, независимо от факта, че попада под римско владичество още в края на трети век пр.Хр. По времето на Ханибаловия поход неаполитанците се оказали достатъчно мъдри да не останат лоялни на Рим и така да си спестят земите, които иначе римляните биха им отнели като наказание. По времето на републиката Неапол бил значително по-малко пристанище от ПUTEОЛИ, но това не пречело търговията в града да процъфтява.

Нектар — питието на боговете. Явно се е правело на основата на мед.

Немавз — днешен Ним във Франция. Намирал се от западната страна на солниците при делтата на Родан и от времето на Гней Домиций Ахенобарб (около 120 г. пр.Хр.) бил свързан с път с град Арелат от източната страна на делтата. Докато чакал германците в 104 г.пр.Хр., Гай Марий се заел с твърде необходимите възстановителни работи по пътя.

Немо — латинската дума за „никой“.

Нефас — латинската дума за „безбожно дело“.

Никомед — име, носено от мнозина царе на Витиния. Имало поне трима или четирима царе с това име — учените и до ден-днешен не могат да определят точно броя им.

Нобил — буквално „благороден“. Думата се използвала за човек, който вече е бил консул, и за преките му наследници; в действителност „нобилитетът“ представлявал изкуствено създадена аристокрация, която да задоволи плебейския стремеж за изравняване с патрицианското съсловие. Появата ѝ е свързана с все по-честата практика за консули да се избират плебеи, които във втората половина от историята на републиката заемали този пост по-често от патрициите. По времето на Гай Марий принадлежността към нобилитета имала огромно значение. Някои съвременни авторитети в науката разширяват смисъла на термина и го използват за всички, които са били претори, без задължително да са достигали до консулска длъжност. аз лично съм предпочела да го огранича в първоначалния му смисъл, водена от

съображението, че колкото повече нобили се нароят, толкова по-малко значение би имало от положението им като такива. Затова в книгата ми нобили са само онези, които принадлежат към фамилията на някой бивш консул.

Номен (мн.ч. — номина) — фамилното име или с други думи името на генса. Корнелий, Юлий, Домиций, Ливий, Марий, Марций, Сулпиций и т.н. са все фамилни имена. Гледала съм да не използвам много често думата генс в книгата си, защото покрай нея и имената ще минат в женски род — казвало се е не генс Юлий, а генс Юлия. За да спестя възможните обърквания на незнаещите латински, съм предпочела да пиша: „фамилията Юлий“ или още по-добре просто „Юлиите“.

Норикум — областта, която в днешно време бихме нарекли Източен Тирол или Югославски Алпи (а защо не просто Словения?). Жителите ѝ се наричали тавриски и били келти. Главният им град бил Норея.

Носилка — представлявала покрита дървена кабинка с четири крака, висящи отдолу, върху които се държала, щом я оставели на земята. От двете ѝ страни стърчали дълги, хоризонтални летви, за които можели да се хванат от четири до осем души носачи. Носилката била изключително бавноподвижна, но затова пък била най-удобното за самия пътник транспортно средство, което древните познавали.

Нуманция — малко градче с около четири хиляди жители келтибери, намиращо се по горното течение на река Дурий в Близка Испания. Нуманция се съпротивлявала успешно срещу няколко различни римски армии и пълководци, които я обсаждали безуспешно, като се почне от времето на Катон Цензор в 195 г. пр.Хр. и се свърши с безплодните опити на Хостилий Манцин в 137 г. пр.Хр. Едва в 135 г. пр.Хр., когато под стените на града се явил Сципион Емилиян и затегнал обръча около него в продължение на осем месеца, защитниците се предали. Сред обсадителите били Югурта Нумидиецът, Гай Марий, Публий Рутилий Руф и Квинт Цецилий Метел Нумидик, все членове на щаба на Сципион Емилиян. При падането на града в желанието си да даде пример за назидание на останалите келтибери, които все още се надявали на победа над римляните, Сципион Емилиян буквално го сринал със земята, избил на място част от населението, а останалата разселил насилствено.

Нумен (мн.ч. — нумина) — буквално „божествена сила“ (но в същото време „кимване с глава“). В действителност нумен е дума, използвана повече от днешните историци, отколкото от самите римляни, и с нея се обозначава своеобразната безтелесна природа на местните италиански и римски божества, ако изобщо можем да ги наречем божества. Повече би им подходило да ги определяме като духовни сили. Старите богове представлявали силите, които направлявали хода на нещата, като се почне от дъжда и вятъра, мине се през елемента, който ние наричаме „късмет“ и се стигне до отварянето и затварянето на една врата или правилното полагане на граничните камъни между нивите. Всички нумина били без лице, без пол и нямали разработена митология. С годините, когато в републиката станало признак на висока култура всичко да се върши по гръцки образец, много от първоначалните божества — нумина не само били кръстени с конкретни имена, но им бил отреден пол, дори в някои случаи и лице — това обаче не е причина да наричаме римската религия незаконороден хибрид на гръцката. За разлика от гръцката римската религия била толкова тясно обвързана с всички пластове на властта едновременно, че по никакъв начин едното не можело да бъде отделено от другото. Корените на това виждане върху живота трябва да се търсят още преди царския период, когато всички божества са били без име, пол и форма, а постепенното му изчезване от съзнанието на римляните чак до времето на всеобщата християнизация, когато самата императорска политика подкопава из основи старата държавна религия на Рим. По времето на Гай Марий, векове преди въпросната държавна религия да започне да губи почва, дори най-брилянтните умове сред римляните като Гай Марий или Гай Юлий Цезар се отнасяли съвестно към религиозните дела и не си позволявали никакви отклонения от предписаното. Най-вероятно е именно неясният характер на римските божества да е изпълвал римляните с неизбежното за всеки суеверие.

Нумидия — древното северноафриканско царство, което открай време е граничело с Картаген и го е заобикаляло от запад, юг и изток. По същия начин е заобикаляло и образуваната по-късно римска провинция Африка. Местното население било в основата си берберско и водело полуномадски живот. След разгрома на Картаген Рим в лицето на Сципионидите спомогнал за издигането царската династия на Масиниса. Столица на Нумидия бил град Цирта.

Одисей — легендарен цар на остров Итака. Един от главните герои в Омировата „Илиада“ и централна фигура в „Одисея“.

Олимпия — известното светилище на Зевс изобщо не се намира в близост до планината Олимп. Намира се в Елида, в западен Пелопонес.

Опидум — в смисъла, използван в книгата ми, укрепено селище, обикновено построено върху възвишение и имащо за цел да брани земите наоколо. Ограничила съм се да използвам термина единствено за твърдините в Дългокоса Галия.

Опус инцертум — най-старият от няколко различни начина, които римляните знаели за иззиждане на стени. Практически се започвало от облицовката — издигали се две успоредни тънки прегради от ситни камъни и хоросан и чак след това получената се кухня помежду им била запълвана с цимент — смес от черна поцолана, вар и натрошен чакъл. Археологическите разкопки свидетелстват, че въпросната техника на зидане датира не по-късно от 200 г. пр.Хр.; по времето на Гай Марий другите две познати на римляните техники все още не били изместили стария и опитан опус инцертум.

Ордо еквестер — вж. конници.

Освобожденец — роб, получил свободата си. Макар по закон вече да бил свободен (и съответно, ако господарят му е бил римски гражданин, да е станал също така римски гражданин), той оставал в клиентелата на бившия си господар и по времето на Гай Марий имал нищожни шансове да прокара своя собствен глас по който и да било въпрос — било прието всички освободени роби да бъдат причислявани към някоя от двете градски триби — Субурската или Есквилинската. В редки случаи се намирали достатъчно способни и безскрупулни освобожденци, които съумявали да натрупат състояние, да си спечелят нужното влияние и да направляват вота на трибата си.

Оскански — езикът, говорен от самнитите, луканите, френтаните, апулите, брутните и кампаните, населяващи се Италийския полуостров. В основата си е бил свързан с латинския, но различията били съществени. По времето на Гай Марий осканският език е бил все още широко разпространен, но истинските римляни се отнасяли с презрение към онези, които все още го използвали.

Остия — най-близкото до Рим морско пристанище, намиращо се на устието на река Тибър, на мястото, където в зората на римската държава се намирали най-богатите, ако не и единствените, солници в

цяла Италия. В епохата на републиката градът бил укрепен и по време на Пуническите войни представлявал главната морска база на Рим. Често затлачван от пясъчни плитчини и наноси тиня, Остия никога не могла да се превърне в удобно и сигурно пристанище, но това не пречело в града постоянно да кипи живот. Бързото течение на Тибър, което носело и купища тиня със себе си, позволявало само на най-малките търговски кораби да отплават нагоре по реката и да стигнат самия Рим, затова най-често стоката за града се стоварвала в Остия и била препращана до Рим с ладии или дори най-обикновени лодки. В Остия имало доста складове за зърно. Градът си имал собствен квестор, който отговарял за разтоварването и поемането нагоре по реката на зърното, идващо от провинциите, и в същото време се занимавал със събирането на митата и акцизите.

Пад, река — днешната река По в Северна Италия.

Памфилия — област в южната част на Мала Азия, намираща се между Ликия (която от своя страна се намира срещу остров Родос) и Киликия (обърната към Кипър). Изключително високите Тавърски планини се спускали право към морето и правели бреговата ивица на Памфилия насечена и труднодостъпна. Вътрешността се губела в обширни борови гори и областта като цяла трудно изхранвала жителите си, търсещи препитание в твърде подходящия за географските условия поминък на морското разбойничество.

Пантеон — дума, използвана в днешно време за съвкупността от всички божества, които принадлежат на определена политеистична религиозна система.

Пантомима — първоначално гръцка театрална форма, пантомимата намерила своите най-запалени почитатели сред римляните, където от трети век пр.Хр. не преставала да си печели все по-широка популярност. Докато комедийните и трагедийните актьори задължително носели маски и се придържали в репликите си към строго отмерения ритъм на текста в пиесата, мимове не криели лицата си и използвали по-скоро импровизаторска техника. Темите и ситуациите в репертоара се повтаряли, но индивидуалните изпълнения не съдържали никакви заучени диалози. Любителите на класическата комедийна или трагедийна драма смятали пантомимата за вулгарна, безвкусна и какво ли още не, но покрай римските игри популярността на новия жанр се разраснала дотолкова, че официалната драма останала

на заден план. Не ще и съмнение, че пантомимата наистина е била смешна. Вероятно тя да е просъществувала чрез героите на комедия дел'арте — така например шареният костюм на Арлекин, използван изобщо от смешниците, напомня на т.нар. центункул, обличан най-често от идиота в пантомимното представление.

Папирус — бил открит гениален начин от сочните, гъбести стъбла на блатните тръстики в Египет да се произвежда материал, върху който да се пише; уви, единствено египетската тръстика се оказала подходяща за това производство, което между другото отнемало много време и търпение. Трудно е да се определи точно по кое време е била възприета техниката за преработване на суровото растително стъбло в гладки свитъци папирус, годни за писане и рисуване, но във всеки случай още преди възкачването на египетския престол на първия Птолемей в 322 г. пр.Хр. папирусът е бил въведен във всеобща употреба. Несъмнено именно широката употреба на папируса към 300 г.пр.Хр. е в основата на високата образованост, която започнала да се шири сред управляващите кръгове в Средиземноморието. Около 150 г.пр.Хр. римлянинът Фаний (вж. „Фаниева хартия“) открил нов процес, при който да се оползотворява дори най-злокачественият папирус — процес, който направил материалите за писане по-евтини и по-лесни за намиране.

Патавиум — днешна Падуа в Северна Италия. Най-процъфтяващият и бързо разрастващ се град в Италийска Галия.

Патерфамилиас — главата на семейството. Правото му да решава, както намери за добре, съдбата на членовете на семейството си било поддържано от римските закони.

Патра — днешен Патрас в Пелопонес. Намира се на изхода на Коринтския залив, откъм южната му (пелопонеската) страна и бил естествената (като се вземат предвид ветровете и морските течения) крайна спирка на пътуващите от Сицилия или Тарент към Гърция.

Патриции — първоначалната римска аристокрация. Патрициите били най-видните жители на полиса още преди в Рим да са се появили етруските царе и още тогава родовете им си изградили специалния статут на патриции, който им гарантирал престиж, недостижим за плебеите (независимо дали в рода им има, и то дори повече от един консул). Все пак с разрастването на републиката нараствала и политическата мощ на плебеите — паралелно с икономическата.

Правата и привилегиите, които допреди имали единствено патрициите, постепенно преминавали и у плебеите и по времето на Гай Марий като цяло патрициите дори отстъпвали по богатство на мнозина плебейски фамилии. Не всички патрициански родове водели началото си от една и съща епоха: фамилиите на Юлиите и Фабиите например със сигурност били с цели столетия по-стари от тази на Клавдиите. Патрициите сключвали особен брак, наречен конфареацио, чиито клаузи го превръщали практически в доживотен, а на патрицианските жени така и не били позволени известни волности, които никой не би помислил да забранява на плебейските. Някои жречески длъжности можели да се изпълняват единствено от патриции — рекс сакрорум и фламен Диалис. В Сената също имало постове, които можели да се държат само от патриции — тези на интеррекса и на принцепса. По времето на Гай Марий в Сената редовно влизали представители на следните патрициански фамилии (които в мнозинството си се добирали и до консулската длъжност): на Емилиите, Клавдиите, Корнелиите, Фабиите (но единствено посредством осиновяване), Юлиите, Манлиите, Папириите, Пинариите, Постумиите, Сергииите, Сервилиите, Сулпициите и Валериите.

Патрон — патронус. Римското републиканско общество било изградено върху системата на патронатно — клиентни отношения. Макар че е твърде вероятно най-дребните търговци и предприемачи в Рим, както и наемните работници да не са били обвързани с тази система, със структурите си тя е обхващала всички обществени слоеве, основавайки се на простия принцип, че патронът поема под своя закрила и предлага помощта си на онези, които приемат да се смятат за негови клиенти (вж. клиент).

Педагог — учител и наставник на малки деца. Задачата му била да се погрижи за началното образование на подрастващите — четене, писане и аритметика. Обикновено за педагози били наемани роби или освободенци, почти без изключение гърци, които живеели като членове на семейството. Все пак задължени били да преподават и гръцки, и латински.

Педарий — сенатор от втори разред, който не е заемал куриатна длъжност и е имал право само да се присъединява към изказано чуждо мнение, без да говори пред сенаторите си (вж. още Сенат).

Пелини — един от народите, населяващи Централна Италия, близък до марсите и сабините.

Пелопонес — Островът на Пелопс. Южната част на Гърция, свързана с континента единствено чрез Коринтския провлак. По времето на Гай Марий Пелопонес не е бил от никакво икономическо или стратегическо значение, още повече че е бил твърде рядко населен. Както и в някои области в Средна и Северна Гърция, и в Пелопонес била честа практика местното население доброволно да се продава в робство, за да се махне веднъж завинаги от родния си край.

Пенатес Публици — в началото това били царските пенати, обвързани лично с римския цар; впоследствие обаче с идването на републиката Пенатес Публици станали обект на всеобща почит като закрилници на обществения „килер“, сиреч на държавното благополучие.

Пенати — Ди Пенатес, боговете на килера с хранителните запаси. Едни от най-древните и същевременно най-безтелесните (вж. нумен) римски божества, пенатите се почитали във всеки римски дом заедно с Веста (закрилницата на домашното огнище) и семейния лар. Подобно на ларите те били изобразявани (обикновено под формата на бронзови статуетки) като младежи.

Пергамент — когато около 190 г. пр.Хр. египетският цар Птолемей V Епифан забранил износа на папирус от Египет, недостигът на материали, върху които да се пише, се оказал толкова тежък и непосилен в съседните страни, че твърде скоро в царство Пергам, в Мала Азия бил открит нов способ, който да замести липсващия папирус. Новият материал бил наречен пергамент, по името на царството. За целта се използвали кожите на млади животни, най-вече агнета и козлета, които се измивали, грижливо се оцавяли и излъсквали с пемза и креда. Тъй или иначе папирусът скоро отново се появил на световния пазар и изместил почти напълно пергаментата, който трудно би могъл да се надява на успешна конкуренция, като се има предвид, че изработката му била по-бавна и излизала много по-скъпо. Пергаментът обаче се запазил в държавните канцеларии и документите, които се считали за достатъчно важни, за да е нужно тяхното „запазване завинаги“, се пишели именно върху него.

Перипатетик — последовател на философската школа, основана от Аристотел, но развита от ученика му Теофраст. За нещастие преките

наследници на Теофраст не се занимавали пряко с написаното от Аристотел и поверили единствените преписи на трудовете му на Нелей от Скепсис, който си отнесъл у дома си в Скепсис (град в Трояда) и ги прибрал в избата си, където те останали забравени от всички в продължение на сто и петдесет години. Името „перипатетици“ последователите на школата получили заради закрития проход в сградата, в която тя се помещавала, където имали навика да се разхождат и да разговарят за философията. Говорело се, че самият Аристотел имал навика да се разхожда, докато говори. По времето на Гай Марий перипатетичната философия не била на почит, защото вече била изгубила голяма част от широтата на Аристотеловите интереси и се ограничавала единствено в литературата, литературната критика, в писането на биографии в претрупан и изпълнен с неточности стил, както и в проблемите на морала.

Перистил — затворена градина или вътрешен двор, заобиколен от колонада.

Песин — малък град в Източна Фригия, известен с най-голямото светилище на Великата майка.

Пиластър — колона или стълб, вмъкната в стена, така че да се подава само част от нея.

Пилум (мн.ч. — пила) — копието, използвано от римския пехотинец, особено след промените, които внася в него Гай Марий. Представлявало желязна пръчка, дълга около метър, завършваща с тънко желязно острие, покрито с коварни шипове, а отдолу се прикачвало на дървена дръжка, удобна за хващане. Марий го променил, като направил връзката между дървената и металната част достатъчно крехка, за да се строши, щом копието се заби в нечие тяло, удари се в щит или падне на земята — така дори да попаднело в ръцете на врага, се оказвало неизползваемо. Самите римляни обаче винаги държали нужните майстори в състава на легионите си, които с лекота да възстановят използваните пила.

Пипина — пенисът на малко момченце.

Пицентийци, *Пиценум* — онази част от Италийския ботуш, която бихме могли най-общо да назовем мускул на прасеца. На запад областта граничела с Апенините, на север — с Умбрия, а на юг със Западен Самниум. Заемала голяма част от адриатическото крайбрежие на полуострова и съвсем естествено се радвало на две оживени

пристанища: Анкона и Фирмум Пиценум. Най-големият град във вътрешността, който бил и политическият ѝ център, бил Аскултум Пицентум. Населението било отчасти с италиийски произход, отчасти — с илирийски, но след нашествието на първия цар Брен в областта се установили и голям брой келти, които често влизали в смесени бракове с местните. По времето на Гай Марий пицентийците вече отдавна се били омесили с келтите, особено в северните райони на областта.

Плаценция — днешна Плаченца в Северна Италия. Бил един от най-големите и важни градове в Италийска Галия и от 218 г. пр.Хр. се ползвал със статут на латински град. Значението му на търговски център нараснало изключително много след построяването по инициатива на цензора Марк Емилий Скавър Принцепс Сенатус на удобен път, свързващ тиренското крайбрежие и Дертона с Плаценция и долината на река Пад.

Плебей, Плебс — всички онези римски граждани, които не били патриции, се считали за плебеи, т.е. принадлежали към плебса. В зората на републиката те нямали правото да бъдат жреци, куриатни магистрати или дори сенатори. Това положение обаче продължило твърде кратко. Една по една патрицианските институции преминавали в ръцете и на плебеите и по времето на Гай Марий само няколко политически маловажни обществени постове били останали запазени изключително за членове на патрицианското съсловие. В самия плебс започнали да се наблюдават процеси на отделяне на една икономически състоятелна и политически силна класа, която в желанието си да се превърне в нова аристокрация се кръстила сама „нобилитет“, а всеки плебей, който достигал до консулския пост, се наричал „нобил“, титла, която наследявали и потомците му.

Плебисцит — за да бъдем точни, законите, приемани от плебейското събрание, не се наричали легес, общоприетата дума за закон, а плебисцита (откъдето и използваната в днешно време дума „плебисцит“). От самото начало на републиката обаче на плебисцитите се гледало като на законови постановления, важащи еднакво за всички; формално това се уредило с лекс Хортензия от 287 г. пр.Хр. Оттогава практически и не съществувала смислова разлика между плебисцитум и лекс. По времето на Гай Марий почти всички писари, които отговаряли за записването на текстовете на законите върху глинени таблички, за да ги запазят за поколенията, си спестявали труда да уточнят дали става

дума за лекс или за плебисцитум. В съзнанието на чиновниците вече не съществувала разлика между едното и другото.

Пдекс — почти умилителна латинска мръсна дума, отнасяща се за задника.

Полукс — юмручният боец, „забравеният“ близък на Кастор. От четирите деца на цар Тиндар и Леда — родени всички като близнаци — само две били заченати от Тиндар, а другите две — от Зевс, който бил отвлякъл Леда, след като приел формата на лебед. Кастор и Елена били от Зевс, а Полукс (на гръцки — Полидевк) и Клитемнестра — от Тиндар (любопитно в случая е разминаването между гръцката и римската легенда — според гърците не Кастор, а именно Полидевк е синът на Зевс, заради което е и безсмъртен. Легендата разправя, че след убийството на Кастор при една разбойническа свада, воден от безграничната си обич към брат си, Полидевк му подарил половината си безсмъртие — така двамата получили правото да прекарват един ден на Олимп, но на другия заедно слизали в Подземното царство. Най-накрая възхитеният от саможертвата на Полидевк Зевс ги качил на небето и ги превърнал в съзвездието Близнаци. — Б.пр.). Обречен завинаги да бъде споменаван след брат си, Полукс често не бил споменаван изобщо. Римляните имали навика да наричат храма на Кастор и Полукс на Форум Романум просто „Касторовия“ (вж. Кастор).

Помериум — свещената граница на град Рим. Била отбелязана със специални камъни — ципи — и по традиция се смятало, че е определена от цар Сервий Тулий. До времето на диктатора Сула не била променяна. Помериумът не следвал плътно Сервиевите стени, една от причините да се съмняваме, че стените са били построени именно от цар Сервий Тулий, който би ги построил така, че да съвпадат с него. Помериумът опасвал целия Палатин, но оставял Авентина отвън, както и Капитолия. Според традицията помериумът можел да бъде разширен само от човек, разширил значително римската територия. Според религията само това, което се намирало вътре в помериума, можело да се смята за Рим — останалото било просто римска територия.

Понс — мост.

Понт — голямото царство, намиращо се от южната страна Евксинския понт (Черно море).

Понтифекс — латинската дума за свещенослужител; и до ден-днешен е останала непроменена в много съвременни европейски езици.

Много филолози са на мнение, че в най-ранна епоха понтифексът е бил този, който е строил мостовете, за които се е смятало, че са своего рода магически. Дали е така, или не, не знам, но със сигурност в републиканската епоха понтифексът бил с по-различен ранг и функции от останалите жреци; задължително членувал в някаква колегия и служел като съветник на римските магистрати по религиозните въпроси — след като римската религия по принцип се ръководела от държавата. Първоначално всички понтифeksi трябвало да бъдат патриции, но според приетия в 300 г. пр.Хр. лекс Огулния станало възможно членове на колегиите да бъдат и плебеи.

Популония — пристанищен град на западното, тиренското крайбрежие на Италийския полуостров.

Порта — порта.

Портикус — покрита колонада, или във формата на дълга, права аркада, или на правоъгълник, ограждащ вътрешен двор (перистил). Било най-удобното място за водене на търговски или обществени дела. Портикус Маргаритария, намиращ се в горния край на Форум Романум, получил името си от търговците на бисери, които си държали там сергиите и дюкяните. Под Портикус Метели, построен в съседство с храма на Юпитер Статор на Марсово поле, се били настанили службите на цензорите, както и на много делови люде. Портикус Минуция при Фламиниевия цирк приютявал канторите, в които едилите се занимавали със снабдяването със зърно, а редом с тях — на търговци и предприемачи. Потрикус Емилия, обърнат към доковете на римското пристанище, представлявал същински търговски център, в който се срещали едновременно вносители и износители на всевъзможни стоки.

Презраменен ремък — всъщност римляните са използвали два вида колани, на които да си окачат меча, в зависимост от самия него. Когато са били въоръжени с късия римски меч гладий, войниците са си слагали обикновени колани около кръста. Когато обаче са носели дългия германски меч, окачали са го на ремък, опасващ тялото им от едното рамо (обикновено дясното) до другия хълбок.

Преномен (мн.ч. — преномина) — първото име на римлянина. Използвали се в твърде ограничен брой — по времето на Гай Марий имало може би двадесетина различни лични имена, като поне половината от тях се използвали от броени фамилии. Всяка генс или фамилия имала предпочитания към определени преномина, което още

повече ограничавало възможността за избор. Съвременният учен може с лекота да установи само по преномена на човек, дали той е член на дадена генс или не: така например Юлиите кръщавали децата си само с три имена: Секст, Гай или Луций, така че един Марк Юлий най-вероятно не е истински патриций Юлий; Лициниите предпочитали Публий, Марк и Луций, Помпезите — Гней, Квинт и Секст, а Корнелиите — Публий и Луций. Някои фамилии предпочитали такива преномина, каквито не се срещали другаде: например Апий се наричали само в рода на Клавдиите, а Мамерк — в този на Емилий Лепидите. Една от големите загадки за съвременните историци е Луций Клавдий, който заемал поста на рекс сакрорум през късната република. По принцип преноменът Луций не се използвал от Клавдиите, но понеже въпросният рекс сакрорум трябва да е бил патриций, излиза, че е и истински Клавдий. Лично според мен е съществувал отделен клон на Клавдиевата фамилия, носеща преномена Луций и който по традиция заемал поста на рекс сакрорум.

Претор — преторската длъжност била втората по старшинство в римската система на управление и следователно предпоследна стъпка по „пътеката на честта“ (като изключим цензорството, което било специален случай). В началото на републиката двамата най-висши магистрати се наричали именно претори. Към края на четвърти век пр.Хр. те се прекръстили на консули, а в продължение на няколко десетилетия с названието „претор“ се обозначава един-единствен магистрат, по всяка вероятност градският претор, чиито задължения се ограничавали в рамките на град Рим (което развързвало ръцете на консулите да водят война далеч от пределите му). В 242 г. пр.Хр. се появил вторият претор чуждестранният. Впоследствие придобиването на отвъдморски територии направило необходимо създаването на нови институции, които да упражняват на място римската власт и така в 227 г. пр.Хр. се създали постове на нови двама претори, които да се грижат за Сицилия и Сардиния. В 197 г. пр.Хр. към тях се присъединили още двама, управляващи двете испански провинции. Така преторите станали шестима и задълго броят им нямало да се увеличи. По времето на Гай Марий преторите били все още трима на брой. Трябва все пак да допълня, че по въпроса се водят спорове: в съвременната историческа мисъл има две различни мнения по въпроса: едната, че преторите се увеличили от шест на осем при диктаторството на Сула и другото, че

преторите са станали осем още при един от двамата братя Гракхи. Аз самата предпочетох да се придържам към първото мнение, затова и в книгата ми преторите са само шестима.

Префектус фабрум — буквално „този, който съблюдава правенето на неща“. Една от ключовите фигури в римската армия, макар че всъщност функциите ѝ се изпълнявали от цивилен. Бивал назначаван лично от главнокомандващия. Отговарял за всичко, свързано с екипировката и продоволственото снабдяване на армията, като се почне от животните и фуража и се свърши с личния състав и неговото изхранване. Понеже именно той сключвал договори с търговците и предприемачите за бойното снаряжение и продоволствията, притежавал огромна власт и ако не бил с железни морални устои, имал невероятни възможности за забогатяване.

Приватус — най-общо казано, частно лице, римски гражданин. В книгата си обаче използвам термина, за да обознача сенаторите, които все още не са заемали каквато и да е държавна служба.

Примус интер парес — „първ сред равни“. Това бил девизът на всички римляни, впуснали се на политическата сцена. Представлявал целта, до която всеки римски политик се домогвал — да застане над и пред своите събратя. По определение се предполагало, че примус интер парес стои сред хора, които наистина са му равни — по произход, потекло, опит, лично положение, лични постижения и дигнитас. Стремехът един римски благородник да се обяви за първ сред равни подсказвал, че той не търси нито царската власт, нито диктаторската, което би го поставило над останалите. Римляните обичали съревнованията, а за такива всички трябвало да имат равен старт.

Примус Пирус — центурионът, командващ центурията, застанала начело на кохортата, която пък е начело на римския легион — следователно най-висшият центурион в целия легион. За да стигне до този пост, трябвало да мине през редица повишения и затова бил смятан за най-способния човек в легиона.

Принцепс Сенатус — на съвременен език бихме могли да го преведем като председател на Сената. Цензорите спирали избора си на определен сенатор — патриций с непоклатими морални устои и неуронен престиж, с висока дигнитас, както и с голяма ауторитас, и му връчвали почетната титла на Принцепс Сенатус. По всичко изглежда, че подобна почест не се връчвала за цял живот, ами на всеки пет години,

почти с встъпването си в длъжност новоизбраните цензори проверявали дали носителят ѝ не се е компрометирал междувременно и не следва ли да му я отнемат. Марк Емилий Скавър бил избран за Принцепс Сенатус сравнително млад — по всичко изглежда, че въпросната почест му е била отдадена още докато е бил консул в 115 г. пр.Хр. Понеже не била честа практика човек да бъде избран за Принцепс Сенатус, преди да е служил като цензор (самият Скавър бил избран за цензор в 109 г. пр.Хр.), удостояването на Скавър с титлата е било или знак на признателност за изключителните му лични качества, или (както мислят някои съвременни изследователи) следствие от простия факт, че във въпросната 115 г. пр.Хр. Скавър се е оказал най-висшестоящият сенатор — патриций, който можел да поеме подобно задължение. Той продължил да бъде Принцепс Сенатус до самата си смърт и доколкото знаем, никога не е бил под заплахата тя да му бъде отнета.

Провинция — сферата, в която има реална сила империумът, връчен на определен магистрат или промагистрат. Думата започнала да се употребява и за обозначаване конкретно мястото, където носителят на империума го използвал — с други думи, територията на Рим или на някое от неговите владения, останала под вниманието на намиращия се на място управител. По времето на Гай Марий всички римски провинции се намирали извън Италия и Италийска Галия.

Проконсул — човек, който се ползва с пълномощията на консул. Подобен империум обикновено се връчвал на онзи, чийто мандат като консул току-що е привършил, но който вижда консулските си пълномощия удължени (откъдето и представката „про-“), за да управлява определена провинция или да командва определена армия от името на римския Сенат и народ. Обикновено проконсулският мандат се ограничавал, също както консулския, в рамките на една година, но ако и до този срок врагът, с когото проконсулът е във война, не бил доведен до разгром, пълномощията най-често се подновявали за трети път. Ако не се намерел бивш консул, който да управлява някоя застрашена провинция, вместо проконсул на място се пращали някой от току-що освободилите се от длъжност претори, наречен затова и пропретор, който обаче също получавал проконсулски империум. Проконсулският империум се ограничавал в пределите на управляваната от него провинция или в пълномощията, които са

необходими за изпълнението на конкретната му задача, и губел изцяло своята сила, щом стъпел в рамките на помериума.

Пролетарии — с това име се обозначавала най-общо най-нискостоящата прослойка в римското общество. Думата пролетариус произлиза от пролес, което означавало „поколение“, „потомство“, „деца“ в най-общия смисъл, и смисълът ѝ бил, че градската беднота не била способна да даде на Рим нищо повече от собствените си деца.

Пропретор — човек, който се ползва с пълномощията на претор. Пропреторският империум се връчвал или на все още изпълняващ длъжността си претор, или на такъв, чийто мандат току-що е приключил, и се давал, за да може носителят му да управлява дадена провинция или ако е нужно, да води война. Подобно на проконсулския пропреторският империум губел силата си в мига, когато носителят му пристъпил свещената граница на Рим. По силата на пълномощията пропреторската длъжност отстъпвала на проконсулската и обикновено се връчвала за управлението на провинция, в която цари относително спокойствие. Затова и по правило пропреторът нямал правото сам да обявява война на съседите си — можел да воюва само ако собствената му провинция бѣдела нападната.

Проход на Брен — днешният проход Бренер. Името му идва или от първия от двамата келтски царе, наречени Брен (вж. Брен (1)), който вероятно е нахлул в Италия през въпросния проход, или от келтското племе брени, което населява Алпите в близост до прохода. От всички алпийски проходи проходът на Брен бил на най-малка надморска височина и следвал долината на река Изарк, приток на Атезис. Това обаче не го правел предпочитан от пътниците заради негостоприемните земи на север от него.

Проход на саласите — в действителност два прохода — днешните Малък и Голям Сан Бернар (вж. Лугдунумски проход и саласи).

Птериги — кожени ленти, които се спускали от пояса до коленете като пола или от раменете до лактите като ръкави; понякога завършвали с ресни. Това бил традиционният отличителен знак на висшите офицери и пълководци в римската армия и не се носели от редовите войници.

Пунически — прилагателното, което се използва за всичко, свързано с Картаген и картагенците и от което носят името си трите

войни, водени между Рим и Картаген. Думата произлиза от финикийски.

Путеоли — днешен Поцеоли. По времето на Гай Марий градът бил най-голямото и оживено пристанище в Италия и по търговския си оборот превъзхождало дори остров Делос. Животът в Путеоли бил изрядно организиран и въпреки функциите си на пристанищен град той запазвал чара си на крайморски кът за почивка на богатите римляни. Най-видната фамилия в града била тази на Граниите, които били в родствени връзки с Гай Марий и други латински семейства в Арпинум.

Регия — малката къщичка на Форум Романум, останала от най-дълбока древност. Била с доста любопитна форма и гледала на север. Служела за седалище на върховния понтифекс, както и на жреческата колегия на понтифексите. Била осветена, като храм и в нея се намирили параклисите и олтарите на някои от най-старите божества — нумина — Опсиконсива, Веста, Марс. Покровител на свещените щитове и копия (вж. нумен). В Регията държал архивите си върховният понтифекс, но тя никога не му е служела като резиденция, въпреки че според устната традиция Регията била домът на Нума Помпилий, втория римски цар.

Рекс Сакрорум — в епохата на републиката бил вторият по важност понтифекс в жреческата йерархия. Трябвало да бъде патриций и бил обграден със също толкова табута, колкото и фламен Диалис.

Рем — братът — близък на Ромул. След като помогнал на Ромул да основе селището върху Палатина и да построи крепостните му стени, Рем бил убит от него, задето бил прескочил същите тези стени — явно това било считано за светотатство.

Рен, река — днешната река Рейн. В древността представлявала естествената граница между Германия и германските племена и Гали и галските племена. Била толкова дълбока, широка и бърза, че се смятало за невъзможно да се построи мост над нея.

Репетунде — незаконно събрани данъци. До времето на Гай Гракх нямало установена практика да се дават под съд управителите на провинции, които са използвали властта за собственото си обогатяване; един-два пъти са били съставяни извънредни съдилища или комисии да разследват деянията на конкретни управители и това било всичко. Освен това при тези първи опити за съставяне на квестионес, както се наричали въпросните съдилища, съставът на съдебните заседатели бил попълнен изключително от сенатори, заради което и процесите скоро се

оказали пълен фарс — никой съдия — сенатор нямало да си мръдне пръста да подведе под отговорност своя събрат управител на провинция. Но изведнъж в 122 г. пр.Хр. Маний Ацилий Глабрион, близък съратник на Гай Гракх, прокара своя лекс Ацилия, според който се създавал постоянен съд, за да се занимава с данъчните злоупотреби, попълнен от представители на конническото съсловие. Бил издаден списък с имената на 450 конници, които можели да бъдат повикани за съдебни заседатели. В 106 г.пр.Хр. Квинт Сервилий Цепион върнал всички съдилища, включително този за данъчните злоупотреби, в ръцете на Сената. В 101 г.пр.Хр. Гай Сервилий Главка на свой ред върнал въпросната юрисдикция на конниците, заедно с множество законови нововъведения, които щели да се превърнат в установена практика за всички видове съдилища. Всички случаи, разглеждани от съда за данъчни злоупотреби, за които имаме сведения, се отнасят конкретно до управители на провинции, срещу които имало доказателства, че са прибирали незаконно събрани средства от местните жители, но не е изключено след приемането на лекс Ацилия в 122 г.пр.Хр. същият този съд да се е занимавал с всякакви други обвинения в незаконно забогатяване. Били предвидени парични възнаграждения за гражданите — информатори, а неграждани, които успели да докажат, пред съда нечии злоупотреби, получавали римско гражданство.

Република — първоначално терминът се състоял от две думи — рес публика — това, което представлява народът като цяло или с други думи неговото управление. В днешно време използваме думата „република“, имайки предвид избрано с общ вот правителство, което не признава над себе си никакъв монарх, но е твърде съмнително при създаването на своята република римляните да са гледали по този начин на нещата, въпреки че републиката е била от самото начало алтернатива на монархията.

Рея Силвия — дъщерята на Нумитор, цар на Алба Лонга по времето, когато Рим още не съществувал. Нумитор бил свален от власт от по-малкия си брат Амулий и Рея Силвия била превърната във весталка, за да няма никога деца. Но бог Марс я видял, отвлякъл я и я обладал. Когато Амулий открил, че Рея е забременяла, я затворил и я държал така, докато не ѝ дошло времето да ражда. Взел двете ѝ новородени момченца, сложил ги в кошница, изплетена от папурени

стъбла, и хвърлил кошницата в Тибър по времето на годишния му прилив. Кошницата доплувала до Фигус Руминалис, священото смокиново дърво в близост до бъдещите Какови стълби, водещи до върха на Палатина. Близнаците били открити от една вълчица, която ги откърмила в близката пещера. Били спасени от Фаустул и жена му Ака Ларенция, които ги отгледали до възмъжаването им. Близнаците — разбира се, става дума за Ромул и Рем — убили Амулий и върнали баща си Нумитор на престола в Алба Лонга. Другото име на Рея Силвия било Юлия.

Римско пристанище — римляните го наричали просто „пристанището“. Намирало се на брега на Тибър, от страната на града и надолу по течението от Понс Сублицуус или Дървения мост, където били построени много кейове и пазарища, които да поемат на място товара от постоянно прииждащите откъм Остия ладии и баржи, собственост предимно на дребни търговци. Римското пристанище било извън Сервиевите стени и трябвало да се побира на изключително тясната ивица земя, притисната между реката и скалите на Авентина, върху него се намирали държавните складове за зърно.

Риторика — изкуството на оратора, превърнато в нещо, твърде близко до науката както от гърците, така и от римляните. Добрият оратор говорел според строго определени правила, които далеч надхвърляли използването на определени думи и изречения; за речта били от основно значение и движенията на тялото, и жестовете с ръце. В ранната и средната република гръцките учители по риторика били обект на всеобщо презрение и понякога дори ги пѣдели със закон от Рим; Катон Цензор например бил заклет противник на гръцките ритори. По-късно обаче до голяма степен заради гъркофилството на Сципионовия кръг и на някои други високообразовани римски аристократи латинската опозиция отслабнала и по времето на братята Гракхи повечето римски младежи се обучавали при гръцки ритори. На свой ред латинските им колеги изпаднали в немилост. Съществували различни риторически стилове — Луций Лициний Крас Оратор предпочитал т.нар. азиански стил, по-образен и драматично звучащ от атическия. Трябва да бъде напоменено, че публиката, която се събирала, за да слуша публичните речи на ораторите, независимо дали се държат по политически въпроси или пред съда, била съставена почти изключително от познавачи в областта на риториката; затова

слушателите не изпусkali нито дума от речта на говорещите и посрещали всичко с дълбока критика; правилата и техниките на риториката им били добре познати и вкусът им не бил лесен за задоволяване.

Рия — Плутарх (който пише на гръцки) твърди, че името на майката на Квинт Серторий било Рея, но такова латинско име няма. От друга страна, дори до ден-днешен Рия се среща като умалително от Мария, което пък е чисто латинско име, носи го например Гай Марий. Привързаността, която Квинт Серторий проявява към Гай Марий от самото начало на военната си служба и която не му позволява да го изостави дори когато Марий отблъсва с непоносимото си поведение и най-лоялните си съратници, ме кара да се замисля повече върху енигматичното име на майка му. Ако се вярва на Плутарх, Серторий изпитвал истинско благоговение към майка си. Защо тогава изведнъж майка му да не се окаже някоя Мария, наричана за кратко Рия, която да се пада кръвна роднина на Гай Марий? Ако това се окаже истина, тогава много въпроси биха намерили своите отговори. Така че от позицията на автор приех за изходна точка на отношенията между Серторий и Гай Марий предположението, че между двамата има някаква кръвна връзка. Трябва да си призная, че става въпрос за чиста измислица; не разполагам с никакви сериозни доводи, с които да подкрепя подобно твърдение.

Родан, река — днешна Рона. Обширната ѝ и плодородна долина, населявана от келтските племена на галите, попаднала сравнително рано под римско влияние. След походите на Гней Домиций Ахенобарб в 122 и 121 г. пр.Хр. цялото поречие на Родан чак до земите на хедуите и амбарите станало част от римската провинция Трансалпийска Галия.

Рома — латинското име на Рим.

Ромул — по-важният от братята — близнаци Ромул и Рем (вж. Рем, Ромул). След като построил града върху Палатина и убил брат си, Ромул събрал много мъже — заселници около себе си, обявявайки малката седловина между двете могили на Капитолия за свято убежище. Затова и се предполага, че първите заселници в Рим са били предимно престъпници, търсещи убежище от правосъдието. Понеже им било по-трудно да привикат при себе си и жени — заселнички, Ромул и съгражданите му поканили всички жители на сабинското селище на Квиринала на празненство, обезвредили със сила мъжете — сабини и

отвлекли сабинянките. Като следствие сабинското селище върху Квиринала станало част от разрастващия се град на Ромул, а влажната, мрачна, блатиста падина между Палатина и североизточните хълмове се превърнала в неутрална земя, където се появили първите пазарища и започнали да се провеждат първите публични събирания. С времето мястото получило названието Форум Романум. Самият Ромул царувал дълги години. Един ден обаче излязъл на лов в Козите блата на Марсово поле и бил застигнат от ужасна буря. След като не се завърнал у дома, всички римляни решили, че е бил отвличен от боговете и е станал безсмъртен.

Ростра — формата за множествено число на думата „рострум“, с която се означавал корабният нос, направен от бронз или здраво дъбово дърво. Със специална маневра ужасното оръжие се забивало точно под ватерлинията на вражия кораб и го потопявала. Когато в 338 г. пр.Хр. консулт Гай Мений нападнал флотата на волските в залива Анциум, той ѝ нанесъл такова съкрушително поражение, че цялата военна и политическа мощ на волските рухнала. За да отбележи знаменателната си победа, Мений откачил върховете на пленените вражи кораби и ги пъхнал в кладенеца на комициите точно под стената на ораторската трибуна на Форума. Векове след това ораторската трибуна на Форума продължавала да се знае като „ростра“ — като спомен за корабните носове, които били показани там.

Рузикада — най-близко намиращото се до нумидийската столица Цирта пристанище.

Сабаця — наричана още Вада Сабаця. Днешна Савона. Пристанище на лигурийския бряг.

Сабини — народ, говорещ оскански, който населявал земите на север и на изток от Рим — от самите му околности до билото на Апенините, но най-вече около някогашния път на солта — Вия Салария — към Адриатика. Сабините се славели със своята почтеност, храброст и свободолюбив. Най-важните им градове били Реате, Нерсия и Амитернум.

Сабис, река — днешната река Самбра във Франция.

Сав, река — днешната река Сава в Югославия.

Сагум (или сага) — войнишкото наметало, което пазело собственика си от всякакви природни стихии. Шило се от непрана вълна, която била най-непромокаемият материал, който древните

познавали, и представлявало широк кръг, в средата на който се изрязвала дупка за главата, и се спускало почти до глезените. Най-добрите саги се правели в Лигурия, където овчата вълна била най-подходяща.

Саласи — келтско племе, което заемало обширната алпийска долина на река Голяма Дурия, на север и на запад от Медиоланум. Римските нахлувания в долината през цялото второ столетие пр.Хр. принудили племето да се отдръпне в по-високите части, но и ожесточили съпротивата му срещу Рим. Това, което привличало римляните, било самородното злато, което се намирало в големи количества в коритото на Дурия, недалеч от Епоредия. Златотърсачите, които се осмелявали да продължат нагоре по течението, били под постоянната заплаха да бъдат нападнати от саласите. Гай Марий засилил римското присъствие в областта, като дал земя на някои свои ветерани в Епоредия, и така принудил саласите да се отдръпнат във високите планински части на Алпите, където практически затворили двата прохода за римляните.

Салтатрикс тонза — буквално „бръснатата танцърка“. С други думи мъж — хомосексуалист, който се обличал като жена и си предлагал плътските услуги.

Самнити, Самниум — оскански говорещ народ и областта, която заемал между Лациум, Кампания, Апулия и Пиценум. В голямата си част Самниум се покривал от планини и възвишения и земята му не била особено плодородна; градовете, сред които можем да изброим Бовианум, Цайета и Ескланум, били бедни и малки. Езерния и Беневентум, двата най-големи града в областта представлявали колонии, основани от Рим, и се ползвали с латински права. През цялата си история самнитите си оставали закleti врагове на Рим и на няколко пъти по време ранната и средната република нанасяли унищожителни поражения на римската армия. Но понеже не притежавали нито необходимия брой, нито нужните парични ресурси, така и не успели да отхвърлят напълно римската власт. Около 180 г. пр.Хр. самнитите били принудени да приемат на своя територия заселници, дошли от Лигурия по настояване на Рим, с което и привидно се сложил край на римските главоболия в северозападните части на областта. В началото римляните си мислели, че политиката им ще им донесе успех, но с времето новозаселилите се до такава степен се омесили със самнитите, че

започнали да таят към Рим същата неприязън и враждебност като тях. От това и самнитската съпротива започнала да черпи нови сили.

Сардиния — една от първите римски провинции. Представлява голям остров в Тосканско (Тиренско) море на запад от континентална Италия. Сардиния била планинска, но плодородна земя, в която отглеждали превъзходна пшеница. Първоначално била под властта на Картаген, но по-късно Рим му я отнел заедно с Корсика. Из острова върлували множество разбойнически банди и по времето на републиката Сардиния се смятала за най-безперспективната римска провинция, най-вече защото в някои области римската власт се оказвала чисто фиктивна. Римляните мразели от дъното на душата си сардинците и ги наричали закоравели крадци, мошеници и простаци.

Сатрап — титлата, която поучавали провинциалните управители в Персия от своя цар. Александър Велики възприел термина и на свой ред започнал да го използва, както и по-късните партийни царе от династията на Аршакидите. Областта, управлявана от сатрап, се наричала сатрапия.

Свещенонеприкосновен — народният трибун притежавал т.нар. сакроснактитас, което означавало, че личността му била неприкосновена; никой не можел да застане на пътя му или да попречи на изпълнението на задълженията му. Неприкосновеността им се гарантирала от плебса, който тържествено прочитал клетва, че ще уважава и почита светостта и неприкосновеността на своите магистрати, народните трибуни.

Свободен — всеки, който е роден свободен и никога не е бил продаден в робство (като се изключи дълговото робство, придаващо на длъжника особения статут на нексус — практика, която по времето на Гай Марий се е срещала изключително рядко сред римските граждани, но се е ширела сред италиийските съюзници, жертва на римската алчност).

Секвана, река — днешна Сена във Франция.

Сенат — самите римляни вярвали, че Сенатът бил основан още от Ромул, който включил в състава му стотината най-видни патриции, но е по-вероятно появата му да се дължи на някой от не чак толкова дълбоко забулените в мистерия по-късни римски царе. С установяването на републиката Сенатът се запазил като висш съвещателен орган и макар в състава му да продължавали да влизат

изключително патриции, броят им нараснал на триста. Сравнително скоро до сенаторския пост започнали епизодично да се добират и плебеи, но трябвало да изминат столетия, за да им се удаде да получат някоя от висшите магистратури.

Най-вече заради древния си характер Сенатът никога не получил точна дефиниция на функциите и правомощията си — с времето само частично се определили някои от тях. Сенаторството се смятало за пожизнено, което предразполагало Сенатът скоро да се оформи като своеобразна олигархия. Затова и през голяма част от неговото съществуване членовете му (а Сенатът просъществувал поне формално до самото падане на Константинопол в ръцете на турците в 1453 г. сл. Хр. — Б.пр.) се борели ожесточено за отстояване на естественото им — според собствените им виждания — право на превъзходство над останалите им съграждани. По времето на републиката човек можел да получи правото да влезе в Сената единствено от цензорите (които можели и да го отнемат). По времето на Гай Марий било отдавна възприета практика сенаторът да се ползва с годишен доход от поне един милион сестерции, въпреки че до самото падане на републиката това не било записано под формата на официален закон. Както много други правилото просто съществувало.

Единствено сенаторите имали правото да ходят облечени в характерната за тях туника с широк пурпурен ръб — т.нар. латус клавус. На краката си носели затворени, кафяви кожени обувки, а върху пръста на едната си ръка — сенаторския пръстен (който първоначално бил железен, но по-късно станал златен). Сенатът невинаги се свиквал в собствената си сграда — Курия Хостилия, но заседанията му можело да се провеждат единствено на предварително осветени за целта места. Така например новогодишните церемонии по встъпване в длъжност на консулите, както и първото заседание за годината се провеждали пред и вътре в храма на Юпитер Оптимус Максимус, докато събранията, на които трябвало да се обсъждат конкретни належащи въпроси, се провеждали в храма на Белона, намиращ се извън пределите на помериума.

Сред сенаторите съществувала строга йерархия, която определяла реда, по който се водели изказванията по време на събранията му. По времето на Гай Марий начело на сенаторския списък седяло името на Принцепс Сенатус, а както и навсякъде другаде патрициите винаги

говорели преди плебеите. Характерно било, че далеч не всички сенатори имали правото изобщо да говорят пред колегите си. Т.нар. сенаторес педарии имали правото единствено да гласуват. Речта на оратора не била ограничена нито по време, нито по съдържание — в смисъл, че можело да засяга всичко, което говорещият сметнал за важно да бъде засегнато. Оттам и популярната практика на протакане, която не можела по никакъв начин да бъде възпряна. Заседанията можели да се провеждат единствено от изгрев до залез-слънце и не можели да съвпадат по време със заседанията на комициите — но можели да се провеждат, ако в някой от определените за събрания на комициите дни такова не бъде свикано. Ако подложеният на гласуване въпрос бил маловажен или пък бил посрещнат с пълно единодушие, гласуването се извършвало просто с вдигане на ръка. Иначе се гласувало по принципа на разделяне Сената на две. Сенатът бил по-скоро съвещателен, отколкото законодателен орган и затова документите, които излизали от заседанията му носели наименованието консулта (от консултум), своето рода укази и молби към някое от народните събрания. Ако взиманото решение било важно, за гласуването му се е изисквал определен кворум, но в днешно време не се знае как точно кворумът е бил определян по времето на Гай Марий — може би е бил от една четвърт от всички сенатори? Със сигурност повечето заседания на Сената се провеждали при слабо присъствие, понеже сенаторът не бил длъжен да присъства редовно на събрания.

Било се превърнало в традиция някои области на управлението да остават изключително в компетенцията на Сената, независимо че той не притежавал пряка законодателна власт. Това важало особено за фиска, след като Сенатът контролирал държавната хазна, за външната политика, за войната и мира. В случай на граждански размирици, както при братята Гракхи, Сенатът можел да си присвои цялата изпълнителна власт, приемайки т.нар. Сенатус Консултум се република дефенденда — сенатския „декрет — ултиматум“.

Сенатори — както е било установено още през царския период, Сенатът на Рим се е състоял от стоте патриции, наречени патрес, което означава най-общо „отци“. С установяването на републиката обаче, когато в Сената започнали да се допускат и плебеи, броят на сенаторите нараснал до триста, а задължението за приемането на нови членове било прехвърлено на цензорите. По това време се появило и

определението „назначените отци“, защото на практика новоприетите сенатори били назначавани. По времето на Гай Марий терминът „назначени отци“ широко се е употребявал и много често сенаторите са били наричани именно така.

Септа — буквално „обор“ или всякакво оградено място за добитък. В републиканската епоха с това име се обозначавало едно определено празно пространство на Марсово поле, намиращо се недалеч от Вия Лата и от Вила Публика. На септата нямало нищо застроено, но точно тя била мястото, където се събирали центуриатните комиции. Понеже центуриите се свиквали най-вече, за да гласуват, септата била специално разделяна от временни огради, които да отредят мястото за всяка от петте класи.

Сервиеви стени — Мурус Сервии Тулии. Римляните били убедени, че стените, обикалящи републикански Рим, били издигнати по времето на цар Сервий Тулий. Някои свидетелства обаче подсказват, че стените са били построени едва след оплячкосването на Рим от галите на Брен (1) в 390 г. пр.Хр.

Сервий Тулий — или Сервий Тул. Шестият римски цар и единственият от седемте, който и да не бил родом от Рим, бил латин. Смятало се, че е издигнал наречените на негово име Сервиеви стени (което не е направил), но във всеки случай Агера, двойната крепостна стена, обърната към Есквилинското поле, ще да е била негово дело. Просветен владетел и законодател, Сервий Тулий сключил договор между Рим и Латинската лига, който до самия край на републиката бил изваждан понякога на показ в храма на Диана. Убийството му се превърнало в пример за най-жестоко престъпление — родната му дъщеря Тулия се била наговорила с любовника си Тарквиний Горди да убият първо съпруга ѝ, а после и баща ѝ. Сервий Тулий бил посечен наред улицата, някъде в близост до Кливус Орбиус, а Тулия на два пъти прегазила трупа му с колесницата си.

Сестерция — най-широко използваната римска парична единица, с която се извършвали всички сметки в римската държава, откъдето и най-честото ѝ споменаване в латинските извори от републиканската епоха. Името ѝ произлиза от словосъчетанието семис терциус, означаващо два и половина (аса). На латински било прието да се съкращава като HS. Сестерцията била малка сребърна монета и се равнявала на една четвърт от денария.

Сибила, Сибилински книги — Сибила била пророчица, която както повечето оракули произнасяла предсказанията си в състояние на екстаз. Най-известната Сибила живяла в пещера в Кума на Кампанийския бряг. Римската държава пазела цяла поредица написани предсказания, наричани общо Сибилински книги, придобити, както се знае, при цар Тарквиний Приск. Сибилинските книги били написани първоначално върху палмови листа (после били преписани върху папирус) на гръцки език. По времето на Гай Марий те били обект на такава почит, че за тяхното съхраняване се грижела цяла колегия от десетима нисши жреци — т.нар. децемвири сакрис фациундис — и по време на криза били тържествено преглеждани дали не съдържат някое предсказание, което да има смисъл в създадената обстановка.

Силан, Силен — глава на сатир — с грозно, тъпоносо лице и лукаво изражение, от което се изливала водата на римските обществени фонтани, построени от камък при Катон Цензор.

Синус — подчертана извивка или сгъвка. Терминът се използвал за различни неща, но в книгата си аз съм се придържала към две от значенията му. Едното е латинското понятие за, това, което ние наричаме „залив“ — например Синус Арабикус (Червено море), Синус Лигустикус (Генуезкият залив) или Синус Галикус (Лъвският залив). Второто се отнася до гънката на тогата, която се образува при минаването ѝ под дясната ръка и премятането ѝ през лявото рамо — практически синусът представлявал джобът на римския гражданин.

Сиракуза — главният и най-голям град в Сицилия.

Скептик — последовател на философската школа, основана от Пирон и ученика му Тимон и разпространила се първоначално около града Скеписис в Трояда. Скептиците отричали правото на съществуване на всякакви догми и вярвали, че на човек не е съдено да придобие истинско познание. Вследствие от това скептиците престанали да вярват в каквото и да било.

Скордиски — келтско племенно обединение, което в голямата си част се било смесило с илирите и траките. Скордиските населявали Мизия между средното и долното течение на Дунав и планините, заграждащи Македония от север. Могъщи и войнолюбиви скордиските безмилостно опустошавали римската провинция Македония и правели труден живота на не един римски управител.

„Слама върху рогата“ — в древността всички волове са били надарени с внушителни рога, но в същото време далеч не всички били с благ характер, независимо че ги скопявали. Буйстващите трябвало да бъдат набелязвани, за да се разпознават отдалеч. Около рога, с който животното нападало, била увивана слама; ако мушкало и с двата — и сламата се увивала около двата. Случело ли се пешеходците по римските улици да видят впрегнат в каруца вол със слама около рогата, веднага се разбягвали встрани. Изразът „слама върху рогата“ влязъл в употреба, за да обозначи човек, едър и привидно спокоен, който обаче изведнъж е доказал, че може да удря силно и изненадващо.

Смарагд — спори се дали камъкът, който древните са наричали по този начин, съвпада с нашия смарагд (или изумруд), макар че не е изключено тогавашните изумруди да са идвали от Скития. Иначе се знае със сигурност, че камъните, върху чийто добив от островите в Червено море държали монопол царете от династията на Птолемеите, били берили.

Смирна — днешен Измир в Турция. Едно от най-големите пристанища по егейското крайбрежие на Мала Азия. Намирало се близо до устието на река Херм. Основан като йонийска гръцка колония, в продължение на около триста година — от шести до трети век пр.Хр. — градът престанал да съществува. Едва при Александър Велики Смирна се въздигнала отново и повече никога не погледнала назад към тъмното си минало. Разраснала се предимно като търговски център, но с времето приютила и множество интелектуалци.

Созий — име, може би тясно свързано с търговията с книги в Рим. Знае се, че по времето на принципата на Август имало двама братя Созии, които се занимавали с издателска дейност, заради което и си позволих да използвам фамилията им и да им измисля незнаен предшественик няколко десетилетия по-рано. В крайна сметка в това няма нищо нелогично — в римското общество различните отрасли на търговията попадали обикновено у определен брой фамилии, в които занаятът се предавал от поколение на поколение. По времето на Марий търговията с книги вече била процъфтяваща. Та защо да не се занимавал с нея някой Созий?

Спомагателни Легиони — всички легиони, които воюват на страната на Рим, но са съставени от войници, непритежаващи римско гражданство. Самите войници също биват наричани „спомагателни“ и

терминът се е използвал дори за конницата. По времето на Гай Марий голямата част от спомагателната пехота е била съставена от италийци, докато спомагателната конница се е набирала предимно сред гали, нумидийци и траки, тъй като, за разлика от римляните, воюващи открай време единствено пешком, тези народи са владели до свършенство ездата.

Стибий — черен прах, базиран на антимон, който се разтварял във вода и се използвал за изрисване на миглите и веждите, както и на линии около очите.

Стоик — последовател на философската школа, основана от кипърския финикиец Зенон в трети век пр.Хр. Като начин на философско мислене стоицизмът особено се нравел на римляните. Основавало се на принципа, че светът се изграждал върху добродетелта (силата на характера) и нейната противоположност — слабостта на характера. Добродетелта била единственото добро, а слабостта на характера — единственото зло. Парите, болката, смъртта и всичко друго, което се сипе като напаст върху човека, не били от значение, защото добродетелният човек бил в самата си същност добър и затова по определение трябвало да бъде щастлив и доволен, дори ако живее в пълна беднота, ако е съпътстван от постоянна физическа болка или е осъден на смърт. Както с повечето неща, които възприемали от гърците, римляните не променили съществено стоическата философия — само избегнали най-трудносмилаемите ѝ съставки с помощта на будния разум. Пример за това бил Брут.

Стомана — терминът „Желязна епоха“ е доста подвеждащ, след като желязото само по себе си е почти неизползваемо. То замества бронза едва когато древните ковачи изнамерили начин да го преработват в стомана. Оттогава обаче именно стоманата е предпочитаният материал за направата на сечива, оръжия и всичко друго, за което е нужна едновременно твърдост, издръжливост и способност да се заостря по краищата. Аристотел и Теофраст, които живели в Гърция през четвърти век пр.Хр., пишат за „стомана“, а не за „желязо“. Самият процес обаче по преработката на желязната руда в използваем материал се провеждал при пълното незнание на майсторите за химичните и металургичните закони, които го правят възможен. Основната руда, от която се извличало желязото, бил хематитът; пиритите се използвали по-рядко заради силната токсичност

на серните отпадъци. Страбон и Плиний Стари описват метод на изпичане (оксидация) на рудата в пещи с каменни плочи, но по-ефективни се оказвали шахтовите пещи, които разтопявали повече количество руда едновременно и затова били предпочитани. Повечето металурзи обаче използвали едновременно и едните, и другите пещи и първоначалният продукт, който се получавал от рудата, били покрити с шлака брусове или слитъци. Слитъците били нажежавани до температура на топене, след което бивали обогатявани допълнително с въглерод чрез изчукване в дървени въглища. По този начин падала и голяма част от вредната шлака, но в древността стоманата така и не можела да се освободи напълно от нея. Римските металурзи познавали добре техниките по каляване, охлаждане и циментация (при последната желязото допълнително се обогатявало с въглерод). Всяка различна процедура по различен начин променяла основата на въглеродната стомана, така че крайният материал да се използва и за различни цели — за бръснари, остриета на мечове, ножове, брадви, сърпове, длета за дърво и за метал, пирони, метални пръти и т.н. Стоманата за режещи повърхности излизала твърде скъпо, така че за да не се хаби излишно металът, тънкото острие се заварявало (римляните познавали два метода на заваряване — чрез налягане или чрез разтопяване) за основа от по-евтина стомана. Мечовете, които използвали римските войници обаче, били изцяло от най-качествена стомана, чийто заострен край режел каквото му попаднело — стоманата се получавала чрез закаляване при температура от 280°C. (Онези читатели, които са достатъчно възрастни, за да са се сблъскали с ножчета и мачете от ръждаема въглеродна стомана, навярно си спомнят с носталгия колко коварни и опасни бяха остриетата им, далеч по-заострени от сегашните, неръждаемите — е, приблизително толкова остри са били и римските мечове.) В античността всички инструменти, използвани от ковачите — клещи, наковални, чукове, духала, тигели, огнеупорни тухли и т.н. — били добре познати и се срещали повсеместно. Но теоретичната страна на металургията били напълно погрешна: мислело се например, че естеството на течността, използвана при охлаждането, влияела на крайния резултат; а пък никой не можел да си обясни, че причината от желязната руда, добивана в Норикум, да се получава толкова първокачествена стомана, се кореняла в ограничения състав на чист

манган, незамърсен с фосфор, арсеник или сяра в рудата, и че следователно добиваната стомана била манганова стомана.

Субура — най-бедната и най-гъсто населената част от град Рим, Намирала се на изток от Форума, в падината, образувала се между Опейската могила на Есквилинския хълм и Виминала. Главната артерия в района, която била забележително права и дълга, носела в различните си части три различни имена: в долния си край — там, където се свързвала с Аргилетум, се казвала Фауцес Субуре; следващата отсечка се знаела като Субура Майор, а последната, която изкачвала полите на Есквилина, се наричала заради стръмния си наклон Кливус Субуранус. По посока на Виминалския хълм от Субура Майор се отделяли Субура Минор и Викус Патриции. В Субура се срещали изключително инсули и в целия район само едно-единствено място заслужавало внимание — т.нар. Турис Мамилия, очевидно някаква кула. Жителите на квартала били несравними полиглоти и изключително разкрепостени в мисленето си; в Субура живеели и много евреи.

Субурана — името на една от четирите градски триби, една от двете, в които се вписвали имената на новоосвободените роби (другата била триба Есквилина). По тази причина в републиканската епоха Субурана била и една от двете най-големи по брой триби от всички тридесет и пет.

Суоветаврилия — специално жертвоприношение, в което се заколвали прасе (су), агне (ове) и вол или бивол (тавър). Било извършвано в случай на критична опасност и се посвещавало на определени богове — един от тях бил Юпитер Оптимус Максимус, друг — Марс и т.н., другите не са известни. Церемонията, съпътстваща суоветаврилията, изисквала, преди да бъдат заколени, жертвените животни да вървят начело на тържествено шествие. Освен при споменатите изключителни обстоятелства, суоветаврилия се извършвала в още два случая: първият бил, когато в края на май земята символично се пречиствала от дванадесетте нисши жреци, наречени фратрес арвалес, полските братя, а вторият идвал веднъж на пет години, когато цензорите излизали с цялата си канцелария на Марсово поле и се заемали с провеждането на пълното преброяване на римските граждани.

Сцила — едното възможно решение на някоя заплетена дилема. Другата възможност се наричала Харибда (вж. статия).

Сципион (1) (Сципион Африкански) — Публий Корнелий Сципион Африкански бил роден в 236 г. пр.Хр. и починал към края на 184 г.пр.Хр. Още много млад се отличил в битките при Тицин и при Кана и само на двадесет и шест години, преди още да е бил приет в Сената, получил, и то по волята най-вече на римския народ, проконсулски империум, за да поведе борбата с картагенците в Испания. В продължение на пет години се справял прекрасно със задачата си, разгромил напълно картагенските войски и спечелил за Рим двете му испански провинции. Въпреки жестоката сенаторска опозиция в 205 г.пр.Хр. в качеството си на консул (за какъвто бил избран само на тридесет и една години) получил разрешение да нахлуе в Африка, прехвърляйки войските си през Сицилия. В крайна сметка завладял както Сицилия, така и Африка, откъдето и към името му бил прибавен когноменът Африкански. В 199 г.пр.Хр. бил едновременно избран за консул и назначен за Принцепс Сенатус, а в 194 г.пр.Хр. отново станал консул. С политическата си прозорливост Сципион Африкански предугадал плановете на Антиох Велики да нападне Гърция и своевременно предупредил за това Рим. Когато сирийският цар действително нахлул в Гърция, Сципион Африкански бил назначен за висш военен легат от брат си Луций и придружил римската армия във войната срещу Антиох. По все още неизяснени причини обаче той си спечелил съперничеството на Катон Цензор, който подложил на политически гонения всички представители на рода на Корнелий Сципионите, и най-вече братята Публий и Луций. По всичко личи, че в разигралата се политическа драма победител е излязъл Катон Цензор, защото в 184 г.пр.Хр. Луций (който си спечелил прозвището Азиаген) бил лишен от качеството си на конник, а по-късно същата година брат му Публий починал. Сципион Африкански бил женен за Емилия Павла, сестра на покорителя на Македония. Имал двама сина, които не се отличили особено, и две дъщери; по-голямата се омъжила за братовчед си Публий Корнелий Сципион Назика Коркул, а по-малката била Корнелия, майката на братята Гракхи.

Сципион (2) (Сципион Емилиян) — Публий Корнелий Сципион Емилиян Африкански и Нумантийски се родил в 185 г. пр.Хр. По рождение не бил Корнелий от рода на Сципионидите, а син на покорителя на Македония Луций Емилий Павел, който го дал за осиновяване на големия син на Сципион Африкански Старши. Понеже

Павел имал четирима синове, още един от братята му бил даден за осиновяване този път в рода на Фабии Максимите. Личната трагедия на Павел е в това, че тъкмо двамата му синове, които останали при него, починали в разстояние само, на няколко дни един от друг в 167 г.пр.Хр., оставяйки баща си без преки наследници. Майката на Сципион Емилиян била от патрицианската фамилия на Папириите, а жена му била единствената оживяла до пълнолетие сестра на братята Гракхи Семпрония, която била близка родственица със съпруга си.

След като се отличил по време на Третата пуническа война в 149–148 г. пр.Хр., Сципион Емилиян бил избран за консул в 147 г.пр.Хр., макар че още не бил навършил считаната за необходима за този пост възраст, заради което и си навлякъл неодобрението на голяма част от сенаторите. Изпратен в Африка, за да се заеме лично с командването на римската армия под стените на Картаген, той още тогава показал в пълна сила упоритостта и твърдостта, с която по-късно щял да се прослави; преградил с изкуствени диги картагенското пристанище и така блокирал напълно града. В 146 г.пр.Хр. Картаген се предал и по заповед на Сципион Емилиян бил сринат със земята. Съвременните историци се съмняват в истинността на легендата как земята била посята със сол, за да се попречи веднъж завинаги Картаген да надигне глава, но самите римляни ѝ вярвали. В 142 г.пр.Хр. Сципион Емилиян бил избран за цензор, но заради личната вражда между него и колегата му практически бил лишен, от каквато и да е власт. В 140–139 г.пр.Хр. поел на пътешествие по море на изток, придружаван от двамата си гръцки приятели, историка Полибий и философа Панеций. В 134 г.пр.Хр. бил избран повторно за консул и му била възложена обсадата на град Нуманция в Близка Испания. В продължение на петдесет години под стените на малкото градче вече били капитулирали не една и две римски армии. Когато обаче пред града се явил Сципион Емилиян, на Нуманция ѝ оставали да издържи още само осем месеца. След превземането ѝ от римляните я сполетяла съдбата на Картаген и от града не останал нито камък. Всички жители на Нуманция били екзекутирани на място или отведени в робство.

По време на нумантийската обсада до ушите на Сципион Емилиян достигнала новината за подриването на мос майорум — установената обществена практика — от шурей му Тиберий Гракх и той лично подкрепил противниците на Гракх, особено общия си с Тиберий

братовчед Сципион Назика. Въпреки че при завръщането на Сципион Емилиян в Рим в 132 г. пр.Хр. Тиберий Гракх не бил вече между живите, общественото мнение дълго време смятало именно зет му за подстрекател на убийците му. В 129 г. пр.Хр. Сципион Емилиян внезапно починал, заради което и дълго време след това се е говорело, че е бил убит. Главната заподозряна за това злодеяние била жена му Семпрония, сестра на Гракхите, тъй като било обществена тайна, че ненавиждала съпруга си.

По характер Сципион Емилиян бил любопитна фигура. Като интелектуалец той обожавал всичко гръцко и стоял в центъра на един обществен кръг, закрилящ и поддържащ личности като Полибий, Панеций или латинския драматург Теренций. Като приятел бил именно приятелят, за когото всеки би мечтал; като неприятел обаче се отличавал с жестокост и безскрупулност. Притежавал забележителни организаторски способности, но това не му пречело да прави недопустими грешки, както например по отношение на Тиберий Гракх. Високата му култура и вкус, както и природната му дарба за широк поглед върху нещата не му пречели да остава морално закостенял.

Събрание (народно събрание, комиции) — всяко едно събиране на римския народ по повод взимането на решения от управленски, законодателен или избирателен характер. По времето на Гай Марий съществуват три различни народни събрания: центуриатните комиции, трибутните комиции и плебейското събрание. При центуриатните комиции гражданите гласуват разпределени според имущественото си положение — разделени са на шест класи и общо сто деветдесет и три центурии (които по времето на Марий включват значително повече от сто души, но остават непроменени, за да не се изгуби относителната им тежест, такава каквато е била при първоначалното им обособяване) и са били пряко свързани с организацията на войската. Центуриатните комиции избират консулите, преторите и (на всеки пет години веднъж) цензорите. Другите две народни събрания се организират на териториално — племенен принцип. Трибутните комиции носят името си от тридесет и петте триби, между които са разпределени римските граждани по териториален признак, и са се свиквали по волята на консул или претор и са се занимавали с изработването на закони и избирането на куриатните едили, квесторите и военните трибуни. Действали са и като върховен съд. В плебейското събрание по принцип

не се допускат до участие представители на патрицианските фамилии. Свиква се по волята на народен трибун. Плебейското събрание притежава пълномощието да издава закони (познати като „плебисцити“) и да раздава правосъдие. Пак то избира плебейските едили и народните трибуни. В нито едно от трите народни събрания индивидуалният глас на гражданина няма реална стойност; в центуриатните комиции гласуването се извършва по центурии и всяка центурия гласува според мнението на мнозинството от своите членове; в трибутните комиции и плебейското събрание се гласува по същия принцип според трибите и мнозинството във всяка една от тях я представлява цялата пред останалите.

Съсловие — ордо. За римляните съсловието имало смисъл най-вече на обществена група с приблизително еднакъв произход и богатство.

Съюзници — понятието „приятели и съюзници на римския народ“ се появява още в ранната римска република и с него римските магистрати са се обръщали към онези племена и народи, които са помогнали на Рим при голяма (най-вече военна) опасност. С течение на времето всички италиийски племена и народи, които не получават римско гражданство и не стават субект на т.нар. латински права, започват да се считат за „съюзници“. В замяна на въоръжени подкрепления всеки път, щом Рим има нужда от тях, съюзниците се ползвали с неговата военна закрила, както и с някои търговски концесии. Понятието започва да се използва и за народи, населяващи земи извън Италийския полуостров, като например хедуите в Дългокоса Галия или за царство Витиния. Щом в мозайката на римските политически съюзи се намесват и чужди народи, италиийците остават просто „съюзници“, докато пълното определение „приятели и съюзници на римския народ“ се използва единствено за отвъдморските народи.

Таблиний — латинската дума, с която наричали стаята във всеки римски дом, която принадлежала изключително на патерфамилияс; много често малкото му спално помещение и другото, още по-малко, което му служело вместо гардероб, се отваряли направо към таблиния. В книгата си го наричам и кабинет.

Тавразия — днешно Турينو. Името, което може да се срещне по старите римски карти, е Августа Тавринорум, но по всичко личи, че

това си име градът е получил едва по време на принципата на Август. След щателна проверка се натъкнах на името Тавразия, явно останало отпреди времето на Август.

Тавриски — келтско племенно обединение, населяващо Норикум, днешен Източен Тирол и Словения.

Талант — единица мярка за тегло, което условно означавало товара, който един-единствен човек е способен да носи. В таланти се пресмятали най-вече благородните метали, както и големи суми пари изобщо, но терминът се е използвал и за други неща. Според съвременните мерни единици един талант се равнява на около 25 кг.

Танаис, река — днешен Дон в Русия.

Тапробан — днешна Шри Ланка (Цейлон). Древните знаели, че представлявал голям островен масив с крушовидна форма, който се намирал на югоизток от носа, с който завършвала Индия. Славел се с подправките си, особено с черния си пипер, и с океанските си перли.

Тарацина — днешна Терацина в Италия.

Тарент — днешно Таранто. Намира се на подметката на Италийския ботуш и бил основан като гръцка колония от спартанците около 700 г. пр.Хр. Първоначално именно до него стигал Апиевият път, но впоследствие с продължаването на пътя до Брундизиум градът изгубил част от важността си. Това не му пречело да си остане предпочитаното пристанище за всички пътуващи към Патра и Южна Гърция.

Тарквиний Горди — седмият и последен римски цар. Завършил строежа и осветил храма на Юпитер Оптимус Максимус, но си създал повече репутацията на войник, отколкото на строител. Възкачването му на престола било вследствие на заплетена интрига, в която си намирали място едно убийство и една жена (Тулия, дъщерята на цар Сервий Тулий, убила собствения си баща), а свалянето му преминало по почти същия сценарий. Бунтът на патрициите, предвождани от Луций Юний Брут, принудил Тарквиний Горди да търси спасение с бягство и довел до установяването на републиката. Тарквиний Горди потърсил убежище последователно при няколко настроени против Рим племенни главатари и в крайна сметка умрял в Кума. Разправя се любопитната история как Тарквиний Горди приключил с войната срещу град Габии: когато го попитали как да постъпят със знатните жители на Габии, Тарквиний не казал нищо, а отишъл в маковата си градина и с меч си отсякъл

цветовете на всички цветя, стърчащи повече от другите. Синът му, който се намирал в Габии, изтълкувал правилно посланието на баща си и обезглавил всички по-видни мъже в превзетия град. Много малко хора днес знаят истинските корени на т.нар. „синдром на високите макове“, въпреки че изразът се използва често, за да обозначи политическите убийства, целящи премахването на политическия, икономическия и интелектуалния елит на определена социална група или народ.

Тарквиний Приск — Тарквиний Стари, петият римски цар. Името му се появява за пръв път в Цере и по всяка вероятност носителят му бил грък по произход. В един момент се оказал етруск, а в следващия — имигрант в Рим. За него се говори, че е пресушил блатата около Форума, както и че в построил голяма част от градската канализация. Пак той започнал строежа на храма на Юпитер Оптимус Максимус и на Големия цирк. Бил убит от двамата синове на Анк Марций, които заговорничели да му отнемат престола; жената на Приск обаче предусетила намеренията им и въпреки че не могла да предотврати убийството на мъжа си, спомогнала за това на трона да се качи шестият римски цар Сервий Тулий.

Тарпейската скала — все още се спори относно точното ѝ местоположение, но се знае, че се е виждала от долния край на Форум Романум и най-вероятно е представлявала канара, надвисваща от върха на Капитолия. Понеже от скалата до дъното на пропастта нямало повече от осемдесет стъпки, то под нея трябвало да се намира друга скална издатина или тераса. Тарпейската скала била традиционното място за извършване на публичните екзекуции на уличените в убийство или държавна измяна римски граждани. Осъдените или са били хвърляни, или са били принуждавани сами да скочат в бездната. На картата си съм определила местоположението ѝ в съседство с храма на Опс.

Тарс — най-големият и важен градски център в Киликия, в югоизточна Мала Азия.

Тартар — онази част от подземния свят, където според древните се пращали за наказание най-големите грешници от света на смъртните: така например Сизиф вечно търкалял своя камък към върха, Иксион се въртял вързан на колело, а Тантал напразно се протягал да достигне храната и водата, които го примамвали. И тримата били смъртни, които

по един или друг начин си били спечелили безсмъртието от боговете и затова не могли да бъдат наказани просто със смърт. Въпреки сериозните дискусии между такива мислители като Питагор, Платон и Аристотел нито гърците, нито римляните успели да си изградят ясна концепция за безсмъртието на душата. За тях смъртта означавала изчезване на всеки витален принцип; всичко, което оставало след смъртта, не било повече от една сянка, лишено от разум и плът подобие на умрелия. За великите философи душата била... от женски пол! Пеперудоподобно създание.

Tata — нежното латинско умалително от „баща“ — татко.

Театри — в републикански Рим бил забранен строежът за постоянни театри. Затова ги сковавали от дърво преди игрите, включващи в програмата си театрални представления. В ранните години на републиката театърът се считал за деградираща нравите сила и подобно отношение продължило да се усеща кажи-речи до времето на Помпей. Било забранено на жените да седят редом с мъжете. Само общественият натиск, особено от страна на градската беднота (която обожавала фарсовете и пантомимата), успял да принуди римските магистрати и Сената да позволят провеждането на театралните представления с това ограничение, че не трябвало да се строят постоянни театри. Дървените конструкции били във формата на амфитеатър и имали собствени естради и сцена (на български се получава двусмислица, но в древността под „сцена“ се разбирало не подиумът, върху който се играело действието, а всичко зад и около него — Б.пр.), включително кулиси и скрити входове за актьорите. Конструкцията на сцените (или „скене“ на гръцки) достигала на височина до последния ред от трибуните (т.нар. кавеа) за публиката. При закриването на игрите дървените театри били разглобявани и отнасяни. По всяка вероятност дървеният материал, от който били построени временните театри, се разпродавал на пазар, а спечеленото се прибиравало в постоянния фонд за изграждане и поддръжка на театъра (причината за тази своеобразна строителна „стратегия“ се дължи на факта, че както повечето антични градове, така и Рим не разполагал с достатъчно просторни складови помещения, които да поберат, макар и в разглобен вид материала за конструкция, която може да носи десет хиляди души публика върху себе си).

Тевтони — германско племенно обединение, което в ранната си история населявало основата на полуострова, наречен Кимврийски Херсонес. Около 120 г. пр.Хр. тевтоните заедно с кимврите поели по дългия път на своето преселение. Като народ те изчезнали от лицето на земята след битката при Аква Секстия в 102 г.пр.Хр.

Тергеста — днешен Триест.

Термопили — крайбрежният проход, свързващ Тесалия с Централна Гърция. От едната страна го заграждало Егейско море, от другата — високи и непристъпни скали. Това обаче не го правело идеалното място за защита, тъй като из планините наоколо били прокарани множество тайни пътеки. Най-известната пътека, излизаща в тила на евентуалните защитници, била Анопейската, а пък най-известният защитник на прохода бил спартанският цар Леонид.

Тесалия — Северна Гърция. На запад била заградена от насечените планински вериги на Епир, на изток — от Егейско море. По времето на Гай Марий областта била част от римската провинция Македония.

Тибур — днешно Тиволи. В епохата на републиката градът представлявал малко селище на брега на река Анио, на мястото, където тя внезапно излизала от планините и поемала из долината на Тибър. По времето на Гай Марий жителите на града все още не били получили пълно римско гражданство.

Тибър — реката, миеща бреговете на град Рим. Извирала във високите Апенини отвъд Арециум и се вливала в Тосканско (Тиренско) море при град Остия. Рим бил разположен на североизточния бряг на Тибър. Реката се водела плавателна чак до Нарния, но в действителност силното ѝ течение превръщало в рискован всеки опит да се плава срещу него. Тибър често се оказвал причина за катастрофални наводнения, особено в Рим.

Тигурини — келтско племенно обединение, заемащо част от територията на днешна Швейцария в съседство с племенното обединение на хелветите. Около осмата година от началото на голямото кимврийско и тевтонско преселение към тях се присъединили и тигурините — последни, които образували едно цяло с другите келтски племена — на маркоманите и херуските. В историята се приема, че в 102 г. пр.Хр. обединените тигурини, маркомани и херуски нахлули в Италийска Галия откъм изток през Норикум и Аквилея, но като

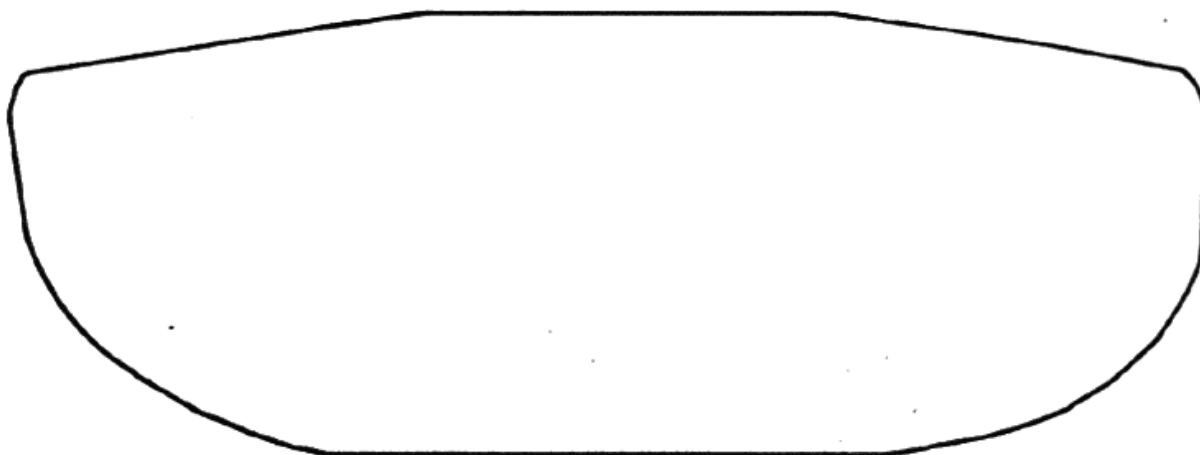
научили за катастрофалното поражение на тевтоните при Аква Секстия, се обърнали назад и се върнали по родните си места. Така избегнали трагичната участ на тевтоните и кимврите.

Тингис — днешен Танжер. Столица и най-голям град в мавританското царство. Намирал се на Атлантическия океан отвъд Херкулесовите стълбове.

Тингитанска маймуна — или „варварската“ маймуна. Макак, безопасата или ходеща по земята маймуна. В античността маймуните и приматите не били често срещана гледка по Средиземноморието, но макакът, който все още може да се срещне в Гибралтар, винаги е населявал Северна Африка.

Тиро — новак, начинаещ.

Тога — дреха, която можел да носи само римски гражданин. Била изтъкана от лека вълна и притежавала доста характерна форма (това обяснява и защо по всички холивудски филми на облечените в тога герои все нещо им куца — в Холивуд никога не са проучвали внимателно нещата от предишни епохи или поне не и от античността). След подробни изследвания и многобройни експерименти д-р Лилиън Уилсън открил какви са били формата и размерите на идеалната тога. Така например тогата, която щял да носи мъж с ръст метър и седемдесет и пет и обиколка на талията 90 см, трябвало да бъде широка около 4,6м. и дълга 2,25м. Под дължина разбирате тази страна, която следва тялото от горе на долу, а под ширина — онази, която се увива около него. Но трябва да се има предвид, че тогата не е била с формата на правоъгълник. Изглеждала е така:

Ако не бъде ушита точно както съм я показала на рисунката си, тогата просто няма да може да се облече по начина, по който са я носели римляните в древността. Републиканската тога от времето на Гай Марий била много широка (размерите на тогата се променяли на няколко пъти от царския период до края на пети век сл.Хр. — та това са повече от хиляда години). Мисля, че ще е нужно да направя още едно необходимо уточнение върху тогата, което е плод на собствените ми наблюдения: доказах, че римлянинът, облечен в тога, не е възможно да е носил каквито и да било други дрехи, т.е. препаска или каквото и да било бельо, под тогата и туниката си. Самата тога лишавала облечения в нея, от каквато и да е възможност да използва лявата си ръка, особено в областта на собствения си корем — при всяко движение в повече може да се наруши балансът и за броени мигове тежката дреха да се развие напълно. Но когато тогата е облечена правилно, тя можела да бъде разтворена твърде лесно само с дясната ръка, с която мъжът можел спокойно да надигне и туниката си и да уринира прав — да, но не и ако под туниката си носи друга дреха! Отбелязвам този любопитен факт, защото съвременните учени все още масово споделят мнението, че римляните са носели някаква форма на бельо под горните си дрехи. Но ако е бил облечен в тога, човек просто не е можел да си позволи подобно нещо — иначе би му се наложило при всяка малка нужда да вика роба си да му помага, което моралът на един римлянин — републиканец не би позволил за нищо на света.

Тога алба (или Пура) — чисто бялата тога. В действителност обаче ще е била по-скоро кремава.

Тога кандида — специално избелена тога, която си слагали кандидатите за определена магистратури, когато се представяли при образуването на кандидатските списъци (думата „кандидат“ произлиза именно от тога кандида). Носели я и докато обикаляли Рим, за да агитират гражданите му, както и при самите избори в комициите. Тогата придобила белия си цвят, след като била оставяна известно време да съхне на слънце, а след това равномерно се покривала със стрита на прах бяла креда.

Тога пикта — пурпурната тога, която носел триумфиращият пълководец. Дрехата била избродирана (най-вероятно със злато) с картини на знаменателните събития, които се честват, както и с портретите на участниците. Навремето и римските царе ходели

облечени в тога пикта, както била облечена и статуята на Юпитер Оптимус Максимус в храма на Капитолия.

Тога претекста — тога с пурпурен ръб, която носел куриатният магистрат; носела се и от бивши куриатни магистрати, както и от невръстните им деца, независимо от пола им.

Тога пула — траурната тога, ушита от вълна с цвят, възможно най-близък до черния.

Тога трабеа — „полуоцветената тога“ според определението на Цицерон. Това била раираната тога на авгурите, а твърде вероятно е да са я носили и понтифексите. Подобно на тога претекста и тя имала пурпурен ръб, но иначе цялата била раирана с червени и пурпурни линии.

Тога вирилис — буквално тогата на „възмъжаването“. Става дума за тога алба или тога пура.

Толоза — днешна Тулуза във Франция. Намирала се в долината на река Гарумна и била политическият център на племенното обединение на волките тестосаги.

Торк — дебела, кръгла метална огърлица, направена най-често от злато. Нямала формата на пълен кръг, защото точно над гърдите завършвала с отвор от около 2,5 см. Приема се за доказано, че първо се слага около врата, а след това се извива навътре — най-вероятно веднъж сложен, никога не се маха. Носенето на торк било характерно за келтите, но го носели и в някои германски племена. Обикновено извитите краища на огърлицата завършвали с различни декорации топчета, спирали или дори животински глави.

Тракия — онази част от Балканския полуостров, която се намира между западния бряг на Хелеспонта и мислената линия точно на изток от Филипи; бреговете ѝ се миели от Егейско море и Евксинския Понт, а на север територията ѝ се простирала до границите със Сарматия. Римляните считали за западна граница на Тракия река Нестос (дн. Места). Тракия така и никога не успяла да се организира в единна политическа организация. След приключването на войните за наследството на Атал III в Мала Азия в 129 г. пр.Хр. егейското крайбрежие на Тракия минало под властта на римския управител в Македония. Римляните построили Игнациевия път, свързващ Адриатика с Хелеспонта — най-краткият и бърз път за прехвърляне на войски от Италия в Мала Азия, и затова за тях било от жизнено

значение да не позволят на траките излаз на Егейско море. Енос (пристанищен град на устието на река Хеброс) — Марица — и Абдера (пристанищен град на изток от устието на река Нестос) били най-значителните градове на егейския бряг на Тракия. Най-големият град в Тракия обаче била старата гръцка колония на Тракийския Боспор Византион.

Трансалпийска Галия — римската провинция в Галия (за разлика от Цизалпийска Галия). Малко преди 120 г. пр.Хр. територията ѝ била завладяна от римляните след блестящите победи на Гней Домиций Ахенобарб, който осигурил по този начин безопасен сухоземен път между Италия и Испания. Провинцията включвала бреговата ивица от Лигурия до Пиренеите, като на две места навлизола дълбоко навътре в страната: при Толоза в Аквитания и нагоре по течението на Родан (Рона) чак до търговската колония Лугдунум (Лион).

Триба — още от зората на републиката за римлянина трибата не представлявала повече форма на племенно разделение, а териториална единица, подчинена единствено на интересите на държавата. Общо броят на римските триби бил тридесети пет; от тях тридесет и една били селски, а само четири — градски. Шестнадесетте първоначални триби носели имената на шестнадесет патрициански фамилии, което сочело, че членовете им са били или членове на въпросните патрициански родове, или предците им са живели на земя, владяна от тях. През ранната и средната република, когато владяната от Рим територия започнала да се разпростира из цяла Италия, били създадени нови триби, в които се вписвали и новополучилите римско гражданство свободни италийци, така те на свой ред взимали активно участие в изграждането на римската политическа система. Колониите със статут на римско гражданство се превърнали в естествени ядра на новосъздадените триби. Четирите градски триби се смятат за основани от цар Сервий Тулий, въпреки че действителната дата на основаването им трябва да се търси по-късно, в годините на ранната република. Последната основана триба датира от 241 г. пр.Хр. Всеки член на дадена триба имал право на един глас при гласуванията вътре в нея, но сам по себе си този глас нямал почти никакво значение. При гласуванията в трибутните комиции първо се преброявали гласовете във всяка една триба поотделно и според мнозинството в нея тя определяла своя общ глас, който единствен имал значение за крайното решение на

комициите. Това означавало, че при никой случай огромният действителен брой на гражданите, вписани в четирите градски триби, не можел да повлияе на крайното решение на трибутните комиции, където селските триби имали почти осемкратно превъзходство. Практически това означавало, че ако при дадено гласуване се появят само двама представители на дадена селска триба и гласуват единодушно, то техният глас се равнявал по сила на гласа на всяка от четирите градски триби поотделно, независимо че те на свой ред са могли да бъдат представени от по няколко хиляди души. Нищо не принуждавало членовете на селските триби да живеят извън пределите на Рим — почти всички сенатори и консули например принадлежали на селските триби.

Трибун — официално упълномощен представител на определена политическа страна в римското общество, който защитава интересите на институцията, издигнала го на този пост. Думата първоначално се използвала за хората, защитаващи интересите на отделните триби (от триба — трибун), но с промените, настъпили в политическия живот на републиката, с нея започнали да се наричат представители на различни институции, които не било задължително да са свързани по някакъв начин с трибите.

Трибун на хазната — Трибуни ерарии. Съществува известна неяснота около истинските функции на трибуни ерарии. Изглежда, първоначално така били наричани служителите във войската, чието задължение било да изплащат заплатите на войниците (като се има предвид финансовото състояние на римската армия от Предмарианската епоха, подобна длъжност едва ли би се оказала доходоносна), но със сигурност по времето, когато Гай Марий въвеждал своите преобразувания в армията, трибуни ерарии вече нямали нищо общо с нея, защото заплатите се давали от квесторите. Приела съм, че трибуни ерарии са цивилни лица. Въпреки че римският Сенат и народ гледали с лошо око на бюрокрацията и с всички средства възпирали увеличаването броя на различните обществени служители, с нарастването териториалните придобивки на Рим поне един от клоновете на държавното управление (SPQR) се нуждаел от нови попълнения и това била хазната (ерариумът). По времето на Гай Марий ще да е имало значителен брой цивилни служители, които да направляват различните функции на държавната хазна (а в годините

след Гай Марий техният брой нараснал драстично). Трябвало да се събират всевъзможни данъци както у дома, така и в чужбина; трябвало да се намерят достатъчно пари, за да се подsigури закупуването на зърно, да се осъществят благоустройствените програми на цензорите, както и да се осигурят някои наглед дребни разходи, като например прасетата, които градският претор трябвало да даде за Компиталиите. И ако избраният на квесторската длъжност магистрат давал само общи насоки по всеки от тези въпроси, то той е трябвало да разполага с нужните хора, които да ги превърнат в реалност. Затова държавата се е нуждаела от висши цивилни служители, хора, чието положение да е по-различно от това на обикновените писари; без съмнение въпросните чиновници са произлизали из уважавани фамилии и по всяка вероятност трудът им се е заплащал добре. Възможното съществуване на подобна класа може да обясни затрудненията, които Катон тицензис сам си причинил в 64 г. пр.Хр. с назначаването на квестор на хазната — по всяка вероятност квесторите отдавна били изгубили навик да работят пряко, а пък и в 64 г. пр.Хр. хазната вече е представлявала внушителна по мащабите си институция.

Триден — днешно Тренто в Италия.

Триклиний — римската трапезария. Обикновено в семейния триклиний (най-често помещението било квадратно) се разполагали три кушетки (ложета) във формата на буквата П. Ако застане на вратата и погледне към празния център на буквата, лявата кушетка се нарича лектус сумус (горно ложе), средната — лектус медиус (средно ложе), а дясното лектус имус (долно ложе). Всяка от трите кушетки била широка около метър и двайсет и пет или дори повече, а на дължина била поне два пъти по толкова, навярно и повече. В единия край на кушетката имало възглавница за главата. Срещу всяка от кушетките на височина малко под тяхната стояла масичка, дълга от единия до другия край на кушетката. Хранещите се се облакътявали на лявата си ръка, като за целта нагласявали специални облегалки; събували се преди ядене и можели да поискат робите да им измият краката. Домакинът се разполагал в левия край на кушетката в средата, който се смятал за долния; десният, считан условно за горен заради възглавницата за главата, се оставял за най-почетния гостенин — мястото се наричало локус консуларис (мястото на консула). По времето на Гай Марий жените рядко се излагали подобно на мъжете, освен ако не им се носи

съмнителна слава, а вечерята е ергенска. Жените от семейството сядали на малки столчета в центъра на буквата П, влизали с първото ястие и се оттегляли с последното; по правило им се позволявало да пият само вода.

Триокала — най-недостъпната крепост, която построили разбунтувалите се сицилийски роби в планините в южната част на острова. Била обсадена от Луций Лициний Лукул в 103 г. пр.Хр., но паднала едва в 101 г. пр.Хр.

Трипод — всякакъв предмет, монтиран върху поставка от три крака. На триподи сядали гадателките. Върху триподи се държали и жарниците с жертвените или авгурските огънове. Масите също били често на три крака.

Триумф — най-знаменателният ден в кариерата на победоносния римски пълководец. По времето на Гай Марий, за да получи правото на триумф, пълководецът първо трябвало да бъде акламиран като император от собствените си войници, след което да представи писмена петиция пред Сената; само Сенатът бил упълномощен да удостои някого с правото на триумф и понякога, макар и сравнително рядко, се случвало достоен за честта пълководец да бъде несправедливо лишен от нея. Самият триумф представлявал внушителен парад, който следвал определения от традицията маршрут от Вила Публика на Марсово поле през специалната порта в Сервиевите стени, наречена Порта Триумфалис, през Велабрум и Форум Боариум до Големия цирк, след което по Вия Триумфалис и по Вия Сакра се излизало на Форум Романум, а оттам се изкачвал на Капитолийския хълм, за да стигне шествието до храма на Юпитер Оптимус Максимус. Триумфацият пълководец и ликторите му влизали в храма и поднасяли на бога лавровите си венци, получени за победата, след което давали началото на триумфалния пир.

Триумфатор — така се наричал триумфацият пълководец.

Трофей — за трофей се смятало пълното бойно снаряжение на пленения или убит вражи предводител. Спред практиката, установена още в архаичната епоха от гърците, пленените доспехи се окачвали върху забито в земята копие наред бойното поле и се поднасяли като дар на боговете, помогнали на победителите. Римляните променили гръцката практика, като започнали да издигат по бойните полета каменни паметници, а трофеите отнасяли със себе си в Рим. Там те се

излагали на показ при триумфа на пълководеца — победител, след което се посвещавали на някое божество по избор и се оставяли за вечни времена в храма му. Метел Македоник бил първият римлянин, построил храм от мрамор, и след като го посветил на Юпитер Статор, дарил го с пленените от легионите му трофеи. Гай Марий издигнал храм на Честта и Добродетелта и също го дарил с пленените от войските му трофеи.

Тулианум — знае се също като Карцер. Малка къщичка с единствено помещение и подземие, което се използвало за единствената килия за екзекуции в цял Рим. Всички видни военнопленници, след като били превеждани из Рим заедно с парада на триумфа, щом шествието започвало да изкачва Капитолийския хълм, били отвеждани в подземната килия на Тулианума и били удушавани с въже. Трупът на жертвата бил хвърлян през отворите на подземие то към градската канализация. Друга практика (до която обаче се прибегвало по-рядко) било осъденият да се затвори в подземие то и да се остави да умре от глад.

Тул Хостилий — третият римски цар. Доста тъмна фигура. Голям войнолюбец, той нападнал, превзел и сринал със земята Алба Лонга, а жителите ѝ довел в Рим и ги присъединил към населението му; управляващата класа в Алба Лонга станала част от римския патрициат. Тул Хостилий също така построил сградата на Сената, наречена в негова чест Курия Хостилия.

Туника — основната дреха у почти всички древни народи по Средиземноморието, включително у гърците и римляните. Така както са я носели римляните по времето на Гай Марий, туниката е била в основата си правоъгълна, без шев около гърдите; навярно за по-удобно платът се е изрязвал при врата, вместо просто да се съшият един с друг правите краища на предницата и гърба. Ръкавите или представлявали просто правоъгълни парчета, тръгващи от раменете, изрязвани заедно с останалата част от дрехата, или са се пришивали допълнително. Със сигурност древните шивачи са можели да шият ръкави, защото в изворите от епохата се споменава за дълги ръкави, които между другото били пришивани отделно. Възприетото мнение, че между страничния шев, свързващ предницата и гърба, просто са се оставяли дупки за ръцете, не се потвърждава от статуите — може би просто статуи са заслужили само онези, които са могли да си позволят и по-специални

туники. Но така или иначе на статуите, изобразяващи военни, ясно се виждат ръкави, къси ръкави, които не се различават съществено от нашите. Туниката се пристягала над пояса или с кожен колан, или просто с въженце и винаги е била по-дълга отпред, отколкото отзад — разликата била от около 7,5 см. Конниците носели върху туниката си тънка пурпурна ивица на едното рамо, сенаторите — по-широка. Смятам, че ивиците са се шиели от дясната страна, както се вижда от една фреска в Помпей, показваща човек, облечен в тога претекста, на чието дясно рамо ясно се вижда пурпурната ивица. Забелязвам, че същото е и при моделите на д-р Лилиън Уилсън.

Туника Палмата — туниката, която носи пълководецът триумфатор. Не е било задължително да е от пурпур, но със сигурност по нея били избродирани палмови клонки.

Тускулум — град, намиращ се на Латинския път, на около 25 км от Рим. Бил първият латински град, получил пълно римско гражданство за жителите си — още в 381 г. пр.Хр., и винаги бил напълно лоялен с Рим. Катон Цензор произхождал от Тускулум, където родът му държал от поне три поколения римския „обществен кон“.

Удължаване на пълномощията — акт, според който даден магистрат практически оставал в длъжност и след изтичането на мандата си. Подобна практика се използвала по отношение управлението на отвъдморските провинции или воденето на определена военна кампания, но не се отнасяла за самите магистратури.

Управител — с думата най-общо се назовават преторите, проконсулите и пропреторите, които обикновено за срок от една година управляват дадена римска провинция от името на римския Сенат и народ. Силата на управителския империум била различна, тъй както и конкретните пълномощия, които получавал. Но какъвто и да бил по закон империумът, управителят можел да се разпорежда като цар в провинцията си. Отговарял едновременно за нейната защита, администрация, за набирането на данъците и глобите и за още куп неща.

Утика — град в Африка, при устието на река Баградас. След разрушаването на Картаген от войските на Сципион Емилиян в 146 г. пр.Хр. Утика се превърнала в най-големия град и пристанище в римска Африка, където се намирало и седалището на римския управител.

Фалери — кръгли, гравирани с орнаменти сребърни или златни дискчета с диаметър от 75 до 100мм. Първоначално ги носели римските конници като знак за положението си, както и върху парадните сбруи на конете си. Около средата на републиканската епоха фалерите се превърнали в знак за военно отличие, връчван на бойците от конницата, но по времето на Гай Марий вече ги връчвали и на пехотинци. Обикновено фалерите, връчвани за бойни заслуги, били подреждани по девет заедно (в три реда по три) и се окачали върху кожени доспехи, които се носели върху бронята.

Фаниева хартия — някой си Фаний, римлянин, който е живял приблизително в средата на втори век пр.Хр., се захванал да преобразува най-долнокачествения пергамент в хартия, която по качествата си можела да съперничи с най-съвършения папирус. Братята Гракхи са използвали Фаниева хартия, което и свидетелства приблизително по кое време Фаний е достигнал до откритието си. Фаниевата хартия била далеч по-евтина от оригиналния египетски папирус, а и далеч по-лесна за намиране.

Фанум Фортуне (буквално „храм на съдбата“ — Б.пр.) днешно Фано в Италия.

Фасти — латинската дума за „празненства“, която започнала да се използва изобщо за календара. Календарът бил разделян на диес фасти и диес нефасти и бил окачван по стените на някои обществени сгради, включително Регията, както и по ораторските трибуни на Форум Романум. Предизвестявал римските граждани кои дни могат да се използват за дела, кои са отредени за заседания на комициите, кои са празници и кои вещаят лоша поличба и най-накрая — кога точно се падат неустановените на точна дата празници. Понеже годината се състояла от 355 дни, календарът рядко се съобразявал с годишните времена — освен в случаите, когато колегията на понтифексите не се заемела сериозно със задълженията си да изчисли допълнителните двадесет дни, които трябвало да се прибавят на всеки две години след края на февруари. Най-често обаче колегията дори не си помръдвала пръста, още повече че самите римляни не виждали особен смисъл в подобно начинание. Дните в месеца не се броели по начина, който правим ние, последователно — първи март, втори март и т.н., а се броели отзад напред с начална точка някоя от трите основни дати в месеца: календите, ноните и идите. Така, вместо да каже: „трети март“,

римлянинът ще каже „четири дни преди мартенските нони“, а вместо „двадесет и осми март“ „четири дни преди априлските календи“. Разбира се, на нас ни изглежда обърквашо, но за римляните подобно броене е било съвсем естествено.

Фасции — снопчета брезови пръчки, навързани с кръстосани един спрямо друг червени кожени каиши. Първоначално това била емблемата на старите етруски царе, но с времето символичният ѝ смисъл се запазил, и то дори до епохата на империята. Фасциите се носели от ликторите, които проправяли път за куриатния магистрат (както и за проконсула или пропретора), и били знак, че му е бил даден империум. В границите на помериума сноповете били само от пръчки, което подсказвало, че на ликторите е дадено правото да налагат единствено телесни наказания; извън помериума между пръчките била пъхвана и двуостра брадва, което означавало, че куриатният магистрат има пълномощието да раздава смъртни наказания и да ги изпълнява. По броя на пръчките (фасциите) в снопа се разбирало колко голям е империумът на магистрата — ако е диктатор, фасциите били двадесет и четири, ако е консул или проконсул — дванайсет, ако е претор или пропретор — шест, а ако е куриатен едил само две.

Феликс — буквално „галеник на съдбата“, а не както бихме били склонни да кажем: „щастливец“. Навремето като че ли са били поткровени с материалната страна на нещата. Латинската дума феликс е свързана с богинята Фортуна, с късмета.

Фелатор — груба дума в латинския, с която се обозначавал мъжът, който при орален секс се е оставял да му лижат пениса. Във всеки случай това положение се е смятало за по-достойно от обратното — ти да си лижещият (вж. ируматор).

Ферентинум — днешно Ферентино в Италия.

Фирмум Пиценум — днешно Фермо в Италия.

Фламен Диалис — специалният жрец на Юпитер и най-старшият от петнадесетте фламани. Животът му никак не бил лек. Трябвало да бъде патриций, да е сключил брак — конфареацио с патрицианка и двамата му родители трябвало да бъдат живи в момента на избирането му, а длъжността му била пожизнена. Фламен Диалис бил обграден от всевъзможни забрани и табути: не трябвало да вижда или докосва мъртвец, не трябвало да се докосва до желязо, да носи някъде по себе си възел, да му се стриже косата или брадата с желязо, да носи върху

себе си кожа от животно, одрано специално за целта, да докосва кон, да яде варива или квасен хляб. Жена му — фламиника Диалис — била жертва на почти същите ограничения.

Фламин — жрец, член на колегията, обслужваща култа към най-старите римски богове. Имало трима върховни фламини и дванайсет нисши. Фламинес майорес обслужвали: 1.) Юпитер, 2.) Марс, 3.) Квирин. Като се изключи фламен Диалис (Юпитеровият фламин), останалите не били натоварени с кой знае колко тежки задължения, но и тримата върховни фламини живеели в държавни домове. Без съмнение това се дължало на факта, че фламините представляват най-старите римски жреци.

Фламиниевият цирк — намирал се е на Марсово поле, близо до Тибър и Форум Холиториум. Построен бил в 221 г. пр.Хр. и понякога, когато събранието им е трябвало да се проведе извън границите на помериума, на него са се свиквали трибутните комиции или плебейското събрание. На територията на Фламиниевия цирк са били издигнати няколко светилища, едно от които на Вулкан, а друго — известно с изящния си стил — на Херкулес и деветте музи.

Флумен — латинската дума за река.

Фортуна — римската богиня на съдбата и едно от най-почитаните божества в целия римски пантеон. В чест на Фортуна се изграждали множество храмове, като всеки от тях бил посветен на някоя от множеството ѝ природи. Благоклонността на Фортуна означавала изключително много за политици и пълководци, които без изключение — дори и когато става дума за такива интелигентни военачалници като Гай Марий, Луций Корнелий Сула и диктатора Гай Юлий Цезар — били убедени в скритите ѝ ходове.

Форум — отворено градско пространство, предназначено за всевъзможни дейности — делови, частни и обществени.

Форум Боариум — пазарът за месо. Намирал се в северния край (Велабрум) на Големия цирк. Думата „боариум“ означавала „добитък“, но по времето на Гай Марий на пазара се продавали всевъзможни меса.

Форум Каструм — плацът вътре в римските военни лагери, намирал се пред самата палатка на военачалника.

Форум Писцидум — пазарът за риба. Истинското му местоположение и до ден-днешен представлява тайна, но от някои бележки на Цицерон знаем, че ветровете в Рим разнасяли най-често по

посока на Форум Романум и зданието на Сената воня на риба. Затова съм избрала за пазара мястото точно на запад от Вия Нова, във Велабрум.

Форум Романум — средището на римския политически живот, обширно празно пространство, отредено за политика, правораздаване, дела и религия. Според мен по времето на Гай Марий из базиликите покрай Форума не е имало сергии. Кипящият политически живот, да не говорим за постоянно провеждащите се съдебни процеси, и множествата, които е способен да доведе всеки миг на площада, биха помели всякакви препятствия, които пък от своя страна най-много биха запречили пътя на тълпата и предизвикали безредици. Двата големи пазара, намиращи се в близост — Мацелум от обратната страна на Емилиевата базилика и Мацелум Купеденис отвъд Кливус Орбиус, предлагали достатъчно търговска площ, за да не се блъскат продавачи и по Форума.

Форум Фрументариум — пазарът за зърно. Местоположението му върху картата ми е напълно хипотетично, но имам основания да смятам, че е и напълно възможно. Първо, смятам, че едрите частни търговци на зърно (а такива е имало много) са продавали редом с държавните. Държавните запаси са се разпродавали в две различни части на града: на Минуциевата врата на Марсово поле, където се намирили службите на куриатните едили, издаващи съответните разрешителни, и пред обществените складове, намиращи се под самите скали на Авентина, в съседство с римското пристанище. Знае се също, че е имало складове и покрай Викус Тускус в подножието на Палатина, които били построени наново от Агрипа по времето на принципата, но в годините на републиката навярно са представлявали частна собственост. Затова съм разположила Форум Фрументариум във Велабрум, на крачка от складовете край Викус Тускус.

Форум Холиториум — пазарът за зеленчуци. Намирал се е вдясно от брега на Тибър, като наполовина са били от вътрешната страна на Сервиевите стени, а наполовина — от външната. Навярно първоначално са били изцяло от вътрешната. Местоположението на пазара улеснявало стопаните, отглеждащи зеленчуци на Марсово и Ватиканското поле.

Фракции — терминът, с който съвременните историци най-често обозначават различните политически групи в римската република. И дума не може да става за политически партии в съвременния смисъл на

думата, защото били изключително гъвкави, а и съставът им се менял постоянно според случая. Вместо да се обедини около определена идеология, римската фракция най-често се завъртала около нечия личност, сдобила се с респектираща ауторитас и дигнитас. Гледала съм напълно да избегна понятията „оптимати“ и „популари“, за да не остане читателят с впечатлението, че наистина са съществували утвърдени политически партии.

Фрегела — латински град, намирал се на мястото, където Вия Латина пресича река Лирис, на самата граница със Самниум. Винаги е бил лоялен към Рим до 125 г. пр.Хр., когато избухва въстание против римляните, удавено в кръв от претора Луций Опимий. Градът бил сринат със земята и впоследствие мястото му на процъфтяващ търговски център било заето от построения от римляните на отсрещния бряг на Лирис град Фабратерия Нова („новонаправен“).

Фригия — една от най-дивите и рядко населени области в Мала Азия, чието име за древните звучало също тъй мистично, както имената на нимфи, дриади, сатири и всякакви други приказни същества. В същото време местното население представлявало в огромната си част беззащитни селяни, които ставали лесна плячка за ловците на роби. Фригия се намирала навътре в сушата от Витиния, на юг от Пафлагония и на запад от Галатия. Областта принадлежала на Аталовото царство Пергам, като територията ѝ била покрита с планини и гъсти гори. След войните за пергамското наследство след смъртта на Атал III римският проконсул Маний Аквилей буквално продал по-голямата част от Фригия на понтийския цар Митридат V и прибрал златото за себе си.

Ханибал — най-известният от пуническите принцове, предводител на картагенската армия във войните ѝ с Рим. Роден в 247 г. пр.Хр., Ханибал започнал от дете да се обучава във военното изкуство в родната си Испания, където прекарал цялата си младост. В 218 г. пр.Хр. нахлул в Италия и с блестящата си стратегия изненадал цялата римска армия в гръб; прекосяването на Алпите (включително с няколко десетки слона) през прохода Монженевр и досега се смята образец във военната теория. В продължение на шестнадесет години войските му кръстосвали във всички посоки Италия и Италийска Галия, нанасяйки на римските легиони поражение след поражение — при Требия, Трезимене и най-накрая при Кана. В крайна сметка армията му била доведена до изтощение от тази на Квинт Фабий Максим Верукозис

Кунктатор, чиято стратегия била да не се откъсва нито за миг от картагенците и в същото време да избягва всякакво генерално сражение. Заради близостта на Фабий — Максимовата армия Ханибал така и не посмял да нападне самия Рим. Един по един съюзниците, които си бил спечелил с победоносния си поход из Италия, се отметвали от Картаген и Фабиевите легиони постепенно изтласкали Ханибал на юг, особено след като от ръцете му се изплъзнала цяла Кампания. Скоро Ханибал изгубил Тарент, а в същото време брат му Аздрубал претърпял поражение на север в Умбрия, при реката Метавър. Притиснат до самия връх на италиятския ботуш — Брутий, в 203 г. пр. Хр. Ханибал бил принуден да прехвърли към Картаген по море така и непобедената си в нито едно сражение армия. Претърпял поражение едва при Зама от войските на Сципион Африкански, след което като държавен глава на Картаген започнал да плете интриги срещу Рим в съюз със сирийския цар Антиох Велики. В крайна сметка се наложило да търси убежище при Антиох, но след поражението на сирийските войски от римляните Ханибал отново трябвало да бяга, този път при витинския владетел Прузий. В 182 г. пр. Хр. Рим изрично поискал от Прузий да му бъде предаден Ханибал, но последният се самоубил. Непримириим противник на Рим, Ханибал в същото време винаги е бил един от най-уважаваните от самите римляни пълководци и политици.

Харибда — митичен водовъртеж, който в различни извори се появява на съвсем различни места из Средиземноморието — например между Сицилия и Италия или при Херкулесовите стълбове. Харибда е винаги неразделна със Сцила, чудовище с навързани около пояса си лаещи кучета, което живеело толкова близо до водовъртежа, че никой моряк не можел да мине безопасно покрай едната, без да попадне на другата. В древността изразът „хванат между Сцила и Харибда“ е бил равнозначен на сегашните „между два огъня“ или „между чука и наковалнята“.

Хаста — старомодното копие на римския пехотинец с листоподобен връх. След промените, които Гай Марий внася в пилума, хастата излязла от употреба.

Хедуи — могъщо келтско племенно обединение, заемащо част от централна Дългокоса Галия. След като в 122–121 г. пр. Хр. Гней Домиций Ахенобарб покорява традиционните им врагове, арверните, хедуите губят от своята войнственост и враждебност спрямо

римляните, с времето сами се романизират и си спечелват покровителството на Рим.

Херкулесовите стълбове — тесният пролив, свързващ Средиземно море с Атлантическия океан, открай време се е знаел като Херкулесовите стълбове заради двете огромни канари, надвиснали над него — Калпе (днешен Гибралтар) откъм европейския бряг и Абидус откъм африканската.

Херм — пиедестал, върху който първоначално е била поставяна главата на бог Хермес; по традиция по средата на цокъла се окачали мъжки гениталии с еректирал penis. В елинистическата епоха станало обичай върху така оформените пиедестали да се слагат бюстове не само на Хермес, но и на действителни личности, а терминът „херм“ започнал да се отнася единствено до своеобразните пиедестали, обкичени с мъжки гениталии. Посетителят на съвременните музеи ще забележи, че при множество антични бюстове по средата на височината на цокъла зее квадратна дупка; на нейно място навремето гордо са стърчали тестиси и еректирал penis, но в християнската епоха „хермовете“ били безжалостно осакатени.

Херсонес — гръцката дума за полуостров, използвана от древните географи с далеч по-широко съдържание от сегашните. Запазили са се имената на Херсонес Тракийски, Херсонес Таврически, Херсонес Кимврийски и др.

Херсонес Кимврийски — днешният полуостров Ютланд, или с друга думи Дания.

Херуски — германско племенно обединение, населявало земите по течението на река Амизия (дн. Емс) и на река Визургис (дн. Везер). Около 113 г. пр.Хр. част от херуските напуснали родните си места, за да се присъединят към масово преселващите се тевтони и германи.

Химетски мед — мед, събиран по склоновете на Химетския хълм в Атика. Причината точно този мед да се слави по цялото Средиземноморие не била в по-особените цветя, посещавани от пчелите, а във факта, че единствено химетските пчелари не опушвали кошерите, преди да съберат меда.

Хипанис, река — днешната река Буг в Беларусия.

Хипо Региус — днешният град Анаба в Алжир.

Хиспания — днешна Испания. Наричана била още Иберия.

Хиспания Ултериор — вж. Далечна Испания.

Хиспания Цитериор — вж. Близка Испания.

Хомот — хомотът представлявал дървена летва, която се облягала върху вратовете на впрегатните животни, когато трябвало да теглят каруца или нещо друго. В преносен смисъл се превърнал в символ на сервилността, на признаването на чуждата власт над себе си. Някъде в района на Карина бил сложен на публично място хомот, под който трябвало да минат всички млади римляни и римлянки, за да изразят своето подчинение; наричал се Тигилум и по всяка вероятност смисълът на минаването под него било да се покаже, че младежът вече се е подчинил на теглата и грижите, съпътстващи възрастния. Терминът обаче имал и друго значение, а то било свързано с войската. Тъкмо в това си значение хомотът ѝ се възприемал като нещо изключително важно. Още от дълбока древност римската армия (а може би преди нея етруската) възприела като традиция след всяка своя победа на бойното поле да принуждава пленените врагове да минат „под хомота“. За целта се забивали две копия в земята и върху тях се закачало хоризонтално трето — достатъчно ниско, за да бъде принуден човек, който минава отдолу, да се наведе. За нещастие на римляните обаче много от техните врагове възприели унижителната традиция и на свой ред започнали да принуждават пленените римски войници да минават под хомота. За римляните това представлявало непоносимо унижение — дотолкова, че в Сената неведнъж се изразявало мнението как било по-добре цяла една римска армия да се бие до последния човек, отколкото победените да се предадат и минат под хомота, пожертвайки римската чест и дигнитас. Обикновените жители на Рим, дори и пролетариите гледали на минаването под хомота като на велико унижение и искали сметка от всички римски войници и офицери, предпочели да се унижат, вместо да загинат с достойнство.

Хубрис — гръцка дума, използвана и до ден-днешен. Означава надменност, високомерие.

Цебена — планинските земи и възвишенията в Южна и Централна Галия, западно от река Родан. В днешно време някогашната Цебена се разпределя между областите Севен, Оверн, Ардеш и фактически целия Централен масив.

Цезарово сечение — хирургическа намеса, до която се прибегва, когато детето не може да се роди по естествен път. Легендата разправя, че по такъв начин се е появил на бял свят диктаторът Гай Юлий Цезар,

на когото била кръстена операцията. Предпочела съм да не обръщам внимание на тази история, защото се знае, че майката на Цезар Аврелия е доживяла седемдесетгодишна възраст и по всяка вероятност до смъртта си се е радвала на добро здраве. Докато в античността дори и да се е извършвало цезарово сечение, и дори понякога детето да е бивало спасено, участието на майката е била все същата — смърт. Първият истински успешен опит с цезарово сечение е извършен в Италия, в град Павия през април 1876 г., когато доктор Едуардо Поро извадил от утробата на родилката Джулие Ковалини новороденото й дете — и майка, и дете оцелели.

Цела — буквално „стая“. Повечето стаи в римските домове получили собствени названия, но всяко друго помещение, което си няма специално име, се е наричало най-общо цела. Името обаче се е запазило за всички вътрешни помещения в храмовете.

Цензор — най-висшият римски магистрат, независимо че не е притежавал империум и следователно не се е придружавал от ликтори. За да се кандидатира за цензор, човек задължително трябва да е бил преди това консул, а само онези консуларни сенатори, които са се радвали на огромна лична ауторитас и дигнитас са си правели изобщо труда да се кандидатираат. Да бъдеш избран за цензор, представлява крайната точка на една политическа кариера, защото се знае, че по-нагоре няма къде да се отиде. Цензорът (избирани са по двама наведнъж) запазва поста си в продължение на пет години, но в действителност упражнява функциите си само през първите осемнайсет месеца от мандата си. Заедно със своя колега проверява и коригира списъка на сенаторите, на конническото съсловие и на т.нар. пазители на държавния кон (осемстотинте най-влиятелни конници в Рим), както и организира всеобщия ценз (преброяване) на римските граждани не само в пределите на Рим, но и в цяла Италия и задморските провинции. Пак цензорът записва и имущественото състояние на всеки гражданин и го причислява към съответната класа. Всички договори, сключени от държавата, преминават през неговите ръце, а огромният дял от общественото благоустройство е вследствие неговата инициатива.

Центуриатни Комиции — вж. събрание, народно.

Центурион — офицер на редовна служба както в римските, така и в спомагателните легиони. Погрешно е да се смята центурионът за

аналог на съвременния подофицер. Центурионите са били истински професионалисти и статутът им не е бил усложняван от съвременните обществени различия. Когато някой римски пълководец загуби дадено сражение, той едва ли би съжалил за загубата на някой и друг военен трибун, но навярно би започнал да си скубе косите за всеки убит или пленен центурион. При самите центуриони съществуват различни функции и чинове: най-младшият центурион командва отряд от осемдесет войници и двадесет невъоръжени помощници, наречен центурия. След реорганизацията, която Гай Марий въвежда в републиканската армия, шест центурии съответно с шестима центуриони — образуват една кохорта, начело на която стои т.нар. пилус приор, най-старшият от тях, командващ едновременно с цялата кохорта и една от центуриите. Десетимата началници на кохортите, съставляващи един легион, също се подреждат по старшинство, като най-старшият пилус приор отговаря единствено пред началника на легиона (или някой от избраните военни трибуни, или някой от назначените от главнокомандващия легати). По времето на републиката всяко повишение в чин е ставало по волята на войниците.

Центурия — термин, който може да се използва за всяко събиране на сто души, но което в началото е означавало отряд от стотина войници. Центуриите в центуриатните комиции включват в състава си много повече от сто души и макар че в началото са били сформирани като войскове подразделения, с времето изгубват военните си функции. Центуриите, от които се образуват легионите, обаче продължават да наброяват точно сто души.

Церера — древна италианска богиня на земята, чиито задължения се отнасят най-вече до житните култури. Храмът ѝ се намира на Форум Боариум, от страната на Авентин (следователно, и извън пределите на помериума) и се смята за най-красивата култова сграда, издигната през републиканската епоха. Бива построен от плебса по време на първата сецесия (494 г. пр.Хр.), когато патрициите владеят Рим изцяло, за да могат плебеите да имат свое култово средище извън рамките на града. Фактически отцепилите се плебеи се отдръпват не по-далеч от Авентинския хълм, но това е достатъчно да срина устоите на римското общество и техните искания да бъдат удовлетворени. По времето на Гай Марий храмът на Церера се е знаел като сборно място

на плебейското съсловие, където, освен това са изпълнявали дължността си плебейските едили.

Циник — последовател на философската школа, основана от Диоген Синопски. Всъщност определението „школа“ не бива да се разбира твърде академично, още повече че циниците не са спазвали кой знае колко сложни правила на поведение. Най-общо циникът е вярвал в простотата на нещата и вътрешното освобождаване чрез освобождаването от собствеността. Циниците изпитвали дълбоко недоверие към смисъла на всяко човешко начинание и желание, определяйки ги единствено като форма на себичност.

Цирк — мястото, където са се провеждали надбягванията с колесници. Самото трасе е вървяло в дълга и тясна елипса, по средата на която се издига т.нар. спина — дървена преграда с два каменни конуса в двата края — наречени мети, които колесниците трябвало да заобиколят при завоите. Гледката се допълвала от дървените пейки за зрителите, издигнати от всички страни върху открити трибуни. Седемте обиколки, които трябвало да направят състезаващите се, били отброявани с помощта на седем яйца и на седем делфина. Навярно и делфините, и купите с яйцата са съществували от самото зараждане на надбягванията, но със сигурност Агрипа е дарил на Големия цирк похубави делфини от дотогавашните. За, седемте обиколки са били нужни двадесет и пет минути. Предполага се, че четирите цветове, с които са се състезавали различните колесници през епохата на късната империя синият, зеленият, белият и червеният, са били възприети още във времето на републиката. (Според една легенда цветовете са били установени от самия Ромул. — Б.пр.)

Цирцеи — областта, която заедно с планината Цирцеи представлява границата между Лациум и Кампания. Едноименният град се разполага на едноименния нос, откъм страната на Тарацина и в републиканската епоха се е използвал като морски курорт.

Цитадела — най-общо казано, крепост, изградена върху хълм и използваща за защита стръмните му и труднодостъпни склонове, или укрепена част на селище, оградена от мощна стена и служещо за защита на населението при нападение.

Чуждестранен Претор — претор peregrinus. Носи името си заради това, че се занимавал изключително със съдебни дела и спорове, в които поне едната страна е неримски гражданин. По времето на Гай

Марий задълженията на чуждестранния претор се ограничавали в това да раздава справедливост; често се налагало за тяхното изпълнение да обикаля цяла Италия, понякога дори да я напуска. Под юрисдикцията му попадали и деянията на неграждани в пределите на самия Рим.

Югер — римска мерна единица за площ. Един югер се равнява на 0,252 хектара (приблизително една четвърт). Онези, които използват метричната система, ще бъдат близо до сегашното измерване в хектари просто като разделят броя на югерите на четири.

Юл — син на троянския герой Еней. Както в днешни времена, така и в античността съществува пълно объркване относно майката на Юл. Според някои тя била троянската съпруга на Еней Кревза, според други — латинката Лавиния. Вергилий държал на Кревза, Тит Ливий — на Лавиния. Това, което не знаем, е самите Юлии коя от двете биха предпочели да им бъде родоначалничка. Юл се наричал също така Асканий, което пък е името, дадено на Кревзиния син от Омир. Освен това, като се има предвид, че Вергилий е бил официалният римски поет, покровителстван от самия Август, един Юлий, най-вероятно Август е държал да се знае, че родословното му дърво води и двата си корена от Троя. Това обаче не означава, че и осиновителят му диктаторът Цезар е мислил като него — Август е имал склонност да нагажда човешкото мислене на божествения си чичо според собствените си цели и желания. В крайна сметка не е и толкова важно да се знае точно коя е майката на Юл; важното е, че Юлиите винаги са се смятали за преки наследници на Еневия син, а следователно на самата Венера (Афродита), майка на Еней и баба на Юл. Като се има предвид, че от идването на Еней в Италия и рождението на Гай Юлий Цезар в 100 г. пр.Хр. е минало кажи-речи също толкова време, колкото между завладяването на Англия от Уилям Завоевателя и днешно време, и като се знае, че и досега се намират англичани, убедени, че могат да проследят родословието си чак до някой от норманските барони на Уилям, нищо чудно Юлий Цезарите наистина да се окажат наследници на Еней.

Юлила — според книгата ми по-малката дъщеря на Гай Юлий Цезар. Никъде няма изрично сведение, че Цезар не е имал две дъщери; това, че в изворите се споменава само за една, Юлия, може да се приеме донякъде като довод, че втора не е имало, но пък и ни дава свободата да си я измислим, ако трябва. Аз самата винаги съм се учудвала на

способностите на древните автори да се прехласват по определени въпроси, които считат за важни, и в същото време да мълчат по множество други, явно смятани за маловажни. Най-надеждният ни свидетел за епохата, съвременникът на Марий Цицерон е писал за пред хората на своето време и от текстовете му личи предубеждението, че читателят знае за какво става дума и следователно не си струва трудът да се впускаме в подробности. За Юлия се знае, че е доживяла до дълбока старост и е била една от най-забележителните и уважавани жени за времето си. Била е съпруга на великия Гай Марий и майка на един син, който също е заел своето място сред римските знаменитости. Нищо чудно тогава, че името ѝ е успяло да достигне до нас, както и нищо чудно Цезар и Марция да са имали и друга дъщеря, която обаче да не си е спечелила нужното име, за да бъде запомнена. От друга страна, знаем от Плутарх, че първата жена на Сула се е казвала Юлия, но след нея той се е женил още три пъти, а само двете му последни съпруги са заслужили да бъдат споменати и в други извори за епохата. Като се има обаче предвид огромната пропаст, зейнала впоследствие между Марий и Сула, твърде е възможно в своите мемоари (които са били използвани от по-късните историци като Плутарх) Сула умишлено да си е спестил думите за възможния си брак с една Юлия — при публикуването на спомените му вдовицата на Гай Марий е била все още между живите.

Затова читателят ще ми прости, задето в интерес на разказа оженвам Сула за някаква си по-малка сестра на Мариевата съпруга Юлия. Все пак имам си и други причини да смятам, че подобно нещо е възможно. Историческите факти ясно свидетелстват, че в началото на политическата и военната си кариера Сула е бил силно обвързан с Гай Марий. Колкото и да се рови човек в свидетелствата от онова време, никъде няма да открие сведения, че във въпросните години нещо е нарушило колегиалните, дори дружески отношения между Марий и Сула. Споменаването за опитите на Сула да обяви сам себе си за победител в Югуртинските войни, задето лично бил заловил Югурта, водят своето начало от две различни места — мемоарите на самия Сула и мемоарите на Квинт Лутаций Катул Цезар — със забележката, че и едните, и другите са били издадени дълги години след въпросните събития. Когато са писали своите спомени, и двамата свидетели са имали личен интерес да отнемат от престижа на Гай Марий. И все пак,

ако се вгледаме внимателно в преплелите се една в друга политически кариери на Марий и Сула в годините 107–100 пр.Хр., не е възможно от случилите се събития да се заключи, че между двамата е съществувала някаква неприязън или враждебност. Напротив, фактите говорят по-скоро, че двамата са продължавали да бъдат близки колеги и съратници и че са си имали доверие един на друг. Ако заради въпросните недоказани претенции на Сула относно Югуртинските войни между двамата се е породил конфликт, то на какви основания за похода си в Галия Марий би взел със себе си като висш легат тъкмо Сула, а не някой друг? Но изведнъж Сула се появява в Италийска Галия под командването на Катул Цезар тъкмо в мига, когато на Марий му е предстояло сражение с настъпващите тевтони от другата страна на Алпите. Това обаче според мен не се дължи на някакъв разрыв между Сула и Марий. Това, което знаем, е, че в един миг Катул Цезар повежда легионите си нагоре по течението на Атезис, после избухва някакво тайнствено въстание и той се обръща назад. Нищо обаче не стига до Рим; Катул Цезар дори не съобщава пред Сената, за каквото и да е въстание, ами чисто и просто остава да чака в Плаценция завръщането на Мариевата армия. В това време не се чува нищо за Сула, макар че се води висш легат при Катул Цезар. Вярно е, че няма как да се твърди със сигурност, но колкото е възможно раздялата на Сула с Марий да се дължи на личен конфликт, още по-възможно е Сула да е бил изпроводен умишлено от Марий при Катул Цезар, с цел да предотврати пращането на гибел на цяла една армия, която Рим не е могъл да си позволи да изгуби.

Ако се върнем в 108 г. пр.Хр., ще видим как Марий напуска Африка и отива в Рим, за да се кандидатира за консул и как в същото време лично търси услугите на Сула като свой квестор, защото след като изтича едногодишният му мандат, Сула остава в Нумидия при Марий — постъпка, на която е способен само човек, лично обвързан със своя началник. Безспорно е, че Сула се завръща у дома не по-рано от самия Марий. Дори квесторската си длъжност той дължи преди всичко на Марий. А как така Марий ще опознае толкова добре Сула, че да търси услугите му, ако двамата не са служили заедно, което е факт, ако помежду им има седемнадесет години разлика във възрастта и стига да вярваме на Плутарх, ако животът, който са водели, е бил толкова различен? От друга страна, Плутарх споменава, че първата съпруга на

Сула се е казвала Юлия. Ако първата жена на Сула е била сестра на Мариевата жена Юлия, то тогава всичко идва по местата си. Не е изключено двете Юлии да са били братовчедки и близки приятелки. Но за всеки романист, който разработва тема като тази, ще е за предпочитане рамката на творбата му да не се разширява прекомерно, затова най-добре би било двете Юлии да се окажат сестри. Благодарятя, Плутарх, че споменаваш името на първата жена на Сула! Като се има предвид, че за един римлянин семейството му винаги излиза на преден план, какво по-логично от това Марий и Сула да се окажат свързани по сватовска линия? И какво по-логично от това родителите на жена му да потърсят помощта му за втория си зет, който тепърва поема по курсус хонорум. Ето как се роди Юлила, по-малката дъщеря на Гай Юлий Цезар и първата жена на Луций Корнелий Сула.

Юнона Монета — Юнона Предупреждаващата или по-скоро Напомнящата. Именно нейните свещени гъски се разкрякали в онази нощ на 390 г. пр.Хр., когато галите се опитали да изкатерят през нощта скалите на Капитолия, и разбудили спящия Марк Манлий. Монетният двор се намирал в кухнята под подиума на храма й в Аркс на Капитолия. Оттам идва и нашата дума за „монета“.

Ютурна — едно от божествата, родом от Рим, и следователно с характер на нумен, сиреч лишено от образ и собствена митология в гръцкия смисъл (макар и в по-късна епоха благодарение на усилията на Вергилий да се сдобива с такава). Ютурна било водно божество и му били посветени малко изкуствено езерце и храм в съседство с Весталските стълби, водещи към Палатина. Смятало се, че водите в езерцето имат лечебна сила и затова храмът бил посещаван от множество поклонници.

ПРЕВОД НА ВСИЧКИ КОГНОМЕНИ — ПОСЛЕДНИТЕ ИМЕНА И ПРОЗВИЩА НА ГЕРОИТЕ В КНИГАТА

Авгур — „авгур“
Агеласт — „който никога не се усмихва“
Албин — „възбял“
Африкански — от Африка
Ахала — не се знае
Ахенобарб — „с рижа или златиста брада“
Балеарик — от Балеарските острови
Бамбалио — не се знае
Бестия — „звярът“
Брокх — „с щръкнали зъби“
Брут — „тъп като животно“
Варон — „кривокрак“
Вация — „патрав“
Верукозис — „покрит с брадавици“
Вописк — „оцелелият от двама близнаци“
Галба — „шкембе“
Гета — „дошъл от края на света“
Главка — „сивкаво — зеленикав“
Гракх — „чавка“ (?)
Далматик — от Далмация
Дентат — „роден със зъби“
Диадемат — от диадемата, символ на царска власт
Дивес — „божественият“
Друз — не се знае
Ебурн — „от слонова кост“
Калв — „плешив“
Калд — „равнодушен“
Камил — не се знае

Капрарий — „козел“
Карбон — „опърлен“ или „пепеляв“
Катон — „хитър, но избухлив“
Катул — „кученце, малко животно“
Кота — „винено леке“ (?)
Крас — „тлъст“
Кунктатор — „който възпира“
Ленас — „жреческа одежда“
Лентул — „бавен, муден“
Лепид — „прекрасен човек“ (по модерно му — „пич“)
Лиметан — от граница
Лонгин — „в далечината“
Лукул — „малка дъбрава“
Магнус — „велик“
Македоник — от Македония
Максим — „най-великият“
Мактатор — „джелатин“
Манцин — „сакат“
Маргарита — „бисер“
Меминий — от галите мемини
Мерула — „кос“
Метел — „освободен наемник“
Мус — „мишка, плъх“
Назика — „шумен“
Нерва — „жилав“
Нумидик — от Нумидия
Оратор — „оратор“
Орест — „майка му е умряла при раждането му“
Павел — „дребосък“
Пизон — „смилам те“
Пипина — „пишле“
Порцела — „прасе“ или „гениталии на малко момиченце“
Постум — „роден след смъртта на баща си“
Пулхер — „красавец“
Равила — „прегракнал от говорене“
Регин — от „царица“
Рекс — „цар“

Рузон — „селяндур“
Руфин — „от семейство червенокоси“
Руф — „червенокос“
Сатурнин — от Сатурн
Серан — от „сърп“ или — „назъбен“
Сесквикул — „мръсник и половина“
Сикул — от Сицилия
Силан — „мутра“
Силон — „чипонос“
Скавър — „с подути крака“
Стих — робско име (гръцко)
Страбон — „кривоглед“
Сула — не се знае
Сцевола — „левичар“
Сципион — „церемониална пръчка“
Туберон — „гърбица“ или „пропаднал морално“
Филип — от Филипи
Фимбрия — „който си подстригва косите на бретон“
Флак — „дългоух“
Цезар — „с буйни коси“
Цезонин — не се знае
Цек — „сляп“
Цепион — „продавач на лук“
Цицерон — „нахут“

Издание:

Колийн Маккълору. Цезар. Част II: Войната с галите

Коректор: Лилия Анастасова

Художник на корицата: Димитър Стоянов — Димо

ИК „Плеяда“ 2001 г.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.